ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

Actele Colocviului Internațional
Lexicografia academică românească
Provocările informatizării

2024

Presa Universitară Clujeană

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII
2024

Volumul, realizat de membrii Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română – Filiala Iași, cuprinde lucrări prezentate la ediția a XIII-a a Colocviului cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. AcadLexi 2024 (https://philippide.ro/acadlexi.html).

Coordonatori de volum: Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba

Editori:
Alina-Mihaela Bursuc
Marius-Radu Clim
Mioara Dragomir
Cristina Florescu
Gabriela Haja
Laura Manea

Referenți științifici:
Conf. univ. dr. Ana-Maria Minuț
CS I dr. Luminița Botoșineanu

Coperta: Lucian Săcrieru-Dragomir

ISSN: 3008-6159
ISSN-L: 3008-6159

DOI: https://doi.org/10.52257/30086159_2024

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ACTELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL „LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII”

AcadLexi 2024

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2024

CUPRINS

Cuvânt-înainte 7

CONFERINȚE ÎN PLEN

Destinul termenilor lat. commāter, compāter *în Europa (cu referire specială la română)*
(Aurelia Merlan, Barbara Schäfer-Prieß, Constanze Neudek) 11

Reevaluarea corpusului lexical al DLR[2]*. Considerații lexicografice și lexicologice*
(Cristian Moroianu) 41

MASĂ ROTUNDĂ

Prezent și perspective în lexicografia academică românească 57

LUCRĂRI PREZENTATE

Dicționarul între carte și bază de date. Observații terminologice
(Alina-Mihaela Bursuc) 73

Dinamica vocabularului argotic românesc și reflectarea fenomenului în dicționarele de argou ale limbii române
(Oana-Magdalena Cenac) 85

Impactul digitalizării și al sistemelor de inteligență artificială asupra domeniului lexicografiei
(Marius-Radu Clim) 101

Contribuții lexicale la Dicţionarul limbii române *și la* Dicționarul etimologic al limbii române*, redactate sub egida Academiei Române – ms. 3517 BAR: Nicolae Milescu Spătarul,* Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături *(cca 1658–1661). Litera E*
(Mioara Dragomir) 113

Etimologia unor lexeme populare care denumesc luni ale anului în limba română (cireșar, *cireșag*, *fluierar*, *măselar*, *pomar*, *îndrea)*
(Cristina Florescu) 125

Noi reconsiderări etimologice în DELR, litera D, volumul al II-lea
(Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Iulia Barbu-Comaromi) 137

Termeni care desemnează fenomene astronomice în scrierea Viața și petreacerea svinților *a mitropolitului Dosoftei*
(Laura Manea) 149

Redactarea termenilor pentru treptele monahale în câteva dicționare ale limbii române
(Mircea Minică, Maria Ștefănescu) 171

Elementele germane din lucrarea Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch *de Andreas Clemens, Buda, 1821. Partea a II-a*
(Mariana Nastasia) 183

Câteva aspecte din practica redactării Dicționarului etimologic al limbii române (DELR)*: dificultăți, controverse, problematizări lingvistice și (meta)lexicografice (I)*
(Raluca-Mihaela Nedea) 193

ROLUL LUI ALEXANDRU PHILIPPIDE
ÎN DEZVOLTAREA LEXICOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

Importanța primei etape a Dicționarului limbii române *– principiile, normele și lucrul lui A. Philippide și al echipei sale*
(Mioara Dragomir) 211

Utilizarea Ms. Philippide (1897–1905) la redactarea Dicționarului limbii române*, ediția a doua, revizuită și adăugită*
(Mariana Nastasia) 221

Alexandru Philippide și neologismele în Dicționarul limbii române *al Academiei*
(Elena Isabelle Tamba) 235

Lista participanților 247

Comitetul științific 249

CUVÂNT-ÎNAINTE

Colocviul cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării. AcadLexi 2024”, ajuns la a XIII-a ediție, reprezintă singura manifestare științifică din România dedicată, în special, diseminării cercetărilor lexicografice și, în general, studiilor de lingvistică, de filologie sau de prelucrarea limbajului natural, cu orientare spre instrumentele și resursele digitale necesare redactării și publicării dicționarelor academice.

În deschiderea colocviului AcadLexi au fost susținute conferințe de către invitați de prestigiu din străinătate și din țară. Comunicările prezentate în cadrul secțiunilor manifestării au detaliat și au completat perspectiva asupra rezultatelor obținute grație colaborării dintre lingviști și specialiști în prelucrarea limbajului natural. Totodată, prin prezentările de carte, au fost aduse în discuție lucrări valoroase, care completează tabloul specific domeniului lexicografiei (digitale).

Masa rotundă, ce continuă tema din anii precedenți – „Prezent și perspective în lexicografia academică românească” – a prilejuit dezbateri privitoare la a doua ediție a *Dicționarului limbii române*, elaborat sub egida Academiei, la dicționarele digitalizate și aliniate în CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic*, la importanța colaborării între filologi (lexicografi, dialectologi etc.) și cercetătorii informaticieni, pentru crearea unor resurse și instrumente digitale atât de necesare în epoca actuală, care, eventual, să fie incluse într-un portal național.

Volumul de față este al patrulea din seria *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”* și include, în secțiunile tematice, o parte dintre contribuțiile participanților, cu teme legate de lexicologie, lexicografie, filologie, terminologie, pragmatica discursului, etimologie etc.

O secțiune specială – organizată cu ocazia sărbătorii a 165 de ani de la nașterea lui Alexandru Philippide – cuprinde contribuțiile care s-au subsumat temei: *Rolul lui Alexandru Philippide în dezvoltarea lexicografiei românești*. Aceste lucrări au în vedere mai ales activitatea lexicografică a lingvistului ieșean și subliniază importanța contribuției acestuia la realizarea dicționarului-tezaur al limbii române, elaborat sub egida Academiei.

Colocviul este prilej de întâlnire, schimb de idei și punere la punct a unor noi direcții de cercetare, iar publicarea lucrărilor prezentate evidențiază necesitatea adaptării lexicografiei, în special, și a filologiei, în general, la era digitală.

Scopul AcadLexi este acela de a îi pune în contact pe specialiștii în lingvistică și lexicografie tradițională cu cercetătorii din domeniul procesării limbajului natural și al lexicografiei realizate cu mijloace și resurse electronice, cu accent asupra schimbărilor de paradigmă aduse de era digitală, pentru că astăzi cei implicați în domeniul lexicografiei nu sunt doar creatori de conținut științific, ci au și rolul de a promova conținutul creat, într-o manieră adaptată nevoilor publicului.

Editorii

CONFERINȚE ÎN PLEN

DESTINUL TERMENILOR LAT. *COMMĀTER, COMPĂTER* ÎN EUROPA (CU REFERIRE SPECIALĂ LA ROMÂNĂ)

AURELIA MERLAN, BARBARA SCHÄFER-PRIESS, CONSTANZE NEUDEK*

1[1]. Introducere[2]

Termenii latini târzii *commāter* și *compăter* se referă la ceea ce s-ar putea numi *co-paternitate* (lat. *compaternitas*). Acesta este un concept al bisericii creștine care a luat naștere în regatul francilor în secolul al VI-lea[3] și s-a răspândit destul de repede în alte părți ale Europei. Într-adevăr, cele două cuvinte au avut o carieră impresionantă. Reflexele lor pot fi găsite din Portugalia până în Rusia și chiar în America Latină, indiferent de familia lingvistică sau de confesiunea religioasă, deși co-paternitatea este astăzi depășită în marea majoritate a societăților, iar cuvintele derivate din *commāter* și *compăter* au căzut adesea în desuetudine sau și-au schimbat sensul[4].

Co-parternitatea este o formă specială de paternitate care nu se referă la relația verticală dintre nașii de botez și fini, ci la relația orizontală dintre nași și părinții finului. Părinții și „co-părinții" unui copil botezat sunt astfel legați printr-o rudenie spirituală:

> *compater* 'qui per baptismum quasi alter pater factus est (altera mater facta est)'; *commater* 'quae per baptismum quasi altera mater facta est' (MW 1999: 937, col. 1040; cf. Hildebrandt 1988: 672).

Co-paternitatea presupune botezul copiilor și nu, ca în primele secole d.Hr., pe acela al adulților.

În cele ce urmează, vom examina continuatorii acestor cuvinte în diferite limbi europene, romanice, germanice și slave, analizând, de asemenea, evoluțiile semantice din limbile luate în considerație. O atenție deosebită va fi acordată termenilor din limba română *cumătră*, *cumătru*, a căror etimologie este controversată.

---

* Ludwig-Maximilians-Universität München, Geschwister-Scholl-Platz 1, 80539 München, Germania.

[1] O versiune franceză a articolului de față urmează să apară în revista „Romanistisches Jahrbuch", Berlin/Boston, Walter de Gruyter, 2025.

[2] Această parte a studiului a fost realizată de Barbara Schäfer-Prieß.

[3] V., între alții, Mitterauer 2009: 187.

[4] "The very idea that natural parents and their child's sponsor were united by a bond more sacred than ordinary kinship has become archaic in much of modern society. Prior to the seventeenth century, however, all Christian cultures understood and honored this bond between a child's natural and spiritual parents, who were coparents of the child (Lynch 1986: 192)".

2. Lat. *commāter, compăter* în limbile romanice (cu excepția românei)[5]

În limbile (și varietățile) romanice din Peninsula Iberică, Franța și Italia, termenii descind direct din lat. *compăter* (> *compáter*) și *commāter*[6]. Cu câteva excepții, fonologia radicalilor este aceeași cu cea a cuvintelor pentru 'tată' și 'mamă' (de exemplu, sp. *padre* 'tată' – *compadre*, sp. *madre* 'mamă' – *comadre*). Prin urmare, formele păstrează un anumit grad de transparență.

Latina târzie	*commāter*	*compăter*
Portugheză	*comadre*	*compadre*
Galiciană	*comadre*	*compadre*
Spaniolă	*comadre*	*compadre*
Catalană	*comare*	*compare*
Occitană	*comaire*	*compaire*
Franceză	*commère*	*compère*
Retoromană (romanșă)	*cumar*	*cumpar*
Ladină	*comare, cumere*	*compare, cumpere*
Friulană	*comari*	*copari*
Sardă	*comàre, gommai*	*compàre, goppai*
Italiană	*comare*	*compare*

Tabelul nr. 1: *Commāter*, *compăter* în limbile (și varietățile) romanice (cu excepția românei).

3. Lat. *commāter, compăter* în limbile germanice

În limbile germanice trebuie făcută o distincție între împrumutul propriu-zis și calcul (germ. *Lehnübersetzung*) – traducerea exactă, membru cu membru, a modelului (Betz 1974: 128–130). Urme ale lui *commāter*, *compăter* pot fi găsite doar în limbile vest-germanice, mai precis în engleza veche, în olandeza medievală și în germană.

3.1. Împrumuturi

În engleza veche (anglo-saxonă) există o adaptare directă a substantivului lat. masc. *compăter*, devenit *cum-pæder*, și a fem. *commāter*, devenit *cum-mædre* (Kornexl 1998: 327–329). Cuvintele nu s-au păstrat în engleza medie. Forma fem. *comere* a fost împrumutată ulterior din franceza medievală. Această formă există până în prezent în engleza scoțiană: *cummer*, *kimmer*, *kummer*, *cimmer*, *commer* 'a godmother; a female intimate, a woman gossip'[7].

---

[5] Această parte a studiului a fost realizată de Barbara Schäfer-Prieß.

[6] Situația din limba română este analizată separat, în secțiunea 5.

[7] DSL: "O.Sc. *cummer*, *cummar*, *comer* etc., a godmother; a female intimate, a woman gossip, from *c*.1420; used as a form of address, from *a*.1508 (*D.O.S.T.*); Mid.Eng. has only one ex. of this word, viz. *commare*, = a godmother, 1303 (*N.E.D.*); Fr. *commère*, id.; also a familiar appellation; from ecclesiastical Lat. *commatrem*, from *cum* + *mater* (Hatz. and Darm., https://www.dsl.ac.uk/entry/snd/cummer_n2_v2).

Lucrurile sunt mai puțin clare în cazul formei masculine din engleza medie *cumper*, care este posibil să provină din francezul *compere*, dar și din cuvântul engl. med. *per* 'egal' (engl. mod. *peer*), cu prefixul *com-*[8].

3.2. Calcuri

În engleza veche, în olandeza medievală și în germană există cuvinte care sunt considerate, în general, ca fiind calcuri după *compăter* > *compáter* (nu după *commāter*): engleză veche: masc. *gefædera*, olandeză medievală: masc. *gevātero*, vechea germană înaltă: masc. *gifatero*, fem. *gifatera*, germană modernă: masc. *Gevatter*, fem. *Gevatterin*. Conform acestei interpretări, prefixul *ge-*/*gi-* traduce prefixul latinesc *co(m)-* și *fatero / fædera* traduce rădăcina *pater*. Acest tip de calc era o tehnică caracteristică în perioada creștinării popoarelor germanice, care se manifestă în vestul Regatului Franc începând cu secolul al VI-lea, iar în estul Imperiului Carolingian mai ales în secolul al VIII-lea.

Termenii englezi și olandezi au ieșit din uz după Evul Mediu. Germ. masc. *Gevatter* a continuat să existe. Foarte devreme a apărut și o formă feminină, *gifatera*, adică o „formă feminină paradoxală", care traducea pe *commāter*. Din secolul al XV-lea există o formă feminină cu sufixul modern *-in*: *Gevatterin*. Hildebrandt (1988: 673) presupune că lipsa unui descendent al lui *commāter* în limba germană (deci a unei forme de tipul **gimuoter*) ar putea avea legătură cu faptul că termenul se putea referi și la funcția de moașă a femeilor. De asemenea, este posibil ca instituția nășiei să fi existat deja în perioada precreștină și ca nașul de sex masculin, desemnat cu termenii latini *pater*, *patrinus* și *compăter*, să fi fost introdus doar de biserică (Hildebrandt 1988: 636, 670).

Începând din Evul Mediu târziu, în afara sensului 'cumătru', respectiv 'cumătră', este documentat, izolat, și sensul 'naș', respectiv 'nașă'[9], îndeosebi în aria lingvistică sudică (Grimm 1911, vol. IV, I, 3, col. 4645; Hildebrandt 1988: 673), în plus, sensurile 'prieten/ă', 'vecin/ă' (Grimm 1911, vol. IV, I, 3, col. 4643–4644). Aceste sensuri sunt, după Grimm (1911, vol. IV, I, 3 col. 4642), cel mai târziu din secolul al XVII-lea, cele obișnuite[10]. Astăzi, ambele cuvinte, *Gevatter* și *Gevatterin*, sunt căzute în desuetudine.

[8] "This word can alternatively be read as *cumpere[1]*. French dictionaries consider the two entries as one. The OED proposes a different etymon, *com-* + *per* (see OED *comper* n. and AND *per[1]*), but also notes that the Middle English senses 'associate, comrade, fellow' can derive from Old French *compère*/Medieval Latin *compater* (https://anglo-norman.net/entry/comper_1).

[9] Pentru 'naș', 'nașă' există în germană, regional, o serie întreagă de alte expresii (v. Hildebrandt 1988: 661–672).

[10] [F]ür die neuhochdeutsche periode im allgemeinen darf man behaupten, dasz *gevatter* nur in diesem sinne [für Freunde Nachbarn] noch im lebendigen gebrauche steht, während die verwendung in der eigentlichen grundbedeutung sich mehr nur in formelhaften verbindungen […] erhalten hat. die neuere sprache [auf die Zeit um 1900 bezogen] im besonderen läszt das wort überhaupt allmählich absterben (Grimm 1911, vol. IV, I,3, col. 4642). [Trad. [A.M.]: „pentru perioada germanei noi înalte, în general, se poate susține că *gevatter* numai cu acest sens [pentru prieteni, vecini] mai este în uz, pe când întrebuințarea lui cu sensul propriu, de bază, s-a păstrat numai în relații formale.În limba nouă [adică din jurul anului 1900], în special, termenul dispare progresiv."]. În dicționare, semnificația 'cumătru' apare încă în jurul anului 1800 (Grimm 1911, vol. IV, I,3, col. 4641).

Forma feminină nu mai este folosită deloc, iar cea masculină abia dacă mai apare în afara anumitor formule, cum ar fi (masc.) *Gevatter Tod*, ca personificare a morții (DWDS).

Ipoteza prezentată mai sus, conform căreia cuvintele germanice au fost modelate după cele latine, este cea mai răspândită. Cu toate acestea, este plauzibilă și ipoteza contrară, și anume, că forma germanică este cea originară, în timp ce forma latină este un calc după cea germanică. Această ipoteză este susținută de Kornexl (1998). Lat. *compăter* ar fi, prin urmare, un calc după germ. *ge-fatero*, așa cum lat. *companio*, care a apărut în același timp și în același mediu franco-roman, este, conform opiniei generale, un calc după germ. *gahlaiba* (FEW 2, 968). Co-paternitatea, susține Kornexl, nu a fost promovată inițial de biserică și poate proveni din obiceiurile germanice. De asemenea, subliniază că nu există un cuvânt germanic care să traducă direct substantivul lat. *commāter*, că *givatera* a dobândit în mod evident un sens nereligios (sexual, vulgar) foarte devreme, deja în secolul al IX-lea (Kornexl 1998: 319) și că ipoteza unei origini pur germanice fără mărci de gen explică mai bine caracteristicile morfologice decât ipoteza unei calc. Atât datele lingvistice, cât și cele istorice permit ambele interpretări, pe cea comună și pe cea a lui Kornexl.

4. Lat. *commāter, compăter* în limbile slave[11]

Lat. *commāter*, *compăter* au fost împrumutate și în slavă. După Berneker (1924: 662), v.sl. (v.bg.) *kъmotrъ* ‘Gevatter’ provine din lat. *compáter*, ac. *compátrem* (cu căderea lui *-p-*). În slava bisericească este documentat și *kupetra* ‘cumnată’, considerat forma feminină a unui masculin neatestat, **kumpetrъ* sau **kopetrъ* < lat. *compăter*. Fem. *kupetra*, cu rădăcina *-petr-* < lat. masc. *pater* ‘tată’, ar fi, prin urmare, și el un „feminin paradoxal”, asemenea lui *gifatera* din germana veche înaltă. Este posibil, totuși, ca v.sl. masc. *kъmotrъ* să provină nu din *compăter*, ci din fem. *kъmotra* < lat. *commāter*, cum presupun alți lingviști (Berneker 1924: 662, cu bibliografia citată; Skok 1930: 194). Miklosich (1886: 155) e de părere că lat. *compăter* a ajuns în slavă prin misionarii germani (franci) și că activitatea misionară s-a desfășurat în latină[12].

În limbile slave moderne există forme care provin din *compáter* (sau, poate, din *commā́ter*), cu accent pe penultima silabă, și altele care provin din *cómpăter* (sau, poate, din *cómmater*), cu accent pe antepenultima. În primul caz, rezultatul este tipul *kmotr*, *kmotra*, care se găsește în cehă, slovacă, (vechea) slovenă[13] și sorabă, iar ca arhaism în poloneză (SJP). În afară de slava veche bisericească, acest tip a existat în vechile varietăți bulgărești, rusești și poloneze și în dialectele rusești moderne (Berneker 1924: 662). În ultimele limbi, *kmotr* a fost înlocuit cu tipul *kum*, *kuma* probabil rezultat din forma

[11] Această parte a studiului a fost realizată de Barbara Schäfer-Prieß.

[12] Pentru alte opinii privind căile pe care lat. *commāter, compăter* au ajuns în limbile slave, v. *infra*, 5.3, paragraful 1, și 5.4, paragraful 3.a.

[13] În slovena modernă, nașul este desemnat prin *bóter, bótra*, care provine probabil dintr-o formă dialectală a germanului *gifatero*/*Gevatter* (Berneker 1924: 662; cf. SES: „*bọ́ter, -tra* m. lat. ‘compater’ – 16. stol.).

proparoxitonă. Alte limbi slave (croată, ucraineană, belarusă) au doar pe *kum*, *kuma*. Cu alte cuvinte, limbile slave de vest actuale, mai puțin poloneza, au tipul *kmotr*, în timp ce limbile slave de est și de sud au tipul *kum*. Potrivit lui Mitterauer (2009: 186), *kum* – pe care îl consideră ca provenind din lat. *compāter*, intrat în spațiul vest-balcanic în secolul al VII-lea – s-a răspândit, prin misionari slavi, în Europa de Sud-Est și, de aici, la slavii estici. *Kum* a pătruns și în maghiară: *koma* ‘Gevatter, Gevatterin’ (Miklosich 1886: 155, Berneker 1924: 662, Skok 1930: 193), în lituaniană: *kûmas*, *kŭmà*, în letonă: *kûms*, *kûma* (Miklosich 1886: 155; Berneker 1924: 662) și în limba romilor: *kumos* ‘naș’ (Mitterauer 2009: 186). După cum se poate observa, distribuția nu corespunde cu cea a confesiunilor (catolică și ortodoxă).

În dicționarul etimologic al lui Miklosich (1886: 155), toate cuvintele corespunzătoare sunt traduse prin ‘pathe’, ‘pathin’ [= ‘Pate’, ‘Patin’] (rom. ‘naș’, ‘nașă’), în timp ce Berneker (1924: 662) le traduce mai întâi prin ‘Gevatter’ și doar parțial prin ‘Pate’ (v. *supra*), nefiind foarte clar dacă prin *Gevatter* înțelege ‘compater’ / ‘cumătru’ sau ‘naș’. În versiunile cehă, poloneză, slovacă, slovenă, croată, sârbă, bulgară și rusă a două dicționare digitale multilingve[14], pentru toate limbile se dă pentru *kmotr*, *kmotra*, respectiv pentru *kum*, *kuma* traducerea germană ‘Pate’, ‘Patin’, totuși nici aici nu este sigur dacă în toate cazurile este, într-adevăr, vizată rudenia spirituală verticală (rom. ‘naș’, ‘nașă’). Este foarte posibil ca sensul ‘compater’ / ‘cumătru’ să se găsească încă în limbile slave. *Russo-nemetskij slovar*, de Pavlovskij ([1900] 2006: 395), specifică traducerea ‘Gevatter/in’ pentru *kum* în felul următor: „im Verhältniß zu einander u. zu den Eltern des Taufkindes, aber nicht zu dem Taufkinde selbst”[15]. Iar Mitterauer scrie despre răspândirea și sensurile lui *kum* în limbile Europei de Est:

> Es erscheint erstaunlich, daß der im frühmittelalterlichen Frankenreich aufgekommene Begriff *compater* in der Ableitung *kum* gerade im ostkirchlichen Balkanraum so hohe Bedeutung erlangt hat. Er wird hier zur Patenbezeichnung schlechthin – sowohl in der horizontalen als auch in der vertikalen Bindung durch geistliche Verwandtschaft (Mitterauer 2009: 186)[16].

În afară de diferența Est-Vest, poate fi constatată și o diferență Nord-Sud:

> Im Mittelmeerraum steht die horizontale Bindung der *compaternitas* im Vordergrund, ganz besonders in den gebirgigen Regionen der Balkanhalbinsel. Im Gebiet des ehemaligen Frankenreichs, wo sie entstanden ist, tritt sie hingegen gegenüber der vertikalen Bindung zurück. Offenbar hat sie in diesem Großraum durch Prozesse der Überlagerung bzw. Verdrängung durch andere soziale Bindungsmöglichkeiten an Bedeutung verloren.

[14] V. https://www.dict.cc/ și https://de.pons.com.

[15] Trad. [A.M.]: „în raport unul cu celălalt și cu părinții copilului botezat, dar nu cu respectivul copil botezat”.

[16] Trad. [A.M.]: „Pare uimitor faptul că termenul *compăter*, care a apărut în regatul franc medieval timpuriu, a dobândit, în forma *kum*, așa o mare importanță tocmai în spațiul religios balcanic estic. Aici a ajuns denumirea prin excelență a celui care botează – atât în relația de rudenie spirituală orizontală, cât și în cea verticală”.

> Umgekehrt scheinen sich in Südosteuropa soziale Strukturen erhalten bzw. weiter entwickelt zu haben, in denen dem mittelalterlichen Muster der *compaternitas* bis in neuere Zeit besondere Bedeutung zukam[17] (*ibid.*: 187).

O analiză mai detaliată ar conduce, cu siguranță, la rezultate interesante, dar în limitele acestui articol nu este posibil să se ofere o imagine completă a sensurilor pe care termenii menționați le au în fiecare limbă și varietate slavă. Acest lucru presupune un studiu separat.

5. Cazul special al termenilor românești *cumătră, cumătru* în cadrul Romániei[18]

Limba română are o situație specială în cadrul Romániei: pe de o parte, pentru că moștenirea lui *commāter* și *compăter* nu este o evidență, ca în celelalte limbi romanice, dat fiind faptul că acești termeni s-au născut abia în secolul al VI-lea în latina ecleziastică *occidentală* și că nu există dovezi că s-ar fi răspândit și în latina de la baza limbii române, iar, pe de altă parte, pentru că rom. *cumătră* (fem.), *cumătru* (masc.) prezintă unele particularități fără echivalent în restul Romániei.

5.1. Corespondenții românești ai descendenților lui *commāter, compăter* din celelalte limbi romanice

Descendenții lui *commāter, compăter* din limbile (și varietățile) romanice vorbite din Iberia până în Italia au corespondenți similari în trei din cele patru dialecte ale românei: în dacoromână și în dialectele suddunărene istroromână și aromână (lipsesc în meglenoromână)[19].

Dacoromâna cunoaște două variante prozodice:

a) o variantă paroxitonă, fem. *cumắtră*, masc. *cumắtru* (voc. masc. *cumétre*, rar *cumắtrule*, pl. fem. *cumétre*, masc. *cumétri*), răspândită pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân[20] și singura acceptată în limba standard, cu variantele fonetice regionale

---

[17] Trad. [A.M.]: „În regiunea mediteraneeană, legătura orizontală a co-paternității (*compaternitas*) ocupă un loc central, în special în regiunile muntoase ale Peninsulei Balcanice. Dimpotrivă, pe teritoriul fostului regat franc, de unde provine, legătura orizontală a trecut în plan secund. În mod evident, ea și-a pierdut din importanță în această mare zonă, ca urmare a proceselor de suprapunere sau de înlocuire cu alte legături sociale. În schimb, în sud-estul Europei, par să se fi păstrat sau să se fi dezvoltat în continuare structuri sociale în cadrul cărora modelul medieval al co-paternității a fost deosebit de important până în timpuri recente".

[18] Această parte a studiului a fost realizată de Aurelia Merlan.

[19] Prezentarea de mai jos a acestor termeni se bazează pe datele furnizate de Pușcariu (1943: 11–13) și, în special, de Scurtu (1966: 249–255, inclusiv nota 2, cu bibliografia citată), care iau în considerație și materialul oferit de ALR (*Atlasul lingvistic român*). Pentru răspândirea substantivului fem. *cumătră* în dacoromână, determinată pe baza ALRR (*Atlasul lingvistic român pe regioni*), v. și Nevaci (2009: 159).

[20] În zona de vest a României, și anume, în mare parte din Oltenia, Banat, Crișana și Maramureș, se folosesc pentru desemnarea cumătrului și a cumetrei perechile *naș – nașă* și *nănaș – nănașă*[20], iar în unele graiuri, pe arii foarte restrânse, termenii *năşic – năşică*, *nun – nună*, *fin – fină*, *cuscru – cuscră*, *cumnat – cumnată*, respectiv *prieten – prietenă*. Perechea *cumắtru – cumắtră* nu este totuși complet necunoscută în vest, termenii fiind utilizați ca formule de adresare respectuoasă înte persoane de vârstă sau de condiție socială apropiată (Pușcariu 1943: 17).

cumétră, *cumátră*, *comátră comắtră*, respectiv *cumétru*, *comắtru* (pl. reg., fem. *cumắtre*, masc. *cumắtri*), și

b) o variantă proparoxitonă, regională, fem. *cúmătră*, masc. *cúmătru*, caracteristică pentru unele graiuri din Transilvania și Muntenia, precum și din Transnistria (v. Pușcariu 1943: 13, nota de subsol).

La acestea se adaugă termenul fem. *cumbáră* 'cumătră', înregistrat în câteva locolecte.

Două variante de accentuare sunt atestate și în istroromână (care este, după părerea diferiților lingviști, o ramură a dacoromânei[21]). Lucrările consultate citează următoarele forme:

a) formele paroxitone, fem. *cumétră*, masc. *cumátru* / *cumétru*, și

b) formele proparoxitone, masc. *cúmatru* / *cúmătru*.

În plus, în acest dialect este documentat masc. *compåru*, cu varianta fonetică *cumpu̯ǻr*[22].

În aromână, termenii fem. *cumbáră*, masc. *cumbár* cunosc numai această variantă de accentuare și sunt folosiți cu sensul 'cumătră', 'cumătru' doar parțial, mai răspândit fiind sensul 'fină', 'fin' (Skok 1930: 198; Scurtu 1966: 255, nota 6; Saramandu, Nevaci 2024: 146–150)[23].

Observăm faptul că varianta proparoxitonă (*cúmătră / cúmatră – cúmătru / cúmatru*) este – așa cum a arătat Pușcariu (1943: 13–14) – singura variantă prezentă atât în România, cât și în Transnistria și în Istria, adică atât în centrul, cât și în două arii laterale ale limbii române.

5.2. Originea controversată a termenilor *cumătră, cumătru*: teze și argumente

Spre deosebire de omologii lor din celelalte limbi romanice, termenii *cumătră*, *cumătru* (cu variantele lor din dacoromână și istroromână) și arom. *cumbară*, *cumbar* au o origine controversată. Pentru perechea din aromână s-au propus o origine slavă (Meyer-Lübke 1935: 198 col. 2096 – *compắter*: „Mazed. *cumbar* 'Täufling' stammt aus dem Slav."[24]) și o origine greacă < grec mod. *κουμπάρος* 'cumătru', *κουμπάρα* 'cumătră' <

[21] Pentru ideea că dialectul istroromân este o ramură a celui dacoromân, iar dialectul meglenoromân o ramură a celui aromân, v., între alții, Rosetti (1986: 321, 324).

[22] Alți termeni sinonimi în istroromână sunt: masc. *cum*, fem. *botra* și *subotra*, masc. *diver*, masc. *sutăl*, fem. *sutla* și fem. *svådița* (Scurtu 1966: 249, nota 2, cu bibliografia citată).

[23] Alături de acești termeni, există în aromână sinonimele masc. *nun*, fem. *nună*, întrebuințate, la rândul lor, parțial, cu sensul 'cumătru', 'cumătră'. Meglenoromâna (considerată o ramură a aromânei, cf. nota 16) exprimă acest tip de înrudire spirituală, parțial, cu termenii masc. *mămuș,* fem. *mămușă* și, parțial, cu termenii masc. *cum*, fem. *cumă* (Scurtu 1966: 249, nota 2).

[24] Trad. [A.M.]: „Maced. *cumbar* 'cel care urmează să fie botezat' provine din slav[ă]".

it. (ven.) *compáre* (Skok 1930: 198; Scurtu 1966: 255, nota 6)[25]. Din aromână, termenul *cumbară* a intrat în dacoromână, probabil prin aromânii negustori (Scurtu 1966: 255)[26].

Controversa în jurul rom. *cumătră*, *cumătru* este generată îndeosebi de vocala accentuată -*ă*- ([ə]), care, conform legilor fonetice ale limbii române, nu poate proveni din vocala accentuată -*a*- ([a]) din latină, căci în cuvintele paroxitone de origine latină -*a*- accentuat s-a păstrat nealterat, așa cum se poate observa în *cōgnātu-* > *cumnat*, *cōgnāta-* > *cumnată* etc. Deci lat. *commāter* ar fi trebuit să dea *cumátră*.

Există până la ora actuală două teorii, pe care le prezentăm mai jos succint[27]. Dicționarele limbii române, inclusiv acelea publicate de Academia Română (a se compara DA, DEX 1996, DELR etc.) propun etimologii diferite.

1) Conform primei teorii, care este și cea mai veche, perechea *cumătru* – *cumătră* este un împrumut din v.sl. bis. (masc.) *kŭmótrŭ*, (fem.) *kŭmótra*, (la rândul lor, împrumuturi din latină, din *compăter*, după unii, sau din *commāter*, după alții; v. *supra*, 4). Cel care a propus primul această etimologie, fără a aduce însă argumente, este, după informațiile noastre, slavistul Franz Miklosich (1861: 27; v. și Miklosich 1886: 155). Pentru originea slavă se pronunță ulterior diferiți lingviști (unii dintre ei invocând aspecte fonetice): Cihac (1879: 86); Tiktin (1889: 235; [1903] 1986, I: 698; 1905: 44); Densușianu ([1900] 1997: 248); Meyer-Lübke (1914; 1935: 197, col. 2082); Berneker (1924: 662), Candrea (1931: 367); Cioranescu (1966: 262); autorii *Dicționarului explicativ al limbii române* al Academiei Române (de exemplu, DEX 1996: 248) etc. Între aceștia, Tiktin (1905: 44) consideră că rom. *cúmătră*, *cúmătru* (asemenea lui *sută*) au fost împrumtați din vechea slavă într-o epocă în care vocala -*ŭ*- nu dispăruse încă și conservase valoarea unui *ŭ* (scurt). După Meyer-Lübke (1914), termenii românești nu pot proveni din lat. *cómmater* sau *commáter*, căci din primul ar fi trebuit să rezulte forma *cúmătru* (respectiv *cúmătră*), iar din al doilea forma *cumátru* (respectiv *cumátră*). E posibil ca Meyer-Lübke să nu fi avut cunoștință la vremea respectivă de existența acestor forme în diferite varietăți diatopice ale românei.

2) Potrivit celei de a doua teorii, rom. fem. *cumătră* este moștenit din latina sud-est europeană, numită și *latină balcanică*: lat. cl. *commāter* > lat. vulg. **comatre* > **cumatră* > rom. *cumătră* (Pușcariu 1943: 17), iar masc. *cumătru* este derivat de la femininul *cumătră*; în ceea ce privește corespondentele lor în limbile slave, se admite, în general, că acestea sunt împrumuturi din latina ecleziastică[28]. Defensorii acestei teorii sunt Philippide

[25] Mitterauer (2009: 186) nu combate această ipoteză privind originea și datarea grecescului *κουμπάρος*, dar admite că ar putea fi totuși vorba de un cuvânt bizantin târziu, născut dintr-o formă balcanromanică.

[26] Istrorom. *compåru* este explicat prin it. (ven.) *compáre* < *compáter* (Scurtu 1966: 249). Totuși, nu ar fi exclus ca acesta să fie un împrumut indirect (și nu direct) din italiană, prin intermediul unui dialect sârbo-croat de pe coastele Adriaticii. Referitor la pătrunderea cuvântului venețian (și friulan) *compáre* în sârbo-croata dialectală, v. Skok (1930: 198).

[27] Pentru o prezentare mai detaliată a acestor teorii și a argumentelor invocate de defensorii lor, v. Mihăescu (1993: 439–444).

[28] Considerarea corespondenților slavi ca fiind împrumuturi din protoromână efectuate în secolele al VI-lea – al VII-lea (Paliga 2010: 112–114 și 2013: 55–58) ignoră, pe de o parte, faptul că perioada indicată

([1895/1896] 2011: 291, nota 72)[29]; Pușcariu (1922–1923: 822 și 1943: 9–18); Skok (1930), Graur (1937: 94); Rosetti (1940); autorii DA (1940); Mihăilă (1974: 93); Mihăescu (1993: 439–444) și alții. Philippide (într-un curs ținut, începând cu 1895/96, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași) este, se pare, primul dintre lingviștii care atribuie termenilor români *cumătră, cumătru* origine latină, aducând în sprijinul ipotezei sale argumente fonetice: *-ă-* [ə] a rezultat din lat. *-a-* neaccentuat din varianta proparoxitonă *cómmater*, născută sub influența lui *cómpăter*; accentul pe penultima silabă, în *cumắtră, cumắtru* se datorează, dimpotrivă, variantei paroxitone *commắter*. Este însă meritul lui Petar Skok (1930) de a fi adus în favoarea originii latine a rom. *cumătră* nu numai diferite argumente fonetice, ci și de geografie lingvistică și sociologice. În rezumat, acestea sunt următoarele (Skok 1930: 187-189, 191 și 199):

– v.sl. *kъmótrъ*, *kъmótra* nu au putut da *cumătru*, *cumătră*, întrucât v.sl. *-ŭ-* (scris ъ) nu s-a transformat în română în *-u-*, v.sl. *-o-* din silaba accentuată nu a trecut în română la *-ă-*, ci s-a menținut, iar *-mótra* ar fi trebuit să dea *-moatră* și nu *-mătră*;

– vocala *-ă-* din cuvintele românești provine din *-e-* neaccentuat (< lat. *-a-*) după consoană bilabială: **cómmater* (cu accent pe antepenultima silabă, sub influența lui *compăter*) a devenit mai întâi *cúmetră*, documentat în româna veche (cf. *-e-* în *cânepă* < lat. *canapa*, dar și *-e-* în v.sl. biser. *kupetra* 'cumnată' < lat. *compăter*), apoi *cúmătră*, sub influența bilabialei precedente; deplasarea de accent pe *-ă-* (*cumắtră*, *cumắtru*) este de dată mai recentă;

– lat. *compăter* a existat (și) în latina balcanică, dovadă fiind atestarea lui în două inscripții din Dalmația și Panonia, dar și existența cuvântului *kúmptër*[30] > *kúndër* în albaneză, a lui *kupetra* în slava veche bisericească (v. *supra*) și a variantei proparoxitone *cúmetră / cúmătră*, *cúmetru* / *cúmătru* în româna veche și în unele varietăți diatopice ale românei moderne, care nu au putut lua naștere decât sub influența proparoxitonului *compăter*; dispariția ulterioară a acestui cuvânt stă în directă legătură cu dispariția lui *pater* (înlocuit de lat. *tata* din limbajul copiilor);

– bulgara și sârbo-croata, adică tocmai limbile care au dat românei cele mai multe slavisme, nu cunosc termenii *kъmótrъ*, *kъmótra*, ci numai pe *kum*, *kuma*, respectiv *kûm*, *kúma* (hipocoristice la origine, care însă au pierdut deja în slava veche bisericească orice nuanță hipocoristică), din care, deci, nu pot proveni rom. *cumătru*, *cumătră*;

– strămoșii slavilor, fiind păgâni, nu cunoșteau instituția socială a familiei creștine; ei au împrumutat complet terminologia referitoare la înrudire.

---

corespunde epocii de formare a limbii române (și, în general, a limbilor romanice) și nu protoromânei (numită și *româna comună*, *româna primitivă*) și, pe de altă parte, că la vremea aceea slavii erau (și vor rămâne încă o bună perioadă) păgâni.

[29] Cursul *Istoria sunetelor*, în care face referire la cuvintele *cumătru*, *cumătră*, a fost ținut de Philipide între anii 1895/96 și 1931/32; v. *Introducere* în *Istoria limbii române*, ediția 2011, p. XIX.

[30] Pentru acest termen din albaneză, Meyer-Lübke (1935: 198, col. 2096) dă sensul (germ.) 'Taufpate' (rom. 'naș de botez'), iar Mihăescu (1993: 62) sensul (fr.) 'compère' (rom. 'cumătru'). După masc. *kúmptër* s-a creat în albaneză fem. *kumptra* (Meyer-Lübke 1914: 4).

Teoria lui Skok a găsit diferiți adepți printre lingviștii români, explicațiile sale fonetice nu au fost însă întru totul acceptate. Rosetti se îndoiește că accentul grafic pe *-u-* în v.rom. *cúmetru* (de ex., коу́мътри în *Șapte taine*, Iași, 1645: 26, *ap.* Rosetti 1940: 161) ar fi marcat accentul tonic, căci în textele românești vechi accentul grafic nu avea adesea nicio valoare fonetică, subliniază că varianta proparoxitonă se întâlnește astăzi doar în câteva locolecte și presupune în cazul istrorom. *cúmătru / cúmatru* (în ce privește accentuarea pe silaba *cú-*) o influență a formelor scurte *kum*, *kuma* din slava meridională. De asemenea, el pune sub semnul întrebării explicația lui Skok, potrivit căreia varianta proparoxitonă a apărut sub influența lui *compăter*. Cât despre vocala *-ă-* accentuată din formele de singular *cumắtră*, *cumắtru*, lingvistul bucureștean este de părere că aceasta a fost refăcută după pluralul *cumetri*, prin analogie cu substantive precum pl. *meri* – sing. *măr*, pl. *veri* – sing. *văr*, pl. *feți* – sing. *făt*.

Pușcariu lansează deja în anii 1920 ipoteza că fem. *cúmătră* ar putea proveni din proparoxitonul **cómmater* (Pușcariu 1922–1923: 822), aduce însă argumente în sprijinul acestei origini în lucrări publicate douăzeci de ani mai târziu (Pușcariu [1940] 1976: 179 și în special 1943: 9–18). El admite coexistența a două variante prozodice, *commắter* și **cómmater* în latina sud-est europeană (așa cum au coexistat și *cómpăter* – **compáter*, *cónsŏcer* – **consócer*) și combate atât explicația fonetică a lui Skok, cât și pe aceea a lui Rosetti. Asemenea lui Philippide (al cărui curs se pare că Pușcariu nu-l cunoștea), lingvistul clujean consideră că *-ă-* din *-mătr-* provine din lat. *-a-* neaccentuat din varianta proparoxitonă **cómmater*, iar *-u-* din *cu-* provine din lat. *-o-* neaccentuat din varianta paroxitonă *commắter*. Conservarea variantei proparoxitone *cúmătră / cúmatră*, *cúmătru / cúmatru* în diferite graiuri din România și în ariile laterale Istria și Transnistria probează, în opinia sa, atât vechimea mare a acestei variante, cât și existența în trecut a lui *cómpăter*, responsabil pentru apariția lui **cómmater*. Alte argumente sunt similare acelora aduse de Skok, pe care Pușcariu însă le nuanțează. *Dicționarul* Academiei Române din 1940 (DA), apărut sub coordonarea acestui lingvist, explică rom. *cumătră* prin lat. *commāter*, etimologie nepreluată în dicționarele ulterioare ale Academiei, care dau pentru termenul în discuție originea slavă.

5.3. Argumente suplimentare în favoarea originii latine

Este dificil de adus noi argumente în favoarea teoriei originii latine a rom. *cumătră*, pe care o considerăm ca fiind cea justă. Cu toate acestea, dorim să evidențiem câteva aspecte istorice, sociolingvistice și lexicale care nu sunt lipsite de relevanță pentru discuția de față.

1) Când slavii, păgâni animiști, se stabilesc la nordul Dunării în cursul secolelor al VI-lea (în Moldova și Muntenia) și al VII-lea – al IX-lea (în Transilvania, Oltenia, Banat și Crișana), iar la sud de Dunăre după căderea limesului dunărean, în anul 602, ocupând între secolele al VII-lea și al VIII-lea întreaga parte de est a Peninsulei Balcanice (Rosetti 1986:

270; Ivănescu 1980: 268, 270; Bărbulescu *et al.* 2013: 101), populația romanizată pe care o găsesc în această zonă era deja, în mare parte, creștină și cunoștea botezul, inclusiv pe acela al copiilor[31]. Creștinismul începuse să se răspândească la Dunărea de Jos încă din perioada preconstantiniană (secolul al II-lea – al III-lea) și ajunsese aproape să se generalizeze în secolele al V-lea – al VI-lea, așa cum o dovedesc numeroase descoperiri arheologice (care atestă inclusiv existența a peste 20 de episcopate pe teritoriul unde se va forma limba română) și unele surse istorice. Procesul se va încheia în următorul secol (Ivănescu 1980: 91; Zugravu 1997: 143–445). Cum subliniază Giurescu,

> Suntem, în această parte a Europei, cei mai vechi creștini. Toate popoarele vecine, bulgarii, sârbii, ungurii, slovacii, polonii, rușii au fost creștinate cu mult în urma noastră [italic în original] Giurescu ([1943] 2000: 66).

Cât privește botezul – de care se leagă nu numai nașterea verbului *baptizāre* > rom. *boteza*, ci și a termenilor rudeniei spirituale – Zugravu (1997: 375) este de părere că acesta trebuie să fi ocupat un loc special și în serviciul religios al bisericilor din Scythia Minor, că în secolele al V-lea – al VI-lea botezul încetează de a mai fi monopolul bisericii episcopale, oficiindu-se și în biserici din mănăstiri, din cimitire, parohiale etc. și că botezul adulților este substituit progresiv prin acela al copiilor[32]. Acest obicei exista, probabil, și în Dacia.

Creștinarea bulgarilor și botezul în rândul acestei populații, în schimb, se petrec mult mai târziu, începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea, mai exact cu anul 864, sub Boris I (853–888), care se lasă totodată botezat sub numele Mihail (Giurescu [1943] 2000: 79; Rosetti 1986: 271; Bărbulescu *et al.* 2013: 104), adică la aproximativ trei secole după instalarea lor la nord și la sud de Dunăre, când, la romanicii sud-estici, „le christianisme était victorieux partout”, atât la orașe, cât și la sate (Skok 1927: 196). În aceeași perioadă, mai exact după 863, începe și creștinarea slavilor din Moravia, prin activitatea misionară a fraților greci Constantin (Chiril) și Metodiu din Salonic (buni cunoscători ai bulgarei vechi), continuată ulterior de alți misionari (Rosetti 1986: 275; Zugravu 1997: 490). Se înțelege de la sine că bulgarii – și slavii, în general – vor împrumuta abia după această dată termeni creștini din latina ecleziastică[33]. E greu de crezut, de aceea, că romanicii de la Dunărea de Jos, creștinați și botezați cu multe secole înaintea slavilor și dispunând deja de o terminologie creștină bogată, vor primi, în mod excepțional, pe *cumătru*, *cumătră* de la aceștia din urmă.

[31] În lumea romană, botezul copiilor este documentat, sporadic, deja în secolul al II-lea, dar biserica legitimează botezul nou-născuților din familii creștine abia în anul 418, acesta devenind dominant (în raport cu botezul adulților) în secolul al V-lea și al VI-lea (https://de.wikipedia.org/wiki/Kindertaufe).

[32] Că botezul era practicat în Scythia Minor o dovedesc unele edificii baptistismale descoperite în această regiune, ca și anumite elemente de arhitectură ale bisericilor. Numărul totuși redus al edificiilor ar putea fi un indiciu că botezul copiilor prevala asupra aceluia al adulților (Zugravu 1997: 375).

[33] În legătură cu faptul că o parte a terminologiei creștine din slavă a fost împrumutată din latină, v. Skok (1927 și 1930) și Mihăescu (1993: 435–448).

2) Creştinismul se răspândeşte pe teritoriul unde vor lua naştere limba şi poporul român, încă de la începuturile sale, în limba latină (Giurescu [1943] 2000: 65–66; Mihăescu 1966: 73; Rosetti 1986: 79; Ivănescu 1980: 91–92; Zugravu 1997: 303; Lüder 2006: 1305; Schlösser 2006: 1558), devenind unul dintre factorii cei mai importanţi ai romanizării. La propagarea lui în Scythia Minor şi la nord de Dunăre au contribuit, îndeosebi în secolul al IV-lea şi al V-lea, misionarii (Rosetti 1986: 79; Ivănescu 1980: 92-93; Zugravu 1997: 254). Latina a fost totodată, timp de mai multe veacuri, şi limba liturgică în aceste teritorii, cum o dovedesc diferite inscripţii, terminologia creştină de bază din română şi, nu în ultimul rând, atestarea în textele vechi ecleziastice a expresiei *Doamne, meserere* (*mesereare*) (rom. *Doamne miluieşte-mă*), care provine foarte probabil din răspunsul *miserere Domine* utilizat în biserica latină (Zugravu 1997: 254 şi 301). Slava veche bisericească, recunoscută ca limbă de cult o dată cu crearea, tot sub Boris I, a bisericii bulgare autonome, subordonate patriarhiei bizantine prin sinodul din octombrie 869 – februarie 870 (Rosetti 1986: 271; Zugravu 1997: 490), începe, poate, să fie întrebuinţată în biserica română, cel mai devreme, pe la sfârşitul secolului al IX-lea[34]. Dar va substitui definitiv latina (sau, poate, româna) ca limbă liturgică în biserica autohtonă nu mai devreme de secolul al XII-lea (Zach 1977: 30–31; Zugravu 1997: 491), în Transilvania şi în Maramureş chiar mai târziu, abia în cursul secolelor al XIV-lea şi al XV-lea, cum o dovedesc inscripţiile pe bisericile ortodoxe de la Haţeg şi Huniade, respectiv un document din 1404 în slavă (bulgara medie) (Zach 1977: 31). Un argument important că în secolul al XI-lea încă se mai folosea latina (sau poate româna) în biserica română este următorul:

> Der Metropolit von Ochrid, Theophylaktos, bezeichnete im 11. Jahhundert die „Vlachen” als „Häretiker”, und das nicht nur, weil sie von den Römern abstammten, sondern auch, weil sie in ihren Kirchen noch die „lateinische” Sprache verwendeten (Zach 1977: 30, cu bibliografia citată)[35].

Este, prin urmare, improbabil ca latina nord-dunăreană, folosită secole la rând ca limbă liturgică în biserica autohtonă, să nu fi dispus de cuvinte pentru desemnarea relaţiei orizontale dintre naşi şi părinţii copilului botezat.

3) Terminologia creştină fundamentală în limba română este moştenită din latină (Giurescu [1943] 2000: 65; Ivănescu 1980: 169–170; Mihăescu 1993: 294–303 şi alţii) şi

---

[34] Puşcariu (^{2}1930: 11–12) situează adoptarea ritului slav după 888, iar Rosetti (1986: 267) „înainte de ofensiva organizată de unguri împotriva Transilvaniei (în sec. XI), deci probabil în sec. IX-X” (la p. 272, Rosetti consideră însă că liturghia s-a răspândit în secolul al X-lea, iar la p. 583 afirmă că „românii au adoptat cultul slav ortodox în sec. XI”). Ivănescu (1980: 354, 421), deşi admite posibilitatea ca slava bisericească să fi fost folosită ca limbă în biserica română începând din secolul al IX-lea „măcar pe alocurea”, precizează în altă parte că aristocraţia românească o adoptă ca limbă în biserică în secolele al X-lea – al XI-lea (p. 421). În sfârşit, după Schlösser (2006: 1558, care o citează pe Zach 1977: 30 ş.u.), latina rămâne limba bisericii până în secolul al X-lea, fiind apoi înlocuită treptat de slava bisericească (slavonă), în momente diferite de la o regiune la alta.

[35] Trad. [A.M.]: „Mitropolitul Ohridei, Theophylaktos, îi desemna în secolul al XI-lea pe «vlahi» ca «eretici»; şi aceasta nu doar pentru că descindeau din romani, ci şi pentru că foloseau încă limba «latină» în bisericile lor”.

conține inclusiv cuvinte – a căror origine latină este general recunoscută – referitoare la botez și la rudenia spirituală, toate apărute în latina târzie[36]:

– dacorom. *boteza* (> *botez*, prin derivare regresivă), istrorom. *boteză*, arom. *pătedzare* / *patidzare* (fonetic influențat de albaneză), meglenorom. *batizar* < lat. *baptizare* ‘a spăla, a scufunda’ > ‘a boteza’ (Pușcariu 1905: 18, col. 212; Mihăescu 1993: 33), verb „atestat în scrieri creștine din secolul al III-lea în forma populară *battizare*” (Zugravu 197: 190);

– dacorom. *fin*, *fină*, arom. *h´il´in*, *h´il´ină* < lat. **filianus*, **filiana* < lat. *filius* (Pușcariu 1905: 52, col. 611; Saramandu, Nevaci 2024: 149–150);

– dacorom. *nun* ‘naș de cununie’, *nună* ‘nașă de cununie’ (din care s-au născut diferite derivate: *nănaș*, *nănașă, naș*, *nașă*, *nășic*, *nășică* etc.), arom., meglenorom. *nun* ‘naș de cununie și de botez’, *nună* ‘nașă de cununie și de botez’ < lat. *nonnus*, *nonna* ‘femeie bătrână’ (Pușcariu 1905: 105, col. 1207; Saramandu, Nevaci 2024: 146–148).

Având în vedere că **filianus*, **filiana* și *nonnus*, *nonna* au făcut parte din lexicul latinei sud- și nord-dunărene (dovadă că s-au păstrat în română), este de presupus că și a treia pereche din terminologia rudeniei spirituale, *commāter* – *compāter*, a existat în această varietate diatopică a latinei.

4) Deosebit de semnificativ este faptul că *toate* cele trei perechi de cuvinte latine care alcătuiesc terminologia rudeniei spirituale s-au perpetuat nu numai în limbi și varietăți romanice, dar, ca împrumuturi, și în albaneză (limbă care a suferit influența latinei de la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr. până la începutul secolului al VIII-lea d.Hr., v. Mihăescu 1993: 19)[37]:

– lat. *compāter* > alb. *kumptër* > *kundër*, cuvânt intrat în această limbă din latina occidentală probabil deja în prima jumătate a secolul al VII-lea (pentru descendenții din limbile romanice vorbite din Iberia până în Italia, v. *supra,* 2.1);

– lat. **filianus* (fem. **filiana*) > rom. *fin* (*fină*), dalm. *pil´un*, v.perug. (fem.) *figliana*, sen. *figliano*, roman., cors. *fiyano*, nap. *filane* ‘Pfarrkind’ (rom. ‘copil al bisericii’), cal. *figghianu* ‘figlioccio’, alb. (ghegă) *fiján*;

– lat. *nonnus*, devenit *nunnu*, *nonna*, devenit *nunna*[38] (pe care Mitterauer (2009: 184–185) îl pune în legătură cu gr. *nanna* ‘bunică’, ‘mătușă după mamă’) > rom. *nun*, *nună*, v.it. *nonno* ‘naș’, *nonna* ‘nașă’, it. *nonno* ‘bunic’, ‘bătrân’ (it. nord. ‘socru’), *nonna* ‘bunică’, ‘bătrână’ (it. nord. ‘soacră’), apul. *nunnu*, *nunna*, sic. *nunnu* ‘tată’, *nunna*

[36] După Müller-Lancé (2006: 34–35), epoca latinei târzii este cuprinsă aproximativ între anii 180 și 650.

[37] În ce privește verbul *baptizāre*, acesta s-a păstrat și în dalmată, *batesuar* (de unde a pătruns în albaneză: *pagëzoj*), în it. *batteggiare*, sic. *vattiari*, v.berg. (it.) *bateza*, sard. (galur.), cors. *battidzá*, eng. *batadžer*, v.fr. *batoyer* (Pușcariu 1905: 18, col. 212; Mihăescu 1993: 89).

[38] Acești termeni latini târzii desemnau, în limbajul teologilor, persoanele cărora li se cuvenea un respect patern, respectiv matern deosebit (Mitterauer 2009:184).

‘mamă’, sard. *nonnu* ‘naș, cumătru’, *nonna* ‘nașă, cumătră’, alb. *nun* ‘naș la botez’, *nunë* (*nunεl'ε*, *nunerí*) ‘nașă la botez’[39].

Prezența celor trei perechi de cuvinte în albaneză ne determină să admitem că *toate* au fost răspândite în latina sud-est-europeană, inclusiv în cea vorbită în zona Dunării de Jos, și că teritoriul pe care locuiau strămoșii albanezilor (cucerit de romani către sfârșitul secolului al III-lea î.Hr. și transformat în provincie romană)[40] a reprezentat și în perioada latinei târzii o zonă de legătură între romanitatea sud-estică (dunăreană) și restul romanității.

5) Nu numai termenii referitori la botez și la rudenia spirituală, ci aproape toți termenii de rudenie care fac parte din vocabularul fundamental al limbii române sunt moșteniți din latină (idee subliniată și de Graur 1937: 94). Împrumuturile din slava veche sau, mai târziu, după secolul al X-lea (Rosetti 1986: 270) din bulgară ori din sârbo-croată, de tipul *nevastă*, respectiv *leică*, *maică*, sunt caracteristice doar anumitor dialecte.

5.4. Posibile contra-argumente, întrebări deschise și posibile răspunsuri

În ciuda pledoariei noastre în favoarea originii latine a rom. *cumătră*, *cumătru*, trebuie să admitem că unele aspecte istorice, lingvistice și de geografie lingvistică pun, într-o anumită măsură, sub semnul întrebării această origine. Semnalăm în continuare aceste posibile contra-argumente și întrebările care se nasc, și încercăm să găsim răspunsuri.

1) Istoricii și lingviștii concordă asupra faptului că, în urma stabilirii slavilor la nord și la sud de Dunăre în cursul secolelor al VI-lea și al VII-lea (v. *supra*, 5.3.), romanitatea nord- și sud-dunăreană a rămas izolată de Imperiul Roman de Răsărit, „care chiar în același timp se greciza, devenind Imperiul Bizantin” (Ivănescu 1980: 268) și, în general, de restul romanității (de exemplu, Ivănescu 1980: 268, 360; Mihăescu 1993: 23; Zugravu 1997: 447, 479; Bărbulescu *et al.* 2023: 101–102). Dimensiunile acestui fenomen sunt subliniate, între alții, de Densusianu:

> Elle [la population romaine lors de l’invasion slave] fut repoussée dans toutes les directions et perdit la cohésion d’auparavant. […] Mais l’invasion slave n’isola pas seulement les pays balkaniques les uns des autres; elle sépara, en outre, l’Europe orientale de provinces occidentales. Les liens qui avaient rattaché jusqu’ici l’élément roman balkanique à celui d’Italie furent rompus à la suite de cet événement. Les nombreuses colonies slaves établies au cours moyen du Danube et dans la région de la Save et de la Drave s’interposèrent comme une barrière entre l’Italie (y compris Dalmatie) et la Mésie et la

[39] Pentru continuatorii lui **filianus*, **filiana* și ai lui *nonnus*, *nonna* în limbile și varietățile mai sus menționate, v. Pușcariu (1905: 52, 105, col. 611 și 1207); Meyer-Lübke (1935: 286, col. 3296); Scurtu (1966: 247, 256); Mihăescu (1993: 37, 40, 274, 441); Nevaci (2009: 159, 181); Saramandu, Nevaci (2024: 146–150).

[40] După unii, strămoșii albanezilor locuiau aproximativ pe același teritoriu pe care locuiesc albanezii de astăzi, iar după alții pe un teritoriu mai vast. Pentru o sinteză a opiniilor și a argumentelor invocate, v. Mihăescu (1993: 78–88, cu bibliografia citată). Referitor la cucerirea acestui teritoriu de către romani, v. și *ibid.*: 13 și 19.

> Thrace. L'élément romain de l'Orient était scindé pour toujours de celui de l'Occident (Densusianu [1990] 1997: 232–233).

Ivănescu (1980: 91 și 241), la rândul său, atrage atenția asupra distrugerii episcopatelor și a dezorganizării vieții bisericești pe teritoriul de formare a limbii române în secolele al VI-lea și al VII-lea. Iar Zugravu menționează că:

> Din punct [*sic!*] de vedere al istoriei creștinismului, ele [prăbușirea stăpânirii bizantine în regiune și spargerea romanității dunărene] s-au soldat cu dispariția organizării ecleziastice pe linia fluviului și încetarea legăturilor dintre creștinătatea nordică și cea sudică (Zugravu 1997: 479).

Dacă venirea slavilor a avut aceste consecințe, se naște întrebarea: când și cum au putut ajunge cuvintele *commāter*, *compāter* – născute, cum am văzut, în Galia francă în secolul al VI-lea și documentate în latina occidentală creștină în secolul al VII-lea (a. 663–680 și a. 572–603; v. Skok 1930: 187) – în latina din Scythia Minor și din Dacia?

Răspunsul l-am găsit în tratate de istorie a poporului și a limbii române și în lucrări despre creștinism și despre terminologia rudeniei spirituale. Descoperiri arheologice pun în evidență două aspecte importante pentru perioada cuprinsă între secolele al VI-lea și al X-lea–al XI-lea:

a) diferite obiecte creștine (cercei, vase, cruci etc.) de proveniență bizantină datând din această perioadă dovedesc continuarea relațiilor comerciale și de altă natură dintre populația creștină nord- și sud-dunăreană (Teodor 1991: 88, 90, 91–96, cu bibliografia citată[41]);

b) între secolele al VII-lea și al IX-lea, romanici de la sud de Dunăre imigrează în teritoriul din nordul fluviului, ceea ce a dus la consolidarea romanității în acest teritoriu:

> Unele aspecte ale culturii Dridu sesizabile atât la nord, cât și la sud de Dunăre, care o definesc drept cultura provincial-bizantină a Dunării de Jos, confirmă arheologic *procesul de admigrare lentă dinspre sudul Dunării a unor elemente romanice, care, după dispariția frontierei dunărene, alimentează – prin secolele VII-IX – romanitatea nord-dunăreană* [s.n., A.M.] (Bărbulescu *et al.* 2023: 102).

Aceiași istorici vorbesc de o izolare a populației romanizate de la nord de Dunăre mai ales către sfârșitul secolului al VII-lea și în cursul secolului al VIII-lea, provocată de întemeierea primului stat bulgar, dar de o izolare parțială și nu totală:

> La separarea romanității orientale în două grupuri – nord-dunărean și balcanic a [*sic!*] mai contribuit migrația bulgarilor și întemeierea spre sfârșitul secolului al VII-lea a statului bulgar condus de Asparuch în nord-estul actualei Bulgarii. Primul Țarat Bulgar *a izolat, într-o anumită măsură* [s.n., A.M.], regiunile nord-dunărene de centrele bizantine, ceea ce explică

[41] Pentru secolele al VI-lea – al VIII-lea, a se vedea îndeosebi M. Comșa, *Quelques données concernant les rapports des territoires danubiens avec Byzance au VIe-VIIIe siècle (Pendants d'oreille en forme d'étoile)*, în RESEE, IX, 3, 1971: 277–390, citat după Teodor (1991: 88).

> *relațiile mai reduse* [s.n., A.M.] cu Imperiul Bizantin pe parcursul secolului al VIII-lea (Bărbulescu *et al.* 2023: 102).

Mitterauer, care se referă (și) la limbi din sud-estul Europei (fără a lua însă în considerație româna), subliniază că a existat în prima jumătate a secolului al VII-lea un „val misionar" în vestul Peninsulei Balcanice, datorat creștinilor romani, care a favorizat, între altele, răspândirea lui *compăter* în latina din această arie:

> In den westlichen Balkanraum ist *compater* bzw. eine vulgärlateinische Ableitung davon schon durch die von römischen Geistlichen getragene Missionswelle in der 1. Hälfte des 7. Jahrhunderts gekommen. Albanisch *kunbar* und serbisch *kum* gehen wohl auf eine solche Wurzel zurück (Mitterauer 2009: 186)[42].

Dacă *commăter*, *compăter* au ajuns, prin „valul misionar", în vestul Peninsulei Balcanice în *prima jumătate* a secolului al VII-lea, deci înainte de izolarea mai puternică (dar nu totală, cum am văzut) a romanității nord-dunărene de centrele bizantine și de restul lumii romanice, este foarte probabil ca prin același val misionar și în cursul aceluiași secol termenii să fi depășit zona vestică a Peninsulei Balcanice și să fi ajuns și în latina populației romanice de la Dunărea de Jos din dreapta fluviului și, de aici, mai departe la cea din stânga fluviului, așa cum s-a întâmplat și în secolele al IV-lea și al V-lea, când creștinarea în masă a dacoromanilor a fost „în bună parte, opera misionarilor, adică a propovăduitorilor care au venit la noi din dreapta Dunării" (Giurescu [1943] 2000: 64). Ipoteza aceasta devine și mai plauzibilă daca avem în vedere că:

a) limba latină, deși înlocuită oficial prin greacă în anul 553 în Imperiul Roman de Răsărit, a continuat să fie folosită până la începutul secolului al VII-lea în biserică, armată, administrație și tribunal, iar în provinciile dunărene (ca și în Africa de Nord) s-a menținut chiar mai multă vreme (Mihăescu 1993: 18, 22, 338–342; Lüder 2006: 1305, 1306); termenii născuți în latina occidentală în secolul al VI-lea (cum a fost și cazul lui *commăter*, *compăter*) au putut deci intra în latina dunăreană și în cursul secolul al VII-lea;

b) teritoriul locuit de populația romanizată din care s-a născut poporul român și acela locuit de albanezi (mai bine spus, de strămoșii albanezilor) au fost vecine o bună perioadă de timp: după Rosetti (1986: 201, care îl citează pe Vl. Georgiev) între secolele al IV-lea și al VI-lea, iar după Ivănescu (1980: 358) și după secolul al VII-lea:

> După secolul al VII-lea, albanezii locuiau în Munții Dinarici, de la Sarajevo spre sud, și pe teritoriul care se întindea de la nord de Niș până în Scopie și Valona; dar la Niș și Scopie locuiau atunci și numeroși români, anume macedoromânii și meglenoromânii, iar la nord-est de albanezi, locuiau atunci viitorii morlaci, din care se trag istroromânii (Ivănescu 1980: 358).

---

[42] Trad. [A.M.]: „În vestul spațiului balcanic, *compater*, respectiv un derivat latin vulgar de la acesta, a ajuns prin valul misionar datorat creștinilor romanici în prima jumătate a secolului al VII-lea. Albanezul *kunbar* și sârbul *kum* provin în mod evident de la un asemenea radical".

Această relația de vecinătate a putut favoriza propagarea unor termeni creștini, precum *commāter, compāter*, din latina occidentală – de unde au intrat în albaneză[43] –, și în latina populației romanizate de la Dunărea de Jos.

c) În sfârșit, un rol important în răspândirea unor cuvinte latinești din vestul Balcanilor până în Dacia nord-dunăreană vor fi jucat păstoritul transhumant, practicat în Evul Mediu (deja în secolul al VII-lea și probabil dinainte) de populația romanică de ambele părți ale fluviului, precum și faptul că romanicii sud-dunăreni erau și chervangii[44].

2) Împotriva originii latine a termenilor *cumătră, cumătru* din română s-ar putea invoca și faptul că nu există continuatori direcți ai lat. *commāter, compāter* în dialectele sud-dunărene aromân și meglenoromân. Se naște, prin urmare, a doua întrebare: cum se explică această absență și dacă nu cumva termenii în discuție au intrat în dacoromână din slavă după separarea aromânei și meglenoromânei de dacoromână (probabil în secolul al IX-lea sau al X-lea)[45]. Este însă binecunoscut faptul că dacoromâna păstrează elemente latine care s-au pierdut în dialectele sud-dunărene – și invers – datorită, între altele, contactului lingvistic. Absența unui descendent direct din *commāter* în aromână se explică foarte probabil prin substituirea acestuia cu *cumbar, cumbară* din gr. *κουμπάρος* 'cumătru', *κουμπάρα* 'cumătră'. Același fenomen de substituire prin termeni din limba de contact trebuie să se fi petrecut și în meglenoromână, unde relația dintre nașii de botez și părinții finului e desemnată prin *cum* 'cumătru', *cumă* 'cumătră', din bg. *kum, kuma* 'idem'[46].

Faptul că celelalte două perechi de cuvinte din terminologia rudeniei spirituale au, dimpotrivă, până astăzi descendenți nu numai în dacoromână, ci și în aromână și meglenoromână, are o altă motivație: în vreme ce *compăter, commāter* s-au născut în latina ecleziastică occidentală în secolul al VI-lea și au urmat drumul dinspre Vest spre Est, **filianus, *filiana* și *nonnus, nonna* sunt – așa cum subliniază Mitterauer (2009: 184–186) – creații populare născute în latina orientală și răspândite din creștinătatea orientală spre creștinătatea occidentală. Ideea aceasta apare înainte la Skok (1930: 190, 195, 197), după care ultimele două perechi de cuvinte trebuie revendicate „pour le patrimoine lexical du latin balkanique" (*ibid.*: 197), având în vedere că, pe de o parte, **filianus* nu are descendenți nici în friulană, nici în dialectul venețian, „seuls parlers romans qui ont le droit de se prétendre tributaires du latin de l'Église d'Aquilée" (*ibid.*: 195) și, pe de altă parte, că *nonnus, nonna* se găsesc în albaneză: *nun, nunë* (v. *supra*, 5.3.), în greaca modernă: masc. *νουνός* 'naș la botez sau cununie, nun' (v. și gr. *nanna* 'bunică', 'mătușă după mamă', v.

[43] Mihăescu (1993: 63) subliniază că strămoșii albanezilor au întreținut legături neîntrerupte cu biserica occidentală.

[44] Privitor la aceste ocupații ale romanicilor sud- și nord-dunăreni, v. Ivănescu (1980: 277–278, 281, 283).

[45] Pentru datarea separării dialectelor limbii române (și, implicit, a încheierii epocii numite *protoromâna, româna comună* sau *româna primitivă*) și pentru factorii care au cauzat această separare, v. Rosetti (1986: 283 și 375) și Ivănescu (1980: 283, 288–290, 313, 325).

[46] Efectele contactului lingvistic se observă și în istroromână, unde descendenții lui *commāter* sunt concurați de cuvinte intrate din sârbo-croată: *botra* < s.-cr. *botra* 'nașă', 'cumătră'; *cum* 'cumătru', cf. s.-cr. *kum* 'naș', 'cumătru'; *sutăl, sutla*, cf. s.-cr. ciacavian *sutal, sutla* 'naș de botez sau de confirmare'; *svådița* 'cumătră', cf. s.-cr. *svadbica* 'prima fată însoțitoare a miresei' (Scurtu 1966: 249, nota 2).

supra, 5.3) și în bulgară: masc. *núnko*, fem. *núnka*, unde *-ko, -ka* sunt sufixe de gen (*ibid.*: 197).

Ipoteza susținută de Skok și Mitterauer ni se pare mai convingătoare decât aceea a lui Mihăescu (1993: 37), care presupune că **filianus* a avut ca centru de iradiere patriarhatul din Aquileia, dacă ținem seama că:

a) **filianus, filiana* nu sunt răspândiți în Romania occidentală, ci doar în Romania orientală, pătrunzând și în diferite limbi nelatine: în greacă, albaneză (v. *supra*), în sârbo-croată: *nena* 'mamă' (Nevaci 2009: 159), (onomastică) *Fijan*, în slovenă: *pilun* și în sârba ciacaviană: *pijun* (Mihăescu 1993: 159 și 444);

b) *nonnus, nonna* nu au ajuns mai departe de Italia și Sardinia (v. *supra*, 5.3, descendenții romanici ai acestor cuvinte latine).

Fiind *creații populare* ale latinei *orientale, *filianus, filiana* și *nonnus, nonna* au fost mai vechi în această varietate diatopică a latinei decât *commāter, compăter* și, prin urmare – asemenea lui *bapzitare* (*battizare*) și a altor termeni creștini – bine ancorați în vocabular și, deci, greu substituibili, în etapele ulterioare, prin termeni din limbile de contact.

3) Al treilea contra-argument l-ar putea reprezenta unele particularități formale (fonetice și morfematice) prin care rom. *cumătru*, *cumătră* se deosebesc de corespondenții lor din celelalte limbi romanice, dar se aseamănă cu corespondenții lor slavi[47]:

a) în Romània, numai româna posedă două variante de accentuare ale cuvintelor în discuție, pe penultima silabă, *cumắtru*, *cumắtră*, și pe antepenultima, *cúmătru, cúmătră* (v. *supra*, 5.1), pe când celelalte limbi romanice o cunosc doar pe prima (sp. *comádre*, *compádre*, fr. *compère, commère* etc.; v. *supra*, 2). La o comparație cu limbile slave, se observă că varianta cu accentul pe *cum-* are corespondent în *kum*, *kúma* din slovenă, sârbocroată, macedoneană, bulgară, ucraineană, rusă și poloneză, iar cea cu accentul pe *-mătr-*, are corespondent în *kmótr*, *kmótra* din sorabă (*kmótr*, *kmótra*, dar și *kmótš, kmótša*), din cehă, slovacă (doar masc. *kmótor*), din poloneză și din rusa veche (*kmótrŭ*)[48]. În textele vechi slave, cele două variante prozodice apar folosite alternativ; în limbile slave, ele coexistă (sau au coexistat), se pare, numai în slovenă, poloneză și rusă (Berneker 1924: 662 și, îndeosebi, Skok 1930: 193). Skok explică diferența dintre limbile slave prin proveniența acestor termeni creștini din două centre diferite: cele de tipul *km(o)tra* ar proveni din *commắter* din latina patriarhatului din Aquileia, iar cele de tipul *kúma* din *cómmater* (după *cómpăter*) din latina balcanică (v. Skok 1930: 194)[49]. În ce privește româna, ni se pare convingătoare explicația lui Pușcariu (1943: 13–14, v. *supra*, 5.2), potrivit căreia variantele *commắter* și **cómmater* au coexistat în latinitatea sud-est

[47] Asupra acestor asemănări au atras atenția chiar unii defensori ai originii latine a termenilor *cumătră*, *cumătru*, anume Skok (1930: 194 ș.u.) și Mihăescu (1993: 439–442).

[48] Pentru lista termenilor slavi, v. Berneker (1924: 662); Skok (1930: 192–193) și Mihăescu (1993: 439–440).

[49] Opinia lui Skok diferă de aceea a lui Berneker (1924: 662), care pledează mai curând pentru proveniența termenilor slavi din lat. *compăter* (v. *supra*, 4).

europeană, transmițându-se în română. Situația din română nu se datorează deci influenței slave.

b) fem. *cumătră* și masc. *cumătru* nu au radicale diferite, cum au corespondenții lor din celelalte limbi (și varietăți) romanice, ci același radical, *cumătr-*, asemenea corespondenților slavi (*kum-*, respectiv *kmotr-*), diferența de gen fiind marcată prin desinențe. După Skok (1930: 189), existența acestui radical unic este, cum am văzut deja, v. *supra*, 5.2) consecința dispariției lui *compăter* în latina de la baza românei și nu a influenței slave. Pușcariu (1943: 16) atrage, la rândul său, atenția că, în română, cazul lui *cumătră*, *cumătru* nu reprezintă o excepție, același radical având și alți termeni de rudenie: *bunic – bunică*, *cumnat – cumnată*, *fin – fină*, *nun – nună*, *socru – soacră* etc. Dar acest lucru îl putem constata și în alte limbi romanice (it. *nonno – nonna*, sp., pg. *tio – tia*, pg. *avô – avó*, sp. *abuelo – abuela* etc.), argumentul fiind, deci, mai puțin convingător.

c) dintre cele două substantive românești în discuție, masculinul a fost creat de la feminin și nu (regulă aproape generală) femininul de la masculin. Același lucru s-ar fi întâmplat și în slavă, după lingviștii care pornesc de la lat. *commăter* pentru a explica termenii slavi (Gebauer, *Slov.* II: 62, citat după Berneker 1924: 662; Skok 1930: 194): v.sl. masc. *kъmotrъ* < fem. *kъmotra* < lat. *commāter*. Pușcariu (1930: 16–18) explică acest caz excepțional din română prin rolul important jucat de femei în actul botezului. Subliniem, în plus, că dacă termenii slavi provin totuși din lat. *compăter* (cu căderea lui *-p-*), cum presupun Miklosich (1886: 155); Berneker (1924); Mitterauer (2009: 186) și alții, derivarea s-a produs în slavă în sens contrar față de română: de la masculin s-a format femininul.

6. Semantica descendenților lui *commāter* și *compăter* în Romània

6.1. Semantica descendenților romanici din Iberia până în Italia[50]

Descendenții romanici ai lat. *commāter*, *compăter* din Iberia până în Italia sunt folosiți cu diferite sensuri[51], pe care le prezentăm, în ansamblu, în tabelele 2–4 și le analizăm pe scurt[52].

	'cumătră'	'nașă'	'vecină prietenă, cunoștință'	'moașă'	'femeie bârfitoare'	'femeie care aranjează relații amoroase'	'prezentatoare a unei reviste de teatru / spectacol'	Formule de adresare
port. *comadre*	+	-	+	+	+	+	?	+ *comadre Raposa*

[50] Această parte a studiului a fost realizată de Constanze Neudek.

[51] Prezentarea din tabelele de mai jos a sensurile acestor descendenți se bazează pe datele oferite de diferite dicționare, în mare parte online, care sunt menționate în bibliografia finală. Uneori, informațiile sunt contradictorii.

[52] Semnele de întrebare din cele trei tabele semnalează că nu s-au putut găsi dovezi, în sursele avute la dispoziție, că sensurile menționate ar exista în limbile respective. Aceasta nu înseamnă însă că sensurile n-ar putea fi prezente în unele limbi sau varietăți (diatopice, diastratice sau diafazice).

gal. *comadre*	+	+ botez, confirmație	+	+ *comadroa*	?	?	?	?
sp. *comadre*	+ (reg.)	+ botez, confirmație	+	+ *comadrona*	+	+	?	+ *comadre Raposa*
cat. *comare*	+	+ botez	+	+	+	?	?	?
occ. *comaire*	?	+ botez	?	?	+	?	?	?
fr. *commère*	(+) înv.	-	+	+	+	+	+	+ *commère la Cigogne*
ret. *cumar*	?	(lit.) + botez	+	+	+	?	?	+ *cumar Loup*
lad. *comare / cumere*	?	+ botez, confirmație	?	?	?	?	?	?
friul. *comari*	?	+ botez, confirmație *comari del anel*[53]	?	+ (reg.)	+	?	?	+ *comari Love*
sard. *comàre/ gommai*	?	+ botez, confirmație	+	+	?	?	?	?
it. *comare*	(+) înv.	+ botez, confirmație, cununie	+	+	+	?	?	+ *comare Volpe / Lupa*

Tabelul nr. 2: Semantica descendenților romanici ai lat. *commāter* din Iberia până în Italia.

Așa cum se poate observa în tabelul nr. 2, descendenții lui *commāter* au în limbile (și varietățile) romanice vorbite din Italia până în Iberia, cu excepția portughezei și a francezei, sensul de ‘nașă’ (fr. ‘marraine’): în general, ‘nașă de botez’ (fr. ‘marraine de baptême’), dar uneori și ‘nașă de confirmație’ (fr. ‘marraine de confirmation’) sau ‘nașă de cununie’ (fr. ‘témoin de mariage’). Sensul de ‘cumătră’ e mai puțin răspândit: îl găsim în portugheză și în catalană, ca și, după informații personale, în unele varietăți diatopice din Spania. În franceză și în italiană este, se pare, ieșit din uz.

Comune majorității limbilor romanice sunt sensurile (secundare) de ‘prietenă’, ‘vecină’, ‘cunoştință’, dar și acela de ‘moașă’ (fr. ‘sage-femme’) și de ‘femeie bârfitoare / vorbăreață’ (fr. ‘femme bavarde’). Port. *comadre*, sp. *comadre* și fr. *commère* au, în plus, sensul de ‘femeie care aranjează relații amoroase’ (fr. ‘entremetteuse’). Fr. *commère* este folosit, de asemenea, cu sensul de ‘prezentatoare a unei reviste de teatru / spectacol’, în plus cu referire la un bărbat vorbăreț.

În portugheză, spaniolă, franceză, retoromană, friulană și italiană, descendenții lui *commāter* sunt folosiți și ca titluri și formule de adresare, care s-au putut răspândi și prin literatură, m ai precis prin basme și fabule, în tradiția autorilor francezi Charles Perrault și Jean de La Fontaine, precum și a fraților Grimm din Germania: port., sp. *comadre Raposa*,

[53] Rom. ‘nașă de cununie’.

it. *comare Volpe* ‘cumătra / cumătră Vulpe’, fr. *commère la Cigogne* ‘cumătra / cumătră Barză’, ret. *cumar Loup*, friul *comari Love*, it. *comare Lupa* ‘cumătra / cumătră Lupoaică’.

	‘cumătru’	‘naș’	‘vecin, prieten, cunoștință’	‘complice’	‘om fanfaron, lăudăros‘	‘prezentator al unei reviste de teatru / spectacol’	Formule de adresare
port. *compadre*	+	-	+ (fam. ‘prieten intim’)	+	?	+ ‘principal protagonist al revistei de teatru’	+ *compadre Lobo*
gal. *coupère*	+	+ botez, confirmație	+	+	?	?	+ *compadre Lobo*
sp. *compadre*	+ (reg.)	+ botez, confirmație	+	+ *compadreo*	+ *compadrito*	?	+ *compadre Lobo*
cat. *compare*	+	+ botez	+	+	?	+ *compere*	?
occ. *compaire*	?	+ botez	?	+	?	?	?
fr. *compère*	(+) învechit	-	+	+	?	+	+ *compère l’Ours*, *compère le Loup*, *compère le Renard* etc.
ret. *cumpar*	?	(lit.) + botez	?	?	+	?	+ *cumpar la Tazza*
lad. *compare* / *cumpere*	?	+ botez, confirmație	?	?	?	?	?
friul. *copari*	?	+ botez, confimație *copari del anel*[54]	?	+	?	?	+ *copari Orso*
sard. *compàre* / *goppai*	?	+ numai *compàre* botez, confirmație	+	?	?	?	?
it. *compare*	(+) învechit	+ botez, confirmație, cununie	+ ‘un vechi prieten’	+	?	?	+ *compare Orso*, *compare Lupo*

Tabelul nr. 3: Semantica descendenților romanici ai lat. *compăter* din Iberia până în Italia.

Tabelul nr. 3, despre semantica descendenților lui *compăter* (> *compáter*), arată că în toate limbile (și varietățile) menționate – mai puțin în portugheză și în franceză – găsim sensul de ‘naș’ (fr. ‘parrain’): în general, ‘naș de botez’ (fr. ‘parrain de baptême’), dar și ‘naș de confirmație’ (fr. ‘parrain de confirmation’) și ‘naș de cununie’ (fr. ‘témoin de mariage’). În schimb, sensul de ‘cumătru’ pare să existe astăzi numai în portugheză și în catalană, precum și în unele regiuni din Spania.

[54] Rom. ‘naș de cununie’.

Sensurile de ‘vecin’, ‘prieten’ și ‘cunoștință’ sunt, de asemenea, prezente aproape peste tot, urmate de acela de ‘complice’ (cu o conotație negativă). Conotația ‘om fanfaron’ (fr. ‘vantard’) se găsește, conform surselor disponibile, doar în spaniolă, în derivatul *compadrito*, și în retoromană. Port. *compadre*, catal. *compare* și fr. *compère* se referă și la prezentatorul unei reviste de teatru / de spectacol. În portugheză și în catalană acesta este probabil un calc semantic după fr. *compère*.

Ca în cazul descendenților lui *commāter*, observăm utilizarea pe scară largă a descendenților lui *compăter* ca titluri și formule de adresare în basme și în fabule, din aceeași tradiție ca cea menționată anterior. Aceste formule pot fi întâlnite în portugheză, galiciană, spaniolă, franceză, retoromană, friulană și italiană: port., gal., sp. *compadre Lobo*, fr. *compère le Loup*, it. *compare Lupo* ‘cumătrul / (voc.) cumetre Lup’, fr. *compère l’Ours*, ret. *cumpar la Tazza*, friul. *copari Orso*, it. *compare Orso* ‘cumătrul / (voc.) cumetre Urs’, fr. *compère le Renard* ‘cumătrul / (voc.) cumetre Vulpoi’.

În afară de semnificațiile mai mult sau mai puțin răspândite ale descendenților romanici occidentali ai lui *commāter* și *compăter*, indicate în tabelele 2 și 3, există și alte semnificații, în alte contexte, pe care le trecem în revistă în tabelul nr. 4.

Portugheză	*Quinta-feira de comadres* ‘penultima joi înainte de Carnaval’ *Quinta-feira de compadres* ‘ultima joi înainte de Carnaval’ *comadre* ‘ploscă’; ‘buiotă’ *compadre* ‘urinol’; ‘ploscă’
Spaniolă	*Jueves de comadres* ‘ultima joi înainte de Carnaval’ *Jueves de compadres* ‘penultima joi înainte de Carnaval’ *comadreja* (lit.) ‘nevăstuică’ *La Comadre Muerte* (lit.) ‘Cumătra Moarte’
Occitană	*comaire* ‘domnișoară de onoare’
Retoromană (romanșă)	*cumar* ‘cafetieră’ *cumpar* ‘individ ciudat’
Franceză	*commère* ‘concubină a preotului’ *un rusé compère* ‘om viclean, șiret’ *compère-Loriot* ‘urcior’
Sardă	*Gommai / Goppai de froris*: sărbătoare în ajunul Sfântului Ioan *Gommai / Goppai*: publicitate pentru pantofi unisex.
Italiană	*La Commare* ‘Moartea’ *La Commare Secca* (reg.) ‘Moartea’

Tabelul nr. 4: Alte contexte, alte sensuri.

Port. și sp. *comadre* apar în denumirile zilei de joi din perioada Carnavalului în Portugalia și în Spania, iar sard. *Gommai / Goppai* în denumirea unei sărbători de vară din Sardinia, cu confirmarea rituală a unor prietenii deosebit de apropiate (*Gommai / Goppai de froris*). De asemenea, în Sardinia o reclamă pentru pantofi unisex are eticheta *Gommai / Goppai*. Aceasta ar putea fi o dovadă că termenii sunt încă în uz în viața de zi cu zi.

În portugheză, fem. *comadre* este întrebuințat și cu sensurile de ‘buiotă’ și ‘ploscă (pentru femei)’, iar masc. *compadre* cu sensurile de ‘urinol (pentru bărbați)’ și ‘ploscă (pentru bărbați)’. În legătură cu aceste sensuri nu putem decât să facem speculații. În ceea ce privește sensul de ‘cafetieră’ al termenului ret. *cumar*, aceasta ar putea să aibă caracter metonimic, derivat de la sensul ‘reuniune de femei vorbărețe/palavragioaice (cumetre) servind cafeaua’.

Sp. *comadreja* (lit.) ‘nevăstuică’ face parte dintr-o serie de traduceri ale unor cuvinte tabu din alte limbi, cum ar fi și it. *donnola* sau port. *doninha*.

În franceză, observăm că termenul *commère* era folosit în Evul Mediu și cu sensul de ‘concubină a preotului’. Compusul *compère-Loriot* (secolul al XVIII-lea) desemnează un mic furuncul pe marginea pleoapei, cunoscut în română sub numele de *urcior*. Provine probabil de la o formă lyoneză *pirglorieu*, *pirloryo* (din *purros* ‘roșu’ și *khlôriôn* ‘grangur’, în greaca din Marsilia), interpretată ca **père loriot*.

În italiană, *La Commare* ‘Moartea’ se bucură de o răspândire regională. *La Commare Secca* (rom. *Cumătra Moarte*) este titlul pe care regizorul Bernardo Bertolucci l-a ales pentru primul său film din 1962.

Semantica descendenților romanici ai lat. *commāter*, *compăter*, prezentată aici la modul general, ar merita o analiză mai detaliată într-un studiu dedicat exclusiv acestei teme.

6.2. Semantica termenilor rom. *cumătră*, *cumătru*[55]

Asemenea corespondenților lor din celelalte limbi romanice, rom. *cumătră*, *cumătru* sunt cuvinte polisemantice[56]. Ca substantive cu trăsătura [+uman], desemnează o relație de rudenie spirituală orizontală, și anume rudenia care derivă din botez sau, mai rar, din tunsul părului unui copil (din luatul din moț) ori din cununie: cei ce botează un copil ori îi tund părul (moțul) se fac cumetri cu părinții copilului respectiv, iar cei ce cunună se fac cumetri cu părinții celor cununați. Regional, termenii se aplică și rudelor apropiate ale celor care botează, iau din moț sau cunună, care devin deci, la rândul lor, cumetri cu părinții finului / finilor. Tot regional, pl. *cumetri* desemnează rudele apropiate ale mirelui sau miresei. Această extensie semantică o constată Mitterauer (2009: 187–190) în alte limbi sud-est europene.

Izolat (în unele locolecte), *cumătru*, *cumătră* se folosesc cu sensurile ‘naș/-ă la botez’, ‘nun/-ă’, ‘fin/-ă’, ‘cumnat/-ă’ sau ‘cuscru/-ă’. Folosiți ca termeni de adresare între persoane de aceeași vârstă, indică familiaritate, simpatie, amabilitate, având sensul ‘vecin/-ă, prieten/-ă, cunoștință’. Cu funcție similară este întrebuințat, în adresare, vocativul *cumetre* în limbajul tinerilor (Merlan 2024: 80–81).

---

[55] Această parte a studiului a fost realizată de Aurelia Merlan.

[56] În continuare, ne referim doar la sensurile termenilor dacoromâni *cumătră*, *cumătru*. Prezentarea se bazează, pe de o parte, pe propria experiență ca vorbitoare nativă de limbă română și, pe de altă parte, pe datele furnizate de Scurtu (1966: 249–255) și de diferite dicționare ale limbii române (citate în bibliografie).

În povești și fabule, *cumătră* are conotația de ‘ființă vicleană, perfidă’, fiind titlu și formulă de adresare către personajul personificat Vulpe, care întruchipează o astfel de ființă: *cumătra /* (voc.) *cumătră Vulpe*; iar *cumătru* e titlu și formă de adresare către lup sau către urs, personaje personificate caracterizate prin naivitate: *cumătrul* / (voc.) *cumetre Lup / Urs*. În plus, substantivul feminin se folosește cu sensul peiorativ de ‘femeie bârfitoare, palavragioaică’ (*Ce mai cumătră!*), putând însă desemna (utilizat ca poreclă) și pe un bărbat care vorbește mult.

Ca substantiv cu trăsătura [-uman], *cumătră* este numele unei plante binemirositoare, de leac și de podoabă (= *Geranium macrorrhizum*). Varianta articulată, *Cumătra*, este toponim și numele unui dans popular. Termenul este, de asemenea, element component în diferite frazeologisme: *cu ochi de cumătru* ‘cu ochi plini de dragoste’, *a nu privi ceva cu ochi de cumătră* ‘a nu privi ceva cu plăcere / drag’, *ca sita la cumătră* ‘foarte des’, *De-a sita la cumătră* sau *De-a sita cumătrei* (numele unui joc de copii).

Compusul *cumătrul mare* desemnează, regional, pe acea rudă a mirelui care, după nuntă, invită la cină, iar *cumătrul mic* pe cel care face același lucru, fiind însă din partea rudelor miresei. Participanții la cină sunt numiți *cumetri*. Tot regional, compusul *cumetri mari* are sensul ‘nașii de botez ai mirelui’, iar *cumetri mici* ‘nașii de botez ai miresei’.

Analiza contrastivă pune în lumină unele paralelisme interesante între dacorom. *cumătră*, *cumătru* și ceilalți descendenți romanici ai lat. *commāter*, *compāter*:

a) sensul originar ‘commater’, respectiv ‘compater’, indicând rudenia spirituală *orizontală* între nași și părinții copilului botezat (sau ai mirilor) s-a păstrat până astăzi în limbile română, catalană și portugheză (v. *supra* 6.1, tabelele 2–3); l-am găsit, în plus, la termenii din asturiană *comadre*, *compadre* (DLA 2000: 325, 329) și din mirandeză (varietate asturiană vorbită în Portugalia) *cumadre*, *cumpadre* (Pires 2004: 210, 212);

b) termenii în discuție au suferit o extensie semantică, fiind folosiți atât în română, cât și în celelalte limbi romanice și cu sensul (secundar) de ‘vecin/-ă, prieten/-ă, cunoștință’;

c) în toate limbile romanice, termenii sunt întrebuințați și ca formule de adresare (inclusiv în basme, fabule);

d) substantivul feminin a dobândit aproape pretutindeni o nuanță peiorativă.

Observăm însă și unele diferențe semnificative între română și celelalte limbi romanice:

a) cu puține excepții (portugheza, mirandeza), în acestea din urmă descendenții lui *compāter*, *commāter* au dobândit sensul de ‘naș/-ă’, exprimând deci rudenia spirituală *verticală*, sens care a substituit complet (în cele mai multe limbi) sau îl concurează (în asturiană și catalană) pe cel originar de ‘cumătru/-ă’, pe când în română, termenii exprimă (exceptând în unele locolecte) rudenia spirituală *orizontală*;

b) unele sensuri identificate la unii corespondenți romanici occidentali nu se găsesc în română. De exemplu, *cumătră* nu este folosit (din informațiile pe care le avem) cu

sensurile ‘moașă’, ‘femeie care aranjează relații amoroase’, ‘domnișoară de onoare’, ‘prezentatoare a unei reviste de teatru / spectacol’, ‘concubină a preotului’, ‘moartea’, ‘cafetieră’ sau ‘ploscă’; iar rom. *cumătru* nu cunoaște sensurile ‘complice’, ‘om fanfaron, lăudăros’, ‘prezentator al unei reviste de teatru / de spectacol’ sau ‘urinol’ (v. *supra*, 6.1).

7. Concluzii[57]

Lat. *commāter*, *compăter* sunt, între termenii creștini (moșteniți, împrumutați sau calchiați), cei care au cunoscut poate cea mai largă răspândire în Europa – indiscutabil mai largă decât au cunoscut celelalte perechi ale terminologiei rudeniei spirituale –, fiind prezenți în limbi diferite genealogic (romanice, germanice, slave, baltice, finougrice, în greacă, în albaneză, în romaní) și, în parte, și tipologic. Originea lor rămâne neelucidată pe deplin: sunt termeni născuți în latina ecleziastică din Galia francă din *con-* + *mater / pater* (procedeu care stă și la baza lui *consocer*, *consocera*) sau sunt calcuri după germanicul *ge-fatero*?

Acești termeni au descendenți (cuvinte moștenite) în toate limbile romanice, inclusiv în română. Există actualmente suficiente argumente fonetice, semantice, sociolingvistice, de geografie linguistică, istorice și sociologice care ne constrâng să nu mai punem la îndoială originea latină nici în cazul lui *cumătră*, *cumătru*.

Diferențele formale dintre rom. *cumătră*, *cumătru* și corespondenții lor din celelalte limbi romanice se explică prin perpetuarea numai a lui *commater* în latina și romanica sud-est europeană (devenită limba română), în vreme ce *compăter* a dispărut (nu însă fără a lăsa urme).

În contextul sud-est european, slava veche bisericească va urma – după părerea noastră – același model: va păstra, dintre împrumuturi, numai pe unul – pe *compăter* sau, poate, pe *commāter* (v. *supra*, 4, pentru această etimologie controversată) ca termen de bază al perechii care exprimă relația co-paternității – de unde unele paralelisme formale între termenii români și cei din limbile slave. Prin misionarii slavi *din spațiul balcanic*, modelul va fi transportat și în Moravia (prin Chiril, Metodiu și ucenicii lor), în Rusia etc.

Din punct de vedere semantic, există unele asemănări între limbile care au moștenit sau au împrumutat ori calchiat termenii lat. *commāter*, *compăter*, dar și divergențe. În ce privește limbile romanice, constatăm (încă o dată) caracterul conservator al limbilor și varietăților din ariile laterale ale Romániei: doar în română, portugheză și mirandeză, după cât se pare, descendenții lui *commāter*, *compăter* exprimă, prin sensul lor principal – care este cel originar – *rudenia spirituală orizontală fără ca acest sens să fie concurat de acela al rudeniei spirituale verticale* (în asturiană și catalană există această concurență).

În cazul românei, păstrarea sensului originar trebuie să fi fost favorizată și de contactul cu alte limbi sud-est europene în care termenii exprimă mai ales sau exclusiv rudenia spirituală.

[57] Concluziile studiului au fost elaborate de Aurelia Merlan.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

AND = *Anglo-Norman Dictionary*, https://anglo-norman.net/.

Berneker 1924 = Erich Berneker, *Slawisches Etymologisches Wörterbuch*, Band 1, A-L, 2., unveränderte Auflage, Heidelberg, Winter.

Candrea, Adamescu 1931 = I. Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, Editura Cartea Românească.

Casu = Pietro Casu, *Vocabolario sardo-logudorese-italiano*, www.vocabolariocasu.isresardegna.it/avanzata.php.

Cihac 1879 = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s. M., Ludolphe St-Goar.

Cioranescu 1966 = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife, Biblioteca Filologica – Madrid, Editorial Gredos.

CNRTL = *Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales*, https://cnrtl.fr/.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940.

DAF = *Dictionnaire de l'Académie française*, https://www.dictionnaire-academie.fr.

DE = *Diccionario de la lengua española*, https://dle.rae.es/.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

Devoto, Oli 2004–2005 = Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze, Le Monnier.

DEX 1996 = Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Editura Univers Enciclopedic.

Dicodòc = *Dicodòc. Le dictionnaire occitan de référence*, https://dicodoc.eu/fr/.

DL = Institut Ladin Micurá de Rü, *Dizionari Ladini*, www.micura.it/de/woerterbuecher.

DLA = Academia de la Llingua Asturiana, *Diccionariu de la Llingua Asturiana*, Uviéu, 2000.

DLE = *Diccionaris de l'Enciclopèdia*, https://www.diccionari.cat/.

DPE = *Dicionários Porto Editora*, https://infopedia.pt/dicionarios.

DRAG = *Dicionario da Real Academia Galega*, https://academia.gal/dicionario.

DRG = *Dicziunari Rumantsch Grischun*, https://online.drg.ch/#Ocbf18a.

DSL = *Dictionaries of the Scots Language/Disctionars o the Scots Leid*, https://dsl.ac.uk/.

DWDS = *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*, https://www.dwds.de.

DUG = Lia Rumantscha, *Dicziunari puter da l'Uniun dals Grischs*, https://www.pledarigrond.ch/rumantschgrischun.

FEW = *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, https://lecteur-few.atilf.fr/lire/20/965.

GDIF = *Grande Dizionario Bilingue Italiano-Friulano*, https://arlef.it/it/grande-dizionario-bilingue-italiano-friulano.

Grimm, Grimm 1911 = Jacob Grimm, Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Vierten Bandes erste Abtheilung. Zweiter Theil. Bearbeitet von Rudolf Hildebrand und Hermann Wunderlich, Leipzig, Hirzel.

Larousse = *Dictionnaire de Français*, https://www.larousse.fr/dictionnaires/français/.

LTF 2007 = *Langenscheidt Taschenwörterbuch Französisch*, Berlin / München, Langenscheidt.

LTP 1995 = *Langenscheidts Taschenwörterbuch Portugiesisch*, Berlin / München, Langenscheidt.

LTS 2008 = *Langenscheidt Taschenwörterbuch Spanisch*, Berlin / München, Langenscheidt.

MW 1999 = *Mittellateinisches Wörterbuch*, Vol. 2, München, Bayerische Akademie der Wissenschaften, https://woerterbuchnetz.de/?sigle=MLW&lemid=A00156.

Pires 2004 = P. Moisés Pires S.D.B., *Pequeno Vocabulário Mirandês-Português*, Miranda do Douro, Edição da Câmara Municipal de Miranda do Douro.

Pușcariu 1905 = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Rabattu 2006 = Antonio Rabattu, *Dizionario universale della lingua di Sardegna*, Vol. 1, ondine, https://www.limbasardasudsardigna.it/sar/images/Documenti/Didatica_e_Ainas/Ditzion%C3%A0riu%20Universale%20Rubattu.pdf.

RDW 2005 = *Russisch-deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, Harrassowitz.

Sabatteri = www.sabatteri.com/home/10-gommaigoppai.html/ (accesat la 20.05.2024).

Sèrras 2021 = Joan-Claudi Sèrras, *Dictionnaire occitan-français, français-occitan – selon les parlers languedociens*, Institut d'Estudis Occitans.

SES = *Slovenski etimološki slovar*, https://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar.

SJP = *Słownik języka Polskiego*, https://sjp.pwn.pl.

Tiktin [1903–1925] 1986 = Hariton Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I: A-C, Wiesbaden, Harrassowitz.

Tiktin 1905 = Hariton Tiktin, *Rumänisches Elementarbuch*, Heidelberg, Winter.

Treccani = Institut della Enciclopedia Italiana, *Il Vocabolario Treccani*, https://www.treccani.it/vocabolario/.

B. Lucrări de referință

Bărbulescu *et al.* 2023 = Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint Educațional.

Betz 1974 = Werner Betz, *Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen*, în *Deutsche Wortgeschichte*, hrsg. von Friedrich Maurer, Heinz Rupp. 3. Auflage, Berlin, New York, De Gruyter, p. 135–163.

Cairn = *Cairn.info*, www.cairn.info/revue-romantisme-2017-1-page.

Concas 2018 = Emanuele Concas, *Tradizioni, si rinnova oggi in Sardegna il rito de 'is goppais de froris' o de Santu Juanni*, https://cagliaripad.it/319578/tradizione-oggi-sardegna-si-rinova-rito-de-is-goppais-de-foris-de-santu-juanni/.

Densusianu [1900] 1997 = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine, I – Les origines, II – Le seizième siècle*, București, Editura „Grai și suflet – Cultura Națională".

Giurescu [1943] 2000 = Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand*, București, Editura Humanitas.

Graur 1937 = Alexandru Graur, *Corrections roumaines au REW*, în „Bulletin linguistique”, V, p. 80–124.

Hildebrandt 1988 = Rainer Hildebrandt, *Germania Romana in Deutschen Wortatlas. II. Die Bezeichnungen der Patenschaft*, în *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*, edd. Horst Haider Munske, Peter von Polenz, Oskar Reichmann, Reiner Hildebrandt, Berlin, New York, Walter de Gruyter, p. 661–676.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Kornexl 1998 = Lucia Kornexl, *Ahd.* gifatero */ ae.* gefædera *und ihr „paradoxes Femininum”*, în „Historische Sprachforschung” 111/2, p. 305–346.

Lüder 2006 = Elsa Lüder, *Religion und Sprachgeschichte: Südostromania / Religion et histoire des langues: Romania du Sud-Est*, în *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Romania. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Spachen / Manuel international d'histoire linguistique de la Romania*, hrsg. von Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Gleßgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 2. Teilband (*Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, Band 23.2), p. 1304–1313.

Lynch 1986 = Joseph H. Lynch, *Godparents and kinship in early medieval Europe*, Princeton, Princeton University Press.

Merlan 2024 = Aurelia Merlan, *Anredeformen in der rumänischen Jugendsprache*, în *Randromania im Fokus. Gesprochenes Galicisch, Portugiesisch und Rumänisch*, hrsg. von Aurelia Merlan, Barbara Schäfer-Prieß, Lausanne, Berlin, Bruxelles, Chennai, New York, Oxford, Peter Lang, p. 61–111.

Meyer-Lübke 1914 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch*, în „Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien”, 1, p. 1–43.

Meyer-Lübke 1935 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Winter.

Mihăescu 1966 = Haralambie Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Mihăescu 1993 = Haralambie Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române.

Mihăilă 1974 = Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul secolului X – începutul secolului XVI)*, București, Editura Enciclopedică Română.

Miklosich 1861 = Franz Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Miklosich 1886 = Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, Braumüller.

Mitterauer 2009 = Michael Mitterauer, *Geistliche Verwandtschaft im Kontext mittelalterlicher Verwandtschaftssysteme*, în *Die Familie in der Gesellschaft des Mittelalters*, ed. Spieß, Karl-Heinz, Ostfildern, Thorbecke.

Müller-Lancé 2006 = Johannes Müller-Lancé, *Latein für Romanisten. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*, Tübingen, Gunter Narr.

Nevaci 2009 = Manuela Nevaci, Cumătră – *pe baza ALRR. Sinteză*, în „Fonetică și dialectologie", 28, p. 159–163.

Paliga 2010 = Sorin Paliga, *When could be dated 'the earliest slavic borrowings in Romanian'?*, în „Romanoslavica", XLVI, nr. 4, p. 101–117.

Paliga 2013 = Sorin Paliga, *Influențe romane și preromane în limbile slave de sud*, București, Editura Universității din București.

Pavlovskij [1900] 2006 = Iva Ja. Pavlovskij, *Russo-nemetckij slovar*' / *Russisch-deutsches Wörterbuch*, Moskva, AST.

Philippide [1895–1932] 2011 = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom.

Pușcariu 1922–1923 = Sextil Pușcariu, *Norbert Jokl, Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, *1923*, în „Dacoromania", III, p. 817–823.

Pușcariu 1930 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii românești. Epoca veche*, vol. I, ediția a II-a, revăzută și întregită, Sibiu, Editura Krafft & Drotleff.

Pușcariu [1940] 1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, I: *Privire generală*, prefață de G. Istrate, note, bibliografie de Ilie Dan, București, Editura Minerva.

Pușcariu 1943 = Sextil Pușcariu, *Biata cumătră e departe*, în „Langue et littérature", II, p. 1–19.

Rosetti 1940 = Alexandru Rosetti, *Slavo-romanica: IV. Dr.* cumătru*,* cumătră *'compère, commère'*, în „Bulletin linguistique", VIII, p. 160–162.

Rosetti 1986 = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, ediție definitivă, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Saramandu, Nevaci 2024 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Le roumain nord- et sud-danubien – aire latérale de la Romania*, în *Randromania im Fokus. Gesprochenes Galicisch, Portugiesisch und Rumänisch*, hrsg. von Aurelia Merlan, Barbara Schäfer-Prieß, Lausanne, Berlin, Bruxelles, Chennai, New York, Oxford, Peter Lang, p. 141–154.

Sardegna = *Sardegna Cultura*, www.sardegnacultura.it/.

Schlösser 2006 = Rainer Schlösser, *Sprachkontakte: Latein und Rumänisch*, în *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Romania. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Spachen / Manuel international d'histoire linguistique de la Romania*, hrsg. von Gerhard Ernst, Maartin-Dietrich Gleßgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 2. Teilband (*Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, Band 23.2), p. 1558–1563.

Scurtu 1966 = Vasile Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, București, Editura Republicii Socialiste România.

Skok 1927 = Peter Skok, *La terminologie chrétienne en slave: l'église, les prêtres er les fidèles*, în „Revue des études slaves", tome 7, fasc. 3–4, p. 177–198, https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1927_num_7_3_7381.

Skok 1930 = Petar Skok, *La terminologie chrétienne en slave: le parrain, la marraine et le filleul*, în „Revue des études slaves", tome 10, fasc. 3–4, p. 186–204, https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1930_num_10_3_7467.

Teodor 1991 = Dan Gh. Teodor, *Creştinismul la est de Carpaţi: de la origini şi până în secolul al XIV-lea*, Iaşi, Editura Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei.

Tiktin 1889 = Hariton Tiktin, *Vokalismus des Rumänischen*, în „Zeitschrift für romanische Philologie" (ZRPh), XII, p. 220–241.

Zach 1977 = Krista Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewußtsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, Harrassowitz (*Schriften zur Gestesgeschichte des östlichen Europa*, Band 11).
Zugravu 1997 = Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, Editura Vavila Edinf.

THE FATE OF LAT. COMMĀTER, COMPĂTER IN EUROPE (WITH SPECIAL REFERENCE TO ROMANIAN)

ABSTRACT

This article deals with the continuations of the Late Latin words *commāter* and *compăter* which, first used in the 6th century in the Frankish Kingdom, denoted the newly developed concept of 'co-parents', referring to the relationship between the godparents of a baptised child and the child's parents. *Compăter* and *commāter* persisted into the Romance languages and they entered some Germanic, Slavic and other European languages at an early stage, resulting in various developments of meaning.

A particularly interesting case is rum. *cumătru / cumătră*, where it is debated whether they originated directly from Latin or were borrowed from Slavic. Against the background of the international spread of the words, both linguistic and ecclesiastical-historical arguments are put forward to support the assumption of an inheritance from Latin.

Keywords: *Christian Terminology*, *Late Latin*, *Romance languages*, *Slavic languages*, *Germanic languages*.

REEVALUAREA CORPUSULUI LEXICAL AL DLR². CONSIDERAȚII LEXICOGRAFICE ȘI LEXICOLOGICE

CRISTIAN MOROIANU*

Corpusul lexical și lexico-frazeologic al DLR – dicționar-tezaur, gândit ca general, istoric și etimologic – trebuie să reflecte starea limbii române în ansamblul ei, din toate etapele și zonele constituirii și funcționării sale: a) trăsăturile lexico-semantice ale tuturor dialectelor dacoromânești, b) cultura tradițională populară, orală și scrisă, materială și spirituală, c) cultura scrisă, laică și religioasă, de la primele texte în limba română și până astăzi, reflectată în cele mai diverse forme de organizare și de funcționare ale unei societăți (administrație, justiție, presă, biserică, școală, armată, activități socioprofesionale și de divertisment, viață mondenă, zone marginale etc.), d) lexicul literaturii, al științelor și al artelor.

Altfel spus, DLR-ul trebuie să conțină atât cuvinte vechi (păstrate până astăzi sau, dimpotrivă, devenite arhaice), cât și cuvinte noi (reflexe ale modernizării societății noastre și ale treptatei ei sincronizări cu nivelul de evoluție al limbilor de cultură și de civilizație cu care am intrat și cu care suntem în continuare în contact (direct sau indirect), cuvinte regionale (arhaice, învechite sau aflate încă în uz), cuvinte populare sau împrumuturi culturale (la rândul lor învechite, curente sau recente). Caracterul de „tezaur" al unui dicționar de acest tip constă în rolul lui de

(1) păstrător al tradiției lingvistice a unei națiuni,

(2) reflectare a originii și a principalelor procedee de constituire și de îmbogățire (moștenire, dezvoltare internă, împrumut, adaptare și prelucrare după modele externe),

(3) specificitate geopolitică, culturală și mentalitară (determinată de poziționarea geografică particulară în comparație cu restul lumii romanice),

(4) voință culturală a unei părți importante a cărturarilor români, a căror activitate (inițial individuală și, ulterior, cu caracter de „școală") a condus, cu tenacitate, la ceea ce reprezintă astăzi limba și cultura română,

(5) încadrare a societății noastre în lumea de astăzi, în limitele unei responsabilități culturale cu urmări de luat în considerare pe termen (mai) lung.

Admițând acest caracter foarte generos al constituirii corpusului ca pe un principiu firesc în cazul unui dicționar-tezaur, rămâne să facem niște necesare delimitări, plecând de

* Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, strada 13 Septembrie, nr. 13 / Facultatea de Litere, Universitatea din București, strada Edgar Quinet, nr. 5–7, România.

la concepțiile înaintașilor noștri academici, care au constatat, cu regret, dar și cu obiectivitate, că dorința de a cuprinde totul într-un dicționar exhaustiv, dorită și pusă în practică, fără finalitate, de Bogdan Petriceicu-Hasdeu și de Alexandru Philippide, nu este posibilă și, am zice noi astăzi, nici dezirabilă. Continuatorii celor doi „titani" ai lexicografiei românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor sunt, desigur, Sextil Pușcariu și școala academică clujeană, pe de o parte, Iorgu Iordan și Ion Coteanu, reprezentanții școlii lexicografice de la București, pe de altă parte, concepția celor din urmă fiind susținută și completată, cu colegiale luări de poziții, de cercetători de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" din Iași, în primul rând de soții Ursu, ca și de unii dintre bucureștenii înșiși, dintre care sunt de amintit, în primul rând, Theodor Hristea și Luiza Seche (Clim 2012: 311–317).

În *Raportul către Comisiunea Dicționarului* din fruntea primului volum al DA-ului, publicat în 1913, Sextil Pușcariu pledează pentru o „alegere bine chibzuită" a cuvintelor, asumată ca una dintre grijile sale „de căpetenie" (Pușcariu 1913: XII), pentru ca lucrarea să poată fi dusă la capăt. În primul rând, zice autorul, consultarea dicționarelor trebuie făcută cu foarte multă responsabilitate și spirit critic, evitându-se, astfel, perpetuarea acelor cuvinte forjate după modele externe sau varii creații auctoriale care *să nu poată fi documentate prin intermediul textelor*. Detașându-se de modelul *Dicționarului general al limbii franceze*, de A. Hatzfeld, A. Darmesteter și A. Thomas, care admitea că

> L'usage est ici le suprême arbitre: c'est lui qui donne la vie aux mots de formation nouvelle, qui la retire à ceux qui tombent en désuétude, qui parfois rajeunit des mots vieillis et surannés (p. XV),

autorul propune, pe primă poziție, atestarea lexicografică – totuși selectivă – a cuvintelor vechi, populare și dialectale, ultimele mai ales dacă sunt valorificate în literatură, atestarea – iar selectivă – a cuvintelor literare vechi și noi, alături de cea a împrumuturilor neologice, a căror cernere trebuie să fie făcută cu răspunderea „bunului simț al limbii": dacă exprimă idei sau nuanțe noi, dacă au necesități stilistice sau funcționale, dacă corespund, în sfârșit, idealului unei limbi moderne unitare, dar caracterizate prin diversitate dialectală, unei limbi care trebuie să își conserve tradițiile și varietatea, dar care tinde să se alături, prin modernitate, limbilor și societăților timpului său. Concluzia generală care rezultă din acest prim Raport către Comisiunea Dicționarului urmărește, așadar, o direcție realistă a realizării acestui deziderat academic, responsabilitate, măsură și bun-simț lingvistic, tradiție fără neglijarea noutăților, echilibru și spirit cultural. Dicționarul era văzut și ca un proiect general care învăța din greșelile sau exagerările ultimei jumătăți de secol din domeniul lexicografiei, marcate, pe rând, de dominația modelelor străine, de dificultățile unei perioade de tranziție culturală sau de teorii și politici lingvistice teziste.

Comentând, pe scurt și critic, cele spuse de Pușcariu în lucrarea mai sus-citată, autorii *Introducerii* la noua serie a *Dicționarului limbii române*, reluată în 1965 sub

coordonarea lui Iorgu Iordan și a lui Ion Coteanu, își formulează astfel noua concepție, corespunzătoare tipului de „dicționar unilingv general”:

> În această calitate, el înregistrează și explică toate cuvintele atestate în vorbirea populară, în limba literară generală și în limbajul literaturii artistice. Cuvintele din limbajele tehnico-științifice intră în dicționarul nostru numai în măsura în care au pătruns sau manifestă tendința evidentă de a pătrunde în limba literară generală, în limbajul literar artistic sau în cel popular. (…). Prin urmare, dicționarul de față înglobează toate cuvintele de circulație generală din limba română (DLR 1965: VI).

În aceeași *Introducere*, se mai spune, pe bună dreptate, că dicționarul trebuie să cuprindă toate acele cuvinte care, dincolo de caracterul lor astăzi izolat sau învechit, reprezintă „aspecte ale culturii sau ale relațiilor sociale din trecutul îndepărtat”, cărora li se adaugă împrumuturile recente, „în special cele care au pătruns în limbă pe cale cultă, prin scrierile științifice sau de popularizare, prin presă și prin literatura artistică” (*ibid.*). Rezultă, așadar, că

> exceptând, deci, împrumuturile neadaptate și cu circulație foarte limitată, dicționarul înregistrează cu larghețe pe celelalte dacă, bineînțeles, ele nu contravin altor principii (*ibid.*).

Urmând principiului general de alcătuire a corpusului, cuvintele din argou nu au fost introduse în dicționar „decât în măsura în care au pătruns în limbajul familiar sau în cel literar artistic” (*ibid.*), iar creațiile lexicale personale au fost înregistrate doar dacă „răspund unor necesități reale, se răspândesc sau manifestă tendința de răspândire” (p. VII).

Concluzia care se poate trage din rezumarea *Introducerii* ar fi, în sinteză, următoarea: noul DLR are în vedere realizarea unei panorame a limbii de la începuturi și până în prezentul său, care să-i reflecte istoria, tradiția, varietatea dialectală, să prezinte principalele influențe modelatoare exercitate în diversele sale etape de evoluție socioistorică, economică și politico-culturală și să arate, prin faptele de limbă, dezvoltarea societății care o vorbește. Criteriile substanțiale ale alcătuirii corpusului lexical trebuie să fie reprezentativitatea, subordonarea (în măsura posibilului, cel puțin ca posibilitate) la normele structurale ale limbii noastre, caracterul cultural, gradul relativ extins de cunoaștere, de întrebuințare și de valorificare culturală, deschiderea către publicul larg, caracterul inovator și productiv. Prin comparație cu perspectiva din DA, se deschid mai larg porțile către atestarea neologismelor, fapt firesc într-o perioadă în care se încheiaseră disputele privitoare la îmbogățirea și la modernizarea limbii române, odată cu existența consolidată a unei limbi literare moderne și unitare: dacă primul deceniu al secolului al XX-lea era încă tributar unei tumultuoase istorii de-abia încheiate, realizarea noii ediții a DLR-ului corespundea, cel puțin în parte, unei stabilități a culturii lingvistice românești, care promova, în măsura posibilului, recunoașterea valorilor trecutului și deschiderea către cultura și civilizația europeană.

Odată cu apariția, în 2006, a volumului I din litera D, realizat la București sub coordonarea regretaților academicieni Marius Sala și Gheorghe Mihăilă, criteriul „științific" de includere în dicționar numai a acelor „termeni din limbajul științific care apar în cel puțin două stiluri diferite ale limbii" a fost modificat parțial, în sensul unei libertăți mai mari de includere a noutăților lexicale nu numai din domeniile specializate, ci a tuturor acelora care apar foarte frecvent atât în mass-media, cât și în limbajul oamenilor cultivați, în opere științifice sau de popularizare și în literatura artistică (v. *Introducere*, DLR 1965: VI). Justificată prin raportare la concepția similară după care a fost realizat *Le Grand Robert de la langue française*, publicat în anul 1992[1], această concepție corespunde, ca principiu, etapei actuale de evoluție a limbii și este prezentă în dicționarele reprezentative ale marilor limbi de cultură și de civilizație europene. Un dicționar general, explicativ și istoric al limbii trebuie să fie deschis tuturor cuvintelor cu relativă circulație cel puțin la unele dintre categoriile de vorbitori, creații interne, împrumuturi sau calcuri lingvistice.

Reluarea DA-ului într-o nouă ediție sub egida DLR² s-a materializat în 2021, odată cu apariția primei fascicule (*A–abzițui*), revizuită din punct de vedere structural și consistent adăugită. Corpusul noii ediții, la care colaborează, în concordie, cele trei institute academice de lingvistică (de la București, Iași și Cluj-Napoca)

> va cuprinde toate cuvintele atestate în limba literară (beletristică și nonbeletristică), în vorbirea populară și regională, în textele vechi și în cele actuale, ultimele din domeniile din ce în ce mai diverse ale activității societății noastre actuale, inclusiv din domeniile tehnico-științifice, cele din urmă după criteriul atestării lor complementare în presă, în literatură și în științele conexe (DLR² 2021: VI).

În noua ediție, s-a renunțat la terminologia internă neologică de strictă specialitate, al cărei loc este, după convingerea noastră, în dicționarele terminologice sau în cele de neologisme recente. De altfel, existența acestora în lexicografia noastră reprezintă o veche și lăudabilă normalitate, începând cu *Vocabularul de jurisprudență* al lui Iancu M.

[1] Iată ce spunea Maurice Druon în *Avant-propos* du 2e tome de la 9e édition du *Dictionnaire de l'Académie française* (https://www.academie-francaise.fr/avant-propos-du-2e-tome-de-la-9e-edition-du-dictionnaire-de-lacademie-francaise), text publicat pe 1 ianuarie 2000: „La méfiance vis-à-vis des modes éphémères et des néologismes disgracieux s'est accrue. En revanche, les termes des sciences et des techniques, pour peu que leur usage soit attesté, que leur formation soit correcte et qu'ils traduisent des notions accessibles à l'homme cultivé, ont été accueillis en nombre. On n'a pas non plus négligé la part des mots d'usage courant qui reflètent simplement les transformations apparues dans les modes de vie, les gestes quotidiens, et plus généralement les mœurs. Les emprunts aux langues étrangères, lorsqu'ils ne résultent pas de fantaisies passagères ou de tics publicitaires, trouvent naturellement leur place dans le *Dictionnaire de l'Académie*". O concepție foarte asemănătoare cu cea de mai sus aparține lexicografiei italiene de mare anvergură, reflectată încă din 1961 în introducerea la *Grande dizionario della lingua italiana*, di Salvatore Battaglia, vol. I (https://www.gdli.it/): „Nell'ammettere con arrendevole tolleranza gli autori moderni e contemporanei, non si è certo inteso diassegnare attestati di classicità o di esemplarità, ma solamente abbiamo voluto registrare testimoni attuali, convinti come siamo che anche un vocabolario, per esser vivo e proficuo, deve rispecchiare il volto della propria età, piuttosto che erigersi a legislatore".

Codrescu, Iași, 1865 și ajungând la ultima ediție a *Dicționarului de cuvinte recente* al Floricăi Dimitrescu, publicat la București, Editura Logos, în 2013.

Modelul nostru lexicografic a fost și este, fără nicio urmă de ezitare, cel francez, prezent odată cu apariția dicționarelor „purtărețe" (în principal, moldo-muntene) începând de la mijlocul secolului al XIX-lea și, practic, lăsând la o parte cele câteva excepții care încalcă numai în aparență regula, până astăzi. În prefața celei de a doua ediții a lui *Le Grand Robert de la langue française*. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, entièrement revue et enrichie par Alain Rey, acesta din urmă prezintă câteva criterii de stabilire a nomenclaturii, printre care statutul de cuvinte ale limbii literare existente sau a celei necesare pentru zona de cunoaștere și de confort a vorbitorului, plecând de la conversația curentă și până la înțelegerea textelor cultural-științifice, beletristice și nonbeletristice, menținerea în atenția publică a regionalismelor, atât a celor (mai) vechi, cât și a celor aflate încă în uz, atestarea împrumuturilor neologice „necesare", respectiv care corespund faptelor de civilizație „intraductibile", utilizate efectiv, relativ constant și adecvat, în „discursul literar, savant sau jurnalistic", utilizare confirmată de prezența lor în „mai multe surse demne de interes" (p. XXII–XXIII). Totuși, Alain Rey insistă asupra necesității unor criterii de selecție în privința anglicismelor recente, redundante și neadaptate, în privința terminologiilor superspecializate (științele naturale, chimia și științele tehnice), având o concepție mai permisivă în ceea ce privește vocabularele necesare pentru popularizarea științelor și domeniilor tehnice aflate în contact direct cu publicul prin mijloacele de informare în masă (p. XXIV)[2].

Modelul francez a fost și este în continuare unul salutar, chiar dacă unele diferențe de concepție asupra corpusului sunt obiective. Ne detașăm, în consecință, de ceea ce spune același Alain Rey în *Introducerea* la extraordinarul *Dictionnaire historique de la langue français*, cu convingerea că tratarea cuvintelor vechi în dicționarul nostru istoric este o formă de respectare a trecutului și o încercare de a le atenua obiectiva trecere în uitare:

> Cependant, l'objet du *Robert historique* est le vocabulaire du français moderne. On n'y a envisagé les mots disparus que lorsqu'ils éclairaient la suite vivante de l'évolution. L'ancien français est en partie pour nous une langue étrangère: on l'évoque ici en tant que passage obligé vers notre usage d'aujourd'hui, en tant que garant de continuité, en tant que médiateur.

Spre deosebire de stadiul actual al cercetării de la noi, marile dicționare franceze, spaniole și italiene, general-explicative și / sau istorice, se orientează spre formule lexicografice complexe de tip analogic, soluție justificată de avantajele indiscutabile ale

---

[2] Realizarea unei opere lexicografice „totale" este și intenția cercetătorilor de la Academia Regală Spaniolă, pusă în practică prin redactarea *Dicționarului istoric al limbii spaniole*: „un diccionario del español total, que abarca todos los campos léxicos con un doble propósito: ofrecer un inventario lo más completo posible del español en toda su extensión temporal y geográfica, y presentar la historia de las palabras, certificando su nacimiento y analizando su evolución semántica a través del tiempo" (https://www.rae.es/dhle/ayuda/presentacion). În aceeași direcție se îndreaptă și lexicografia academică italiană.

edițiilor online. Prin obiectivă comparație, lexicografia românească academică, generală și istorică, pune accentul mai degrabă pe aspectele cronologice, stilistice și semantice ale cuvintelor-intrare și pe capacitatea lor de integrare în unități frazeologice decât pe componenta etimologică, de care se ocupă în mod special *Dicționarul etimologic al limbii române*, aflat în lucru la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti".

Ajungând în acest punct al discuției, criteriile de includere a cuvintelor în noua ediție a dicționarului-tezaur al limbii române, proiect gândit ca actualizare și redimensionare calitativă și cantitativă a întregii serii academice realizate pe parcursul unui secol (1913–2010) le urmează, în substanță, pe cele stabilite în *Introducerea* la primul volum din litera D (2006), caracterizate, în ordinea importanței, de reprezentativitate (înțeleasă atât la nivel național, cât și la nivel regional, atât la nivel popular, cât și la nivel cult), de necesitate funcțională, referențială, educațională și, în sens larg, culturală, de expresivitate stilistică și de diferențiere semantică (inclusiv la nivel de nuanțe, adecvată variatelor domenii socioprofesionale), de includere în structura unor familii lexicale, de cunoaștere și utilizare la nivelul utilizatorilor cel puțin mediu instruiți sau dornici de instrucție.

În cele ce urmează, vom prezenta unele categorii speciale de cuvinte asupra cărora suntem reticenți să le includem în dicționarul-tezaur, extrase din activitatea noastră la prima (deja apărută) și la a doua fasciculă din DLR² (aflată în curs de apariție). Cele mai multe dintre aceste cuvinte sunt împrumuturi din latina savantă sau din limbile romanice, atestate exclusiv lexicografic, în unul sau mai multe dintre dicționarele de secol XIX, unele dintre ele continuând să fie atestate, în mod inocent, inclusiv în dicționarele actuale, deși nu au fost și nici nu sunt prezente în texte[3]. Atestarea unor asemenea cuvinte în dicționarul academic trebuie să fie, după opinia noastră, confirmată de argumente de natură lingvistică (apartenența la o familie lexico-etimologică, calitatea de baze derivative pentru alte cuvinte, subordonarea față de presiunea analogică a structurii limbii etc.) sau extralingvistică.

Am inclus / păstrat în dicționar:

a) împrumuturi artificiale propuse de autorii de dicționare purtărețe care, chiar dacă nu au fost folosite în texte, arată mecanisme interesante de adaptare (v., spre exemplu, *abastardi* vb. IV „a (se) degenera", din fr. *abâtardir*, adaptat după *bastard*), împrumuturi referențiale, cu toate că atestările lor în texte sunt, în cel mai bun caz, rarisime (v. *abază* s.f. „limba abazină", din fr. *abaza, abdalá* s.m. „călugăr persan", din fr. *Abdalas*, seria sinonimică *abeliani*, *abeliți* și *abeloniți* „adepți ai unei mișcări religioase creștine din secolele IV-V d. H., din nordul Africii", toate împrumuturi din franceză);

---

[3] Pentru prezența în texte, care premerge și justifică, în consecință, atestarea cuvintelor noi inițial în dicționarele de cuvinte recente și apoi, în funcție de gradul lor de cunoaștere și de întrebuințare, în dicționarele generale pledează convingător și Florica Dimitrescu, în numeroase articole și studii dedicate limbii române actuale (Dimitrescu 2014).

b) împrumuturi tehnice a căror persistență în domeniu este confirmată de prezența lor, chiar dacă rară, în textele actuale online (*abcánt* s. n. „mașină-unealtă specializată în îndoirea foilor de tablă, folosită în industria confecțiilor metalice”, din germ. *Abkant[maschine, -presse]*, *acustomát* s. n. „(ieșit din uz) „adaptor electronic care asigură pornirea și oprirea automată a magnetofonului și înregistrarea numai atunci când se vorbește” [din germ. *Akustomat* (denumire comercială)] etc.);

c) împrumuturi științifice care, în ciuda absenței totale (mirabile) din texte, sunt atestate masiv lexicografic și au o structură perfect analizabilă (v. *abdominalgie* s.f. „durere abdominală”, din fr. *abdominalgie*) etc.

Am păstrat latinismul *abiete* din LMD[4], neuzitat, pentru că este raportabil la o familie relativ numeroasă (*abietacee*, *abietin* și *abietinee*). Hapaxul adverbial *abilicește*, prezent în dicționarul bilingv al lui Costinescu (1870) este citat în DLR, fiind construit cu respectarea regulilor derivative ale românei și arătând un simț al variației sinonimice (v. *abilmente*), derivatul intern verbal *a abisa* „a arunca în abis” a meritat atestat, în ciuda caracterului de hapax lexicografic la Costinescu, pentru caracterul său poetic și pentru prezența în familia lui *abis* (v. și *abisal*, *abisalism*, *abisalitate*). *Abilitațiune* (LMD 1871) a fost introdus cu argumentul raportării la corespondentul lui românizat *abilitare*, împrumutat din aceleași limbi cu primul (fr. *habilitation*, germ. *Habilitation*), soluție confirmată de atestarea lui în textele începutului de secol XX[5]. *Abjectare* (înv.) „abjecție”, atestat tot la Costinescu și fără reflexe în texte contemporane sau ulterioare, este interesant pentru corelarea lui cu verbul *abjecta* (atestat deja la 1848) și cu sinonimul *abjecție* (atestat la 1846), alături de care a fost împrumutat din franceză, eventual din latină, prin echivalare sufixală. Acesta și multe altele similare sunt mărturii ale unui fenomen interesant și frecvent începând cu epoca de modernizare și de occidentalizare latino-romanică, prin care etimoane abstracte culte în *-ion* (fr.), *-ione* (it.), *-ion* (germ.) sau *-io, -onis* (lat.) sunt adaptate în română (i.e. românizate), prin echivalarea finalei externe cu sufixul moștenit -*re*. În cazuri similare, trebuie să primeze, după convingerea noastră, criteriul cultural în fața celui al utilității sau al frecvenței[6]. Am păstrat adjectivele *acherontesc, -ească*, atestat doar în *Dicționarul* lui Bobb (DLRU 1822), creație internă sau românizare a lat. *Acheronticus* (cu echivalarea sufixului) și *acheronteu, -ee*, atestat doar la Bălășescu, D. (1859), împrumutat din it. *acheronteo*, pentru că reprezintă forme interesante de introducere în limbă a unei noțiuni livrești, devenită realitate prin al treilea component, adj. *acherontic, -ă*

---

[4] Pentru abrevierile preluate din DLR[2], v. https://dlri.ro/.

[5] În realitate, cuvântul apărea în texte publicistice încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea: „(Abilitatiune.) In 31 Martie, a. c., Massim Pop, profess. suppl. la gimnas. rom. din Nasaud, depuse cu success emininte essamele de professura si fu abilitat (…)” (*Federatiunea*, 1874. nr. 22, p. 397); „Lucrul ajunse atât de departe, încât m-au poftit să viu la minister și Lehmayer vorbea cu mine ca despre o treabă gata: era să fiu numit docent privat de filologia romanică fără nici o abilitațiune, fiindcă nu era aici vreo corporațiune, care s-o fi putut pune la cale” (*Conv. Liter.*, 1909, nr. 3, p. 306); „Una a fost disertațiunea mea de doctor amintită mai sus și a doua lucrarea mea de abilitațiune la Universitatea din Viena” (*ibid.*, nr. 5, p. 535).

[6] V. și dubletele *ablare* și *ablație, abominare* și *abominație, abrazare* și *abraziune, acetificare* și *acetificațiune* etc., numai în aparență redundante sau lipsite de interes.

livr. „care se referă la Acheron, râu din Infern; (p. ext.) subpământean”, atestat pentru prima dată tot la Bălășescu, în 1859, dar reluat, cu sensuri figurate, în *Gazeta de Transilv.*, nr. 49, 1 (1877): „Secol de fier am ajuns, când pietatea zace devinsă, confidența sufocată, morala insultată, omul omului e lup, nu om, când vițiul se premiază și ocupă locul virtuții, când acela e mai tare, care e înșelătoriu mai mare. Oare unde vom ajunge pe acest precipis acherontic?!”, în Blaga, *T. Cun.*, 390 (1934): „Amintim «fluviul» fără origini și fără revărsare, cu murmur grav și aherontic, din care Heraclit a băut otrava tristeței” sau în *Gazeta liter.*, nr. 52, 3: „Nu din viață, ci din Hades vin toate amintirile. În noapte sub tărâmuri e tot ce-a trecut. Prin timpul mut adânc pierdute-s licăririle. Din aheronticul ținut nu se întoarce nici o umbră, dar vin de-acolo amintirile” sau la Baconsky, *Biserica*, 156 (1970): „Era o moarte vie care mă copleșea, un dor absurd și anticipat, un vid aherontic”[7].

Pe de altă parte, însă, un verb ca *acuminá* (tranz., înv., rar) „a ascuți”, atestat exclusiv în 1871 (LMD), considerat de autori ca împrumut din lat. *acuminare*, nu trebuie inclus în dicționar, în ciuda existenței adjectivului *acuminat, -ă*, care are o relativ mare prezență atât în dicționare, cât și în textele științifice cu profil botanic. Nici adj. *acumináriu, -ie* „care ascute” nu a avut circulație în limbă, fiind un hapax preluat de aceiași autori din lat. *acuminarius.* O soluție identică se aplică și în cazul adj. *acuratóriu, -ie*, glosat în LMD ca „(persoană) care se ocupă cu grijă și cu pricepere pentru a se realiza ceva”, derivat de la *acura* + *-tor*. În aceeași categorie se încadrează și hapaxurile *abmaceráre* s. f. „istovire” (ASACHI, Lex., I, 1842), *acantofág, -ă* adj. (despre animale) „care se hrănește cu spini” (BĂLĂȘESCU, D. 1859, din fr. *acanthophage*)[8].

Conform principiilor stabilite pentru realizarea corpusului lexical, nici termenii științifici de strictă specialitate (prezenți într-un singur domeniu) cu existență exclusiv lexicografică nu trebuie incluși în DLR: *abarognozíe* s. f. (psihiatrie) „pierdere a capacității de a sesiza diferențe în greutatea obiectelor” (D. Medical, I, 1969, din fr. *abarognosie*), *abavit* s. n. (chim., ieșit din uz) „preparat fungicid cu bază de mercur, întrebuințat contra mălurii” (LTR, I, 1949, din engl. *abavit*), *abcedografíe* s. f. (med.) „radiografie a unui abces după puncție, evacuare sau injecție cu aer”, prezent de altfel, în DEXI, MDN și DAN, considerat a fi dintr-un fr. *abcédographie*; *abdominocentéză* s. f. (med.) „puncție a peretelui abdominal efectuată de cele mai multe ori în scopul evacuării unei acumulări de lichid; paracenteză abdominală”, atestat în DN[4] (1997), în DEXI (2007), în D. Medical (2007) și, firesc, în DGS (2013), alături de câteva surse greu citabile de pe Internet (din fr. *abdominocentèse*, engl. *abdominocentesis*); *abdominohisterectomíe* s. f. (med.) „histerectomie făcută pe cale abdominală” (DN[4] 1997, DEXI 2007, din engl. *abdomino-*

---

[7] Cuvântul apare, tot la Bălășescu, D., și în sintagma *carte acherontică* „carte de magie”, calc după fr. *livre achérontique*.

[8] Cuvânt care, chiar dacă fără circulație în texte, reapare în dicționarele actuale (spre exemplu, în MDN s.v.), ceea ce arată, din păcate, o interpretare exagerată a principiului „dicționarele se fac din dicționare”. Această prejudecată trebuie nuanțată prin completarea: … după verificarea atentă a situației fiecărui cuvânt, în primul rând din punctul de vedere al confirmării realității sale în uz, prin intermediul textelor.

hysterectomy) etc.[9], *ablastínă* s.f. (med.) „anticorp care are proprietatea de a opri înmulțirea microorganismelor prin blocarea diviziunii celulare a acestora" (D. Medical, I, 1969, din fr. *ablastine*), *abomazítă* s. f. (med. vet.) „afecțiune ce constă în inflamația abomasumului la rumegătoare" (D. Zootehn. Med. Vet. 1969, din fr. *abomasite*), *actinocárp, -ă* adj. (despre plante) „cu fructele dispuse radial" (2002 DN[6], din fr. *actinocarpe*), *acorticísm* s. n. (med.) „ansamblu de tulburări provocate de încetarea secreției corticosuprarenalei" (DEXI 2007, din fr. *acorticisme*)[10] etc.

O altă categorie de cuvinte care nu necesită includerea în dicționarul-tezaur este și aceea a lexemelor *hapax legomena* cu sens insuficient de clar. Astfel, un cuvânt ca *abgenațiúne* s. f., atestat singular în 1899 (St. Doc. Lit., IX, 25): „Dar aici la sfârșit, după toată adâncimea sufletească a abgenațiunii devine nesuferit de sentimental „miévreux" „de la soupe au myosotis", cum numesc francezii exagerarea sentimentalismului german" nu merită a fi listat ca atare, la fel ca *abiecerénță* s. f. (cu sens neprecizat, probabil) „scădere", hapax atestat în 1850 (*ap*. B. Contemp., VII, 56): „Programa îmi e foarte loială, nu mă tem de ea nicidecum. Loială și totodată națională, fără nicio abiecerență, cum m-ar mustra acum guvernatorul".

Din varii motive, ce țin de o anumită rezervă și detașare culturală, dar și de o oarecare presiune a corectitudinii politice, ultima inexistentă pe vremea lui Pușcariu, nu sunt și nu vor fi incluse în dicționar cuvintele argotice, în mod particular cele care pot aduce atingere unor afecte sau defecte umane sau cele a căror redundanță semantică este dublată de deficiențe de construcție: *adevărăciune* s.f. (frecvent în construcții ca: „o adevărăciune de…") „adevărat; adevăr" (v. Zafiu 2010: 193); *alcolist* sau *alconaut* (*ibid.*: 287). La fel se procedează și cu sensurile argotice ale unor cuvinte deja existente în limbă, față de care este nevoie, în funcție de fiecare situație în parte, de atenție selectivă, v. *acadea* s.f. „prostituată ieftină; penis" (Dicț. arg. 2007); *academie* s.f. „închisoare; cazier bogat" (*ibid.*); *acaret* s.n., s.m. „fleacuri, mărunțișuri; agarici" (cuvânt discutat de Zafiu 2010: 89–92); *acvaríst, -ă* s. m. și f. (arg.) „proxenet" (D. Arg. Interl. 2009); *adidași* s.m. „picioare de porc" (Zafiu 2010: 32); *avicultor* s.m. „găinar" (*ibid.*: 66) etc. O selecție a cuvintelor sau a sensurilor argotice este cu atât mai dificil de realizat în epoca actuală, în care vulgaritatea și prostul-simț lingvistic sunt libertăți care întinează puterea de rezistență a oricărui vorbitor de bun-simț.

---

[9] În unele cazuri, cuvinte denumind instrumente tehnice sunt atestate de dicționarele moderne, tehnice și, prin preluare, explicative, fără să fie regăsibile în texte de specialitate citabile (în schimb, se folosesc relativ frecvent în documente online). Din această categorie fac parte, spre exemplu, *aberométru* s. n. (opt.) „instrument folosit la măsurarea gradului aberației vizuale" (din fr. *aberromètre*), *aberoscóp* s. n. (opt.) „instrument care servește la observarea defectului de distorsiune pe care îl prezintă un ochi anormal" (din fr. *aberroscope*), ambele cu primă atestare în LTR și citate consecvent de dicționarele generale și de neologisme.

[10] V. și împrumuturile analizabile terminologice *abrahie, abrahiocefalie, abranhial, actinodermatită, acroanestezie, acromatop, acromionită, acropatologie, acenestezie, acantestezie, acarologie, acheirie, acheiropodie* etc., atestate inițial în dicționare de specialitate și preluate ulterior de dicționarele explicative generale, chiar dacă nu se regăsesc atestate și în texte.

O chestiune discutabilă este aceea a fobiilor, foarte numeroase în toate limbile și având caracter internațional (în limba română sunt atestate, cel puțin lexicografic, aproximativ 200 de fobii). Opinia noastră în privința numelor de fobii este atestarea numai a acelor unități lexicale care au ieșit din sfera strictei specializări terminologice și care se regăsesc în texte literare (în manuale, în presă, în lucrări orientate spre popularizare etc.): spre exemplu, *acarofobíe* s. f. (med.) „teama patologică de molii, de căpușe” (D. Medic., I, 1969, reluat doar în MDN, din fr. *acarophobie*) nu poate fi pus pe același plan cu *agorafobie*, *claustrofobie*, *fotofobie*, *xenofobie* etc.), ultimele fiind foarte cunoscute și intrate în uzul curent[11].

Consecvent criteriului de exemplificare a oportunității atestării în DLR² a cuvintelor prezente în mediul online, am parcurs trei dintre dicționarele și inventarele recente specializate care semnalează existența unor (mai mult sau mai puțin) noutăți lexicale din această categorie, care încep cu litera *a*- (Croitor 2021, Croitor 2022, respectiv ICSO 2020). Spre exemplu, din primele două au atras atenția, din categoria celor care nu își justifică prezența, probabil „încă”, în dicționarul-tezaur, sunt de semnalat cuvinte ca *abrazivat* (considerat rar; neatestat în texte publicate), *abuzor* s.m. (neatestat decât pe internet, în texte necitabile) sau *accelerationist* adj. (o singură citare în *Vatra*, nr. din 2017 și 2018, altfel, în texte necitabile). În schimb, DLR² atestă, în mod corect și justificat, cuvinte ca *absolutistic* (atestat în 1838, *Gazeta de Transilv.*, nr. 20, p. 79, foarte frecvent folosit pe parcursul secolului al XIX-lea), *absolutizant* (atestat în 1956, *Teatru*, nr. 3, p. 79, relativ frecvent folosit până astăzi), *absurdism* s.n. (atestat în 1859, Bălășescu, D. I, relativ frecvent și astăzi), *aburiza* (atestat în 1951 P. Dumitriu, Nuvele, 275), *abuzator* adj., s.m. și f. (atestat în 1878 MO, nr. 11, 202, din ce în ce mai frecvent), toate citate de Blanca Croitor în dicționarele mai sus-menționate. Vechimea primei atestări și prezența frecventă în texte ne vor ajuta să includem în dicționar și cuvinte ca *acordabilitate* s.f. (atestat, cu sensuri tehnice, încă din 1930, *Radio*, nr. 107, p. 28, reluat în dicționarele de neologisme), *activistic* adj. (atestat începând cu 1872, *Gazeta de Transilv.*, nr. 27, p. 1, absent, mirabil, din dicționarele explicative) și *activistică* s.f. „activism” (atestat începând cu 1881, *Gazeta de Transilv.*, nr. 23, p. 1, absent din dicționarele explicative) etc.

Cât privește semnalările din ICSO 2020, nu sunt de inclus în DLR² cuvinte circumstanțiale ca *absurdistan* „stat în care absurdul reprezintă norma” s.n. (chiar dacă relativ frecvent în presa de după 1990), cuvinte foarte specializate ca *abulomanie*

[11] Ar fi de dorit apariția, și la noi, dincolo de listele alfabetice de fobii prezente pe internet, cărți, inclusiv electronice, care să arate istoria tuturor acestor afecțiuni de natură psihică. V., spre exemplu, Didier Rougeyron, *Incroyables phobies! Le dictionnaire insolite des phobies*, Lyon, M+ Éditions, 2020, https://www.rvd-psychologue.com/dictionnaire-phobies.html, https://fobie.org/, https://www.grandis-ose.com/liste-de-phobies-et-leurs-noms-compliques, Kate Summerscale, *Atlante delle fobie e delle manie. 99 ossessioni che ci rendono umani*, trad. de Costanza Prinetti, UTET, 2023, Ronald M. Doctor, Ada P. Kahn, Christine Adamec, *The A-Z of Phobias, Fears, and Anxieties* (Facts on File Library of Health & Living), 2008 etc.

„indecizie patologică” s.f. (care este atestat, deocamdată, doar în dicționare specializate recente de psihiatrie), *acreierat, -ă* adj., s.m. „persoană fără creier”, *advecta* vb. tranz. (meteor.) „a mișca prin advecție” (neatestat pe nicăieri în texte citabile), *advertiser** s.m. „companie de publicitate” (neatestat aproape pe nicăieri în texte citabile), cuvinte inutile și, ca atare, rarisime, de tipul *ageriza* vb. refl. și tranz. (rar) „a deveni sau a face să devină mai ager” etc.[12] Trebuie incluse, însă, cuvinte ca *algocalmin*™ s.n. „medicament nonsteroidal antiinflamator…” (atestat din 1962, *România Lib. (Z.)*, nr. 5 586, p. 1, prezent în texte literare și în unele dicționare medicale) sau *all-inclusive* adj. invar., adv., s.n. (foarte frecvent atestat în presa scrisă de după 1990, atestat lexicografic exclusiv în DOOM^3), eventual *ageism* s.n. „discriminare în funcție de vârstă, prejudecată privind oamenii în vârstă” (atestat în 1997, *Cuv. Liber.*, nr. 1993, p. 7, destul de frecvent în presa scrisă a anilor 2000)[13].

Dicționarul academic al limbii române este considerat, prin tradiție, încă de la începuturile sale, un dicționar-tezaur. Tezaur înseamnă, într-o definiție personală, păstrător al unor bunuri de valoare, prețioase prin rezistența lor în timp, prin recunoașterea ca atare de către cei mai mulți, prin potențialul lor creator de (plus)valoare. Valoroase sunt monedele și obiectele prețioase, operele de artă, raritățile pe cale de dispariție, dar și bunurile actuale, descoperiri ale științelor și tehnologiei, menite să ducă viața oamenilor la un nivel superior. Lada de zestre a bunicii, alcătuită pentru fata pe cale să plece pentru a intra în propria casă, este umplută progresiv, cu grijă și cu drag, până la momentul (mai mult sau mai puțin) așteptat. Acolo sunt lucruri scumpe, necesare, frumoase și curate, alese și frumos aranjate, nu aruncate la întâmplare, chiar dacă, alături de ele, se mai strecoară și unele pentru sufletul sau pentru plăcerea fetei. Păstrând proporțiile, așa este sau trebuie să fie și dicționarul-tezaur al limbii române: o zestre în care să fie stivuite, cu aceeași grijă, selecție și responsabilitate, cuvinte vechi și noi, necesare, dar dând și libertate de alegere, cuvintele bunicilor, dar și ale nepoților, cuvintele rudelor de aproape, dar și de mai departe, cuvintele care ne fac viața mai frumoasă, mai interesantă, mai surprinzătoare, cuvintele pe care să le găsim când avem nevoie de ele.

Nu toate cuvintele trebuie să facă parte din dicționarul-tezaur al limbii: ele trebuie să merite să fie acolo, să fie bunuri de valoare. Împrumuturile foarte recente, cuvintele de strictă specialitate, cuvintele de la periferia societății, ocazionalismele contextuale, care, din varii motive, credibile, încep să „prindă”, își pot găsi locul, mai întâi, în dicționarele

[12] De asemenea, nu vor fi incluse, cu aceleași argumente, indiferent de numărul de atestări, contaminațiile/amalgamările auctoriale sau realizate cu scop comercial sau ironic, a căror prezență în limbă servește – în mod obiectiv – unui scop limitat cronologic, unui anumit context sau cu referire la o anumită persoană (v., spre exemplu, *actorchestră* „spectacol în care actorii cântă într-o orchestră”, *agribusiness* „afacere în domeniul agricol”, *artistocratic* „aristocratic nu prin naștere, ci datorită calităților artistice” etc.).

[13] Nu vom discuta aici problema anglicismelor, care necesită, fiecare în parte, discuții particulare privitoare la mediul în care sunt folosite, gradul de cunoaștere, necesitatea semantică și stilistică, prolificitatea lexicală etc. Este însă un lucru firesc înțelegerea dicționarului-tezaur ca gazdă a tuturor cuvintelor care reflectă starea și caracteristicile societății actuale globalizate, orientată spre domenii precum industria IT, a cinematografiei, a modei și a divertismentului în variatele sale forme de manifestare (sport, turism etc.).

specializate, terminologice sau de cuvinte recente, argotice sau de jargoane profesionale, pentru ca, odată cu eventuala lor pătrundere în conștiința publicului larg, dar cu o anumită educație și conștiință a limbii, să își câștige dreptul includerii în tezaurul limbii române. Ceea ce ne-au învățat înaintașii noștri, prin eforturile și exemplul lor, este educație, asumare a selecției, cultură, bun-simț lingvistic și, mai ales, responsabilitate socioculturală.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

DAF = *Dictionnaire de l'Académie française*, édition numérique, https://www.dictionnaire-academie.fr/.

DE = *Diccionario de la lengua española*, https://dle.rae.es/.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, https://delr.lingv.ro/.

DLR² = Academia Română, *Dicționarul Limbii Române (DLR)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, fascicula 1: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, https://dlri.ro/.

DOOM³ = Academia Română, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", București, https://doom.lingv.ro/.

GDLI = *Grande Dizionario della Lingua Italiana*, http://www.gdli.it/.

B. Lucrări de referință

Battaglia 1961 = Salvatore Battaglia, *Prezentazione del Grande Dizionario della Lingua Italiana* (GDLI), fondato da Salvatore Battaglia, 21 volumi, p. V–VI, http://www.gdli.it/.

Clim 2012 = Marius-Radu Clim, *Neologismul în lexicografia românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Croitor 2021 = Blanca Croitor, *Sufixele în limba română actuală. Formații recente*, București, Editura Universității din București.

Croitor 2022 = Blanca Croitor, *Dinamica vocabularului limbii române. Mic dicționar de cuvinte recent atestate*, București, Editura Universității din București.

Dimitrescu 2014 = Florica Dimitrescu, *Teme lexicale actuale (începutul secolului al XXI-lea)*, București, Editura Academiei Române.

DLR 1965 = *Introducere* la *Dicționarul limbii române* (DLR), Serie nouă, tomul VI, redactori responsabili: Iorgu Iordan și Ion Coteanu, București, Editura Academiei, p. V–XI.

DLR 2006 = *Introducere* la *Dicționarul limbii române* (DLR), Serie nouă, tomul I, partea a 3-a, litera D, București, Editura Academiei Române, semnată de acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă și dr. Monica Busuioc, p. V–X.

DLR² 2021 = *Cuvânt-înainte* la *Dicționarul limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, litera A (*A–abzițui*), coord. Monica Busuioc și Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, p. V–VI.

ICSO 2020 = Ana-Maria Barbu, Anabella-Gloria Niculescu-Gorpin, Carmen-Ioana Radu, Monica Vasileanu, *Inventar de cuvinte și sensuri noi, atestate în mediul online*, București, Editura Academiei Române.

Pușcariu 1913 = Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului*, I. *Materialul lexical*, în *Dicționarul limbii române*. Tomul I, partea I: *A–B*, București, Librăriile Socec & Co. și C. Sfetea, 1913 (apărut pe fascicule în 1906–1912), p. X–XXV.

Rey 1992 = Alain Rey, *Préface* la *Dictionnaire historique de la langue française*, Paris, Dictionnaires Le Robert, p. XIII–XXI.

Robert 1988 = *Le Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, entièrement revue et enrichie par Alain Rey, Paris – Montréal LE ROBERT.

Zafiu 2010 = Rodica Zafiu, *101 cuvinte argotice*, București, Editura Humanitas.

REASSESSING THE WORDLIST OF DLR^2: LEXICOGRAPHICAL AND LEXICOLOGICAL ASPECTS

ABSTRACT

The current presentation discusses the lexicological conception behind the wordlist compilation of the comprehensive Dictionary of the Romanian Language (DLR), following its evolution from its beginning to its current edition. The presentation focuses on the editors' principles guiding the selection of the lexical entries. We emphasize the criteria confirming the words' attestation in the academic dictionary, alongside other specific issues encountered during the editing process of the first fascicle of DLR2. We discuss key aspects such as the cultural criterion, representativity and responsibility.

Keywords*: selection*, *responsibility*, *neologism*, *culture*, *education*.

MASĂ ROTUNDĂ

PREZENT ȘI PERSPECTIVE ÎN LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ

Participanți[1]: Verginica Barbu Mititelu[2], Marius-Radu Clim[3], Cristina Florescu[3], Gabriela Haja[3], Bogdan Harhătă[4], Cătălin Mititelu[5], Cristian Moroianu[6], Petronela Savin[7], Maria Ștefănescu[8], Elena Isabelle Tamba[3].

Moderator: Elena Isabelle Tamba.

Elena Isabelle Tamba: Trecem la următoarea secțiune, care cred că este extrem de interesantă pentru noi toți, într-o discuție mai liberă, într-o masă rotundă, pentru care am păstrat tema din ultimii ani – *Prezent și perspective în lexicografia academică românească*. Evident, e o discuție deschisă și către alte lexicografii – dacă vor fi intervenții și în acest sens – și aș spune că plecăm de la adaptarea firească la schimbările atât de prezente astăzi. S-a vorbit aici de DLR, ediția a II-a, în elaborarea căreia care e normal să ne adaptăm atât la schimbările din limbă, (…) cât și la schimbările din bibliografia DLR; s-a vorbit astăzi despre corpusul pe care îl utilizăm, iată, adaptându-ne la mijloacele actuale de lucru (…) și din acest corpus extragem citate cu ajutorul unor programe speciale (…). Avem două astfel de programe (ocurențiatoare) pentru DLR, există și varianta pentru *Dicționarul etimologic* și utilizăm și un program de scriere de dicționar. Am putea spune: (…) Dar unde e lexicograful în această poveste? Rolul lexicografului rămâne extrem de important, pentru că, până la urmă, lexicograful vine cu interpretarea a ceea ce instrumentele ne pun la dispoziție. Și atunci, apropo de instrumente care ne ajută în redactare, știu că există și printre colegii care participă online unii care ar dori să intervină discutând despre ce alte resurse am putea utiliza în redactarea la ediția a II-a dicționarului-tezaur, dar, bineînțeles, cele trei subteme pe care le-am propus noi în masa rotundă nu limitează discuția noastră (…).

---

[1] Transcrierea a fost realizată de Neculai Macarie. Forma finală a textului a fost stabilită de Mariana Nastasia și de Elena Isabelle Tamba. Prin (…) s-a marcat omisiunea ezitărilor de formulare ori repetițiile inerente discursului oral. În lista participanților au fost incluși doar cei care au intervenit la dezbatere.

[2] Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” al Academiei Române, București.

[3] Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

[4] Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

[5] Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române.

[6] Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române / Facultatea de Litere, Universitatea din București.

[7] Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău.

[8] Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Cum putem face să fie utile resursele pe care noi le creăm sau instrumentele de lucru pe care le avem, pe de o parte, cercetătorilor lexicografi, lexicologi, filologi, în general, sau, pe de altă parte, specialiști în procesarea limbajului natural, pentru a avea mereu în vedere și această parte? Spre final vom vorbi și despre ultima ediție inclusă în corpusul lexicografic academic românesc, ediția anastatică digitală adăugată în CLRE. Așadar, îi invit la discuții atât pe colegii prezenți aici, cât și pe cei aflați în mediul online. Îi mulțumim doamnei Aurelia Merlan, care a rămas cu noi până acum. Ne-a scris (…) că trebuie să plece, din motive legate de program. Mulțumim încă o dată!

Cristina Florescu: Consider că intervenția domnului Moroianu este, de fapt, o introducere la masa rotundă pe care o avem noi astăzi. Vreau să punctez două elemente în legătură cu această a doua ediție a dicționarului-tezaur. (…) Nu putem părăsi metoda și tehnica primei ediții, dar în cadrul redactării trebuie să nuanțăm cu atenție cultura fiecărui cuvânt. Deci nu spun autor, nu spun text, spun cultura fiecărui cuvânt. Vreau să aduc aminte colegilor mei de la TAFOC – dicționar tehnic – că, la un moment dat, eram încolțită din toate părțile: dar la cuvântul cutare am făcut așa, la cuvântul cutare am făcut în alt mod, și eu le răspundeam: de la caz la caz. Sigur că uneori era salvare, alteori era enervare, pentru că, din păcate, ajungeam la concluzia aceasta. Deci, de la caz la caz, respectând norme, e foarte greu. Dar este obligatoriu. Și o altă chestiune, spusă de Gabi, în legătură cu necesitatea de a apela la un specialist din terminologia astronomică: v-ați dat seama că în dicționarele noastre strict lingvistice s-au perpetuat unele erori pe care noi le preluăm și care sunt foarte ușor de îndreptat în clipa în care ai un specialist [consultant] (…). Trebuie un anume specialist, ca respectiva comunicare să fie adecvată. Nu orice specialist. Și aici eu vreau să avansez o variantă pe care am discutat-o cu domnul Cătălin Galeș pentru matematică, astronomie, fizică. Este un excelent colaborator. Această lucrare [TAFOC] nu ar fi putut fi finalizată fără colaborarea cu el.

A fost o perioadă tulbure, în care noi nu înțelegeam ce vrea specialistul de la noi și el nu înțelegea ce vrem de la el. Dar, după o perioadă scurtă, toți colegii mei cred că recunosc – a fost o muncă de echipă – domnul Galeș a făcut față și, în final, aproape știa să redacteze – bineînțeles, orientativ – o definiție, astfel încât să înțelegem exact ce vrea de la noi. Doresc să propun să facă parte, în clipa în care vă veți convinge că sunt necesari asemenea oameni, dintr-o echipă de specialiști care să ne dea o mână de ajutor. Am asistat și noi, lingviștii, la o discuție la lansarea Observatorului Astronomic, când s-a refăcut și a fost redat publicului, între Cătălin Galeș și directorul Institutului Academic din București și, spre mirarea mea, domnul Galeș era o interfață excelentă față de specialistul bucureștean (…), pentru că aceasta este problema specialiștilor – sunt, știți foarte bine, foarte „închistați” în grupul lor noțional, însă înțelegerea este esențială.

Elena Isabelle Tamba: Complementar – aș nuanța ceea ce a spus doamna Cristina Florescu. Diferența specifică a domnului Galeș este că reușește să transmită, într-un limbaj potrivit, altor specialiști dintr-un domeniu diferit de la său, aspect care cred că ține de acea

parte de comunicare a științei nu către publicul larg, ci către alte domenii de specializare. Pentru că și cercetătorul din București este un specialist excepțional în domeniul astronomiei, dar cred că avem nevoie de consultanți care să înțeleagă și nevoile noastre de redactori la dicționare. Adică, dacă vin cu definiții foarte, foarte precise, acestea nu se vor potrivi în dicționarele noastre. Dacă explicațiile sunt foarte stricte din punct de vedere științific nu s-ar potrivi neapărat în domeniul DLR. Dar e o propunere foarte bună. Recitind de curând textele lui Philippide legate de dicționar, el chiar propunea un grup de consultanți pentru dicționar. Deci ideea aceasta a tot planat de la bun început, poate nu-i rău să o reluăm.

Cristian Moroianu: Aceasta e o idee pe care noi am mai discutat-o de mai multă vreme, asupra căreia am căzut de acord și ea se va închega într-o echipă de specialiști. Profit de ce ați spus amândouă. Completez și eu ideea de specialiști, extra-lingviști, să zicem complementari, care să aibă capacitatea de a sugera o definiție sau niște definiții valabile sau comprehensibile pentru un vorbitor și / sau utilizator cel puțin mediu instruit, pentru că e clar că dicționarul limbii române va fi deschis și întrebuințat nu de către (…) cineva care n-are școală. Cineva care vrea doar să afle sensul unui cuvânt apasă două taste și l-a găsit: un sens mulțumitor, suficient, fără probleme particulare pentru respectivul utilizator. Problema noastră, la DLR, este să găsim formule unitare pentru acele definiții ale unor cuvinte culte, mai complicate, de specialitate, definiții care să fie, însă, pe înțelesul utilizatorilor. Și din partea unui specialist e foarte important să știe să găsească acea linie de formulare cât mai pe înțeles cu putință. Așa că noi suntem bucuroși de această propunere și o luăm în considerare în mod foarte serios.

Gabriela Haja: Nu ne putem aștepta ca un „ne-lexicograf” să spunem, să ne ofere o definiție, dar ne putem dori să ne facă să înțelegem atât de bine lucrurile, încât noi, lexicografii, să redactăm o definiție; eventual împreună cu specialiști din diverse domenii. Dar nu ne putem aștepta ca cineva să ne ofere o definiție.

Cristian Moroianu: [Cât privește definițiile specializate] – noi le vedem, le citim, de cele mai multe ori nu le înțelegem așa cum trebuie și n-avem capacitatea obiectivă de a găsi soluții mai bune. Dacă noi nu le înțelegem, altul – [cititorul de dicționar] – cum ar putea să înțeleagă?

Gabriela Haja: Avem nevoie de un consultant în cel mai propriu sens.

Elena Isabelle Tamba: Ceea ce, de altfel, există pentru marele dicționare ale lumii – nu am descoperit-o noi.

Gabriela Haja: Atunci trebuie doar să decidem să facem această comisie [de consultanți].

Cristina Florescu: Știți ce se mai întâmplă? Un specialist care își cunoaște limbajul, când pune mâna pe dicționarul-tezaur, urmărește corectitudinea definițiilor – și în jurul meu am matematicieni, fizicieni, logicieni. Dacă ei găsesc într-un termen al lor, nu ceva pe neînțeles, nu-i aceasta problema, dacă găsesc o eroare – pentru că noi facem erori;

preluând, facem mici greșeli – nu-i mai pot aduce după aceea să citească cuvântele *soare*, *a respira*, *a auzi*. Degeaba zic: „Domnule, consultă dicționarul-tezaur”. Nu-l mai consultă.

Gabriela Haja: Apropo de utilizatori și de reacția lor la DLR: în luna aprilie am avut o conferință la Lectoratul de limba română de la Bruxelles, de la Universitatea Liberă. O mână de studenți, nu mulți. Între ei era unul realmente cu preocupări lingvistice și foarte bine pregătit, din Croația, unde știți bine că e o școală bună de românistică, bine formată. Și le-am arătat DLR online. [Reacția acelui student a fost:] „Felicitări, dar eu nu am timp să consult lucrarea aceasta, eu vreau să aflu imediat sensul”. Și atunci trebuie să gândim o manieră de afișare a dicționarelor. Noi ne-am gândit, am practicat-o, e practicată în toată lumea.

Cristian Moroianu: Eu sunt de următoarea părere: noi suntem obișnuiți să redactăm DLR-ul în format clasic, care ne bucură, care ne face să ne implicăm în toate conținuturile lui, să-l configurăm în așa fel încât să urmărim cronologia sensurilor, să sucim dintr-o parte într-alta sensurile ori de câte ori, eventual, găsim o primă atestare a unui sens care altădată era mai jos, deci urmărim o încercare de echilibrare a cuvintelor-titlu de dicționar după buna metodă lexicografică istorică. Sunt de acord însă că, la un moment dat, pentru cineva care nu este curios să vadă istoria cuvântului și cum se leagă sensurile între ele și cum derivă unul din celălalt, poate deveni obositoare o asemenea experiență. Dar aceasta nu înseamnă însă că, plecând de la tiparul actual sau, sigur, care mai poate fi aranjat, nu se poate face trecerea în format electronic. Se poate face lectura în tot felul de moduri (…) care să-i facă pe cei care scurtcircuitează etapele, să găsească direct, mai repede, ceea ce caută.

Așa cum se întâmplă în lexicografia franceză, (…) în cea spaniolă sau italiană, e suficient să apeși pe un buton și afli și sinonimele, prima atestare – dacă te interesează numai acest aspect –, sau variația morfologică (…) ori sensurile figurate, dacă ești interesat. Lucrurile astea se pot face electronic, n-am nicio îndoială, dar ele trebuie să plece de la un format asupra căruia am convenit la un moment dat, care nu este perfect. Nu putem să-l considerăm perfect. Este discutabil, ameliorabil, inclusiv din punctul de vedere al imaginii, vizual, când deschizi pagina. Eu nu sunt în mod particular fericit (…) când deschid pagina DLR-ului, dar avem experiența *Dicționarului etimologic al limbii române*. Avem experiența DOOM-ului, despre care va vorbi Cătălin la un moment dat, care arată mai prietenos.

Cel puțin aceasta este impresia mea ca utilizator fără mofturi particulare. Nu mă tem de acea imagine. Când deschid unul dintre cele două dicționare, mă refer la DELR, caut cu plăcere, nu mă face să mă retrag. Aici se poate și trebuie să se lucreze la interfața dicționarului nostru, pentru că, da, ea conține lucruri utile, interesante, specifice unui dicționar istoric. Sper că suntem cu toții de acord că putem discuta oricând asupra unora sau altora dintre conținuturi și cred că ar trebui să dăm libertatea sau să facem niște sugestii

colegilor informaticieni sau celor care sunt în măsură să facă asemenea modificări pentru a face mai atractivă interfața *Dicționarului limbii române*.

Elena Isabelle Tamba: Se conturează cumva nevoia aceasta de strategie prin care să avem mereu în vedere utilizatorul și, în felul acesta, adaptarea la nevoile sale. E o tendință globală acum în domeniul nostru și mă gândesc și la conferința EFNIL de anul trecut, *By the people for the people*, cu subtitlul *Online Dictionaries, Language Portals, and the Role of Language Users*. Deci se are în vedere nu doar crearea unui conținut științific, pe care vrei să-l oferi, ci și modul în care acel conținut științific ajunge la cel care are nevoie, iar publicul-țintă e de diferite categorii, pentru că într-un fel percepem noi textul dicționarului-tezaur, în alt fel cei din afara domeniului. Eu deschid un articol și știu cum să-l utilizez, pentru ce am nevoie să-l folosesc. De aceea, într-o serie de exerciții de comunicare a științei, prezentăm în diverse locuri resursele filologice într-un proiect pilot pe care îl avem acum în „Academia Altfel": *Resurse digitale pentru studierea limbii române*. Astfel, am observat următorul lucru: oamenii se uită la dicționarul-tezaur și prima reacție este că se gândesc puțin, ezită, dacă nimeresc un articol foarte mare, unde sensurile sunt pe foarte multe pagini, dar le e greu să identifice exact informația de care au nevoie. Adaptarea la nevoile publicului, printr-o interfață prietenoasă care să permită accesul la un arbore de sensuri, în funcție de care utilizatorul să ajungă acolo unde are nevoie (de exemplu, doar la sinonime), cred că e ceea ce ne-ar ajuta mult. Și faptul că noi lucrăm în echipă – avem, din fericire, și cercetători informaticieni –, ar putea să ajute. E nevoie de strategie comună și de grup de lucru.

Gabriela Haja: În afară de strategie, cum putem schimba ce e de schimbat imediat? Adică maniera de adnotare sau, mă rog, maniera de scriere în format digital a dicționarului. Ce nu se înțelege încă – și e păcat – este că opera tipărită este o lucrare în sine, iar varianta digitală este aproape o altă lucrare, aș zice. Deși e același conținut, felul în care apare el online – cum este structurat conținutul, cum e construită baza de date – ține de o altă știință, care e complementară [și] necesară; și, aici, domnul Mititelu ar putea să ne spună ce ar trebui să facem noi ca să putem transforma DLR, ediția a II-a, într-o varianta digitală prietenoasă, pentru că e foarte important.

Cătălin Mititelu: La cald nu știu cum să zic. Am mai multe idei. Avem formatul printat al dicționarului. De acum încolo trebuie să ne gândim la formatul digital. (…) Și când ne gândim la un format digital, trebuie avem în vedere mai multe aspecte și trebuie să știm ce vrem să obținem din el și să urmărim în perspectivă partea aceasta de digitalizare. Ce înseamnă utilizarea instrumentelor digitale? Câte lucruri poți să scoți dintr-un dicționar? Că o să vedeți la DOOM. DOOM-ul, așa cum este el în variantă printată, poate fi văzut doar ca o listă de cuvinte (…) în varianta printată. Numai că în varianta digitală sau prin digitalizare el poate fi văzut din mai multe puncte de vedere.

Se pot face căutări de diferite tipuri și de aici să pornim cumva, să schimbăm puțin punctul de vedere. Cum concepem dicționarele de acum încolo? Iar de aici și dacă le concepem în așa fel încât să avem din acea structură și o variantă online prietenoasă,

putem să facem într-adevăr multe lucruri. Adică, de exemplu, putem să afișăm la *Dicționarul limbii române* sensul actual, care interesează pe majoritatea oamenilor, (…) și pe urmă, prin diverse click-uri, căutări, să poată să vadă și celelalte sensuri, dacă utilizatorul e interesat. Acesta e un aspect, da.

Bogdan Harhătă: Toată discuția, în principiu, este foarte faină. (…) Este vorba despre dicționar, pe care ne dorim să-l facem foarte fain. Avem o problemă care se numește DLR, care este o lucrare începută, cum rămâne cu el?

Elena Isabelle Tamba: Nu este vorba despre o schimbarea radicală.

Cătălin Mititelu: Clar că nu o să fie așa ceva. Adică eu n-aș propune așa ceva. E clar că e o muncă începută și e greu să faci o schimbare radicală acum. Eu vorbesc de dicționarele care se vor face de acum încolo, iar în ceea ce privește DLR-ul – e adevărat că i-ar trebui o interfață grafică mai prietenoasă, dar aici eu nu sunt specialist. Norocul cumva a făcut ca DOOM-ul să arate așa cum arată. A fost și insistența doamnei Cristiana Aranghelovici, care și-a dorit acest lucru foarte mult (…) și care a insistat ca DOOM-ul să arate prietenos, să fie atractiv.

Acesta a fost principalul interes și apoi am urmărit să se poată face căutări după cuvinte-titlu sau după forme flexionare etc. Cred că acesta trebuie să fie primul pas, dar nu sunt eu în măsură să o spun. Ar trebui o echipă, poate un web designer, care să se ocupe de o interfață atractivă a DLR.

Elena Isabelle Tamba: Deci ne gândim tot la utilizator.

(…)

Verginica Barbu Mititelu: Dicționarul e deja început, dar l-ați început recent și nu ați mai scris pe hârtie, nu l-ați redactat pe hârtie, l-ați redactat electronic, iar acesta e un mare atu. Și eu cred că poate confirma Cătălin faptul că, din ce aveți în format electronic, va putea parsa ceva, (…) va putea extrage ceva din primele fascicule (sau cum sunt numite). Eu cred că pot fi totuși valorificate. La primele fascicule din ediția a II-a a DLR mă refer. Nu înseamnă, însă, că încă 50 de ani sau cât se va mai lucra de acum încolo va trebui continuat așa. Adică nu cred că trebuie să disperați. (…)

Bogdan Harhătă: Nu este o întrebare din disperare, este o întrebare absolut onestă, pentru că a apărut fascicula colegilor din București. Acum urmează să apară a noastră, (…) – mai am de făcut cred câteva definiții la ea – și problema nu este o problemă. În momentul în care am un model pe care trebuie îl să urmez pentru că el există, îl urmez, aceasta este, nu este dicționarul meu, este dicționarul Academiei. Încerc să mă mișc, cum spunea doamna Florescu, cu flexibilitate, dar (…) discret (…), căci e o meserie a compromisurilor eterne această lexicografie, care nu se mai termină, pentru că ești între ciocan și nicovală. Ești între sute de autori, cu utilizări mai mult decât particulare, (…) norma curentă, între chestiile de limbă (…).

Pentru cine facem dicționarul? *By the people for the people*…

Am cuvinte de 150 de pagini, pentru numele lui Dumnezeu, și voi ajunge la al doilea cuvânt, *a fi*, care nu este atât de mare. Dar *a face*, în mod obiectiv, este mare pentru că orice lucru se face și poți folosi verbul acesta pentru a înlocui orice alt verb de acțiune care nu este, nu implică, nu exprimă un proces de gândire sau așa mai departe. Deci am citate, am sensuri, am combinații lexicale. *A fi* nu va fi la fel de mare, pentru că *a fi* este un verb eminamente gramatical. Îl poți rezolva foarte simplu. Deși… orice *este*.

Cristina Florescu: Să vedem un *a fi* simplu!

Bogdan Harhătă: Și eu gândesc chestia aceasta – un *a fi* foarte simplu. Ar fi mult mai simplu să facem ca francezii. Tu spuneai că modelul nostru e lexicografia franceză. Într-un fel – la suprafață, pentru că în dicționarele franceze verbul *a face* înseamnă, de fapt, patru verbe, nu e un singur verb. Ei nu urmăresc criteriul etimologic. Noi semănăm cu ei într-adevăr, urmând foarte multe dintre direcțiile lor. Dar Pușcariu a făcut o schimbare în spiritul tradiției germane. Cum pot să fac [un dicționar] pe care, în momentul în care îl pui în fața unui utilizator presupus mediu educat, (…) un profesor, un student care se face dascăl de română, care deschide dicționarul să nu-l închidă în secunda a doua?

Cristian Moroianu: Eu aici aş fi mai optimist, sigur, ceea ce spui, bine spui, dar revenind la ce spuneam înainte și dându-ți dreptate, dicționarul istoric al limbii române nu este un dicționar obișnuit. Nu este un dicționar pentru publicul larg. N-a fost niciodată, nici nu o să fie de aici încolo. Pe de altă parte, noi trebuie să continuăm – urmându-i tiparele, urmându-i cutumele, urmându-i nivelul la care s-a ajuns cu greu, aș zice – să lucrăm în maniera aceasta, pentru că așa am fost formați ca lexicologi, lexicografi. Și facem lucrul acesta la rândul nostru. Și e firesc să fie așa, pentru că nu poți construi altfel într-un dicționar istoric, decât căutând cuvintele, stabilind prima atestare a primului sens, cu citatele eferente, gândite într-o anumită manieră.

Se trece apoi la sensuri subiacente, conform unor reguli cu care ne-am obișnuit, că mai întâi se notează figuratul, pe urmă „prin extensie", pe urmă „prin generalizare" sau ce-o mai fi. Schema aceasta există și e greu să renunțăm la ea și, aș zice, nici nu trebuie s-o facem. După ce am configurat-o, am muncit la ea și am dat o formă lexicografică cu care ne-am obișnuit, acum urmează ceea ce spunea Cătălin sau ce ne dorim cu toții – o anumită manieră de a reorganiza acest material astfel conceput, în așa fel încât să-i ajute și pe studenți, studenții buni care sunt interesați și care vor să urmărească drumul acesta și au curiozități în domeniul istoriei, să le folosească profesorilor, de asemenea interesați, dar să le folosească la modul foarte concret.

De exemplu, dacă într-un articol caut din câte unități frazeologice face parte verbul *a face*, Cătălin să pună acolo o comandă și utilizatorului să i se deruleze 10 pagini de unități frazeologice cu modelele externe deja existente în dicționar. Bun, poate nu vrea lucrul acesta, deși i-ar fi de folos. Nouă ne-ar fi de folos, celor care lucrăm la dicționar, ca să putem valorifica toată bogăția limbii. Orice se poate face, dar aceasta nu știm noi. Noi vrem doar sau ne-am dori să facem o recomandare generală și să zicem, de exemplu, uite, ne-am dori să putem relativ ușor extrage din acest calup obositor – și vizual, și din punctul

de vedere al cantității – lucrurile importante sau aspectele necesare la un moment dat, din diverse perspective.

Atât ne dorim. Și, înainte de aceasta, ne-am mai dori, și insist asupra acestei chestiuni, chiar dacă pare superficială, ca în momentul în care deschid dicționarul, să (…) nu-l închid la loc, chiar dacă mi se derulează acolo o serie de ani, o serie de nume, o serie de citate; să ajungă să fie interesant inclusiv din punctul de vedere al conținutului.

Bogdan Harhătă: Ne dorim o interfață de lucru concepută astfel încât să-ți ierarhizeze sau să țină evidența tipurilor de sensuri ș.a.m.d. Să se poate rearanja materialul în vederea tipăririi. (…) Să fie, în același timp, un instrument care să poată genera (…) o formulă prietenoasă cu telefonul, pentru generațiile următoare. (…)

Marius-Radu Clim: Ce s-a subliniat aici e faptul că există o responsabilitate a noastră ca lexicografi, și anume să finalizăm dicționarul, interfața nu cred că este neapărat a noastră, nu trebuie noi să o facem, noi putem sugera: aceste lucruri trebuie să apară, acestea pot lipsi.

Elena Isabelle Tamba: De aceea e nevoie de muncă în echipă.

Cătălin Mititelu: Întrebați-o pe doamna Aranghelovici câte ședințe am avut împreună.

(…)

Bogdan Harhătă: Dicționarul nostru are o problemă foarte serioasă, în sensul că este istoric, nu numai pentru că luăm (…) surse ale dialectului daco-român din toate regiunile și din toate timpurile, ci pentru că materialul nostru de lucru însuși este istoric. Noi lucrăm cu fișele lui Philippide, lucrăm cu fișele lui Tiktin, lucrăm cu fișele lui Hasdeu, sunt fișe din secolul al XIX-lea cu care lucrez. Este istoric și pentru că (…) acolo e mâna lui H. Tiktin, care a dat niște atestări și (…) trebuie să pui mâna pe ele, (…) căci, dacă nu [faci acest lucru], trebuie să refaci toată munca pe care a făcut-o Tiktin și a murit sărac făcând dicționar și [excerptând] atestări prime la dicționarul lui vreme de 40 și ceva de ani.

Cristina Florescu: Interfața poate rezolva problema categoriilor de utilizatori, dar trebuie să nu uităm că ceea ce facem noi e știință și știința are un nucleu – chiar dacă e lingvistică – (…) care poate să pretindă că este ermetic. (…)

(…)

Elena Isabelle Tamba: Sunt diferite categorii de utilizatori pe care trebuie să le avem în vedere. Și da, știința are o parte despre care putem spune că e ermetică, dar (…) scopul nostru e să creăm resurse și instrumente pentru cei care au nevoie. Deci să nu uităm acest aspect. Cu voia dumneavoastră aș vrea să o invit (…) pe colega noastră, Maria Ștefănescu, dacă dorește să intervină.

Maria Ștefănescu: Da, (…) doar cu o foarte scurtă observație, care a fost deja făcută, anume că partea cu interfața electronică poate că nu privește atât de mult lexicografii, cât specialiștii în accesibilitatea dicționarului. Iar acolo există deja precedente. Eu folosesc de câțiva ani ediția a treia a *Oxford English Dictionary*, dicționarul istoric al

limbii engleze, care acum este online, nici nu mai intenționează să fie tipărit. Va exista doar online. E o interfață foarte prietenoasă, dar dicționarul și-a păstrat calitatea de dicționar istoric. Nu s-a schimbat nimic. Se merge de la sensul etimologic până la sensurile contemporane, dar interfața este de așa natură încât poți să o folosești cu ușurință. Pentru cuvintele foarte mari, se oferă o schemă simplificată. Pentru fiecare sens, se oferă doar câteva citate. Dacă dorești, poți să vezi toate citatele, dar nu se afișează toate, ca să nu se încarce pagina.

Dacă vrei, poți să te uiți doar la etimologie, poți să te uiți la pronunție, poți să te uiți la tot felul de lucruri, dar nu cred că s-au ocupat lexicografii de acest aspect. A făcut-o informaticianul, care a știut să creeze o astfel de interfață pentru dicționar, care a rămas ca și al nostru, dicționar istoric, cu sensuri, citate, etimologie așa cum îl știm dintotdeauna și cu toată rigoarea istorică – mă rog, științifică –, pe care o așteptăm. Deci, bănuiesc că ține nu atât de noi, cât de o colaborare bună cu informaticienii, care ar putea să ajute. Atât am vrut să spun. Mulțumesc, mulțumim!

Elena Isabelle Tamba: Mulțumim și noi tare mult!

Gabriela Haja: Noi avem foarte puțini informaticieni în echipă, ne tot plângem de problema aceasta, dar ea este reală, nu s-a modificat nimic, din păcate, în bine. Și introducerea informației într-o bază de date o fac tot lexicografii, în cazul nostru. Și aici e o altă latură a responsabilității, pentru că (…) interfața de scriere la DLR (…) are doar câteva câmpuri: cuvânt-titlu, parte morfologică, restul articolului. Partea finală – nici nu știu dacă e separată sau nu, pentru că, mărturisesc, n-am introdus încă nimic în baza de date [la DLR]. Dacă vrem să obținem răspunsuri de mai multe tipuri, trebuie să introducem informația structurat.

Bogdan Harhătă: Structurat! Și problema noastră este că n-am operat [în programul de scriere de dicționar]. (…) Dicționarele operează cu chestia [marcajelor] tipografice – sunt semne care au valoare circumstanțială, în funcție de poziția în articolul lexicografic. Una este să ai un punct după o cifră și alta este să ai un punct într-un citat (…). Deci mașina vede punct. (…) Eu [ca lexicograf] știu să conotez valoarea [acelui] punct. E o chestie tare spinoasă!

(…)

Baza este că noi trebuie să punem jos articolele din dicționar! (…) Da, că de acolo pornește tot. După aceea se pot juca băieții de la informatică!

Cristina Florescu: Dar trebuie să fim alături de ei. (…)

Verginica Barbu Mititelu: Dumneavoastră lucrați în colaborare, sunteți trei institute diferite, sub aceeași umbrelă sub care se găsesc și alte institute care v-ar putea ajuta. Mă gândesc că s-ar putea iniția o temă în cadrul Academiei Române, la care să colaboreze institutele în care activați cu cel de Informatica Teoretică din Iași, adică două secții diferite să deruleze un program de cercetare în colaborare. Poate nu este în tradiția Academiei un astfel de demers, dar mă gândesc că am putea încerca să inițiem ceva de

felul acesta și colegi de-ai mei să colaboreze cu dumneavoastră la un astfel de proiect… [Un fel de] transsecție…

Elena Isabelle Tamba: Există deja un precedent la noi, e un proiect care până acum a avut noroc și nu prea: eDTLR. De aceea, momentan, noi nu discutăm despre acest subiect, care a fost reluat la cererea Academiei într-un proiect de colaborare între un institut de filologie și un institut de informatică, dar sunt foarte puțini oameni – de exemplu, echipa noastră este prinsă în redactarea DLR ca urgență maximă –, de aceea, e și problema specialiștilor care se pot implica și în partea aceasta, pentru că e nevoie de muncă în echipă, lexicografi și specialiști informaticieni.

Verginica Barbu Mititelu: Mai este un exemplu, Institutul de Informatică Teoretică colaborează cu Departamentul de dialectologie din București.

Gabriela Haja: Dar și cu Departamentul de dialectologie de la Iași, încă din anii ’90. Așa a apărut această colaborare [între informaticieni și dialectologi].

Elena Isabelle Tamba: E o sugestie foarte bună, Verginica, și aici am putea să discutăm. Deși probabil nu chiar acum, pentru că ce ni se cere nouă în acest moment, ca lexicografi – și putem vorbi la plural –, este să predăm cât mai repede paginile din DLR. Trebuie să găsim o soluție de adaptare la chestia aceasta.

Cristian Moroianu: Noi suntem în operațiunea de revizie a literei A, de la *ab* la *ac*. Și avem peste 1000 de pagini. De la *ab* la *ac*. Mai zic o dată? *Ab – ac*.

Bogdan Harhătă: Aia este bucata mare din A. O știu, o știu – știi de unde? – de la transcris dicționare vechi. Bucata aia, *ab*, nu se mai termină și mai este una – *ce*, lungă cât o zi de post.

(…)

Elena Isabelle Tamba: S-au conturat deja niște idei, s-a vorbit despre necesitatea acestei echipe interdisciplinare pentru găsirea unor soluții pentru o interfață prietenoasă, adaptarea la diferitele categorii de public-țintă ș.a.m.d. și se are în vedere utilitatea a ceea ce facem noi nu doar pentru cei care știu, într-adevăr, și astăzi să consulte dicționare, ci și pentru alte categorii de public – ne referim la cei care au nevoie: profesori, studenți etc., cei care vor să poată consulta verbul *a face*, care are 150 de pagini.

Acum, în ideea completării discuțiilor pe care le-am propus chiar din circulară, cu includerea și a altor tipuri de resurse digitale în redactarea la dicționarul-tezaur, știind că avem printre invitații din mediul virtual persoane care ar dori să intervină în acest sens (…), o să-i dau cuvântul Petronelei Savin, colega și prietena noastră de la Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, care ne va prezenta alte tipuri de resurse digitale, pe care le-am putea utiliza, eventual, în redactările noastre – e o altfel de informație, organizată într-un mod diferit. Petronela, te rugăm!

Petronela Savin: Mulțumesc! (…) După cum știți unii dintre dumneavoastră, preț de două proiecte și timp de patru ani, ne-am ocupat de realizarea unei platforme [pe care se pot urmări] resurse (…). Aici sunt 2019 filmulețe care înregistrează discursuri despre feluri

de mâncare, în general rețete înregistrate audio-video și plasate sub semnul deschiderii față de un public larg, pentru că (…) sunt prezentate pe youtube, cu date generale care fac posibilă filtrarea – de pildă, tipul de rețetă, categoria de preparate și ingredientele. Așa că, dacă eu vreau să caut, (…) să spunem, după un ingredient – varză –, am, în principiu, toate filmulețele care privesc varza murată, cu jumări, călită ș.a.m.d.

(…)

Limitele acestei baze de date (…) se leagă în mod direct de ceea ce înseamnă discursivizarea, adică transformarea în text a ceea ce reprezintă 2000 de discursuri audio-video, care (…) propun texte despre ceea ce se numește a fi terminologia noastră culinară. Tocmai căutam un cuvânt, pe care l-aș propune ca subiect de meditație – (…) *ciuclă*, care să știți că mi-a pus multe probleme (…) în ceea ce privește adevărul existenței acestui termen culinar, înregistrat, de pildă, în Berzunți, județul Bacău, o localitate montană din vestul județului, celebră în zona noastră. Este o mâncare pe bază de verzături – lobodă, mărar, ceapă verde –, cu puțin orez și călită toată, numită *ciuclă*. Aici sunt discursurile (…). Unele dintre mâncăruri erau făcute pe loc și aveam înregistrare de discurs propriu-zis. Alte mâncăruri erau povestite și pentru situația respectivă vorbim despre un discurs, să zicem, evocativ.

În cazul acestui termen, (…) care desemnează o mâncare de post, căutând în dicționar *ciuclă*, inclusiv în cel tezaur, am găsit că este definit doar ca „o grămadă de coceni”. Și nu este deloc întâmplător că era o grămadă – era o grămadă de vegetale. Dar limitele unor resurse de acest tip de discurs popular al zilelor noastre (anchetele fiind făcute între 2016 și 2022) – care ar trebui, într-un proiect următor sau într-un demers ulterior, transformate în text – țin de problemele legate de cum ar putea fi valorificat într-un dicționar, care, poate, ar fi interesat să înregistreze și un astfel de patrimoniu al terminologiei culinare populare.

În primul rând, grija mea cea mai mare este – în condițiile în care n-ar fi foarte dificil de făcut – în ce formă transcriem aceste texte audio-video, cu particularități, evident, dialectale, și în ce măsură textele dialectale pot căpăta o formă care să fie (…) literarizată corespunzător pentru un acces, poate, mai larg și, în aceeași măsură, să corespundă unor posibile legături cu alte resurse. Și, evident, mi-aș dori ca măcar [să poată fi valorificat materialul cules din] cele 71 de localități pe care le-am înregistrat și pe care le-am documentat până în prezent – [localități] care sunt din toate zonele României, pentru că al doilea proiect a fost în colaborare cu colegii de la Cluj, de la Academie, cu colegii de la Timișoara, de la Universitatea de Vest, respectiv colegii de la Suceava, iar în primul proiect am avut și sprijinul Universității „Alexandru Ioan Cuza”, lucrând alături de colegii de la Informatică, (…) într-o echipă interdisciplinară.

Dar gândul nostru este cum (…) o astfel de platformă (…) – ce reprezintă, de fapt, o colecție de discursuri audio-video – s-ar putea transforma într-o colecție de etno-texte, cum propunea în 2015 domnul profesor Dumistrăcel, alături de echipa sa, de doamna Luminița Botoșineanu și de regretata doamnă Hreapcă. [Acest demers ar presupune] o modalitate de

a literariza astfel de texte, dar cred că ar merita un efort colectiv, astfel încât noi toți cei care facem astfel de cercetări să ne asumăm un model de a trece în variantă scrisă textele orale de acest tip. Vă mulțumesc!

Elena Isabelle Tamba: Mulțumim și noi, Petronela! Cred că ce putem remarca aici este faptul că astăzi informații din zona dialectală pot ajunge la noi în alte forme decât cele cu care eram obișnuiți – atlase, texte dialectale (…) pe hârtie. Întrebarea este dacă la dicționarul-tezaur, de exemplu, am putea utiliza informație dialectală culeasă în ultimii ani, dar care ajunge la noi într-un alt mod. Deocamdată este doar o chestiune de meditat. Nu știu dacă putem da un răspuns acum…

Bogdan Harhătă: Am putea, în măsura în care treaba noastră (…), ca lexicografi, este să verificăm și să dăm girul unei informații și acest lucru înseamnă că trebuie să facem pentru o resursă rară ca aceasta [comparația cu] una dintre lucrările care au un autor dialectolog, unde am posibilitatea acestei verificări încrucișate a exactității și existenței informației. În situațiile de genul acesta este binevenit să se literalizeze materialul (…).

Gabriela Haja: Dar se face literarizare, chiar când folosim materialul dialectal din atlase [lingvistice] (…). Noroc că se ocupă dialectologii și ne oferă indicele de cuvinte, unde ei fac această operațiune.

Bogdan Harhătă: Oricum, în urma acestei operațiuni se întâmplă de foarte multe ori să trebuiască să mergem la hartă sau la plicuri, pentru că mai uiți și mai ai de verificat niște lucruri…

Gabriela Haja: Deci numai prin colaborarea cu dialectologii s-ar putea folosi și resurse de acest fel, mă gândesc, pentru că totuși baza aceasta e făcută de un lingvist, proiectul a fost coordonat de un lingvist, care are experiență în anchete pe teren. Cum a făcut și Florin Olariu (…) *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB) – are și el acolo niște lucruri interesante.

Cristian Moroianu: Ideea e că noi trebuie să putem apela la aceste materiale, în măsura posibilului, în format electronic, care să facă parte din corpusul nostru de bază. Noi tot reconfigurăm corpusul actual și introducem diverse lucrări, diverse materiale, dar corpusul acesta e (…) ameliorabil, (…) dar cred că ar trebui să avem toate aceste atlase, dicționare, lucrări științifice, cum e cartea Mioarei Dragomir – noi am fi fericiți să o putem avea introdusă în corpus, ca în momentul în care cauți un cuvânt, să îți apară acolo, că este acolo, are contextul acesta. Cartea există în format fizic, dar sunt cinci volume – e greu să ajungi la ele. Atunci, pentru activitatea noastră (…) de creatori de articole de dicționar istoric, trebuie să avem această facilitate, această normalitate, aș zice, a zilelor noastre, de a nu mă mai duce la o fișă – sigur, e interesant și să mergi la fișă –, dar după ce te-ai „răsfățat” cu fișa, să poți să faci un click și să găsești toată informația pe ecran. Doar așa putem merge mai departe. Altfel – e complicat!

Elena Isabelle Tamba: E clar că avem acces la tot mai multe tipuri de informație și e și aceasta o chestiune de adaptare (…). Și noi ne adaptăm încontinuu! Din acest motiv,

mă bucură și intervenția Petronelei, care ne arată și alte resurse pe care, eventual, le-am putea utiliza. (…)

Ne-am gândit să vă arătăm și ce am reușit noi pentru CLRE, pentru că ne-am propus să nu treacă niciun an fără un dicționar adăugat în CLRE. Pentru acest an, echipa de la Iași a reușit introducerea unui dicționar din seria lucrărilor importante din punct de vedere istoric pentru lexicografia românească. Am introdus prima ediție a *Dicționarului explicativ al limbii române*, o ediție anastatică digitală, în care putem găsi cuvintele așa cum au fost în volumul din 1975, astfel încât astăzi, la o căutare simplă în corpus, să putem găsi cuvântul *carte*, de exemplu. (…) Este DEX-ul, dar e ediția întâi. Și, iată, pentru că suntem la o masă rotundă, dezbăteam cu colegul nostru informatician ce să punem în acest mic câmp [al siglei]: DEX 1975, DEX? Cum să marcăm faptul că e vorba de ediția întâi, deși în Bibliografia DLR, sigla este DEX simplu. Doar că, pentru publicul general, dacă spunem DEX, se poate înțelege că ne referim la ultima apariție a DEX-ului. Deci, apropo de faptul că și noi lexicografii [ezităm]… E o întrebare [deschisă] – vom putea discuta mâine seară, când avem întâlnirea de lucru de la DLR.

Voiam să vă arătăm faptul că am reușit să mai introducem un dicționar important în seria de dicționare ale Academiei. În discuția cu colegii noștri de la București am înțeles că totuși o ediție digitală a formei actuale a DEX-ului se va face la București, în pregătirea celei de-a treia ediții, care va apărea atunci când va veni momentul.

Cristian Moroianu: Apare când iese de sub tipar, vorba lui Caragiale!

Elena Isabelle Tamba: Sau acum, în era digitală – când este publicat în mediul online! Așadar, (…) și noi, redactorii de la DLR, dacă vrem să luăm atestările din DEX, ediția întâi (1975), le putem găsi direct în varianta anastatică digitală. Nu voi insista aici, pentru că am prezentat anul trecut pe larg atât dicționarele din CLRE, cât și modalitatea de a utiliza corpusul – fie ca principală variantă de căutare, fie ca hub, pentru a ajunge la fiecare dicționar în parte.

Pentru că suntem la limită cu timpul, voi prezenta câteva concluzii scurte după masa rotundă de astăzi. Aș zice că fiecare astfel de întâlnire, cu discuții libere, pe de o parte, generează noi întrebări, pe de altă parte, propune și soluții. Și cred că acestea sunt principiile corecte ale jocului! Această adaptare este necesară, s-au propus și niște soluții de colaborare, eventual, cu institutele cu profil informatic, pentru a rezolva chestiunea legată de interfața prietenoasă despre care vorbea Cristian (…). Îmi doresc tare mult – și vorbesc la persoana întâi, dar, de fapt, vorbesc pentru noi toți –, lexicograful din mine își dorește să ajungem la cât mai multe articole lexicografice finalizate din DLR[2], dar să le și prezentăm publicului, indiferent de categorie, într-o manieră în care să le poată și utiliza ușor.

Acestea fiind spuse, vă mulțumesc (…) și ne revedem la următoarea secțiune de comunicări!

LUCRĂRI PREZENTATE

DICȚIONARUL ÎNTRE CARTE ȘI BAZĂ DE DATE. OBSERVAȚII TERMINOLOGICE

ALINA-MIHAELA BURSUC*

Introducere

Una dintre „provocările informatizării” în domeniul lexicografiei privește încadrarea formatului digital al unui dicționar tipărit. Redactorii unor lucrări lexicografice, precum *Dicționarul limbii române*, ediția a doua (DLR[2]), sau *Dictionnaire Étimologique Roman* (DÉRom), consultă, pe cât posibil, toate dicționarele limbii române, respectiv cele mai reprezentative dicționare ale limbii latine și ale idiomurilor romanice. Fiind dificil accesul în format fizic, este de punctat posibilitatea accesului la diferite formate digitale prin intermediul mai multor corpusuri electronice. Redactorii de dicționare sunt, așadar, prin natura profesiei și prin excelență, utilizatori specializați de dicționare.

Tocmai din această perspectivă vor fi făcute observații relative la o serie de termeni tehnici descriptivi. Vor fi trecute în revistă tipuri de ediții lexicografice din bibliografia *Dicționarului limbii române*, vor fi prezentate succint câteva dicționare tipărite, consultabile pe internet în format imagine, va fi schițată o tipologie a formatelor digitale ale mai multor dicționare, vor fi punctate aspecte referitoare la avantajele și dezavantajele dicționarelor electronice. Informațiile despre diferite dicționare tipărite și formatele digitale dezvoltate sunt preluate și sintetizate de pe paginile de prezentare ale respectivelor formate.

1. Ediții lexicografice în bibliografia *Dicționarului limbii române*

Potrivit DLR, dar aceeași semantică o regăsim și în, de pildă, TLFi pentru echivalentul francez, cuvântul *ediție* se încadrează noțional în domeniile filologiei și tipografiei, vizând atât rezultatul: „text tipărit”, „totalitatea exemplarelor tipărite”, „fiecare exemplar tipărit”, cât și acțiunea de „a edita”, în dublă accepție, atât de îngrijire și de studiu al unui text, cât și de publicare și de răspândire a acestuia. Se delimitează subsensuri precum cel filologic din sintagma *ediție critică*, respectiv cel de „versiune”, dar și cel de text editat prin intermediul unui soft (v. și DAF s.v. *édition*). Bibliografia DLR conține

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

circa 300 de titluri de dicționare manuscrise sau tipărite. În funcție de reluarea textului lexicografic se desprind patru categorii de ediții:

a) prima sau singura ediție: *Dicționarul limbii române* al lui Alexandru Philippide în manuscris (1897–1905), dicționarul lui Scriban (din 1939) sau prima ediție a *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX, din 1975)[1];

b) reluarea textului cu modificări – *ediția a doua* ș.u., *ediție revăzută*, *revizuită*, *completată*, *mărită*, *adăugită*, *corectată*, *îmbunătățită*: *DEX. Ediția a doua, revăzută și adăugită* sau *DLR*. *Ediția a doua, revizuită și adăugită*;

c) stabilirea textului și studiul lui – ediție de text: *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș (1972–1976, ediția originală 1871–1893); *Dictionarium valachico-latinum*. Primul dicționar al limbii române. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu; Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman;

d) reproducerea exactă a textului: *facsimile* (fotocopii) la edițiile de text (v. *supra*); *reproducere fidelă* (litera *J*: *reproducere fidelă*, în volumul *J, K, Q* din seria nouă a DLR, publicat în 2010), *ediție anastatică* (DLR, ediția I, în 19 volume, 2010)[2].

Reproducerea exactă a unui text se exprimă prin cuvinte precum: *retipărire*, *reimprimare*, *copiere*, *reeditare* și, chiar, *reproducere*. Tipografic, acest lucru se realizează prin diferite tehnici de copiere și / sau de imprimare: fotografiere, fotocopiere, fototipie, scanare, facsimilare (copiere manuală sau fotografiere), reproducere anastatică. Edițiile de text conțin, în general, *facsimile*, fiind utilizate în descrierea lor și sintagme de tipul: *ediție*, *edițiune* sau *copie facsimilată*. Este modalitatea prin care cititorul poate verifica justețea interpretărilor date de editor. Un alt termen utilizat pentru reproducerea exactă a unui text, inclusiv lexicografic, este *ediție anastatică*.

În limbaj tipografic, adjectivul *anastatic*[3] se referă la un procedeu chimic prin care este imprimat pe hârtie un text tipărit anterior și apare în sintagme referitoare la acțiunea de tipărire sau la aparatura folosită în acest scop: fr. *impression anastatique* sau *réimpression anastatique* (TLFi s.v. *anastatique*), respectiv, în română, *tipar anastatic* și *reproducere anastatică* (DL s.v. *anastatic*). Vizualizarea paginilor scanate și dezvoltarea internetului au făcut posibilă reproducerea exactă a textului lexicografic în format electronic. În plus, scanarea și ocerizarea textelor au permis dezvoltarea funcției de căutare în interiorul imaginilor scanate.

Copia digitală este rezultatul elementar al conversiei electronice / digitale. *Dicționarul limbii române* a fost scanat și ocerizat în cadrul mai multor proiecte de

[1] Pentru informații suplimentare despre titlurile indicate v. secțiunea *Bibliografie* a *DLR*[2].

[2] Bibliografia ediției a doua conține, în cazul câtorva titluri, paranteze cu precizări de tipul „reproduce” o anumită ediție sau parte a unei ediții.

[3] Din fr. *anastatique* „[En parlant de procédés d'impression] Qui reproduit par un transport chimique les textes et les dessins imprimés” (*TLFi* s.v.).

digitalizare, inițial, în cadrul proiectului eDTLR (v. *infra*), ulterior, în funcție de acuratețea scanului, fiind rescanat. Biblioteca din Toronto și archive.org au făcut deja accesibile copii digitale ale unor volume din *Dicționarul limbii române* al Academiei, odată cu digitalizarea exemplarelor proprii. Biblioteca digitală a Institutului „Sextil Pușcariu" din Cluj oferă acces la copii digitale după exemplare de la Biblioteca din Cluj ale volumelor seriei vechi.

Dicționarul este lucrarea care se întemeiază pe o listă de cuvinte, organizată, în general, în ordine alfabetică, și care conține informații de diferite tipuri, prezentate ierarhic după criterii lingvistice. Față de alte tipuri de cărți, dicționarul este un text cu o structură specială, realizată în conformitate cu o anumită tehnică lexicografică. Dicționarul este tipul de text care se pretează, prin excelență, prelucrării informatice dincolo de copia digitală. De exemplu, digitalizarea *Enciclopediei* lui Diderot i-a făcut pe realizatori să fie fascinați de intuiția hipertextului pe care autorii din secolul al XVIII-lea au avut-o, mai ales, prin sistemul de trimiteri interne (v. ENCCRE).

2. Dicționare tipărite, consultabile online în format imagine

Cum funcția de căutare în plin text (engl. *fulltext search*), într-o copie digitală (ocerizată), nu corespunde tipului de căutare specific într-un dicționar, s-a recurs, în general, la adnotări care să permită utilizarea funcției de căutare după cuvântul-titlu.

2.1. *Dicționarul limbii române* al Academiei. DA/DLR

Prima ediție a *Dicționarului limbii române* al Academiei a fost realizată în intervalul 1907–2010, în două serii (DA. *Dicționarul Academiei*, 1907–1948, și DLR. *Dicționarul limbii române. Serie nouă*, 1968–2010), numite și: forme (forma veche, față de „continuarea în formă nouă") sau părți. Dicționarul a fost tipărit pe fascicule (anumite litere) și în volume. Cele 39 de volume sunt organizate în 14 tomuri și conțin 17.885 pagini, peste 175.000 de cuvinte-titlu (forme literare și variante). Un tom poate cuprinde o literă (*Z* – tomul XIV) sau mai multe litere (*N* și *O* – tomul VII); o literă poate fi lucrată în mai multe tomuri (*L* – tomurile IV, V). Unele litere au fost publicate pe părți (litera *P*, tomul VIII, în 5 părți), pe când altele au fost întâi publicate pe fascicule (litera *M*, tomul VI, în 13 fascicule). În 2010, Academia Română a publicat și o ediție anastatică, compactată în 19 volume, după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR) – DLR (reprint).

Ideea informatizării dicționarului-tezaur a prins contur înainte de anii 2000 în formularea profesorului Dan Cristea. S-au realizat studii, au fost inițiate și derulate proiecte pentru transpunerea *Dicționarului limbii române* în format electronic (v. titlurile principalelor două proiecte: *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, 2003–2005, și *eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, 2007–2010). Au fost scanate și ocerizate toate volumele DA și DLR, paginile au fost prelucrate informatic și segmentate pe secvențe, a fost dezvoltată o

interfață de lucru în oglindă cu secvența scanată și textul corespunzător transcris automat, au fost corectate (pagină cu pagină) erorile și au fost aplicate marcaje pentru diferite tipuri de informații. S-au realizat „trecerea din varianta tipărită într-un format editabil”, precum și „un mediu de programe care să prelucreze și să adnoteze” articolele de dicționar (Haja 2017: 204). A fost, de asemenea, realizat „un program de transpunere structurată a unui articol de dicționar din format .rtf în format .xml” (*ibid.* 206). Proiectul continuă (instituțional), iar rezultatul se va concretiza într-o variantă digitală rafinată, întregul text fiind astfel procesat încât să permită consultarea complexă a dicționarului.

Între timp, într-un alt proiect al Departamentului de lexicologie și lexicografie, de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, anume *Corpus lexicografic românesc electronic*, a fost realizată o variantă digitală de tip imagine. Cercetătorul Claudius Teodorescu a dezvoltat o interfață de lucru pentru transcrierea și adnotarea lemelor. În primă fază, au fost recuperate date (pagini scanate și metadate) dintr-un proiect anterior (*Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare*, derulat în perioada 2010–2013) în care dicționarul a fost scanat și ocerizat, articolele au fost segmentate, intrările de dicționar au fost transcrise automat, fiind parțial corectate.

În cea de-a doua fază, s-au realizat o serie de operații manuale: pentru fiecare pagină scanată s-a realizat transcrierea intrărilor (fie prin corectura celor transcrise anterior automat, fie prin culegerea lor), completarea accentului, transcrierea numărului de omonim și a categoriei gramaticale, adnotarea statutului cuvântului-titlu, completarea formei grafice pentru căutare. Operațiile de transcriere și adnotare au fost realizate preponderent de lexicografi ceea ce a făcut inerentă inițierea acțiunii de emendare a porțiunii de dicționar transcrise.

Pentru descrierea primei ediții a DLR, publicată pe internet în 2021–2022, sunt utilizați termeni precum: *variantă digitală CLRE*, *ediție anastatică digitală*, *variantă anastatică digitală*,

> varianta digitală a primei ediții a Dicționarului limbii române (DA/DLR) în maniera CLRE (care presupune posibilitatea căutării după cuvântul-titlu, după prima literă sau după categoriile gramaticale și afișarea în format imagine a paginilor dicționarului) (https://dlr1.solirom.ro/, v. *Repere istorice*).

2.2. *Dictionnaire de l’Académie française*. DAF

Omologul *Dicționarului limbii române* al Academiei este, aparent, *Dictionnaire de l’Académie française*. În statutul, din 1635, al Academiei Franceze, se stipulează că principala funcție a acesteia este de a norma limba prin intermediul unui dicționar al limbii literare franceze (cf. unul dintre principalele deziderate ale Academiei Române la înființare, în 1860, anume alcătuirea unui dicționar al limbii române, dar fără a se limita la limba literară). *Dictionnaire de l’Académie française*, axat pe limba literară, nu a servit de

model *Dicționarului limbii române*, a cărui sursă a fost *Dictionnaire général de la langue française* al lui Hatzfeld, Darmesteter și Thomas, și nu se găsește nici în bibliografia DÉRom tocmai din cauza caracterului normativ și nu istoric. E un dicționar academic, a fost tipărit integral în opt ediții (1694, 1718, 1740, 1762, 1798, 1835, 1878, 1935), a noua ediție fiind publicată începând din 1986, sub formă de fascicule, iar, ulterior, în tomuri (1992, *A–Enzyme*; 2000, *Eocène–Mappemonde*; 2011, *Maquereau–Qualité*).

În 1990, o editură franceză își asumă realizarea unei *baze de date* formată din primele opt ediții tipărite ale DAF. Academia Franceză achiziționează această bază de date, o îmbogățește informatic și o pune la dispoziția publicului în mod text pe un portal. Pentru a duce proiectul la capăt era necesar și modul imagine, și, în urma încheierii unui protocol, în 2019, cu Biblioteca Națională a Franței, sunt reproduse pe ecran paginile originale redigitizate (fr. *renumérisées*). Astfel, în plus, pentru fiecare cuvânt (v. comparativ DAF s.v. *édition*) este disponibilă o referință la tom și la pagină, iar în vinietă (imaginea în miniatură), pagina digitizată a ediției originale (fr. *la page numérisée dans l'édition originale*). Sunt utilizați termeni precum: fr. *édition numérique*, *version numérique*, *numérisation des (anciennes) éditions*, *éditions numérisées en mode text et en mode image* (cu precizarea că ediția a noua apare numai în format text și, deocamdată, până la cuvântul *sommairement*) sau *dictionnaire en ligne*.

2.3. *Tesaurus Linguae Latinae*. TLL

Tesaurus Linguae Latine. TLL este unul dintre titlurile esențiale ale secțiunii latine a bibliografiei DÉRom. Redactarea lui, începută în 1900, nu s-a finalizat încă, în decembrie 2023, fiind publicată, din volumul al XI-lea, fascicula a zecea, consacrată literei *R*, partea a doua (*resilio–resurgo*).

Academia Bavareză de Științe (germ. *Bayerische Akademie der Wissenschaften*) și Editura De Gruyter, care publică fasciculele și volumele TLL, oferă publicului larg o *versiune PDF în acces liber* (engl. *Open Access PDF version*), organizată pe volume și leme (v. TLL [pdf] s.v. *regina*). Editura De Gruyter a dezvoltat, începând din 2009, inclusiv o bază de date interogabilă, de tip text, cu ISSN (v. articolul cu acces liber *regina*). Pe măsură ce se tipărește o fasciculă, aceasta este adăugată, fără modificări de conținut, pe suport electronic (căpătând astfel trăsăturile unei *publicații continue*). Comparativ cu TLL, *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini* (*TLIO*) este dicționarul istoric al limbii italiene care se publică începând din 1997, periodic, direct pe internet, cu actualizare continuă pe măsură ce redactarea avansează. Ideea esențială este că versiunea online poate fi actualizată față de versiunea tipărită (it. *versione in rete* vs *versione a stampa*). Această bază de date este clasificată ca *publicație periodică online* și are atribuit ISSN[4], la fel ca TLL.

[4] Așa s-ar putea proceda și cu ediția a doua a DLR în colaborare cu Editura Academiei Române, care tipărește dicționarul pe suport hârtie. Cadrul online este creat pentru prima fasciculă, mai trebuie obținut ISSN.

3. Format digital – încercare de tipologie

3.1. Format imagine

a) PDF „continuu"

Astfel este *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. FEW (tipărit în 25 de volume), în *format* sau în *mod imagine*, pentru care căutarea se face după cuvântul-titlu (etimon), forme, localizarea geografică a formelor, pagini sau volume. Căutarea este posibilă prin intermediul unui *index de forme* (publicat în 2003, de Éva Buchi, și care conține o cincime din ansamblul formelor din articole). Se află în lucru un proiect prin care se dorește obținerea unei *variante (retro)digitalizate* (fr. *version informatisée*, *version rétroconvertie*) cu ajutorul unui soft(ware) de retroconversiune (fr. *logiciel « de rétronversion »*), capabil să structureze automat fiecare articol cu ajutorul unui marcaj XML (exploatabil de un motor de căutare). Ca și în cazul *versiunii PDF în acces liber* a TLL, și această versiune a FEW, oferă posibilitatea de a vizualiza paginile anterioare și următoare, indiferent de cuvântul căutat și de întinderea articolului corespunzător.

b) PDF segmentat (pe pagini)

În *ediția anastatică digitală* a DA/DLR, la căutarea după cuvântul-titlu, se afișează pagina sau paginile unde se află articolul respectiv. În DECat, dicționarul etimologic al limbii spaniole, o parte dintre cuvinte sunt lucrate în cuib lexical la cuvântul de bază. Fiecare pagină este adnotată cu următoarele informații: cuvinte-titlu (cu majuscule), cuvinte lucrate în cuib lexical (cu minuscule), volum, pagină, coloană, linie. La afișare, apare pagina (numai prima pagină dacă articolul are mai multe pagini) unde este înregistrat cuvântul respectiv, dar sunt indicate (și pot fi accesate) și „pagini de context" (v. DECat s.v. *diccionari*). Un aspect editorial important îl constituie identitatea acestei resurse electronice ca bază de date online cu ISBN.

c) Decupaje de articole

Unele proiecte de digitalizare și-au propus redarea imaginii exclusiv a articolului, lucru realizabil prin segmentarea articolului din pagina scanată. În proiectul *Corpus lexicografic românesc esențial* (2010–2013), au fost digitalizate, în vederea alinierii la nivel de cuvânt-titlu, mai multe dicționare din *Bibliografia DLR*. Procesul de digitalizare a presupus scanarea și ocerizarea unui număr de dicționare, segmentarea paginilor pe articole, corectarea formelor-titlu. „Rezultatul căutării permite vizualizarea intrării de dicționar în primul rând în format imagine" (Tamba 2017: 231) și în format text (brut) după cum a fost recunoscut acesta de ocerizator. *Lexiconul de la Buda*. LB^{e}, publicat, în 2013, în ediție electronică, oferă acces atât la imaginea paginii unde este înregistrat cuvântul căutat, cât și la imaginea cu decupajul articolului respectiv.

3.2. Format text

Esențial în digitalizarea unui dicționar este, însă, obținerea textului și redarea cât mai rafinată a structurii articolului de dicționar, ceea ce poate fi realizat în mai multe moduri.

3.2.1. Scanare – ocerizare – adnotare

În general, în cazul dicționarelor tipărite înainte de anii ’90, digitizarea constă în scanarea și ocerizarea unui exemplar bine păstrat, de preferință dintr-o bibliotecă academică. Oricât de evoluat ar fi un ocerizator și ar reda inclusiv diferite fonturi și dimensiuni speciale de caractere, încă nu poate face acest lucru cu o fidelitate totală. *Trésor de la Langue Française informatisé*. TLFi constituie versiunea informatizată (fr. *version informatisée*) a *Trésor de la Langue Française* (*Dictionnaire de la langue du 19e et du 20e siècle*)[5]. TLFi se distinge, de alte dicționare electronice (fr. *dictionnaires électroniques*) existente, prin „finețea structurării datelor”.

Digitalizarea acestuia s-a realizat în mai multe etape: un studiu de informatizare (1990–1991), achiziția și tratarea arhivei benzilor de fotocompunere, constituirea unei arhive informatice, testarea (timp de doi ani) pe web a unei machete, relectura și verificarea etichetelor (fr. *balises*), îmbunătățirea softului în vederea „hipernavigației”, integrarea corecturilor. Versiunea informatizată a apărut în 2004, pe CD, la editura CNRS, și apoi, integral, pe internet. Interfața sa simplă oferă trei niveluri de consultare: căutare simplă, asistată și complexă. În pagina articolului, etichetarea permite evidențierea cromatică a unor câmpuri predefinite (indicații gramaticale, definiție, construcții și sintagme, exemple, autor și datare exemplu, domeniu, etimologie și istoric, planul articolului, sinonime, antonime; v. TLFi s.v. *édition*).

3.2.2. Culegere text – adnotare

Realizatorii „ediției digitale” a *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. DWB[6] fac o distincție terminologică importantă între *digitalizare*, adică dezvoltare a formatului electronic prin editarea unui dicționar (e cazul redactării majorității dicționarelor de la începutul secolului al XXI-lea, realizate direct în format electronic, editabil), și *retrodigitalizare*, adică obținere a textului prin scanarea, ocerizarea și prelucrarea lui informatică. Versiunea digitală (germ. *der digitale Version*) a dicționarului fraților Grimm (germ. *der digitale Grimm*) a fost realizată ca parte a unui program de

[5] Este un dicționar al limbii franceze a secolelor al XIX-lea și al XX-lea (1789–1960), a cărui realizare a început în 1960, fiind tipărit în perioada 1960–1994, în 16 volume și un supliment, care conține 100.000 de cuvinte (cf. 60.000 ediția a 9-a a DAF) cu istoricul lor, 270.000 de definiții și 430.000 de exemple (*La préface du TLFi par Jean-Marie Pierrel*, 2004).

[6] DWB este cel mai cuprinzător dicționar german tipărit vreodată. Dicționarul fraților Grimm a fost publicat: prima fasciculă (*A–Allverein*) în 1852, primul volum în 1854, ultima fasciculă (*widrig–wiking*) în 1960 (efectiv 1961), fiind tipărit în 32 de volume, organizate în 16 tomuri. În 1971, a apărut al 33-lea volum, de Bibliografie. Cuprinde 67.744 de coloane, circa 330.000 de cuvinte-cheie. Din 1961 s-a trecut la reeditarea DWB, au fost lucrate literele *A–F*.

digitalizare retrospectivă a fondurilor de carte. În perioada 1998–2003, prima ediție a DWB a fost retrodigitalizată și publicată pe internet și pe CD/CD-ROM.

În limba germană, distincția *tipărit* vs *digital* este clar realizată și la nivelul cuvântului bază în cazul sintagmelor: *versiune digitalizată* (germ. *digitalisierte Fassung*) vs *ediție tipărită* (germ. *gedruckten Ausgabe*). Proiectul de retrodigitalizare și publicare online și pe CD a DWB s-a realizat într-o serie de etape: digitalizarea textului integral al ediției tipărite (germ. *Volltextdigitalisierung der Druckausgabe*) prin culegerea textului (germ. *die Erfassung*), o dată cu folosirea procedeului de „tastare dublă"; marcarea standardizată (în format XML); introducerea într-o bază de date; dezvoltarea softului (software-ului) pentru versiunea online și pentru CD-ROM. Versiunea online, rezultat al aceluiași proces de retrodigitalizare, este disponibilă prin intermediul interfețelor a două corpusuri digitale, în afișări diferite: https://woerterbuchnetz.de/ (dezvoltat de Kompetenzzentrum – Trier Center for Digital Humanities, care a realizat proiectul retrodigitalizării DWB) și https://www.dwds.de (dezvoltat de Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, care, din 2006, gestionează surse electronice în comun cu Kompetenzzcentrum din Trier).

3.2.3. Format editabil – procesare automată

În cazul dicționarelor realizate și tipărite recent, al căror conținut a fost editat electronic de către redactori (nu dactilografiat și apoi cules în tipografie), se recurge la procesarea automată a formatului editabil. Procesarea automată poate privi minimal segmentarea textului pe articole și cuvinte-titlu cu posibilitatea căutării după acestea din urmă (ex.: DCR^2 în CLRE[7]) sau, mai rafinat, într-o formă care permite mai multe tipuri de căutări (ex.: DOOM^3). Pentru transformarea variantei tipărite a DOOM^3 în versiune online (sau *variantă online* ori *digitală*), s-a apelat la instrumente de procesare automată a conținutului. În plus, fără a conține modificări de conținut, varianta online diferă de cea tipărită în privința convențiilor de redactare a unor cuvinte.

3.2.4. Redactare într-o interfață structurată

Prima fascicula a celei de a doua ediții a DLR și primele trei litere ale DELR au fost redactate electronic și tipărite, după care au fost transferate informațiile în interfața de redactare, cu sau fără modificări față de formatul tipărit. Autorii DLR^2 precizează faptul că „actuala configurație a noii ediții DLR, revizuite și adăugite, corespunde în oglindă versiunii electronice a Dicționarului, pusă la dispoziție utilizatorilor pe site-ul dedicat special dicționarelor online ale Academiei Române", iar „existența unei versiuni electronice prezintă avantajul incontestabil al unei continue îmbunătățiri a conținuturilor" (v. Cristian Moroianu, *DLR. Ediție nouă*).

[7] Pentru informații referitoare la dicționarele în format digital disponibile în CLRE v. paginile de prezentare pe https://clre.solirom.ro.

3.3. Format mixt: text și imagine

Dictionnaire de l'Académie française. DAF (v. *supra*) în format electronic conține atât articolele în mod text, cât și, în vinietă, imaginea-martor a paginii unde se află articolele respective. Ediția electronică din 2013 a *Lexiconului de la Buda*, pe lângă text și imagini (atât pagina în întregime, cât și decupaje de articole), conține și o versiune emendată a textului, corecturile aplicându-se atât conținutului în limba română, cât și celui în celelalte limbi. În plus, anumite aspecte legate de corecturi sunt semnalate în *Notă asupra ediției*. Mai mult decât conținutul dicționarului, redat electronic sub formă de text și de imagine, și decât corecturile de tipar și / sau de redactare, există proiecte, mai puține, ce-i drept, care își propun realizarea de ediții critice electronice. Este cazul *Édition numérique collaborative et critique de l'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. ENCCRE care digitalizează (oferind atât textul, cât și imaginea, fr. *transcription*, respectiv *vue numérisée*) și analizează (v. note și diferite adnotări) cu instrumente informatice *Enciclopedia* lui Diderot (v. ENCCRE s.v. *édition*).

4. Avantaje și dezavantaje ale dicționarelor electronice

Trăsăturile inerente, dintotdeauna, ale dicționarului (tipărit): hârtie, dimensiuni, greutate etc., au devenit dezavantaje prin raportare la dicționarul electronic, pentru care rapiditatea și simplitatea căii de acces constituie tot atâtea avantaje. Într-un studiu din volumul *Electronic Lexicography* din 2012 erau menționate nu mai puțin de 118 avantaje ale dicționarului electronic (Dziemianko 2012: 320). Trebuie punctat faptul că avantajele dicționarelor electronice sunt mai mult intuite decât verificate. Se ajunge la cuvânt și la sens „mai rapid", „mai ușor", „la un click distanță", dar condiționat de un dispozitiv electronic (care necesită „un suport conectat la o rețea de internet", v. DAF, *Conditions générales d'utilisation*). Există și riscul, încă nestudiat în spațiul românesc, al interferării cu alte informații de pe internet (v. Feret, Dollinger 2021: 16), riscul pierderii autorității și deformării sensului real al cuvântului o dată cu actualizarea permanentă de către oricine (în inițiativele în care este implicat publicul larg).

Pentru învățare (engl. *learning*), elevul trebuie să fie capabil să parcurgă drumul până la cuvânt și, implicit, până la sens. Trebuie să-și formeze abilitatea de căutare în dicționar. Or, acest lucru este posibil prin „mânuirea" dicționarului, urmărirea alfabetică (după prima, a doua etc. literă) și identificarea cuvântului (și formarea proceselor cognitive asociate), la care se adaugă, desigur, lectura dicționarului, având o cunoaștere prealabilă a semioticii și organizării articolului. Indiferent cât de mult vor evolua dicționarele electronice în materie de atractivitate pentru elevi (și nu numai), inclusiv prin imagine și sunet, deprinderea de căutare în dicționar se formează și trebuie exersată cu ajutorul dicționarului tipărit. Profesorul și lexicograful își asumă faptul că prin utilizarea exclusivă a dicționarului electronic, *deprinderea de căutare în dicționar* se anulează în favoarea utilizării *opțiunii* electronice *de căutare*. Lexicograful și, în general, lingvistul, pentru orice

inconsecvență morfologică, logică în definiție ș.a., constatată într-un dicționar electronic în format text, verifică imaginea scanată / pdf-ul, dacă există, sau originalul.

Concluzii

Sintetizând, am observat în Bibliografia DLR mai multe tipuri de ediții de dicționare în funcție de modalitatea de reluare a unui text lexicografic: prima (sau singura) ediție, ediția revizuită, ediția de text și ediția anastatică. Au fost prezentate pe scurt trei dicționare tipărite, de o importanță deosebită pentru limbile respective (DA/DLR, DAF și TLL), cu un istoric de tipărire impresionant, precum și informații despre formatele lor digitale actuale. S-a schițat o tipologie a formatelor digitale ale unor dicționare tipărite: format imagine (pdf continuu, segmentat pe pagini, decupaje de articole), format text cu punctarea etapelor de realizare a câtorva publicații de acest tip, respectiv format mixt (imagine și text). Au fost trecute succint în revistă avantaje, dar și dezavantaje ale formatelor digitale. Termenii *ediție*, *variantă* și *versiune*, sunt utilizați sinonimic pentru a descrie diferite astfel de formate electronice, determinanții fiind: *digital / digitalizat*, *electronic*, *informatic / informatizat*. Dicționarul constituie lucrarea care se pretează, prin excelență, digitalizării. Esențial în digitalizarea unui dicționar este, însă, obținerea textului și redarea cât mai rafinată a structurii articolului de dicționar.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, de: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudius-Marian Teodorescu, 2021–, https://clre.solirom.ro/.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I: *A–B*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul I, partea a III-a, fascicula I: *D*, coord. Sextil Pușcariu, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; tomul II, partea I: *F–I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; tomul II, partea II, fascicula I: *J-Lacustru*, fascicula II: *Ladă-Lepăda*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1934, 1937; tomul II, partea II, fascicula III: *Lepăda-Lojniță*, coord. Sextil Pușcariu, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.

DA/DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DA), literele: *A, B, C, D–de, F-I, J–Lojniță* coord. Sextil Pușcariu, București, 1913–1949; *Dicționarul limbii române* (DLR).

Serie nouă, literele: *D, E, L–Z,* redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, 1965–2010, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DAF = Édition numérique du *Dictionnaire de l'Académie française*, https://www.dictionnaire-academie.fr/.

DECat = Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol., Barcelone, Curial, 1980–2001, https://decat.iec.cat/.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, https://delr.lingv.ro/.

DÉRom = Buchi, Éva & Schweickard, Wolfgang (dir.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*, 2008–, Nancy, ATILF, http://www.atilf.fr/DERom.

DL = *Dicţionarul limbii române literare contemporane*. Vol. I–IV, coord.: Dimitrie Macrea, Emil Petrovici, [Bucureşti], Editura Academiei Republicii Populare Române. I: (A–C), 1955, în ediția anastatică digitală, https://dl.solirom.ro/.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, literele: *D, E, L–Z*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.

DLR (reprint) = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică *după Dicționarul limbii române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*, tom I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.

DLR^2 = Academia Română, *Dicționarul Limbii Române (DLR)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, fascicula 1: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu , București, Editura Academiei Române, 2021, https://dlri.ro/.

DOOM^3 = Academia Română, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", București, https://doom.lingv.ro/.

DWB = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm auf CD-ROM un im Internet*, http://dwb.uni-trier.de/de/, https://woerterbuchnetz.de/.

ENCCRE = Édition Numérique Collaborative et CRitique de *l'Encyclopédie* ou *Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* de Diderot, D'Alembert et Jaucourt, 1751–1772, http://enccre.academie-sciences.fr/encyclopedie/.

FEW = Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, 1922–2002, en ligne, https://lecteur-few.atilf.fr/.

LB^e = *Lesicon Romanescu–Latinescu–Ungurescu–Nemtescu quare de mai mulți autori, in cursul a trideci, si mai multoru ani sau lucrat. Seu Lexicon Valachico–Latino–Hungarico–Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Budae*: Typis et Sumtibus Typografiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825, ediție electronică realizată de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru, coord.: Maria Aldea, Cluj-Napoca, 2013, https://lexiconuldelabuda.bcucluj.ro//site/login.php.

TLFi = *Trésor de la langue Française informatisé*, ATILF – CNRS & Université de Lorraine, http://www.atilf.fr/tlfi.

TLIO = Beltrami, Pietro G. (fond.), Leonardi, Lino, Squillacioti, Paolo (éd.), *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*, 1998–, Florence, CNR, http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO.

TLL Online = *Thesaurus Linguae Latinae Online*, Berlin, New York, De Gruyter, https://tll.degruyter.com.

TLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, https://thesaurus.badw.de/en/tll-digital/tll-open-access.html.

B. Lucrări de referință

Dziemianko 2012 = Anna Dziemianko, *On the use(fulness) of paper and electronic dictionaries*, în Sylviane Granger, Magali Paquot (eds.), *Electronic Lexicography*, Oxford, Oxford University Press, p. 319–341.

Ferret, Dollinger 2021 = Emma Ferrett, Stefan Dollinger, *Is digital always better? Comparing two English print dictionaries with their digital counterparts*, în „International Journal of Lexicography”, Volume 34, Issue 1, p. 66–91.

Haja 2017 = Gabriela Haja, *eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic (2007–2010)*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 203–219.

Tamba 2017 = Elena Isabelle Tamba, *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și, parțial, la nivel de sens (2010–2013)*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 221–234.

THE DICTIONARY BETWEEN BOOK AND DATABASE. SOME TERMINOLOGICAL REMARKS

ABSTRACT

One of the “challenges of digitalization” in the field of lexicography is the way of reporting on the results obtained following this process. In the context of the recent online publication of the *Dictionary of Romanian Language* of the Academy, a challenge concerns the way editors and the public refer to it. We have reviewed several types of dictionary editions from the *DLR Bibliography* depending on the way a lexicographic text is reproduced: the first (or the only) edition, the revised edition, the text edition and the anastatic edition. Three print dictionaries (DA/DLR, DAF and TLL) were briefly presented, as well as information on their current digital formats. A typology of the digital formats of some printed dictionaries was sketched: image format (continuous pdf, segmented on pages, clippings of articles), text format with scoring of the stages of making several publications of this type, respectively mixed format, image and text. Advantages and disadvantages of digital formats were reviewed. A dictionary is a work that lends itself, par excellence, to digitization. Essential in the digitization of a dictionary is, however, obtaining the text and rendering as refined as possible the structure of the dictionary article.

Keywords: *dictionary*, *book*, *database*, *terminology*, *print*, *digitalisation*.

DINAMICA VOCABULARULUI ARGOTIC ROMÂNESC ȘI REFLECTAREA FENOMENULUI ÎN DICȚIONARELE DE ARGOU ALE LIMBII ROMÂNE

OANA MAGDALENA CENAC*

1. Argoul – delimitări conceptuale

În secolul al XX-lea, cercetarea argoului a cunoscut o mare dezvoltare. S-au emis ipoteze, s-au scris monografii și dicționare, s-au publicat studii, toate acestea motivate de dinamica accentuată a acestui fenomen lingvistic. Caracteristicile care individualizează argoul în ierarhia stilistică a limbii române au fost formulate, în perioada interbelică, de Iorgu Iordan care sublinia că separarea cuvintelor propriu-zis argotice de cele familare sau populare este greu de realizat și „nici nu este principial recomandabilă" (Iorgu Iordan, 1975: 311).

În sens larg, *argoul* (în care se include și jargonul) se identifică fie cu limbajul popular, fie cu cel familiar, fie cu amândouă (Stoichițoiu-Ichim 2005: 121). În sens restrâns, *argoul* este „o ramificație socială a limbii, vorbit de o categorie de oameni care folosesc anumiți termeni proprii, neînțeleși de cei din afara grupului" (Slave 1959: 110).

Poziționarea celor două variante informale – argoul și jargonul – în structura stilistică a limbii române este ilustrată grafic și comentată de Adriana Stoichițoiu-Ichim:

> a) *Argoul* (în sens larg, corespunzând engl. *Slang*) reprezintă sferă lexicală cuprinzătoare, în care se înscriu atât *argoul* (conceput în sens restrâns, ca limbaj criptic, propriu celor aflați în conflict cu legea), cât și *jargoanele* unor grupuri sociale, profesionale, de vârstă etc.[…]. b) Argoul (în sens restrâns) se intersectează cu unele jargoane profesionale care presupun – pe lângă terminologia „de specialitate" – și o componentă secretă. c) În afara zonei de suprapunere cu *argoul*, *jargonul* include termeni proprii, cu caracter profesional (specializat) și cu coloratură familiară, care îl deosebesc de terminologiile științifico-tehnice propriu-zise (în cazul medicilor, sportivilor, avocaților, actorilor) (Stoichițoiu-Ichim 2005: 122–123).

Concepția sociolingvistică în definirea argoului, întâlnită la Iorgu Iordan[1], se continuă și în studiile mai recente[2]. Dacă în cercetările mai vechi, se punea accent pe

* Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați, Facultatea de Litere, strada Domnească, nr. 111, Galați, România.

funcția criptică[3] a argoului, pe caracterul său de limbaj secret (prezent cu precădere în terminologia unor activități ilegale), cercetările mai noi evidențiază tripla sa ipostază: *ludică, estetică* și *expresivă*:

> Prin argou, posibilitățile estetice ale limbii sunt folosite conștient: cu plăcerea jocului, adesea umoristic, dar dezvăluind posibilitățile ascunse ale limbii și exprimând o subiectivitate. Ca limbaj expresiv, argoul e un mijloc de frondă, de provocare și amuzament: o zonă de manifestare a creativității anonime (Zafiu 2023: 16).

2. Scurtă istorie a cercetării argoului românesc

Studiile românești dedicate cercetării argoului sunt, sub aspect cantitativ mai puține decât cele scrise în literatura euro-americană de profil, dar, sub aspect calitativ, ele nu sunt cu nimic inferioare. De pildă, concepția lui Iorgu Iordan asupra argoului este la fel de interesantă ca și considerațiile teoretice formulate în epocă de Albert Dauzat sau de Eric Partridge.

Primul glosar de cuvinte și expresii argotice românești a fost publicat de N.T. Orășanu, ziarist satiric cu activitate la revista *Nichipercea* (1859–1879). În 1861, acesta publică *Întemnițările mele politice*, un text memorialistic care include și un glosar alcătuit din 83 de cuvinte și expresii familiar-argotice, unele cu variante. Lista de cuvinte cuprinde următoarele tipuri de elemente lexicale: termeni ieșiți din uzul actual: *a cărăi* (‘a fura’), *busuioc* (‘cuțit’), *ochișori* (‘galbeni’) etc.; sintagme / locuțiuni învechite astăzi: *a da cu mâna în foc* (‘a da de bani’), *a face rachiu pisicei* (‘a plânge’), *gogoși de trufă* (‘minciuni’) etc.; termeni argotici aflați în uzul actual: *gagică* (‘femeie’), *lovele* (‘bani’), *a vrăji* (‘a spune’), *mol* (‘vin’); elemente lexicale considerate azi a fi populare sau familiare: *de pripas* (‘fugar’), *biserică* (‘cârciumă’), *târtan* (‘ovrei’).

După 1900, vreme de aproape cincizeci de ani, crește interesul pentru culegerea, publicarea și analiza argotismelor românești. Pe lângă listele și glosarele argotice tipărite, apar primele studii și observații științifice despre specificul argoului[4]: procedeele lexical-formative, etimologia unor cuvinte argotice, mijloacele lingvistice de potențare a expresivității. Tot în această perioadă, sub influența culturii franceze, cuvântul *argou* pătrunde în limba română, înlocuind denumirile anterioare: *limba cărăitorilor* (G. Baronzi 1872) și *șmechereasca* (v. Scântee 1906).

---

[1] „Mediul în care trăiește un individ influențează asupra psihologiei lui, deci și asupra felului său de a vorbi, în sensul că îl silește să utilizeze un număr de cuvinte și expresii necunoscute altor categorii sociale” (Iordan 1975: 307).

[2] „Argoul este o variantă socială a limbii prin care un anumit număr de vorbitori își marchează apartenența la un grup sau la o comunitate «marginală» și, implicit, diferențierea față de cultura oficială și față de limba standard” (Zafiu 2023: 15).

[3] Trăsătura criptică a fost considerată cea mai importantă modalitate de evidențiere a identității argoului la nivel lexical: „argoul este […] un limbaj special care rămâne în mod intenționat secret” (Niceforo 2009: 50).

[4] Avem în vedere lucrarea lui Iorgu Iordan (1932). După prezentarea celor mai importante accepții date realității lingvistice numite *argou*, autorul dezbate identitatea vocabularului argotic, urmărind două aspecte definitorii: trăsăturile de tip sociolingvistic și sursele expresivității (Iordan 1975: 307–342).

În perioada interbelică[5], cercetările privind argoul românesc se dezvoltă în două direcții: a. adunarea și glosarea de material lingvistic; b. apariția unor studii teoretice. Dintre cercetările teoretice, amintim contribuțiile științifice elaborate sub îndrumarea lui Iorgu Iordan și publicate în *Buletinul Institutului de Filologie Română Alexandru Philippide* (BIFR): Valentin Gr. Chelaru (1937); C. Armeanu (1937); Gh. Agavriloaiei (1937). Un studiu valoros este „Din argoul nostru", semnat de Al. Vasiliu (1937). Miza teoretică a articolului este analiza succintă a raporturilor dintre argoul răufăcătorilor și limbajul familiar, pe de o parte, și problematizarea existenței unui argou comun, pe de altă parte:

> Valorificarea resurselor bibliografice ale vremii, spiritul critic și metodologia coerentă de analiză a elementelor lexicale analizate impun articolul lui Al. Vasiliu ca studiu de referință în cercetarea argoului românesc (Milică 2009: 104).

Perioada comunistă a presupus schimbări radicale în lumea academică și în mediile culturale românești. Considerată a fi lipsită de relevanță pentru identitatea și expresivitatea limbii poporului, cercetarea argoului și a jargoanelor a devenit sporadică. Dintre studiile publicate, amintim: Coman Lupu (1972); Mihai Petre (1978); Ion Moise (1982); Miorița Baciu (1985).

Cercetarea argoului după 1990 a fost stimulată de eliberarea din limitările impuse de ideologia comunistă. Amintim activitatea publicistică desfășurată de Rodica Zafiu la hebdomadarele culturale românești „Luceafărul" și „România literară". Aceeași lingvistă publică volumul *Diversitate stilistică în româna actuală* (2001) în care analizează: strategiile expresive din stilul publicistic, diversitatea expresivă generată de relația uz-situație de comunicare și particularitățile stilistice ale oralității (argou și vorbire populară și familiară).

Adriana Stoichițoiu-Ichim semnează, în 2001, volumul *Vocabularul limbii române actuale: dinamică / influențe / creativitate*, în care, un capitol generos – *Redescoperirea argoului* – este dedicat analizei acestuia. Studiul include un scurt istoric al cercetării argoului românesc, o prezentare a procedeelor de formare a argotismelor și o analiză de tip funcțional a expresivității argoului în presa actuală.

În 2006, Miorița Baciu Got publică *Argoul românesc: expresivitate și abatere de la normă,* la bază având teza de doctorat a autoarei, susținută în anii '70. Structurată pe două secțiuni (delimitarea generală a fenomenului argotic și probleme ale studierii argoului românesc), lucrarea include un corpus generos de elemente lexicale argotice (culese sau preluate din studii anterioare), pe care le analizează din perspectiva expresivității lexicale.

Ioan Milică publică *Expresivitatea argoului* (2009), care are la bază teza de doctorat cu tema *Stilistica argoului în limba română contemporană*, elaborată sub coordonarea profesorului ieșean Dumitru Irimia. Organizându-și demersul științific în cinci capitole, cartea profesorului ieșean reprezintă

[5] Pentru o prezentare detaliată a studiilor dedicate argoului în perioada menționată, v. Milică 2009: 95–106.

o contribuție însemnată la dezbaterile privind înțelegerea argoului ca o categorie cu o identitate specifică în întrebuințarea limbii și la cunoașterea diferitelor aspecte și funcții ale argoului în limba română contemporană (Milică 2009: 11).

Rodica Zafiu abordează cercetarea argoului românesc în cele două ediții ale volumului *101 cuvinte argotice*, publicate la editura Humanitas din București, în 2010 și în 2023. Respectând titlul seriei, cele două cărți analizează lista celor 101 cuvinte selectate de autoare pe „principiul reprezentativității, cu termeni frecvenți, dar netransparenți în legătură cu originea sau sensurile cărora cititorul e posibil să-și fi pus întrebări" (2023: 9). Fiecare cuvânt este analizat în cadrul unei micromonografii care include explicații etimologice, descrierea sensurilor actuale și plasarea în câmpul lexical al termenilor.

Daniela Eugenia Voditā semnează volumul *Argoul in limba română actuală* (2011) care cuprinde o analiză a limbajului argotic, cu precădere al celui din mediul carceral. Lucrarea cuprinde 2000 de termeni argotici reprezentativi pentru comunicarea orală în penitenciar, descrierea inventarului argotic fiind însoțită de precizări de ordin lexical, semantic și gramatical.

După 1990, lexicul argotic a fost abordat și din perspectivă lexicografică, fiind elaborate dicționare dedicate acestei componente a lexicului limbii române.

Astfel, în *Limbajul infractorilor* (1993), Traian Tandin stabilește un inventar al termenilor care compun „jargonul infractorilor" (Tandin 1993: 7), cu ajutorul căruia aceștia „se înțeleg de minune și își conspiră acțiunile și intențiile față de cei din jur." (*ibid.*: 6).

Nina Croitoru Bobârniche publică *Dicționar de argou al limbii române* (1996), „o noutate în seria lucrărilor de prezentare a lexicului limbii noastre de azi" (1996: 12–13). Finalul prefeței stă sub semnul observației:

> O nouă ediție, peste ani, a acestui dicționar va avea desigur un alt conținut, dată fiind curgerea spre neant a atâtor aspecte ale argoului, care fiind, într-o măsură, o particularitate, ca să nu spun un secret, a unor cercuri marginale, are nevoie de o modelare mereu înnoită, de resurse și termeni schimbați, pentru a-și păstra vitalitatea și rostul de comunicare convențională, în sânul unor grupuri sociale delimitate. Dinamica societății și a limbajului și diferențierile inevitabile în sânul lor produc nuanțe și valori multiple ale expresivității comunicărilor dintre oameni (Croitoru Bobârniche 1996: 13).

În 2007, George Volceanov publică *Dicționar de argou al limbii române*, în a cărui prefață, semnată de Adriana Stoichițoiu-Ichim, sunt menționate câteva elemente ce justifică valoric demersul autorului: bogăția și diversitatea datelor lingvistice; influența engleză evidentă prin împrumuturi denotative, expresii, dar și prin calcuri semantice; dinamica procedeelor interne de îmbogățire a lexicului; aspectul ludic, glumeț și umoristic; îmbogățirea semnificativă prin lista alfabetică a termenilor argotici și prin *Glosarul analogic și de sinonime* inclus în lucrare.

Începând cu anul 2012, problematica argoului a fost abordată de colegii de la Universitatea din Craiova, care au pus bazele unei reviste internaționale de studii argotice –

Argotica – în care cercetători români și străini publică articole, studii, recenzii dedicate acestui fenomen lingvistic.

3. Reflectarea dinamicii elementelor de argou în dicționarele românești

Demersul nostru vizează raportarea inventarului lexical marcat +argotic[6], înregistrat și explicat în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX 1996) și în *Dicționarul de cuvinte recente* (DCR 1997), semnat de Florica Dimitrescu, la dicționarele de argou românești[7].

Astfel, în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), litera C, am identificat șapte cuvinte marcate +argotic – *cafti / caftesc, canci, cățea, cioc, ciripi, comă* și *copoi* – ale căror sensuri sunt:

> **Cafti**, *caftesc,* vb. IV, Tranz. **(Arg.) = a lovi, a bate**. – Din țig. *cafti.*
>
> **Canci** adv. **(Arg.) (absolut) deloc, nimic**. – Din țig. *kanč.*
>
> **Cățea**, *cățele,* s.f.: 1. femela câinelui; 2. epitet pentru femei rele sau depravate; ◊ Expr (Rar) *cățea de vreme* = vremea rea, cumplită; 3. Fig**. (Arg.) Mitralieră**. – Lat. *catella.*
>
> **Cioc²**, *ciocuri,* s.n.: 1. partea anterioară, terminală, lunguiață și cornoasă a capului păsărilor, care înlocuiește sistemul dentar; plisc, clonț; cantitate de lichid sau de hrană care încape o dată în cioc; (Fig.) gură a omului. 2. parte sau prelungire ascuțită a unor obiecte; capăt, vârf (ascuțit); 3. barbișon, țăcălie; ◊ **Expr (Arg.)** ***A pune ciocuri*** = **a minți sau a deforma realitatea**. 4. Compuse: *ciocul-berzei* = planta erbacee cu Frunze păroase, adânc crestate și cu flori viotele-purpurii; *ciocul-cucoarei* = mica planta erbacee cu tulpina păroasă intinsă pe pământ; *cioc-întors* = pasăre călătoare cu penajul alb pătat cu negru, cu ciocul lung, subțire și ușor arcuit în sus, cu picioparele înalte; *cioc-de-papagal* = formație osoasă în zona marginală a vertebrelor. – Cf. alb. *čok*, rom. *cioc¹* .
>
> **Ciripi**, ciripesc, vb. IV, intranz. (despre unele păsărele) a scoate sunete caracteristice; (Fig.) (despre femei) a vorbi cu voce subțire, melodioasă; tranz. **(Arg.) a vorbi, a spune ceva, a face destăinuiri, a divulga ceva**. – Din *cirip.*
>
> **Comă¹**, *come*, s.f. pierdere totală, prelungită a cunoștinței, a sensibilității și motricității, asemănătoare cu un somn adânc, provocată de o ruptură a vaselor creierului, de diabet, de uremie sau de alte boli; ◊ (**Arg**., loc.adj și adv.): ***de comă*** **= extraordinar, nemaipomenit**. – Din fr. *coma.*
>
> **Copói**, *copoi*, s.m: 1. câine de vânătoare de talie mare care urmărește vânatul după miros, ogar, prepelicar, căpău; câine polițist folosit la urmărit. 2. **(Arg.) nume dat agenților de poliție**. – Cf. mgh. *Kopó.*

În *Dicționar de cuvinte recente* (DCR), o lucrare care reflectă „vitalitatea și dinamica vocabularului limbii române dintr-o perioadă bine determinată, într-unul din

[6] Am preluat din cele două dicționare toate sensurile cuvintelor, iar pentru ușurința lecturii am marcat cu bold doar sensurile argotice.

[7] Avem în vedere: Tandin 1993; Croitoru Bobârniche 1996; Volceanov 2007; Zafiu 2023.

stilurile cu cea mai largă circulație – stilul presei" (1997: 10), Florica Dimitrescu înregistrează la litera C, următoarele cuvinte marcate +argotic[8]:

> **Caft**, s.n. (arg.) = bătaie: „În fața ambasadei Germaniei la București a avut loc un «caft» general la care au fost angrenate numeroase persoane care așteptau la intrarea la viză. Expres 19–25 V 92, p. 16 (din *cafti*; cuv. mai vechi în limba română)".
> **Cap**, s.n. (arg. sport.): **1.** „Umor macabru (și, firește, involuntar) la Radio, miercuri după-amiază, în cadrul transmisiei unei partide de fotbal: *capul* lui Adam – zicea emoționat crainicul – a luat o traiectorie ciudată […] (pentru persoanele mai sensibile: «cap» în argoul fotbalistic înseamnă lovirea mingii cu capul de un jucător)" Cont. 21 V 74, p. 11; **2.** în *cap (compas)* «direcție, orientare». Vasul «Allegro» va lua *cap compas* – Nilul". R. l. 14 VIII 93, p. 9. (lat. *caput*; cf. fr. *cap* „direcție").
> **Cântá**, vb. I (arg.) = A fura: „prietenul meu a zis că trebuie s-o «cânte» pe una de portofel, pe care o «descliftase» (îi desfăcuse fermoarul de la geantă – n.n.) mai înainte." R. L. 11 II 93, p. 9.
> **Clásă**, s.f. în expresia *a da clasă* (arg.) = a depăși pe cineva, a fi superior cuiva din punct de vedere intelectual – Simina știe la spaniolă și *dă clasă*." (formal din fr. *classe;* C. Lupu LL 3/72, p. 350).
> **Coajă de ceapă** sint. s. (lb. arg.) = bluză ușoară din material plastic (tip wind-jack, jachetă): „Bluze numite *coji de ceapă* (!) cu inscripții celebre internaționale". R. lit. 19 VII 79, p. 9 (din *coajă + de + ceapă*).
> **Cómă**, s.f. în expr. *de comă* (lb. arg.): „Nu trebuie uitată expresia *de comă* – extraordinar, nemaipomenit (cf. *[este] de comă*, [este] mortal – este foarte bun, frumos, interesant." (R. lit 19 VII 79, p. 9. „Omul [un mut] nu-și poate striga marfa, de aia are hârtia pe piept. Nu-i *de comă*? […] Într-adevăr e *de comă*." R. I. 27 X 92, p. 6 (din fr. *coma*).
> **Crazy**, adj. (cuv. engl. din slang) – Excentric – „O comedie nu trebuie să fie nici bufă, nici *crazy* ca să-și permită caractere ieșite din comun […]" R. l. 6 VII 81, p. 2 [pron. *créizi*].

În analiza comparativă a sensurilor înregistrate în dicționarele consultate, am avut în vedere organizarea termenilor de argou pe două straturi: unul *stabil*[9], comun mai multor generații de vorbitori, și unul *mobil*[10], cu termeni care se schimbă permanent. Plecând de la distincția operată de Eugeniu Coșeriu (1997) și de la faptul că transformările de semnificație sunt de natură „culturală și funcțională" (*ibid.*: 103), se poate considera că schimbarea în interiorul fondului stabil de cuvinte și expresii argotice are, în principal, cauze de natură funcțională, în timp ce modificarea stratului mobil de termeni poate fi determinată de factori culturali precum moda lingvistică, influențele ș.a.

Pentru interpretarea datelor lingvistice care țin de formarea cuvintelor, ne-am bazat pe sugestiile teoretice din volumul *Limba română contemporană. Vocabularul* (Coteanu,

---

[8] Am păstrat exemplele cu siglele din Dimitrescu 1997.

[9] De pildă, stratul lexical stabil de argotisme din limbajul răufăcătorilor este reprezentat de termeni vechi precum: *sticlete* ('dorobanț', 'soldat', 'polițist'), *lovele* ('bani'), *a vrăji* ('a spune').

[10] Stratul lexical mobil include cuvinte folosite în anumite perioade: *haloimă* ('fereastră') – v. Scântee (1906); *nod* ('portofel') – v. Vasiliu (1937); *matrafox* ('băutură alcoolică spirtoasă') – v. Croitoru Bobârniche (1996).

Forăscu *et al.*: 123–226). Am analizat modul în care cuvintele de argou selectate din DEX și din DCR sunt sau nu înregistrate în dicționarele de argou românești, precum și diferențele în ceea ce privește sensurile acestora.

CAFT, CAFTI	
Tandin 1993	*Caft, cafteală* = bătaie *Caftangiu, caftangii* = bătăuș *Cafti* = a lovi *Caftit, -ă*, *caftiți, -te* = lovit, bătut
Croitoru Bobârniche 1996	*Caft*, s.n. bătaie *Caftangiu, caftangii*, s.m bătăuș *Cafteală, cafteli*, s.f. bătaie, expr. *se lasă cu cafteală* = începe bătaia; *cafteală la minut* = luptă scurtă *Cafti*, vb., a bate, a lovi, a pocni *Caftit, -ă, caftiți, -te*, adj. = bătut, lovit
Volceanov 2007	*Caft, cafturi*, s.n. bătaie, încăierare *Caftangiu, -oaică, caftangii, -oaice*, s.m., s.f. bătăuș *Cafteală, cafteli* s.f. → caft *Cafti, caftesc* I. v.t. a bate, a lua la bătaie, II. v.r. a se bate, a se încăiera *Caftit, -ă, caftiți, -te* adj bătut
Zafiu 2023	Verbul *a cafti* „a fost atestat încă din anii '30, cu sensul fundamental «a lovi, a bate; a da o lovitură».[…] Între timp și-a lărgit sfera de circulație, intrând și în construcția reflexiv-reciprocă *a se cafti* – în zona de interferență dintre argou și limbajul familiar.[…] *A cafti* ar putea fi pus în legătură cu expresia *a lua un caftan* (*caftan* – «haină cu mâneci, lungă până la calcâie, semn distinctiv al rangului celui care-l purta» din turcescul *kaftan*, Șăineanu 1900) și cu verbul derivat *a căftăni* «a îmbrăca (pe cineva) cu caftan, având sensul de bază «a investi pe cineva în funcția de domnitor sau a-i acorda rangul de boier» și, secundar, sensul metaforic și antifrastic «a bate». În limbajul popular și familiar-argotic, bătaia este prezentată, ironic, ca un act pozitiv, în avantajul victimei. În cazul *căftănirii*, contrastul ironic conținut în metaforă este foarte mare. Sensul metaforic al verbului *a căftăni* și sensul de bază al verbului *a cafti* sunt deci echivalente.[…] Constatăm că verbul *a cafti* are o familie lexicală destul de bogată.[…] De la *a cafti* s-au format substantivele *caftitor* «bătăuș […]și *caftangiu*, cu același sens, dar cu o notă mai puternic peiorativă. […] Bine reprezentate sunt și numele de acțiune: de la *a cafti* s-au format un derivat în *-eală* (*cafteală*) […] și un derivat regresiv, *caft*" (Zafiu 2023: 120–122).
Observații: Verbul *a cafti* este bine reprezentat în toate dicționarele consultate, înregistrându-se valorile sale tranzitive și reflexive. Se fac referiri la etimologia cuvântului (v. DEX), sunt enumerate câteva dintre utilizările sale frazeologice, fiind menționată întreaga sa familie lexicală: derivatul regresiv *caft* și pluralul *cafturi,* numele de acțiune *cafteală* (un derivat cu sufixul *-eală*), substantivele *caftitor* și *caftangiu* (cu sufixele de agent *-tor* și *-angiu*), adjectivele c*aftit, -ă, caftiți, -te.*	
CANCI	
Tandin 1993	*Canci* (țig.) = absolut deloc, nimic
Croitoru Bobârniche 1996	*Canci*, adv. nimic, deloc
Volceanov	*Canci* (țig.) = I. adv. deloc, II. pron.neg. (în propoz. afirmative) nimic

2007	
Zafiu 2023	*Canci* este folosit pentru „exprimarea dezacordului, […] cu mare diversitate de cuvinte și expresii ale negației: *nix, nixam, canci, ciuciu, pauză, sufletu', oha*” (Zafiu 2023: 44). Autoarea analizează cuvântul în cadrul elementelor argotice de negare expresivă: „«Canci» trotuare circulabile, «canci» respect, *cugetliber.ro*” (*ibid.*: 258).
Observații: Se fac referiri la etimologia cuvântului, cu indicarea celor două valori morfologice: cea de adverb și cea de pronume negativ.	
CAP	
Tandin 1993	în expr. *(până) peste cap* = prea mult; *a da pe cineva peste cap* = a da jos dintr-o situație, a doborî, a învinge; *a da paharul peste cap* = a goli paharul dintr-o înghițitură; *(despre hoți) a scoate capul* = a ieși la furat; *a bate în cap* = nu face nimic, arde gazul; *a-și pierde capul* = a se zăpăci; capul la cutie = ascunde-te!, ferește-te!; *capul la pământ* = nu mai vorbi nimic; *bătut sau căzut în cap* = tâmpit, prost; *a da cuiva la cap* = a lovi, a omorî; *a umbla cu capul în traistă* = a umbla distrat, neatent; *a da după cap* = ocolește, nu e sincer în totalitate; *pe capete* = care mai de care, pe întrecute; *cu cap* = în mod inteligent, deștept; *fără cap* = în mod necugetat; *a întoarce sau a suci capul cuiva* = a zăpăci, a înșela; *a-i da la cap* = a rezolva, a învinge, a răzbate.
Croitoru Bobârniche 1996	în expr. *a ajunge la cap de linie* = a ajunge la sfârșitul perioadei de detenție; *a avea cap de bibilică* = a fi prost, idiot; *a avea capul mare* = 1. a se pretinde deștept, 2. a avea dureri de cap după consumul de băuturi alcoolice; *a pune capul în nori* = a fi trist, sătul de viață; *a scoate capul* = a merge la furat; *n-am dormit cu capul pe arătură* – spune cineva care se crede deștept*; a deschide ușa cu capul* = a aduce multe daruri cuiva care ți-a făcut un serviciu; a mitui; *a face cuiva capul mare* = a vorbi mult, a convinge pe cineva.
Volceanov 2007	*cap* s.n. sg. (în fotbal) lovirea mingii cu capul în expresii: *cap-coadă* (peior.) de la început până la sfârșit; *cap de bostan* = om prostănac, nătărău; *cap de linie* (deț.) = sfârșitul perioadei de detenție; data eliberării din penitenciar.
Zafiu 2023	Cuvântul *cap* apare menționat în micromonografia dedicată analizei cuvântului *mansardă*: „Dincolo de expresiile nebuniei, *mansardă* poate substitui cuvântul *cap* în multe locuțiuni (*a băga la cap, a intra la cap, a-i trece prin cap* etc.): «bagă-ți ideea asta la mansardă și las-o să dea în clocot» (roportal.ro)” (Zafiu 2023: 231).
Observații: Sunt înregistrate numeroase și variate frazeologisme, unele cu sens argotic clar (*a scoate capul, a ajunge la cap de linie, a deschide ușa cu capul*), altele (cele mai multe) aparținând limbajului colocvial.	
CĂȚEA	
Tandin 1993	*cățea* = expr. *leagă-ți cățeaua* = Ține-ți gura!; Taci din gură!
Croitoru Bobârniche 1996	*Cățea,* s.f mitralieră; expr. *Leagă cățeua! Taci!; Nu vorbi!; Nu mărturisi!* *Cățelar, cățelari*, s.m. soldat
Volceanov 2007	*Cățea, cățea* s.f. 1. (peior) gură; 2. (peior.) femeie rea; 3. (mil.) mitralieră *Cățelar, cățelari*, s.m. (mil.) soldat mitralior, soldat care are în dotare o pușcă mitralieră.
Zafiu 2023	*Cățea* apare menționat în enumerarea metaforelor animaliere pentru noțiunea de „prostituată”, „multe menționate și de Iordan (1944): *cățea, iapă, maimuță, pupăză* etc.” (Zafiu 2023: 213). În micromonografia dedicată analizei cuvântului *mucles*, se menționează: „Interdicția de a

	vorbi impusă interlocutorului e unul dintre actele agresive tipice conversației argotice. (…) Expresii tipice sunt cele care conțin diferite desemnări metaforice ale gurii – *Leagă cățeaua*!” (*ibid.*: 252).
Observații: Sensul argotic al cuvântului analizat este dezvoltat printr-o metaforă animalieră, cu sens peiorativ. Este menționat și derivatul *cățelar,* cu pluralul *cățelari,* aparținând argoului militar, deprecierea derivatului cu sufixul nume de agent *-ar* fiind determinată de poziția în ierarhia militară a soldatului mitralior.	
CÂNTÁ	
Tandin 1993	Cuvântul este înregistrat cu toată familia lexicală: *Cânta*, 1. a fura, 2. a trăda, a informa *Cântare, cântări*, acțiunea de a cânta și rezultatul ei *Cântat, -ă, cântați, -te*, faptul de a cânta *Cântăreț, -eață, cântăreți, -te,* cel care cântă *Cântărețe*, aparate de radio
Croitoru Bobârniche 1996	*Cânta* vb. a fura; expr. *a cânta după crăcan* = a fura din buzunarele din față; *a cânta după bulan* = a fura din buzunarele din spate; *a cântat loc curat* = în geantă se aflau numai bani (nu și acte) *Cântare* s.f. expr. *cântare la muianii* = nici unul nu scoate o vorbă; *a face cuiva cântare* = 1. a denunța, a demasca pe cineva; 2. a jecmăni, a tâlhări, a fura *Cântăreț, cântăreți* s.m. denunțător, informator, trădător
Volceanov 2007	*Cânta, cânt* I v.t. 1. (intl.) a denunța 2. a tâlhări; II. v.i. (intl.) a mărturisi Expr. *a-i cânta cuiva aleluia* = 1. a lua parte la înmormântarea cuiva, 2. a considera pe cineva definitiv compromis; *a cânta de inimă albastră* = a cânta melodii triste / melancolice; *a cânta în corul lui tanti Milica* = a fi informatorul miliției; *a cânta în strună* = a se arătra de aceeași părere cu cineva pentru a-i câștiga simpatia; a linguși pe cineva; *a cânta la armonică* = a inhala vapori de heroină de pe o folie de aluminiu încălzită; *a cânta la cobză* = a denunța, a trăda; *a cânta la flautul cu gușă / la taragot* = a practica felația; *a cânta la pian* = 1. a i se preleva amprentele digitale; 2. a spăla rufe de mână; a-*i cânta cuiva prohodul* = 1. a complota împotriva cuiva, a pune la cale asasinarea cuiva; 2. a omorî pe cineva, a ucide pe cineva; *a-i cânta sticleții în cap* = 1. a avea idei bizare; 2. a fi nebun; *cântă la altă masă!* = pleacă de aici! Cuvântul este menționat cu întreaga familie lexicală: *Cântare, cântări* s.f 1. denunț, trădare; 2. mărturisire *Cântăreț, -eață, cântăreți, -e* s.m, s.f. 1. trădător, vânzător; 2. informator
Zafiu 2023	„Actul de *a denunța* e desemnat, prin specializare, de multe verbe și locuțiuni care au sensul mai general «a vorbi». La rândul lor, acestea sunt create prin metaforă animalieră sau prin analogia cu un instrument muzical. Vorbirea, în genere, și delațiunea, în particular, sunt asimilate prototipic cântecului păsărilor – *a cloncăni, a ciripi, a cânta, a deschide pliscul*. […] *Cântarea* este descrisă generic – *a face cântarea* –, dar mai ales prin referire la diferite instrumente (ca metafore ale gurii): *a cânta la cobză, a bate toaca, a da pe goarnă*. Denunțătorul este *cântăreț, cobzar, toboșar* etc.” (Zafiu 2023: 297).
Observații: Verbul *a cânta*, prezent în dicționarele consultate, este înregistrat cu toată familia sa lexicală și cu un număr important de expresii având ca sens comun actul de *a denunța,* cu sensul general de *a vorbi*. Aceste verbe și locuțiuni sunt create fie prin metaforă animalieră, fie prin analogia cu un instrument muzical.	

CIOC	
Tandin 1993	Cuvântul nu este înregistrat
Croitoru Bobârniche 1996	*Cioc* s.n. expr. *a pune ciocuri* = a minți; *ciocu' mic și pasu' mare!* = Taci și pleacă! Vorbește mai puțin și treci la treabă!
Volceanov 2007	*Cioc, ciocuri* s.n. gură; expr. *ciocu' mic!* = taci!, liniște!, gura!; *ciocu' mic și jocul de gleznă!* (mil.)= executați ordinul fără comentarii!; *ciocu' mic și pasul mare!* (adol.) = taci și pleacă!
Zafiu 2023	„Fața umană și elementele ei componente sunt bine reprezentate în orice argou. Gura are numeroase desemnări metonimice și metaforice.[…] Unele metafore aduc în prim-plan echivalentul animalier – *cioc, plisc, bot, rât* – sau analogia cu animale gălăgioase: *cățea, papagal, pupăză*." (Zafiu 2023: 253). Cântul este menționat și în „formule complexe, care reliefează anumite elemente din scenariul plecării, utilizând diferite strategii semantico-pragmatice: descompunerea descriptivă a mișcării: *Ciocu' mic și joc de gleznă*!" (*ibid.*: 45).

Observații: Desemnări metonimice și metaforice aduc în prim plan echivalentul animalier al substantivului *gură* (*cioc, plisc*, *bot*) sau analogia cu animale gălăgioase (*cățea, papagal*). Substantivul *cioc* este înregistrat în expresii din argoul militarilor și al adolescenților.

CLASĂ	
Tandin 1993	*clasă, clase*, expr. *de clasa-ntâi* = de primă calitate
Croitoru Bobârniche 1996	*clasă* s.f. expr. *a avea clasă* = a fi educat, informat, cultivat; *a da clasă* = a fi superior altora ca pregătire
Volceanov 2007	Cuvântul nu este înregistrat
Zafiu 2023	*clasă*, expr. *a da clasă* = a depăși (Zafiu 2023: 74)

Observații: Substantivul asociat cu numeralul *întâi* sau cu verbele *a da, a avea* exprimă ideea de superioritate, de depășire a unui standard. Cuvântul apare în trei dintre cele patru dicționare consultate, fiecare dintre acestea înregistrând doar câte o expresie care exprimă ideea de superlativ.

CIRIPI	
Tandin 1993	Se înregistrează cuvântul cu toată familia lexicală: *a ciripi* = a vorbi, a trăda, a informa *ciripire* = a cțiunea de a ciripi *ciripit, -ă, ciripiți, -te* = faptul de a ciripi *ciripitor, -oare, ciripitori* = care ciripește
Croitoru Bobârniche 1996	*a ciripi*, vb., a vorbi, a face destăinuiri, a divulga ceva *ciripeală, ciripeli*, s.f. denunț, delațiune, pâră *ciripitor, -oare, ciripitori, -oare* s.m., s.f. înformator, trădător, denunțător
Volceanov 2007	*a ciripi, ciripesc*, v.t., v.i. a denunța, a trăda *ciripeală, ciripeli* s.f. denunț *ciripic, ciripici* s.m., informator, denunțător *ciripitor, ciripitori* s.m. – *ciripic*
Zafiu 2023	„Actul de *a denunța* e desemnat, prin specializare, de multe verbe și locuțiuni care au

	sensul mai general «a vorbi». La rândul lor, acestea sunt create prin metaforă animalieră sau prin analogia cu un instrument muzical. Vorbirea, în genere, și delațiunea, în particular, sunt asimilate prototipic cântecului păsărilor – *a cloncăni, **a ciripi**, a cânta, a deschide pliscul*.[…] Delatorul este, în consecință, ***ciripitor***, *canar,* dar și *lătrător* sau *mârâitor*” (Zafiu 2023: 297).

Observații: Verbul *a ciripi*, desemnând actul de *a denunța*, capătă acest sens argotic prin metaforă animalieră sau prin analogie cu un instrument muzical, delațiunea fiind asimilată prototipic cântecului păsărilor. Cuvântul este înregistrat cu toată familia sa lexicală conotată argotic.

COAJĂ DE CEAPĂ

Această sintagmă, înregistrată în *Dicționarul de cuvinte recente*, nu mai apare ca atare menționată în niciunul dintre dicționarele consultate de noi. În schimb, am identificat prezența cuvântului **COAJĂ**.

Tandin 1993	*coajă, coji*, portofel, expr. *a o lua pe coajă* = a lua bătaie; a se păcăli, a se înșela; *cel mai de coajă* = cel mai isteț; (despre hoți) *a făcut o coajă* = a făcut o hoție
Croitoru Bobârniche 1996	*coajă* s.f. 1. portofel, 2. bani, capital; expr. *a o lua pe coajă* = a fi bătut; *a sălta coaja* = a fura portofelul; *a scopi coaja* – a căuta un portofel
Volceanov 2007	*coajă, coji* s.f. (intl.) 1. portofel, 2. buzunar, 3. rochie, 4. palton, haină, 5. (prin ext.) îmbrăcăminte
Zafiu 2023	„În argoul interlop, […] unul dintre obiectele centrale este *portofelul*, desemnat prin numeroase sinonime: *coajă, tuflă*, […] *panacot, mufă* etc. Din această serie, o mare stabilitate are termenul *coajă* care a fost atestat de Scântee 1906, apoi în micul gloasar al lui Cota 1936 – și circulă și azi: «i-a tras *coaja* din buzunar» (*123urban.ro*). […] Nu e deloc surprinzător faptul că termenul *coajă* poate apărea și cu sensul «buzunar»: […] între *buzunar* și *portofel* e o continuitate metonimică (portofelul se află în buzunar), dar mai ales o echivalență funcțională (ambele pot conține bani și sunt vizate de furt). Ca și alți termeni argotici, *coajă* este creat, prin schimbare semantică, dintr-un cuvânt al limbii comune; motivația particulară a schimbării nu e însă transparentă. O explicație ar putea fi evoluția de tip metaforic: portofelul (sau buzunarul, geanta etc.) acoperă conținutul valoros, așa cum o coajă acoperă fructul. Sunt posibile și alte trasee. […] în limbajul popular, *coajă* este o metaforă pentru pielea umană; […] cea mai cunoscută utilizare a metaforei este expresia *a o lua pe coajă* «a fi bătut». […] Dicționarele mai noi de argou înregistrează și extinderea specializării semantice argotice de la substantivul *coajă* la familia sa lexicală, *a coji* și sensul «a fura», iar *cojeală* pe cel de «furt».[…] Cuvântul de bază *coajă* are o mare vitalitate argotică: e folosit și ca metaforă[…]pentru îmbrăcăminte (la G. Astaloș), ca și pentru a desemna depreciativ un obiect fragil, de proastă calitate: […] «Loganul e o *coajă* de mașină» (*123urban*). […] În acest caz ar putea fi vorba de metafora *cojii de ou*, prototip al fragilității” (Zafiu 2023: 156–158).

Observații: *Coajă*, termen argotic, este creat prin schimbare semantică dintr-un cuvânt al limbii comune, prin evoluție de tip metaforic și metonimic, dicționarele consultate înregistrând expresiile în care este folosit precum și extinderea specializării semantice argotice.

COMĂ

Tandin 1993	Cuvântul nu este înregistrat
Croitoru Bobârniche 1996	Cuvântul nu este înregistrat

Volceanov 2007	Cuvântul nu este înregistrat
Zafiu 2023	Cuvântul este utilizat în expr. *de comă:* „Formulele familiar-argotice care exprimă superlativ evaluarea pozitivă sau negativă sunt hiperbole clișeizate. Multe apar mai ales în limbajul tinerilor și implică negativitatea ca mijloc de întărire: *mortal, criminal, bestial,* ***de comă***” (Zafiu 2023: 67).
Observații: Cuvântul *comă* apare doar în expresia *de comă*, menționată de Rodica Zafiu ca formulă familiar argotică pentru exprimarea superlativului, fiind o hiperbolă clișeizată, utilizată în limbajul tinerilor ca mijloc de exprimare a negativității.	
COPÓI	
Tandin 1993	Cuvântul nu este înregistrat
Croitoru Bobârniche 1996	Cuvântul nu este înregistrat
Volceanov 2007	copoi, copoi s.m. *polițist*
Zafiu 2023	Cuvântul nu este înregistrat.
Observații: *Copoi* apare înregistrat doar la George Volceanov, ca metaforă animalieră pentru desemnarea polițistului.	
CRAZY Cuvântul este înregistrat doar în *H,* nefiind inclus ca atare în dicționarele de argou consultate de noi. Originar din limba engleză, cuvântul este folosit doar cu valoare adjectivală, cu sensul ʻexcentric’.	

În urma analizei comparative, se constată următoarele: **a)** cuvintele pe care le-am avut în vedere, pe lângă valorile denotative și / sau conotative menționate în DEX și în DCR, dezvoltă sensuri criptice și / sau ludice atunci când sunt utilizate în anumite medii sociale, căpătând conotația *argotic* așa cum sunt înregistrate în dicționarele de argou; **b)** unele dintre aceste cuvinte aparțin acelui *argou comun* (Zafiu 2023: 10), cuvinte din fondul de bază al argoului (*caft*), fiind utilizate frecvent în exprimarea curentă din limba română actuală; **c)** două cuvinte (*caft / cafti* și *comă*), dintre cele șapte cuvinte marcate argotic în DEX și DCR, sunt comune celor două dicționare; **d)** unele dintre cuvintele analizate (*cioc, comă, copoi*) nu sunt regăsibile în toate dicționarele de argou consultate. Astfel, *cioc* nu este înregistrat de Traian Tandin, *comă* nu este înregistrat de Traian Tandin, Nina Croitoru Bobârniche și George Volceanov, iar *copoi* nu este înregistrat de Traian Tandin, Nina Croitoru Bobârniche și Rodica Zafiu; **e)** în cazul cuvântului *crazy* și al expresiei *coajă de ceapă*, acestea nu au fost reperate în niciunul dintre dicționarele de argou consultate, fiind înregistrate doar în DCR; **f)** am identificat prezența cuvântului *coajă* la toți cei patru autori de dicționare argotice; **g)** unele cuvinte (*caft, cântă, ciripi*) sunt înregistrate și analizate cu întreaga familie lexicală, cu menționarea evoluțiilor semantice de tip metaforic și / sau metonimic pe care le suferă, toate acestea probând viabilitatea și dinamica lor în

comunicare; **h)** dicționarele argotice înregistrează și numeroase expresii frazeologice în care se regăsesc cuvintele analizate (*caft*, *cap*, *cățea*, *cântă*, *cioc*, *clasă*, *ciripi*, *coajă*, *comă*).

Concluzii

Plecând de la noțiunea de *dinamică a vocabularului argotic* propusă în titlul articolului, dar și de la observațiile formulate de Eugeniu Coșeriu (1997), demersul nostru a încercat să demonstreze faptul că transformările de semnificație sunt de natură „culturală și funcțională" (Coșeriu 1997: 103). Un aspect important al dinamicii argoului, evident și în cazul exemplelor analizate de noi, dar și al contextelor exemplificatoare din DCR, este trecerea cuvintelor și expresiilor argotice în limbajul popular și familiar, în presă, pe de o parte, și în limba literară, pe de altă parte, în ultima dintre situații, întrebuințarea elementelor argotice fiind supusă viziunii artistice a autorului, demersul având o finalitate estetică. În plus, analiza noastră a relevat o delimitare fragilă a argoului de limbajul familiar, colocvial care, în dicționarele semnate de Nina Croitoru Bobârniche și de George Volceanov, se prezintă într-un corpus eterogen, cu amestec între cele două componente (familiar, argotic).

Lucrările consultate în elaborarea lucrării constituie elemente de referință care evidențiază continua înnoire a sensurilor termenilor argotici și dinamica lor deopotrivă.

BIBLIOGRAFIE

Agavriloaei 1937 = Gh. Agavriloaei, *Din argot-ul școlarilor*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română Alexandru Philippide", vol. IV, Iași, p. 138–150.

Argotica = *Argotica*, revistă internațională de studii argotice, https://litere.ucv.ro/litere/ro/content/argotica.

Armeanu 1937 = C. Armeanu, *Argot ieșean*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română Alexandru Philippide", vol. IV, Iași, p. 131–137.

Baciu 1985 = Miorița Baciu, *Metafora argotică*, în „Cercetări de lingvistică", nr. 1, an XXX, Cluj-Napoca, Editura Academiei, p. 58–66.

Baciu Got 2006 = Miorița Baciu Got, *Argoul românesc: expresivitate și abatere de la normă*, București, Editura Corint.

Baronzi 1872 = G. Baronzi, *Limba română și tradițiunile ei*, Galați.

Călinescu 1966 = George Călinescu, *Studii și cercetări de istorie literară*, București, Editura Tineretului.

Chelaru 1937 = Gr. Chelaru, „Din limbajul mahalalelor", în Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide", vol. IV, Iași, p. 102–131.

Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, București, Editura Enciclopedică.

Cota 1936 = V. Cota, *Argotul apașilor. Dicționarul limbii șmecherilor*, București, Editura Tiparul Românesc.

Coteanu 1985 = Ion Coteanu *et al.*, *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Croitoru Bobârniche 1996 = Nina Croitoru Bobârniche, *Dicționar de argou al limbii române*, Slobozia, Editura Arnina.

DEX 1996 = Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Editura Univers Enciclopedic.

Dimitrescu 1997 = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, București, Editura Logos.

Dobrescu 1938 = Al.V. Dobrescu, *Argotul*, București.

DȘL 2001 = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.

Iordan 1932 = Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*, Institutul de Filologie Română, Iași.

Iordan 1975 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, Institutul de Lingvistică Română, (ediția I, 1944; ediția a II-a, Editura Științifică, București, 1975, Partea a IV-a. *Fenomene lexicale*).

Lupu 1972 = Coman Lupu, *Observații asupra argoului studențesc*, în „Limbă și Literatură”, XVII, nr. 3, p. 349–351.

Milică 2009 = Ioan Milică, *Expresivitatea argoului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Moise 1982 = Ion Moise, *Note de argou militar*, în „Limba română”, nr. 1, p. 33–39.

Niceforo 1912 = Alberto Niceforo, *Le genie de l'argot,* Paris, Mercure de France.

Orășanu 1961 = N.T. Orășanu, *Întemnițările mele politice*, București, Tipografia națională.

Petre 1978 = Mihai Petre, *Noi contribuții la studiul argoului*, în „Limba română”, nr. 5, p. 489–494.

Scântee 1906 = V. Scântee, *Șmecherească*, în „Dimineața” (21 noiembrie).

Slave 1959 = Elena Slave, *Delimitarea argoului* în „Probleme de lingvistică generală”, vol. I, București, Editura Academiei.

Stoichițoiu-Ichim 2005 = Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale: dinamică, influențe, creativitate,* București, BIC ALL.

Tandin 1993 = Traian Tandin, *Limbajul infractorilor*, București, Editura Paco.

Vasiliu 1937 = Al. Vasiliu, *Din argoul nostru*, în „Grai și suflet”, revista Institutului de Filologie şi Folclor, nr. VII, București, Atelierele SOCEC & Co., S.A.

Voditā 2011 = Daniela Eugenia Vodiță, *Argoul în limba română actuală,* București, Editura Universitară.

Volceanov 1998 = Anca Volceanov, George Volceanov, *Dicționar de argou și expresii familiare ale limbii române*, București, Editura Livpress.

Volceanov 2007 = George Volceanov, *Dicționar de argou al limbii române*, București, Editura Niculescu.

Zafiu 2001 = Rodica Zafiu, *Diversitatea stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității București.

Zafiu 2023 = Rodica Zafiu, *101 cuvinte argotice*, București, Editura Humanitas.

Oana Magdalena Cenac

THE DYNAMICS OF THE ROMANIAN SLANG VOCABULARY AND THE REFLECTION OF THE PHENOMENON IN THE SLANG DICTIONARIES OF THE ROMANIAN LANGUAGE

ABSTRACT

The slang – a branch of the common language through which a category of speakers forms a register of words and expressions intended to camouflage negative aspects of reality – attracted the attention of linguists, who wrote studies and specialized dictionaries. The need for expressiveness and encryption of slang led to the spectacular replacement of terms within a few decades. Our approach aims, starting from the analysis of the bibliography in the field, to capture the dynamics of this highly competitive segment, the transition of some words from the common lexicon to the slang lexicon, the semantic changes undergone, the substitution of some older slang words with words of English origin etc. We shall analyze the linguistic phenomenon, reporting the lexical inventory from the letter C, marked ‘slang’, recorded and explained in the *Explanatory Dictionary of the Romanian Language* (DEX 1996) and in the *Dictionary of Recent Words* (DCR 1997), to the Romanian slang dictionaries.

Keywords: *slang*, *semantic change*, *lexical dynamics*, *meaning*, *significance*.

IMPACTUL DIGITALIZĂRII ȘI AL SISTEMELOR DE INTELIGENȚĂ ARTIFICIALĂ ASUPRA DOMENIULUI LEXICOGRAFIEI

MARIUS-RADU CLIM*

I. Ca activitate culturală, lexicografia a început de câteva milenii, având astăzi dovezi din perioada imperiului sumero-acadian, de unde ni s-au păstrat tăblițe din lut pe care au fost scrise glose. De atunci, lexicografia s-a dezvoltat continuu, glosele lăsând locul dicționarelor care au ajuns disponibile în aproape toate limbile pământului, acoperind toate domeniile cunoașterii și devenind cel mai de succes produs realizat de umanitate. Lucrările lexicografice au cunoscut schimbări profunde de-a lungul vremii, datorate, mai ales, dezvoltărilor tehnologice, evoluției cunoașterii și a nevoilor utilizatorilor. Astfel, după tăblițele de lut, au apărut papirusurile, scrisul de mână pe hârtie, cărțile tipărite, dicționarele online în forma digitală actuală. De asemenea, inclusiv munca lexicografică și percepția asupra ei s-au schimbat. În perioada Evului Mediu, în Europa, munca lexicografilor era considerată lipsită de perspectivă, percepută mai degrabă ca o pedeapsă decât ca o virtute, potrivită pentru un condamnat, nu pentru un om erudit. A rămas memorabilă, pentru acele vremuri, expresia unui vestit umanist italian, Giulio Cesare Scaligero (1484–1558), care afirma că „munca lexicografului este a doua după cea a lui Hercule (lexicographis secundus post Herculem labor)” (*ap.* Corlăteanu, Melniciuc 1992: 189). Fiul său, renumitul astronom Giuseppe Scaligero (1540–1609), a completat această idee afirmând că, dacă un condamnat ar merita o pedeapsă severă din partea unui judecător, aceasta nu ar trebui să fie munca silnică și tortura, ci realizarea de liste de cuvinte, deoarece această activitate cuprinde toate celelalte pedepse la un loc (Clim 2012: 175; 2017: 157–158). Menționăm aici o altă definiție celebră dată termenului *lexicograf*, de către Samuel Johnson în lucrarea *A Dictionary of the English Language* din 1755, și anume: „A writer of dictionaries; a harmless drudge that busies himself in tracing the original, and detailing the signification of words”[1]. Autorul, el însuși un lexicograf de prestigiu al vremii sale, recunoaște, prin sintagma „truditor inofensiv”, cu puțin umor, tocmai această latură a muncii lexicografice care presupune un consum mare de timp și o activitate laborioasă, adesea plictisitoare, pentru realizarea unei lucrări de referință, cum este un dicționar.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, Iași, România.

[1] https://johnsonsdictionaryonline.com/views/search.php?term=lexicographer.

Lexicografia a început prin inserarea de glose pe marginea textelor, pentru a explica anumite cuvinte. Dacă într-o primă fază glosele aveau cuvintele organizate în ordinea în care apăreau în text, mai târziu s-a optat pentru ordinea alfabetică și pentru menționarea lemelor după care să fie oferite definiții și alte informații lexicale. Mai apoi, glosele au fost sistematizate în dicționare. Interesant este faptul că acest traseu a fost parcurs de toate culturile europene în istoria lor.

Dar astăzi, dezvoltarea tehnologică a afectat din nou munca lexicografică, iar apariția instrumentelor digitale a generat inclusiv întrebări de genul: Va mai exista vreun lexicograf în anul 3000? Această întrebare a fost adresată de cercetătorul american Gregory Grefenstette, într-o comunicare intitulată *The Future of Linguistics and Lexicographers: Will there be Lexicographers in the year 3000?*, susținută la conferința Euralex din 1998. Specialistul în procesarea limbajului natural era preocupat de faptul că automatizarea prelucrării limbajului și a activităților lexicografice va duce la dispariția lexicografilor ca cercetători ai lexicului. Această idee se baza pe rolul lexicografilor în realizarea de dicționare. Potrivit lui Adam Kilgarriff[2], lexicograful ideal ar trebui

a. să adune citatele pentru un cuvânt dat,
b. să împartă citate în grupuri,
c. să decidă de ce citatele au fost clasificate astfel,
d. să-și codifice concluziile într-o definiție de dicționar (Grefenstette 1998: 38).

În ce privește primele două etape din activitatea lexicografică, deja în acea perioadă lingvistica computațională putea face analize de corpusuri destul de precise (desigur pentru limbile care aveau corpusuri adnotate), putea evidenția structurile de limbă din ce în ce mai complexe. De asemenea, corpusurile din ce în ce mai mari puneau la dispoziție modele de utilizare a cuvintelor dintr-o limbă. Rămâneau atunci sintetizarea citatelor și definirea termenilor. Prin proiectele desfășurate până atunci, precum WordNet, s-a dovedit că pentru un calculator aceste obiective erau încă departe și doar un lexicograf putea ordona și compara sensurile unui cuvânt și putea oferi explicații pentru structurile stabile de cuvinte.

Răspunsul la întrebarea lui Gregory Grefenstette a venit de la un lingvist și lexicograf englez Michael Rundell care, într-un articol din 2012, sublinia faptul că lexicografii nu vor dispărea, dar evident, nu vor mai face ceea ce fac astăzi. Și nu doar munca lor va fi diferită, ci și produsele realizate vor arăta altfel. Și acest lucru se va datora în special influenței inteligenței artificiale care va avea un impact uriaș asupra lexicografiei, atât în ce privește procesul de compilare lexicografică, cât și în ce privește integrarea datelor lexicografice în modele bazate pe inteligența artificială pentru a crea produse complet noi. Astăzi relația dintre lexicografie și inteligența artificială este încă una indirectă, întrucât lucrările lexicografice sunt resursele necesare domeniului inteligenței

[2] Aceste idei au fost exprimate în lucrarea de doctorat pe care Adam Kilgarriff a susținut-o în 1992: „i) gather corpus of citations for_a given word, (ii) divide the citations into clusters, (iii) decide why the cluster member belong together, and (iv) code their conclusions into a dictionary definition”.

artificiale pentru a-și îmbunătăți aplicațiile, iar automatizarea va accelera procesele lexicografice și le va adapta mai ușor pentru fiecare utilizator sau situație de comunicare.

II. Există diverse nuanțe în definirea domeniului lexicografiei evidențiate de-a lungul vremii. Acest domeniu a fost asimilat, în general, doar realizării dicționarelor. Conform primei ediții a *Dicționarului Oxford*, terminată în 1933, termenul *lexicography* a fost atestat în scris în anul 1680 și cei doi autori, James Augustus Henry Murray și Henry Bradley, au conferit acestui termen următorul sens: ”The writing or compilation of a lexicon or dictionary; the art or practice of writing dictionaries”. Cea de a doua ediție a acestui dicționar, finalizată în 1989, a păstrat sensul inițial, însă în cea de a treia ediție, proiectată doar în format electronic, sensul termenului a fost redus doar la „the theory and practice of writing dictionaries”[3]. Se observă, de asemenea, o diferențiere clară pe care autorii au urmărit-o, între lexicografie și lexicologie, cea din urmă fiind asimilată doar studiului vocabularului, al cuvintelor din perspectiva formei, a înțelesului și a comportamentului în limbă.

O altă definiție notabilă provine din *Dictionary of Lexicography* (realizat de R.R.K. Hartmann și Gregory James). Autorii definesc lexicografia drept „the professional activity and academic field concerned with dictionaries and other reference works” și identifică două componente distincte ale acestei activități: una practică, ce presupune realizarea propriu-zisă a dicționarelor, și cealaltă teoretică, presupunând analiza și critica dicționarelor. Accentul pus de autori pe latura academică a domeniului lexicografiei se datorează în special rolului pe care aceștia îl dau unui dicționar: acela de a proteja limba și de a o influența în direcția conservării identității ei. Pentru R.R.K. Hartmann și Gregory James, lexicografia cuprinde mai multe subdomenii, cum ar fi: lexicografia bilingvă, computațională, dialectală, enciclopedică, etimologică, istorică, a limbajelor speciale, regională, a uzului etc. De asemenea, ei consideră lexicografia o disciplină de sine stătătoare, care interferează cu alte domenii, precum terminologia, lexicologia, tehnologia informației.

În dicționarele românești însă, chiar și în secolul al XX-lea, există accepții contradictorii în ce privește definirea lexicografiei, determinate în special de relația acesteia cu lexicologia, dar și de obiectul de studiu. Astfel, DEX, ediția 1975, oferă următorul sens termenului *lexicografie*: „Disciplină a lingvisticii care stabilește principiile și metodele practice de întocmire a dicționarelor. ♦ Totalitatea dicționarelor (dintr-o țară, dintr-o epocă, dintr-un domeniu etc.)”. O definiție asemănătoare este dată și în DLR unde lexicografia apare ca o

> activitate de elaborare a dicționarelor, constând în înregistrarea (alfabetică) și cercetarea cuvintelor, expresiilor etc. unei limbi, ale unui dialect etc., considerate în forma și, mai ales,

[3] Această ediție a dicționarului poate fi comandată de pe internet, dar multe din definițiile existente au fost puse la dispoziția publicului în mod gratuit de Universitatea din Oxford, pe pagina Departamentului Oxford University Press, la următoarea adresă: https://www.oup.com/elt/catalogue/teachersites/oald7/?cc=ro.

> în semnificația lor; p. ext. rezultatul acestei activități; disciplină a lingvisticii care studiază tehnica alcătuirii dicționarelor (DLR s.v.).

După cum se poate observa, prin această definiție a fost detaliată și metoda de lucru folosită la realizarea unui dicționar, și anume modul de ordonare și de prelucrare a materialului lexical, dar lexicografia nu a fost considerată o știință de sine stătătoare, ci a fost subordonată lingvisticii (Clim 2012: 180).

Într-o altă lucrare de referință, *Dicționarul general de științe. Științe ale limbii* realizat de Angela Bidu-Vrănceanu și alte patru colaboratoare, se poate regăsi următoarea definiție:

> disciplină lingvistică elaborată treptat, care a apărut mai întâi (sec. al XVI-lea) prin practica alcătuirii diverselor dicționare pentru anumite limbi și, mult mai târziu (sec. al XX-lea), ca tehnică elaborată și comentată de alcătuire a dicționarelor, domeniu al lingvisticii aplicate (DȘL 1997).

În acest articol găsim, pe lângă definiția citată, câteva referiri la istoria lexicografiei românești, și anume la primele dicționare publicate, dar și multe corelații privind lexicografia franceză: istoricul ei și stadiul actual al cercetărilor lexicografice. De asemenea, sunt prezentate destul de detaliat și realizările din domeniul lexicografiei computaționale referitoare la informatizarea *Trésor de la lanque française (TLFi)* și a altor dicționare electronice de mici dimensiuni.

Evidențiem aici și concepția lui Theodor Hristea. În viziunea sa, lexicografia este aceea care „stabilește principiile și metodele de întocmire a dicționarelor". El mai afirmă că „prin același termen mai desemnăm, adeseori, totalitatea dicționarelor de care dispune o limbă oarecare" (Hristea *et al.* 1984: 7) Autorul se ocupă mai profund de tema dicționarelor, menționând că despre acestea

> s-a spus că sunt prin definiție opere imperfecte, iar imperfecțiunea lor provine în primul rând de la faptul că ele sunt de două ori lacunare: o dată pentru că nu inserează toate unitățile lexicale ale unei limbi vii, iar, a doua oară, pentru că mai omit și o serie de sensuri ale cuvintelor pe care le înregistrează (*ibid.*: 11).

Și, nu în ultimul rând, trebuie menționat Ernst Wiegand, pentru care lexicografia are în vedere studiul tipurilor de dicționare și scopul acestora, înregistrarea și prelucrarea informațiilor din limbă și organizarea procesului lexicografic. El are meritul de a fi primul lexicograf care a definit dicționarul ca pe un produs de utilitate publică și care a afirmat că importanța unui dicționar poată fi măsurată ținând cont de uzul acestuia, precum și de situațiile de utilizare.

III. În ce privește evoluția domeniului lexicografiei, cercetătorul american Tom McArthur, autorul lucrării *Worlds of Reference. Lexicography, Learning and Language from the Clay Tablet to the Computer*, menționează existența a patru etape în evoluția

dicționarelor și a lexicografiei (*ap.* Hartmann, James 199: VII). Aceste etape reflectă evoluția comunicării umane, întrucât lexicografia s-a dezvoltat în mod natural odată cu nevoile de comunicare ale vorbitorilor. Cele patru etape sunt:

A. prima fază, cea a exprimării orale, în care primele lucrări lexicografice circulau sub formă de versuri (de exemplu, în culturile persană, arabă și sanscrită) având ritm și rimă pentru a facilita memorarea și transmiterea lor de la o generație la alta;

B. dezvoltarea scrisului a permis avansul dicționarelor, odată cu organizarea mai complexă a informațiilor, extinderea conținutului datorită înlocuirii memorării cu consultarea scrisă, și diversificarea scopurilor pentru care erau redactate, precum și a utilizatorilor;

C. apariția tiparului a facilitat publicarea unui număr mare de dicționare, schimbând totodată atitudinea utilizatorilor față de rolul educativ și autoritatea dicționarelor în privința limbii;

D. a patra etapă, informatizarea limbajului, a revoluționat lexicografia atât în conceperea și realizarea dicționarelor, cât și prin deschiderea unui spectru larg de posibilități de cercetare și utilizare a informațiilor lingvistice (Clim 2012: 183; 2017: 158–159).

IV. În ce privește rolul dicționarelor, există multe studii care menționează impactul acestor lucrări lexicografice asupra vorbitorilor de limbă. Într-un studiu privind tendințele actuale din lexicografia franceză, lingvistul Alain Rey subliniază faptul că apariția dicționarelor a fost motivată de nevoile sociale, dovada fiind anterioritatea dicționarelor bilingve față de cele monolingve. El susține că tradiția îndelungată a lexicografiei constituie un obstacol în calea adaptării la noi condiții teoretice:

> l'ancienneté et le caractère conventionnel de la pratique lexicographiques expliquent la lenteur d'une adaptation à des conditions théoriques nouvelles et encore indécis (Rey 1970: 471).

Din acest motiv, el propune ca dicționarele să fie analizate ca obiecte metalingvistice prin intermediul cărora poate fi evidențiată atitudinea socială față de limba vorbită (Clim 2017: 159–160):

> il faut insister sur l'intérêt d'une étude concernant le dictionnaire en tant qu'objet métalinguistique. Cette étude stimulerait la réflexion sémantique et serait révélatrice des attitudes sociales vis-à-vis du langage. Une science lexicographique serait ainsi… une contribution à la socio-linguistique (*ibid.*: 473).

Dicționarele au fost întotdeauna considerate lucrări de referință „care înregistrează cuvintele unei limbi ori a două sau mai multe limbi" (DȘL 1997, s.v. *dicționar*) și care „indică sensul sau sensurile diferitelor cuvinte" (Ducrot, Todorov 1972: 71: „Le dictionnaire… indique le ou les sens que possèdent les mots"). Rolul lor este acela de a furniza cât mai multe informații despre o limbă sau mai multe limbi utilizatorilor lor sau,

mai bine zis, de a activa deprinderile lingvistice ale cititorilor și nu neapărat de a le da noi competențe lingvistice. Al. Graur, într-un articol intitulat chiar *Rolul dicționarelor*, avertizează asupra nevoii permanente de cultivare a limbii. Plecând de la afirmația că „limba se schimbă neîncetat și nu se poate să nu se schimbe" (Graur 1976: 349), lingvistul român semnalează greșelile cel mai des apărute în dicționare și care promovează o exprimare incorectă. El semnalează faptul că, la începutul secolului al XX-lea, s-a putut observa același fenomen când existau foarte multe cuvinte pronunțate greșit (ca de exemplu, *trebonar*, *adimistrator*). Pentru îndepărtarea din limbă a acestor greșeli, Al. Graur evidențiază rolul decisiv al dicționarelor care menționau formele corecte. Dar, în acel context, așa cum arăta autorul „ne grăbim să deschidem ușa inovațiilor greșite". El sugerează ca mai departe dicționarele de limbă să evidențieze numai formele corecte și cele incorecte să fie consemnate de *Dicționarul limbii române* ca forme corupte sau greșite „pentru că va veni poate o vreme când ele vor servi unui lingvist pentru cine știe ce demonstrație" (*ibid.*: 349).

De asemenea, R.R.K. Hartmann și G. James evidențiază rolul dicționarelor ca autoritate supremă în ceea ce privește utilizarea și definirea sensurilor cuvintelor. Ei subliniază, de asemenea, influența semnificativă pe care dicționarele o au în protejarea și menținerea identității limbii:

> The dictionary is supposed to represent some form of final authority in matters of lexical meaning and use. The academy dictionaries typically exert considerable influence… in protecting a language from what are perceived as unacceptable or corrupting pressures, for example, excessive borrowing from other languages (Hartmann, James 1998: IX).

Este important de menționat faptul că dicționarele nu oferă o colecție exhaustivă a lexicului unei limbi, ci, în funcție de tipul lucrării sau de publicul-țintă, este selectată doar o parte din vocabularul limbii respective (Guilbert 1975: 38). Cu toate acestea, funcția principală a dicționarelor rămâne cea descriptiv-normativă, ele servind ca modele pentru utilizarea corectă a lexicului unei limbi.

Aceeași idee este susținută și de Aïno Niklas-Salminen în studiul său despre neologie, unde subliniază rolul dicționarelor de a oferi o normă ideală, la care toți vorbitorii sunt invitați să se raporteze (Clim 2017: 159):

> Le dictionnaire, comme tous les ouvrages de l'enseignement vise à donner une image de l'homme, norme idéale à laquelle doivent se conformer tous les locuteurs (Niklas-Salminen 2001: 118).

De asemenea, Jean Pruvost și Jean-François Sablayrolles, în lucrarea consacrată neologismelor, subliniază rolul de arbitru al dicționarelor în ce privește dinamica limbii. Autorii evidențiază responsabilitatea lexicografilor în a decide care cuvinte noi să intre sau nu într-un dicționar al limbii:

> Aux lexicographes est ainsi dévolue également la *veille néologique* (un néologisme en soi), avec pour délicate responsabilité le choix des mots nouveaux qui auront le privilège d'entrer dans les colonnes du dictionnaire (Pruvost, Sablayrolles 2003: 16).

După părerea lor (*ibid.*: 121–122), inserarea unui anumit termen neologic într-un dicționar depinde de mai mulți factori:

– informațiile de care dispune lexicograful în analiza unui termen;

– așteptările publicului: fie de a găsi definiții ale tuturor cuvintelor din limbă, fie de a considera că lexicograful nu și-a luat în serios rolul de gardian al limbii, introducând cuvinte care nu ar trebui trecute;

– formația și sensibilitățile lingvistice ale lexicografului;

– perioada istorică și ideologia momentului;

– tipul de dicționar și periodicitatea reeditării.

V. Preocupările pentru digitalizare și dezvoltarea instrumentelor de prelucrare a limbajului natural au generat și o readaptare a modului de definire a lexicografiei. După Sven Tarp lexicografia înseamnă „the discipline that deals with dictionaries and other reference works designed to be consulted in order to retrieve information" (2018: 19). Așadar nu doar dicționarele, realizate în modul tradițional, constituie produsul final al lexicografiei, ci și dezvoltarea de corpusuri adnotate la nivel de lemă, de aplicații de învățare a limbilor străine, precum și asistenții de scriere, de corectare automată care au fost realizați după principii lexicografice. Datorită acestor schimbări, lexicografia a ajuns să se ocupe din ce în ce mai mult cu alte produse decât dicționarele. Așadar este nevoie de o schimbare de perspectivă. Pe de o parte, lexicografia va rămâne focalizată pe realizarea de dicționare, după metode consacrate, fie în format fizic, fie digital, rezultatul fiind lucrări lexicografice precum: dicționarele, glosarele, tezaurele, lexicoanele sau enciclopediile. Pe de altă parte, datorită dezvoltării tehnologice au apărut produse sau programe noi care necesită expertiza lexicografică. Printre aceste produse noi putem menționa glosarele moderne sau alte date lexicografice integrate în programe precum asistenți de scriere, asistenți de lectură, traducere automată sau alte instrumente. Din această perspectivă, realitatea actuală ne dovedește faptul că noua sarcină a lexicografilor nu mai este doar aceea de a aduna date lexicografice pentru realizarea de dicționare, ci de a dezvolta tipuri de date lexicografice complet noi, în colaborare cu informaticienii, realizând produse care conțin și o componentă lexicografică.

Cercetătorul danez Sven Tarp observă o revenire a gloselor în lexicografia actuală. În limba română, termenul *glosă* vine din greacă și este definit în DLR, drept „explicare a unui cuvânt rar sau învechit". În textele vechi glosele erau introduse de scribi sau de traducători pentru a oferi explicații pentru cuvinte necunoscute sau pentru sensuri mai greu de înțeles pentru cititori. Cu timpul glosele au fost organizate, fie la finalul paginii, fie la finalul textului. Deși rolul lor a fost preluat mai apoi de dicționare, astăzi găsim glose în note pentru a defini un termen necunoscut sau a oferi explicații suplimentare pe care

autorul sau traducătorul le consideră necesare pentru înțelegerea textului. Datorită dimensiunilor lor reduse și a faptului că pot concentra informații diverse în funcție de necesitatea de comunicare, astăzi glosele sunt foarte multe utilizate în lucrări non-lexicografice, tipărite sau digitale. Rolul lor principal a devenit astăzi acela de a oferi explicații pentru înțelegerea unui cuvânt străin sau necunoscut. De aceea, cercetătorii danezi Sven Tarp și Rufus Hjalmar Gouws propun delimitarea în domeniul lexicografiei a două subdomenii: dicționografia și glosografia (Tarp, Gouws 2023: 436). Indiferent dacă termenii propuși se vor impune sau nu, este evident faptul că glosele au un rol important în noua paradigmă digitală. Noul tip de glosă este de fapt o singură informație lexicografică, fără caracteristicile formale ale unei intrări de dicționar, prin care cititorul are acces rapid la un răspuns în procesul de lectură sau de scriere a unui text. Într-un fel asistăm la o reeditare a rolului gloselor din textele vechi, doar că, prin dezvoltarea tehnologică glosele nu mai încarcă vizual textul ca în trecut, ci sunt disponibile acum doar atunci când cititorul are nevoie de ele pentru a înțelege un cuvânt. În plus, ele nu au doar un rol explicativ, asemenea gloselor vechi, ci conțin o recomandare și au drept scop suplimentar instruirea utilizatorului.

În curs de dezvoltare în această perioadă sunt mulți asistenți de scriere digitală precum: Grammarly, Ginger, Deepl Write, Language Tool sau ProWritting Aid care se bazează pe modele lingvistice ce au la bază inteligența artificială. Așa cum observa și Sven Tarp, inteligența artificială a pătruns în toate activitățile specifice lexicografiei: selectarea, pregătirea, stocarea, prezentarea și integrarea datelor în diferite instrumente (Tarp 2023: 108). Astfel asistenții de scriere digitală folosesc date lexicografice atât pentru antrenare și învățare automată, cât și pentru a corecta utilizatorul. Dar aceste date nu sunt stocate doar într-un format specific dicționarelor (cum sunt bazele de date tradiționale, structurate pe leme), ci sunt stocate și în baze de date orientate spre probleme direct legate de modelul lingvistic al limbii respective. Când programul detectează o eroare sau o problemă, el o semnalează utilizatorului. Dacă utilizatorul verifică eroarea, atunci i se propune o sugestie, o corectură sau un comentariu. Pentru ca aceste programe să poată oferi răspunsuri corecte este nevoie ca ele să fie antrenate pe corpusuri de texte cât mai mari, care să fie adnotate la nivel de cuvânt, dar și complet corectate. De asemenea, compilarea unor corpusuri paralele de texte, poate ajuta programul să facă deosebirea între ceea ce este corect și ceea ce e greșit într-un document. Chiar dacă, în prezent, acești asistenți de scriere sunt utilizați mai ales pentru limba engleză, cu siguranță, prin antrenarea de corpusuri de texte mari din alte limbi, aceste programe se vor dezvolta curând și pentru celelalte limbi. Dar utilizarea lor ne dovedește faptul că asistăm la o nouă paradigmă de manifestare a limbii scrise. Pe de o parte, asistăm la o diversificare a posibilităților de a scrie rapid, corect, în variate stiluri și limbi. Dar, pe de altă parte, fără o îndrumare constantă și discretă din partea lexicografilor, dar și fără o preocupare din partea utilizatorului de a dobândi arta scrisului, există riscul de a nu mai putea comunica într-un mod în care să fie înțeles.

Prin implicarea domeniului inteligenței artificiale în realizarea dicționarelor, informația lexicografică este transformată dintr-un instrument pasiv, tipărit, într-unul activ, aflat permanent la dispoziția utilizatorului de limbă. Așa cum am arătat deja, informația lexicografică poate oferi sugestii de cuvinte, de sinonime, de propoziții adaptate contextului lingvistic al utilizatorului: de exemplu, un tezaur precum WordNet va putea recomanda sinonime relevante pentru un text, în funcție de stilul și de situația de comunicare. Informația lexicografică poate fi personalizată atât după cunoștințele utilizatorului, cât și după natura textului, oferind termeni tehnici sau specifici unui stil științific anume sau oferind definiții simple sau exemple educative, în cazul unor situații de învățare. Dicționarele pot deveni interactive, evidențiind greșelile de scriere, sugerând alternative sau îmbunătățiri în timp real ale documentelor scrise. De asemenea, prin utilizarea asistenților virtuali, aceste dicționare pot deveni mijloace de învățare, de dialog cu utilizatorul care învață prin dictare, primind sugestii sau corecții în timp real.

Concluzii

Odată cu dezvoltarea tehnologică, observăm că rolul lexicografului a crescut, iar munca acestuia s-a diversificat. Expertiza lexicografică este absolut necesară pentru a crea instrumente de comunicare și de redactare care să ajute utilizatorul să comunice și să scrie corect gramatical, inteligibil și în acord cu norma limbii pe care o folosește. Lexicograful este dator să nu devină robul dezvoltării tehnologice, ci să înțeleagă rolul activității sale: de normare, de corectare și de instruire a utilizatorului de limbă, pentru a fi capabil de a utiliza corect limba în procesul de comunicare și de a fi înțeles de către interlocutor. Astăzi asistăm la o deteriorare a limbii scrise, mai ales la generațiile tinere, datorită, într-o mare măsură, și a instrumentelor folosite pentru comunicare: telefon, tabletă, laptop și a programelor de interacțiune digitală. Această situație necesită dezvoltarea de noi metode didactice care să motiveze utilizatorii de limbă să o folosească în mod corect. De aceea este nevoie de a adapta informația lexicografică și de a o transforma din instrument pasiv într-unul activ care să interacționeze cu utilizatorul în procesul de scriere. Astfel relația dintre lexicografie și inteligența artificială se va diversifica, automatizarea proceselor de realizare a dicționarelor fiind de un real folos în crearea și rafinarea algoritmilor de procesare a limbajului natural pentru analiza corpusurilor mari de texte și pentru detectarea și definirea neologismelor. În plus, dicționarele realizate cu ajutorul inteligenței artificiale vor putea fi adaptate mai ușor utilizatorilor și contextelor de comunicare. Și, nu în ultimul rând, pentru lexicograf este absolut necesară utilizarea de noi instrumente și tehnologii digitale pentru a crește productivitatea procesului lexicografic.

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu 1996 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Lexicografia și metalexicografia*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLVII, nr. 1–6, București, p. 43–49.

Clim 2012 = Marius-Radu Clim, *Neologismul în lexicografia românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Clim 2017 = Marius-Radu Clim, *Lexicografia şi evoluţia dicţionarelor: între formatul tipărit şi cel digital*, în Gabriela Haja (editor), *Lexicografia academică românească: studii, proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Corlăteanu, Melniciuc 1992 = Nicolae Corlăteanu, Ion Melniciuc, *Lexicologia*, Chișinău, Editura Lumina.

DEX 1975 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția I, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală, https://dex1.solirom.ro/.

DȘL 1997 = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar general de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul I, partea a 5-a, *Litera D* (*Deținut–Discopotiriu*) redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, 2007; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită),* redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, 2008, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

Ducrot, Todorov 1972 = Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris, Editions du Seuil.

Graur 1976 = Al. Graur, *Rolul dicţionarelor*, în „Limba română”, anul XXV; nr. 4, iulie-august, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 349–350.

Grefenstette 1998 = Gregory Grefenstette, *The Future of Linguistics and Lexicographers: Will there be Lexicographers in the year 3000?*, in Thierry Fontenelle, Philippe Hiligsmann, Archibald Michiels, André Moulin, Siegfried Theissen (eds), *Actes EURALEX'98 Proceedings*, vol. I, Liège, Université de Liège, p. 25–41.

Guilbert 1975 = Louis Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Librairie Larousse.

Hartmann, James 1998 = R.R.K. Hartmann, Gregory James, *Dictionary of Lexicography*, Londra, Editura Routledge.

Hristea *et al.* 1984 = Mioara Avram, Grigore Brâncuş, Gheorghe Bulgăr, Georgeta Ciompec, Ion Diaconescu, Theodor Hristea, Rodica Bogza-Irimie şi Flora Şuteu. Coordonator: Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, Ediţia a treia, revăzută şi din nou îmbogăţită, Bucureşti, Editura Albatros.

Niklas-Salminen 2001 = Aïno Niklas-Salminen, *Sur la néologie et la norme*, în *La norme lexicale*. Etudes rassemblées par Gilles Siouffi et Agnès Steuckardt, Montpellier, Université Paul-Valéry Montpellier III, p. 109–126.

OD 1993 = James Augustus Henry Murray, Henry Bradley, *A New English Dictionary on Historical Principles: Founded Mainly on the Materials Collected by the Philological Society (Volume 6, part 1: L)*, 1933, disponibil online http://www.archive.org/details/oed6aarch.

Pruvost, Sablayrolles 2003 = Jean Pruvost, Jean-François Sablayrolles, *Les Neologismes*, Paris, Presses Universitaires de France.

Rey 1970 = Alain Rey, *Sémantique et lexicographie (orientations actuelles des dictionnaires français)* în *Actes du Xe Congrès International des Linguistes, Bucharest, 28 août – 2 septembre 1967*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 469–473.

Rundell 2012 = Michael Rundell, *The road to automated lexicography: an editor's viewpoint* în Sylviane Granger, Magali Paquot (ed.), *Electronic Lexicography*, Oxford, Oxford University Press, p. 15–30.
Tarp 2018 = Sven Tarp, *Lexicography as an Independent Science*, în Pedro Antonio Fuertes-Olivera (editor), *The Routledge Handbook of Lexicography*, London / New York, Routledge, p. 19–33.
Tarp 2023 = Sven Tarp, *Eppur si muove: Lexicography is becoming intelligent!*, în „Lexikos", 33, p. 107–131, https://doi.org/10.5788/33-2-1841.
Tarp, Gouws 2023 = Sven Tarp, Rufus H. Gouws, *A Necessary Redefinition of Lexicography in the Digital Age: Glossography, Dictionography and Implications for the Future*, în „Lexikos" 33, p. 425–447, https://doi.org/10.5788/33-1-1826.

THE IMPACT OF DIGITIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS ON THE FIELD OF LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

The history of the field of lexicography is closely linked to the national culture of a people and reflects the stages of development of that language. Lexicography is also influenced by technological developments, it reflects social evolution, uses newly emerging technical tools and adapts to new contexts of social communication. The changes brought about by machine learning, deep learning, artificial neural networks and natural language processing tools have a defining impact on the digital domain and the way human language is analyzed. This has led to the emergence of numerous language research tools, corpora of written or spoken language with or without word-level annotation, and various lexicographic works, adapted to users, whether they are language researchers or speakers.

All these aforementioned areas of digital research have led to the emergence of several artificial intelligence systems that make use of human language and implicitly influence the field of lexicography research. This article aims to highlight the changes in the field of lexicography in the digital age, as well as the trends redefining lexicography and its role in the study of human language. The understanding of lexicography and lexicographic achievements need to be redefined in relation to new cultural, social trends and the needs and tools of human communication.

Keywords: *dictionary*, *digitization*, *interdisciplinarity*, *lexicography*, *assisted writing*, *purpose of dictionary*.

CONTRIBUȚII LEXICALE LA *DICŢIONARUL LIMBII ROMÂNE* ȘI LA *DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE*, REDACTATE SUB EGIDA ACADEMIEI ROMÂNE – MS. 3517 BAR: NICOLAE MILESCU SPĂTARUL, *HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII. O SAMĂ DE ÎNVĂȚĂTURI* (CCA 1658–1661) (LITERA E)

MIOARA DRAGOMIR*

Continuăm seria de studii, începută în anul 2019[1], cu analiza cuvintelor cu litera *E*, extrase din cele peste 1200 de foi ale textului *Hronograf den începutul lumii*, din ms. 3517 BAR – traducere din limba greacă post-bizantină, realizată, în opinia noastră, în intervalul 1658-1661, de Nicolae Milescu Spătarul și copiat de doi scribi, în această copie-prototip, în perioada 1661-1672[2].

Lista cuvintelor cu litera *E* este mult mai restrânsă decât cele prezentate anterior și cuprinde 36 de cuvinte și forme: *eclipsis (eclipsâs)*, *eclisâiaș (clisâiaș)*, *efud*, *eghiptineana*, *egumăn*, *elefantin (elefandin*, *lefantin, -ă)*, *elen (elin)*, *elinesc*, *elinească*, *elinie*, *emir*, *eparh*, *eparhie*, *episcopie*, *epistolie*, *epitrop*, *epomid (epomidă)*, *eresie*, *eretic (iritic*, *eritic*, *iretic)*, *ermice*, *ethiop*, *ethiopan*, *ethiopancă*, *evgheni*, *evnuh*, *evnomian*, *exarh*. Circa o treime dintre aceștia sunt din sfera religioasă: *eclisâiaș*, *efud*, *egumăn*, *episcop*, *episcopie*, *epomid* (*epomidă*), *eresie*, *eretic*, *exarh*. Alți termeni sunt din sfera astronomiei: *eclipsis (eclipsâs)*, a etnonimelor: *elen*, *elinesc*, *elinească*, *elinie* etc.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] Am prezentat cuvintele cu litera *A* din *Hronograf* (în număr de 130 de termeni) la workshopul de la acea vreme. Am publicat acest prim studiu în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, 2019–2020, tom LIX–LX, p. 7-42 (Dragomir 2019). În continuare, analiza cuvintelor cu litera *B* (108 termeni) în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, în 2022; *Rarităţi lexicale în* Hronograf den începutul lumii *(ms. 3517 cca 1658–1661) – analiză în vederea lucrului la* Dicţionarul limbii române *şi la* Dicţionarul etimologic al limbii române *redactate sub egida Academiei Române (Litera C, partea I, cădă-cap),* în *Actele Colocviului international „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. 2020–2021*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022, p. 51-60; *Rarităţi lexicale în* Hronograf den începutul lumii *(ms. 3517, cca 1658–1661) – analiză în vederea lucrului la* Dicţionarul limbii române *şi la* Dicţionarul etimologic al limbii române *redactate sub egida Academiei Române (Litera C, partea capăt-chizăşie),* în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, 2023, t. LXIII, 2023, p. 7–38.

[2] Am publicat, foarte recent, ediția critică a manuscrisului 3517 BAR, Dragomir 2024, în care sunt discutate aceste date.

În urma demersului comparativ prin raportare la textul grecesc, am putut constata care dintre elementele lexicale prezentate sunt împrumuturi contextuale, preluate din cronograful grecesc. De asemenea, trebuie precizat că o parte din cuvintele analizate aici au fost prezentate în lucrarea noastră despre studiul lexicului acestui manuscris (Dragomir 2017) și, desigur, reluate sintetic în ediția critică a manuscrisului (Dragomir 2024).

Precizăm încă o dată că cercetarea noastră din seria de studii dedicate celor două dicționare academice, din care aici analizăm cuvintele cu litera *E*, este realizată dintr-o perspectivă lingvistică trecută prin filtrul lexicografului lucrător la *Dicționarul limbii române*, care are în vedere tot ceea ce prezintă importanță pentru un articol lexicografic, în special elementele care fac ca termenii prezentați aici să constituie o raritate lexicală. Astfel, subliniem o dată în plus: ne-au interesat toate cuvintele, nu doar cele pentru am identificat prime atestări în textul cercetat și am extins înregistrarea și peste limita numărului de hapaxuri consemnate. Ne interesează orice formă sau variantă a cuvântului, fie de singular, fie de plural, care va putea fi înregistrată de redactorul DLR, orice sens neînregistrat în DA sau în prima ediție din DLR și descoperit de noi în *Hronograf* și în textul *O samă de învățături*, orice sens nou pe care atestarea noastră îl aduce, pentru ilustrarea cuvântului în secolul al XVII-lea, orice clarificare etimologică, fonetică sau de altă natură, pe care demersul de comparare cu textul grecesc îl poate oferi. Acestea și alte aspecte întâlnite în cuvintele analizate de la începutul acestei serii de comunicări, articole și studii ne determină să vorbim despre ceea ce prezentăm ca despre *rarități lexicale*, mai cu seamă că este vorba despre vechea română literară.

Am analizat cuvintele prezentate prin raportare la articolele lexicografice din seria nouă a DLR, față de care urmărim îmbogățirea redactării prin atestarea cuvintelor, a formelor de singular și de plural, a sensurilor, cuvintelor, etimologiilor, chestiunilor privind accentul etc. din cele două texte ale ms. 3517 BAR: *Hronograf den începutul lumii* (f. 1^r–f. 592^r) și *O samă de învățăturii* (f. 592^v–f. 608^v).

eclípsis, **eclipsâs** s. f. < ngr. ἔκλειψις, cf. DLR (s.v. *eclipsă*)[3]. Cu sensul „dispariție parțială sau totală, de scurtă durată, a imaginii unui astru, ca urmare a interpunerii unui corp ceresc între el și observator sau a intrării lui în conul de umbră al altui corp ceresc fără lumină proprie; perioadă de timp cât durează acest fenomen”, în DLR (s.v. *eclipsă*) termenul este atestat la NECULCE, L.[4], CANTEMIR, I. I., FN anul 1699 ș.a. *Hronograful* prezintă o seamă de atestări anterioare prețioase, adică prime atestări. Cuvântul este un împrumut contextual din textul grecesc K (334), cu forma neadaptată fonetic. În trei locuri, acest termen prezintă și forma cu fonetism specific dialectului literar nordic din Moldova, iar sensul lui este resimțit de traducător ca fiind necunoscut și este glosat: „Iar n-al treili an de împărățâia acestuia, să feace soarelui *eclipsâs*, adecă întunecă soarele” (f. 311^v); „În

[3] În DLR (s.v.) se propune etimologie multiplă: ngr. ἔκλειψις, lat. *ĕclīpsis, -is,* fr. *éclipse,* iar varianta *ecliză* din it. *ecclise*.

[4] Pentru siglele din *Dicționarul limbii române*, ediția I, v. *Bibliografia* DA/DLR, disponibilă online la adresa https://dlr1.solirom.ro/, la pagina „Peritexte” (DA I_1, DA II_1, DLR I_3, DLR VI).

dzâlele lui s-au făcut soarelui *eclipsâs*, adecă au întunecat soarele foarte, atâta cât s-au vădzut toate stealele ceriului. Şi dzâcea oamenii că iĕste pierirea lumii” (f. 316^{v}); „Iară când fu n-al şeaptelea an de împărăţâia lor, în 9 dzâle a lui săptevri, în cinci ceasuri de dzî, într-o duminecă, s-au făcut *eclipsâs*, adecă s-au întunecat soarele atâta cât s-au vădzut toate stealele ceriului” (f. 357^{v}); „În vreame-aceaia s-au făcut *eclipsis* soarelui, adecă au întunecat, cât s-au vădzut în namiadzăzî stealele ceriului” (f. 420^{v}); „Pre aceaia vreame, s-au făcut în ceriu *eclipsis*, de s-au întunecat soareli” (f. 437^{r}).

eclisâiáş, **clisâiáş** s. m. < ngr. ἐκκλησιάρχης[5], cf. DLR (s.v. *ecleziarh*). Cu diferite forme și sensul „cleric care are în grija sa rânduiala serviciului religios într-o biserică sau mănăstire, precum și epitropia obiectelor de cult; șeful slujitorilor unei catedrale sau mănăstiri”, cuvântul este atestat în anul 1626 (în I. BIANU, D. R.), PRAV. MOLD., DOSOFTEI, V.S., în anul 1725 (în IORGA, S.D.), ANTIM, O. ș.a. *Hronograful* oferă alte atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea, înainte de scrierea lui DOSOFTEI, V.S., cu două variante lexicale notabile, neînregistrate în DLR: „Iară împărăteasa întrebă pre *eclisâiĕşi*: „Unde sânt călugării?”. Iară *eclisâiaşul* dzâsă cătră împărăteasa” (f. 419^{r}); „Nime în besearecă nu mai era den călugări, fără numai de egumănul şi de preotul ce cânta Svânta Liturghie şi peaveţâi den strană, ce cânta, şi cu *clisâiaşul*” (f. 419^{r}).

efúd s. n. < slavon. **єфодъ**, **єфоүдъ**, ngr. ἐφωδ, ἐφούδ, cf. DLR (s.v. *efod*). Cu sensul „(la vechii evrei) veșmânt sacru al marelui preot, format dintr-un pieptar de in colorat în patru culori, dintr-o centură din aceeași stofă și din alte decorații și ornamente”, cuvântul este atestat în PO, NEAGOE, ÎNV. În *Hronograf* se află atestări importante pentru redactare, care indică circulația cuvântului în secolul al XVII-lea. Termenul este un împrumut contextual din cronograful grecesc K (68); traducătorul aduce unele explicații pentru înțelegerea sensului: „Văşmintele jidovilor ceale de preuțâie, era întâiu cela ce punea pre pieptu preutul ca-n locu de patrahir, ce să chema *efudu*, şi era făcut tot de sârmă, ţăsut cu meşterşug mare, iară în mijlocu avea făcut luceafăr. Iar lângă luceafăr, şi de o parte, şi de altă, era 2 pietri scumpe, ce să chiamă zmaragduri” (f. 46^{v}); „Aici arată ceale 12 săminţâi jidoveşti şi pietrile den *efudu*, carea de ce leacu era” (titlu) (f. 47^{r}).

eghiptineána s. f. < sl. **кгоүпьтѣнинъ**, „aegyptus”, MIKLOSICH, **єгүпьтѣнинъ**, cf. DLR (s.v. *eghipteanin*). Cu forma *eghipteaninu* și sensul „(slavonism, învechit, rar) egiptean”, cuvântul este atestat în COD. VOR. Forma din *Hronograf* este parțial diferită de cea din DLR, dar etimonul este posibil să fie același; se va decide în DELR. Prin această atestare de la mijlocul secolului al XVII-lea, textul nostru oferă o altă formă, care va trebui înregistrată în DLR: „Cei doi bătrâni… au mărturisât strâmbu asupra Sosanii şi *eghiptineana* lui Pentefreiu lui Iosif preacrasni (= preafrumos)” (f. 545^{v}).

egúmăn s. m. < sl. **єгоүменъ**, **игоүменъ**, ngr. ἡγούμενος „persoană care conduce o mănăstire (ortodoxă); stareţ”, atestat începând din CORESI, EV. și bine reprezentat în DLR (s.v. *egumen*). L-am analizat, totuși, pentru că în *Hronograf* apare cu o formă mai rară, cu o

[5] În DLR, pentru epoca modernă, se face trimitere și la fr. *ecclésiarque*.

pronunție velarizată, de tip nordic, înregistrată în DLR în două scrieri, la care se pot adăuga cele de aici: „În besearecă nu mai era den călugări, făr numai de *egumănul* şi de preotul ce cânta Svânta Liturghie şi peaveţâi den strană” (f. 419^{r}); „Pusără în locul lui pre Sârghie, *egumănul* de la Mănăstirea lui Emanuil, iarăşi om cărtulariu şi fericit” (f. 441^{v}, cf. f. 361^{r}, f. 367^{r}, f. 373^{r}, f. 402^{v}, f. 468^{r}, f. 559^{r}, f. 587^{v}).

elefantín, **elefandín**, **lefantin**, **-ă** s. m. și f. < lat. *ĕlĕphantus*, *-i*[6], varianta *elefand* < ngr. ἐλέφαντος (genitivul lui ἐλέφας), cf. DLR (s. v. *elefant*); în ngr. există și forma ngr. ἐλέφαντας (pentru greaca antică și bizantină ἐλέφας) (GHIOVANIS); ca determinant adjectival, în K δόντια ἐλεφάντινα „dinţi de elefant; colţi, fildeşi” (p. 101); în sl. este forma fără *e* iniţial, **лєфанъдъ**, ‚ἐλέφας, elephas’, dar și **ѥлєфандинъ**, elephas’ MIKLOSICH (s.v.). Cu sensul „animal masiv, cu o trompă lungă şi incisivii transformaţi în colţi lungi, din fildeş etc.”, cuvântul este ilustrat în DLR (s.v. *elefant*) cu un citat din BIBLIA 1688, unde are forma *elifand*, influenţată de pronunţia neogrecească. În *Hronograf* se află mai multe atestări anterioare importante, adică prime atestări, cu diferite variante, unele apropiate de etimonul slavon, altele de cel neogrec. Ne explicăm formele cu *-t-* ca influență a cuvântului latinesc, pe care traducătorul îl va fi aflat în vreun lexicon și, oricum, fiind o realitate rară, limba latină, pe care o cunoștea, îl va fi ajutat să o exprime și în românește. Traducătorul își dă seama că este un cuvânt necunoscut pentru contemporanii din Țările Române și îl glosează printr-un turcism care, probabil, se afla în circulație la acea vreme: „Avea corabii şi trimitea la Tharsis şi la Ethiopiia şi în trei ai odată veniia încărcate tot de aur şi pietri scumpe cioplite şi de dinţi de *elefantíni*” (f. 75^{r}); „Venit-au un solu de la Indiia la împăratul în Ţarigradu, care sol au fost adus poclon împăratului un *elefandínu*, adecă un pil” (f. 278^{r}); „Şi trimisă tot arapi negri, indieni, cu arme bune de războiu, şi cu *lefantine*, şi cu lei învăţaţi la războiu” (f. 142^{r}); „Luară turcii de la pers cămile multe şi *lefantini*, adecă pili, tot cu povoară” (f. 507^{r}).

elén, -ă, elín, -ă s. m. și f., adj. < ngr. ἕλλην, lat. *Hellenes*, *-um*[7]. 1) Cu sensul „grec”, este atestat în COD. VOR., iar în secolul al XVII-lea, cca 1618 (în GCR I), PRAV., DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688, cca 1680–1695 (GCR I). În *Hronograf* cuvântul apare cu acest sens în câteva contexte, care îmbogățesc redactarea în privința atestărilor din secolul al XVII-lea, înainte de DOSOFTEI, V.S.: „Feace împăratul 70 de chilii şi pusă pren toate chiliile câte un dascal jidovu şi câte unul *elenu*” (f. 130^{r}); „Alexandru, marele împărat şi împărat prespre împăraţi, stătu împărat *elinilor*” (f. 126^{r}, cf. f. 536^{r}).

2) Cu sensul „(învechit) necreştinat, păgân”, cuvântul are puține atestări, respectiv în COD. VOR. şi DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf*, cuvântul apare în câteva contexte, înainte de DOSOFTEI, V.S., cu câteva atestări prețioase: „Eu dentru naşterea mea am fostu *elenu* adevăratu. Iară cu agiutoriul marelui Dumnădzău, am credzut şi m-am botedzatu şi sintu

[6] Pentru epoca modernă se indică și fr. *éléphant*.
[7] În DLR se indică și fr. *héllène*.

întru adevărată leage creştinească” (f. 197v); „O au botedzatu, că era *elenă*, şi i-au pus numele Evdochiia” (f. 245v, cf. f. 170r, f. 219r, f. 252r).

Ca adjectiv, cuvântul apare și în contexte precum*:* „Într-aceia era şi un filosof *elenu* foarte învăţat şi cu întrebări mari şi cu răspunsuri, cât nu era altul ca acela lui potrivnic, carele era adus de Arie într-agiutoriul lui” (f. 536r).

elinésc, **-eáscă** adj. < *elin* + suf. *-esc*, cf. DLR. 1) Cu sensul „elen (2)”, „care aparține Greciei (antice) ori grecilor, privitor la Grecia (antică) ori la greci, originar din Grecia (antică) etc.”, cuvântul este atestat în diferite scrieri din epoca veche. *Hronograful* întregește aceste atestări cu adjectivul determinând alte substantive în afară de substantivul *limba*, cel mai adesea determinat în atestările din secolul al XVII-lea din DLR: „S-au scris pre piatra de pre mormânt slove de carte *elineşti*” (f. 294r);

2) Tindem să credem că, într-un alt context, semnificația este „laic; p. ext. păgân”, ca determinant pe lângă substantivul *filosofie* și opunându-se lui *(carte) bisericească*. Atestarea este cu atât mai prețioasă, cu cât acest sens nu este înregistrat în DLR: „O deaderă părințâi de o învăţară carte, filosofie *elinească* de adâncu, şi carte de beseareсă şi, den dzî în dzî, îi creştea înainte vâlfa” (f. 414r, cf. f. 425v, f. 518v, f. 574r).

elineáște adv. < *elin* + suf. *-ește*, cf. DLR. 1) Cu sensul „în felul păgânilor”, cuvântul nu are atestări în DLR. *Hronograful* oferă o atestare unică, cu acest sens, în contextul: „Şi pusă împăratul de-i feaceră năpaste, că creade *eleneaşte*. Și-i aruncă împăratul prihană că ieste păgân şi l-au scosu den boierie” (f. 252v);

2) Cu sensul „limba greacă (veche)”, cuvântul este atestat în anul 1652 (*ap.* GCR I), DOSOFTEI, NECULCE, L. *Hronograful* oferă o a doua atestare, anterioară celei din scrierea lui Dosoftei: „Să dusă Platon filosoful până la Sicheliia… ca să vadză focul cel izvorâtoriu den pământ, ce s-au fost închinând elenii ca lui Dumnădzău…, şi-i dzâcea *elineaşte* «etneon piru»” (f. 578r).

eliníe s. f. < *elin* + suf. *-ie*, cf. DLR. Cu sensul învechit, rar „vechea religie a grecilor”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S.

1) În *Hronograful* cuvântul are un sens neînregistrat în DLR, pe care l-am putea defini „cultura greacă veche; *p. restr*. filozofie”; atestarea din *Hronograf* este, până la noi cercetări, unică: „Fiind acesta, ficiorul lui Amiruţ logofătul, învăţat întru *elinie* şi dascal mare, de pururea avea împăratul voroavă cu dânsul” (f. 494r).

2) Cu sensul „limba greacă (veche)”, cuvântul este atestat în CANTEMIR, I. I. și în anul 1683 (*ap.* GCR I). În textul nostru apare o atestare anterioară, respectiv o primă atestare, importantă pentru redactare: „Şi într-acesta chip le-au scris patriarhul în 20 de glave toată adiverinţa şi taina credinţâi creştineşti. Care glave le-au izvodit şi le-au prepus de pre *elinie* pre limbă arăpască şi turcească Áhmat cadíul, turcul de la Vérriia” (f. 483r).

emir subst. < tc. *emir*, cf. DLR[8]. Se pare că în *Hronograf* cuvântul are un alt sens decât cel prezentat în DLR „titlu onorific purtat de cei care descind din Mahomed (pe linia

[8] Pentru epoca modernă, este dat și fr. *émir*.

fiicei sale, Fatima); titlu dat la popoarele musulmane unui principe domnitor, unui guvernator de provincie şcl.”

éparh s. m. < ngr. ἔπαρχος, cf. DLR[9]. În *Hronograf*, cuvântul este un împrumut contextual, K (p. 526). 1) Cu sensul învechit „guvernator al unei țări, al unei provincii, al unui oraș, al unei eparhii şcl.”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., LEG. COND., MINEIUL 1776, în anul 1779 (*ap.* IORGA, S. D. XIII). Textul nostru oferă atât atestări anterioare, adică prime atestări prețioase, cât și o variantă de accentuare preluată de la cuvântul grecesc; în primul context, cuvântul este glosat: „Ş-au lăsat învăţătură, pre careli era *eparhu*, adecă dvornicu de cetate, ş-au învăţat împărăteasa pururea să strângă giocuri şi haburi acolo, la acel chip a ei, să gioace şi să să desfăteadză oamenii” (f. 238^{r}); „Numai atâta au dzis marele Ioanu, iară acel spurcatu de *eparhu* n-au mai răspunsu nimic, ce s-au şi dus la împărăteasa” (f. 238^{v}); „Chemară pre *éparhul* cel tânăr şi-l învăţă să margă mai curând la mănăstirea unde era dus Mihail împărat” (f. 452^{v}, cf. f. 380^{r}).

2) Cu sensul „titlu de prefect în Bizanț; persoană care purta acest titlu”, cuvântul nu are atestări din epoca veche și, de altminteri, singura sursă este NDN. Din context, se poate deduce că următoarele atestări din *Hronograf* prezintă acest sens. Cuvântul este resimțit ca neologism și este glosat: „Un boiěriu a lui Theodosie împăratu, anume Chíra, ce era pus pre Ţárigrad *éparhu*, adecă dvornicu de târgu, şi era foarte un om înţăleptu şi cu minte mare, s-au apucatu de au strâcatu zidiul cetățâi Țarigradului, cel de pe denafară, vechiu, ce era, şi l-au făcut mai mare şi mai largu, numai în 60 de dzâle” (f. 252^{v}); „Învăţă pre *eparhul*, adecă pre vorni<cul> de Ţarígrad, să puie strâgătorii să strâge pren Ţarígrad, pren toate ulețâle, să aprindză făclii şi candile toţ oamenii, pre la toate casăle, să ardză în trei nopţ, să lumineadză tot Ţarígradul, pentru sănătatea împăratului, că-i sănătos şi nu i-i nemică” (f. 282^{r}); „Deade cartea aceasta la *éparhul* Ţarígradului, adecă vornicul târgului, şi o ceti în tot Ţarígradul, înaintea năroadelor” (f. 451^{r}).

eparhíe < ngr. ἐπαρχία, sl. **ѥпархиꙗ**, atestat prima dată în anul 1620, cf. DLR. Cu sensul „(învechit; adesea cu determinări nume proprii care precizează unitatea teritorială) district, provincie, ținut”, cuvântul este atestat în anul 1675 (*ap.* GCR I), DOSOFTEI, V.S., LEG. COND., MINEIUL 1776. *Hronograful* oferă o atestare mai timpurie, o primă atestare valoroasă: „Începu a prăda satele Udriiului şi toată *eparhiia* ce să cheamă Iracliia” (f. 299^{r}).

episcopíe s. f. < sl. **єпискоѹпиꙗ**, **єпископиꙗ**, **ипискоѹпиꙗ**, **ипископиꙗ**, **ѥпискоѹпиꙗ**, ngr. ἐπισκοπή, lat. *episcopium*, cf. DLR. 1) Cu sensul „funcția, titlul de episcop”, cuvântul este atestat în secolul al XVII-lea în PRAV. GOV., N. TEST 1648, R. GRECEANU, CM II. Atestarea din *Hronograf* îmbogățește puținele atestări din secolul al XVII-lea: „Sau să vă lăsaţ de eresiia Ariei şi să afurisiţ şi voi pre ariěni, sau şi tu să ieşi den *episcopie*-ţ, şi cu toţ ariěnii tăi” (f. 227^{v}).

[9] Pentru limba modernă se face trimitere la fr. *éparque,* it. *eparco, eparca,* germ. *Eparch*.

2) Cu sensul „biserica și ansamblul de clădiri anexe care constituie sediul instituției conduse de un episcop; reședința episcopului”, cuvântul este atestat în perioada 1660–1680, GCR I, ANTIM, O., în anul 1709, *ap.* TDRG. *Hronograful* prezintă două atestări înainte de ANTIM, O. și, posibil, de atestarea din GCR: „Şi dac-au mărsu împăratul şi ş-au aflatu împărăteasa sănătoasă, multe sate au dăruit împăratul svintei *episcopii* şi avuţie, şi odoară, şi văşminte” (f. 224[v]); „Ş-au şi mărsu la *episcopie*, să să închine şi să să împreune cu Sveati Amvrósie” (f. 230[v]).

epistolíe s. f. < sl. **епистолига**, ngr., gr. ἐπιστολή, cf. DLR. Cu sensul „(învechit și regional) scrisoare, răvaș, epistolă”, cuvântul este atestat în CORESI, PRAV. GOV., în anul 1783 (*ap.* ŞA, I). *Hronograful* oferă o a doua atestare din secolul al XVII-lea, după cea din PRAV. GOV.; cuvântul este dublat în context prin sinonimul *scrisoare*: „Ş-au trimis şi o *epistolie* la svântul săboru ş-au scris într-însă toată credinţa legii creştineşti. Ş-au foarte întăritu săborul, cu ace scrisoare” (f. 260[r]).

epítrop și, dublu accentuat (după modelul grecesc), **építrop** s. m. < ngr. ἐπίτροπος, cf. DLR. 1) Cu sensul „tutore”, cuvântul este atestat în M. COSTIN, O., N. COSTIN, L., CANTEMIR, IST., LEG. COND. ș.a. În *Hronograf* se află atestări anterioare acestora, prime atestări importante: „Scrisă împăratul cărţ şi la haganul, ca la un priĕten după legătură ce făcusă, să fie în locul împăratului *epitrop* fiiu-său, lui Costantin, şi de bini voitor grecilor” (f. 299[v]); „Şi, pre după moartea împăratului, iarăş pre Manuil lăsă *epitrop* să fie fiiu-său, lui Mihail” (f. 385[v]); „Şi lăsă *épitrop* şi cumpătareţ împărățâiei pre mághistrul Mihail, cumătru-său, ce-au botedzat pre Mihail, fiiu-său” (f. 388[r]); „Iară împăratul să însură şi can tânăr fiind, cu voia **epitropilor** ş-a a mâne-sa” (f. 429[r], cf. f. 434[v]).

2) Cu subsensul „locțiitor, împuternicit; reprezentant; spec. regent”, cuvântul se află în HERODOT, DOSOFTEI, V.S., NECULCE, L., LEG. COND. *Hronograful* prezintă atestări anterioare, adică prime atestări, valoroase pentru redactare: „Vezării aceia, carii era lăsaţi de sultan Murat să fie *epitropi* împărățâii fiiu-său, lui sultan Méhmet, văzând că nu-i ascultă împăratul de ce-l învăţa…, au şi scris către sultan Murat bătrânul” (f. 469[r]); „Iară împăratul, sultan Mehmet, pusă în Ţarígrad cadiu, şi *epítropi* cumpătător, şi iĕniceri mulţ, de paza Ţarígradului” (f. 480[r]).

3) Cu subsensul învechit, prin extensiune semantică, „conducător, suveran, monarh, domn”, cuvântul este atestat în N. COSTIN, LET. II, CANTEMIR, IST. În *Hronograf*, se află atestări anterioare, respectiv prime atestări: „Audzî împărăteasa de aceasta şi toţi meghistanii şi *epitropii* împărăţâii şi să cutremurară de aceasta toţi, foarte, cu tot clirosul” (f. 393[r]); „Şi, pentru să nu mai poarte el grijea împărățâii, ce să-ş facă voile sali ceale rreale şi fără cali, ş-au pus *építropi* să poarte grijea împărățâii, pre Ioan Arghiteanul de la Argos, şi pre Gávriilópul, şi pre Vasâlíţă” (f. 427[v]); „Gătindu-să de purces, au lăsat în locul său topotiritean, adecă caimacam socotitor şi *építrop* împărățâiei, pre Ioan, nepotu-său” (f. 465[r]).

4) Cu sensul „persoană care administra un bun, în special averea unei instituții bisericești sau filantropice ș.cl.”, cuvântul este atestat în HERODOT, ANTIM, O., și în câteva scrieri din secolul al XVIII-lea. *Hronograful* prezintă atestări anterioare, adică prime atestări: „Ei feaceră săbor şi mazâliră pre Theoliptu den Patriarhie şi pusără pre Nichifor arhidiiaconul, *epitrop*, să ţâie scaunul Patriarhiei” (f. 522ʳ, cf. f. 522ᵛ).

epomíd, **epomídă** s. n., s. f. < ngr. ἐπωμίδα, cf. GHIOVANIS; cuvântul, un împrumut contextual din K (68), unde are forma ἐπωμίδος; nu este înregistrat în DLR: „Vrea preutul să întreabe pre Dumnădzău pentru vrun lucru, elu-ş lega mânule înainte şi punea *epomida* peste umere” (f. 46ᵛ). Pe aceeaşi foaie, apare forma ***epomid***: „Era un diiamand mare şi mai era încă ş-altul ţăsut, ce să chema *epomid*” (*ibid.*).

eresíe și **éresie** s. f. < lat. *haeresis*, cf. DLR[10] (s.v. *erezie[1]*); trebuie indicat şi ngr. αίρεση, care se află în K. Cu sensul „doctrină, opinie religioasă neoficială, apărută în sânul unei Biserici și care constituie o abatere de la dogmele acesteia ș.cl.”, cuvântul prezintă atestări abia din secolul al XIX-lea. În *Hronograf* este un împrumut contextual, care apare în mai multe locuri, fapt ce demonstrează că acest sens era familiar traducătorului. Atestările din *Hronograf* sunt, deocamdată, singurele care validează acest sens pentru epoca veche: „S-au rădicatu o *eresiie* mare de la Alexandriia” (f. 194ᵛ); „Să vă lăsaţi de *eresiia* Ariei şi să afurisiţ şi voi pre ariěni” (f. 227ᵛ); „Numai cum s-au suitu în amvonu să spuie cazanie, cum au şi început a-şi descoperi *eresiile*” (f. 247ʳ); „Acesta s-au rădicat cu *éresâi* multe şi să feace şi icónobóreţu (= iconoclast)” (f. 326ʳ, cf. f. 36ᵛ, f. 194ᵛ, f. 201ᵛ, f. 220ᵛ, f. 251ᵛ, f. 380ʳ, f. 536ʳ, f. 559ʳ ş.a.).

éretíc, **íritíc**, **éritíc, iretic** s. m. < sl. **кретикъ**, ngr. αἱρετικός, lat. *haereticus*, *-a*, -*um*, cf. DLR[11], atestat încă din COD. VOR. *Hronograful* prezintă câteva forme, dintre care varianta *iretic* nu este înregistrată în DLR și care va putea întregi tabloul variantelor din redactare. În *Hronograf* cuvântul apare în mai multe contexte, care îmbogățesc atestările din secolul al XVII-lea: „Nici să lepădăm învăţăturili ceale bune cătră *íritícii* carei nu ascultă de svânta besearecă” (f. 36ᵛ); „Iară pre aceaia vreame dedeasă Dumnădzău linişte şi aşedzare mare întru credinţa creştinească, că să potolisă goana creştinilor despre eleni şi despre alţi *iritici*” (f. 179ʳ); „Iară împăratul petrecea foarte pângărit şi spurcat cu aceaste eresâi ce-l purta acel *iretic* de călugăr şi nu ştiia ce să face” (f. 323ᵛ); „Iară pre aceaia vreame, fiind Svântul Grigórie Palamá, mitropolitul Solónului, şi cu darul Duhului Svânt, au arătat cum acea svântă lumină au fost nésâzdánago, adecă nezâdită, şi anaftematisâră pre aceştea şi pre toţi *éritícii* carii dzâcea ca şi aceşt” (f. 463ᵛ); „Ánastásâie cel necistiv şi *éretícu*, pre la împărăţâia lui Ísávru ş-a lui Coprónim, 24 ai” (f. 587ʳ, cf. f. 166ʳ, f. 195ʳ; f. 263ᵛ, f. 348ʳ, f. 533ᵛ, f. 546ʳ, f. 567ᵛ, f. 585ᵛ).

ermicé subst. – etim. nec. Cuvântul nu este înregistrat în DLR și, deocamdată, nu poate fi definit mai îndeaproape. Este posibil ca, alte atestări care vor apărea la redactare,

[10] În DLR se indică pentru epoca modernă fr. *hérésie*.
[11] În DLR se face trimitere şi la fr. *hérétique,* it. *eretico.*

să clarifice sensul și etimologia sa. În *Hronograf* apare de două ori, în următorul context: „Şi trimiseasă persâi să aducă pre un *ermicé*, să-l puie să fie cap persâlor. Şi nu au apucat să-l aducă, că, oblicind acesta şah Ismail, că vor să aducă pre acel *ermicé*, s-au rădicat cu oamenii casăi lui” (f. 506^{v}).

ethióp s. m. < sl. **єѳиопъ**, cf. DLR (s.v. *etiop*). Cuvântul, cu sensul „etiopian”, este atestat în PSALT. SCH., PSALT., CORESI, PS., DOSOFTEI, V.S., MINEIUL 1776. Raportat la articolul din DLR, *Hronograful* oferă primele atestări din secolul al XVII-lea: „Iar Hus, feciorul lui Ham, să chiamă *ethiópi*, adecă arapi negri” (f. 4^{v}); „Să rădicasă *ethiopii*, oamenii cei negri, adecă arapii” (f. 30^{r}).

ethiopán s. m. < *ethiop* + suf. *-an*. Cuvântul nu este înregistrat în DLR. Este probabil ca etimologia să fie ngr. αιθίοπας, adaptat fonetic după modelul etnonimelor terminate în *-an*. În *Hronograf*, cuvântul apare în contextul: „Dac-au trecut acei dzeace ai, s-au sculat asupra lui Asá de veniia Zará cel negru, *ethiopan*” (f. 80^{r}).

ethiopáncă s. f. < *ethiopan* + suf. *-că.* Cuvântul nu este înregistrat în DLR. În *Hronograf* se află în contextul: „Mustrară pre Móisí căce au luatu muiĕre *ethiopancă*” (f. 44^{v}).

evghení < ngr. εὐγηνῆ, este un împrumut contextual, K (p. 330), glosat în context. Cuvântul nu este înregistrat în DLR; este un grecism neadaptat: „Şi de acolea veniră la Ţarígrad voioşi şi veasăli şi pusără nume acelui războiu „*evghení*”, adecă blagorodni (= boieresc)” (f. 351^{v}).

evnúh < ngr. εὐνούχος, cf. DLR (s.v. *eunuc*)[12]. Cu sensul învechit „bărbat castrat”, cuvântul este atestat în MOXA, DOSOFTEI, V.S., MINEIUL 1776. Cuvântul redă pronunţia grecească şi este glosat printr-un turcism, pe care traducătorul l-a resimţit ca fiind un termen mai cunoscut. Atestarea din *Hronograf* ar fi a doua din secolul al XVII-lea, raportat la cele din prima ediție a DLR: „Trimisă Ioan pre un *evnuh*, adecă hadâmbu, şi cu carte scrisă de la Ioan, să vie fără nici o grije, că nu-i va fi nemică” (f. 466^{r}); „Nichita *evnuhul*, boiĕriul mănăstirilor, pre la împărăţâia lui Copronim ş-a lui Leon, 13 ai, 4 luni” (f. 587^{r}, cf. f. 452^{v}, f. 486^{v} ş.a.).

2) Cu sensul „bărbat castrat, care la turci era folosit în special pentru paza haremului; hadâmb”, cuvântul este atestat începând cu secolul al XVIII-lea. *Hronograful* prezintă o importantă atestare anterioară: „Aşijdirea, având şi o fată ficioară, frumoasă lucru mare, acesta Matheiu Asan şi-au făcut tocmală de o au luat, logodindu-ă întâiu după obiceaiul turcescu şi o deade împăratul la *evnuhi*, adecă la hadâmbi, şi o dusără la Udriiu la împărăţâie” (f. 486^{v}).

evnomián s. m. < *Eunomie* (forma veche *Evnomie*) n. pr. + suf. *-an*. Cu sensul „adept al doctrinei lui Eunomius”, cuvântul – neînregistrat în DLR – apare în acest context: „Iară de n-are hi apucat mai curund marele Grigorie Bogoslov să hie şedzut în scaun

[12] În DLR se indică şi lat. *eūnūchus*, *-i*, însă forma cuvântului în *Hronograf* este grecească; pentru epoca modernă este indicat și fr. *eunuque*.

patriarhu, s-ari hi făcut tot Ţarigradul ariĕni şi **evnomiĕni**, c-au fost cuprinsu ariĕnii toate besearecile creştineşti” (f. 222^{v}).

éxarh < ngr. ἔξαρχος, lat. *exarchus*, cf. DLR (s.v.)[13]. 1) Cu sensul „conducător al unei biserici ortodoxe autonome”, cuvântul este atestat în anii 1652 și 1678 (*ap.* GCR I), în BIBLIA 1688, în anul 1742 (*ap.* GCR II). În *Hronograf*, cuvântul cu acest sens apare de trei ori. Raportat la atestările din DLR, atestarea care ar fi selectată de redactor din *Hronograf* ar fi a doua din secolul al XVII-lea. Accentul cuvântului în *Hronograf* este diferit de normă și este influențat de cuvântul grecesc: „Să i să dzâcă şi acestuia mítropolit preasveatitel şi să scrie şi el indictioană, ca şi patriarhul Ţarígradului, şi să fie *éxarhu* a tot Péloponísului” (f. 464^{r}); „N-au vrut Marco, *éxarhul*, mitropolitul Efésului, să iscălească în testementul cel de legătură ce au făcut ş-au iscălit alţ arhierei” (f. 468^{r}, f. 519^{v}).

2) În textul nostru, acest cuvânt este prezent și cu o extensie semantică, se pare, de la subsensul „comandant al unei unități de cavalerie în armata romană”, în contextul: „Furară bodzul acela den capişte, însă cu voia lui Antínor, *éxarhul* troadeanilor” (f. 574^{r}, cf. f. 587^{r}).

Concluzii

După cum se observă, prin comparație cu studiile anterioare din această serie, cuvintele care încep cu litera *E* sunt mult mai puține. Dintre acestea, o parte reprezintă atestări rare, atestări anterioare și prime atestări din secolul al XVII-lea, în raport cu cele aflate în redactarea din DLR, prima ediție (*eclipsis*, *eclisâiaș*, *efud*, *elefandin*, *elen* cu sensul „necreștinat, păgân”, *elineaște* cu sensul „limba greacă (veche)”, *eparh*, *eparhie* cu sensul „district, provincie, ținut”, *episcopie* cu sensul „biserica și ansamblul de clădiri anexe șcl.”, *epistolie*, *epitrop* cu trei sensuri). O altă parte din aceste cuvinte reprezintă singura atestare din epoca veche (*elineaște* „în felul păgânilor”, *elinie* „cultura greacă veche; p. ext. filozofie”, *eparh* cu sensul „titlu de prefect în Bizanț șcl.”). Traducătorul și-a dat seama că unii termeni sunt necunoscuți în epocă sau puțin răspândiți și îi glosează: *eclipsis*, *elefandin*, *eparh*, *evnuh*. Propunem, pentru lista de cuvinte de la ediția a doua a DLR, cuvinte sau variante care nu au fost înregistrate, precum: varianta *iretic*, termenul *ermice*, care în text are sens ambiguu, dar și alte atestări i-ar putea clarifica înțelesul, termenii *ethiopan*, *ethiopancă*, *evgheni*, *evnomian*. Tot în această listă se încadrează și împrumuturile contextuale din cronograful grecesc (K), precum *epomid*, *eresie*, *evgheni*.

BIBLIOGRAFIE

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, 2006; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș),* redactori

[13] Pentru epoca modernă, în DLR se indică fr. *exarque*.

responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, 2010, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

Dragomir 2017 = *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Studiu lexicologic*, vol I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traducerile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică şi filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iaşi, Editura Doxologia.

Dragomir 2024 = *Hronograf den începutul lumii. O samă de învăţături (ms. 3517 BAR)*, traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul, ediţie critică de Mioara Dragomir, vol. I, *Notă asupra ediţiei. Studii. Glosar*; vol. II *Glava 6 – Împărăţiia altui Artaxerxu, Mână lungă. Glava 63, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 1ʳ–f. 125ᵛ)*; vol. III *Începătură împăraţiilor elineşti. Glava 64 – Împărăţiia lui Arcadie, feciorul lui Theodosie. Glava 132, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 126ʳ–243ᵛ)*; vol. IV *Împărăţiia lui Theodósie cel micu. Glava 133 – Împărățâia lui Ioan Țâmischi și cu ficiorii Theofanii. Glava 178, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 243ᵛ–439ʳ)*; vol. V *Împărățâia lui Vasâlie ş-a lui Costantin, ficiorii lui Roman, de al doilea rrându. Glava 179 – pentru priĕtenii, învățătură, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 439ᵛ–f. 608ᵛ)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

GHIOVANIS = Γιοβάνης Χρήστος, *Νέο λεξικό θησαυρός όλης της ελληνικής γλώσσας, Αθήνα, Παγκόσμιος εκδοτικός οργανισμός* (f.a.).

K = Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneţia.

MIKLOSICH = Fr. Miklosich, *Lexikon paleoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862-1865.

Ms. 3517 = Manuscrisul rom. nr. 3517 de la Biblioteca Academiei Române, care conține prototipul copiilor traducerii *Hronograf den începutul lumii*.

LEXICAL CONTRIBUTIONS TO THE ROMANIAN LANGUAGE DICTIONARY AND THE ROMANIAN ETYMOLOGICAL DICTIONARY WRITTEN ON BEHALF OF THE ROMANIAN ACADEMY – MS 3517: NICOLAE MILESCU SPĂTARUL, *CHRONOGRAPH FROM THE BEGINNING OF THE WORLD. A COLLECTION OF TEACHINGS* (cca. 1658-1661) (LETTER *E*)

ABSTRACT

We are continuing our previous work, which we started in 2019, with the analysis of words beginning with the letter *E*. These terms have been extracted from *Chronograph from the Beginning of the World* (MS. 3517 BAR), which contains over 1200 pages. The original text was written in post-Byzantine Greek and was translated, in our opinion, between 1658 and 1661, by Nicolae Milescu Spătarul. This translation was then copied by two scribes between 1661 and 1672, resulting in the prototype-copy.

The list of words starting with the letter *E* encompasses thirty six terms: *eclipsis (eclipsâs)*, *eclisâiaș (clisâiaș)*, *efud*, *eghiptineana*, *egumen (egumăn)*, *elefantin (elefandin*, *lefantin, -ă)*, *elen*

(elin), *elinesc*, *elineaște*, *elinie*, *emir*, *eparh*, *eparhie*, *episcopie*, *epistolie*, *epitrop*, *epomid (epomidă)*, *eresie*, *eretic (iritic*, *eritic*, *iretic)*, *ermice*, *ethiop*, *ethiopan*, *ethiopancă*, *evgheni*, *evnuh*, *evnomian*, *exarh*. Around a third of these words are from the religious semantic field: *eclisâiaș*, *efud*, *egumen (egumăn)*, *episcop*, *episcopie*, *epomid* (*epomidă*), *eresie*, *eretic*, *exarh*. Other terms are from the field of astronomy: *eclipsis (eclipsâs)*, some are ethnonyms: *elen*, *elinesc*, *elineaște*, *elinie*, while others are abstract terms: *evgheni*.

Part of these words are either first attestations or have rare attestations. Some of the terms also have unrecorded variants in the DLR, while others still need to be added to the second edition of the DLR.

Keywords: *old period*, *old manuscript*, *rare lexeme*, *new meaning*, *lexical variant*, *lexicographic scheme*, *XVII*[th] *century attestations, The Dictionary of the Romanian Language* (DLR).

ETIMOLOGIA UNOR LEXEME POPULARE CARE DENUMESC LUNI ALE ANULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ
(CIREȘAR, CIREȘAG, FLUIERAR, MĂSELAR, POMAR, ÎNDREA)

CRISTINA FLORESCU*

1. Timpul ca fenomen astronomic

Timpul marcat calendaristic corespunde modalității astronomice de reprezentare a mișcării astrelor pe sfera cerească. Din această cauză timpul, cu toate implicațiile sale filozofice și lingvistico-gramaticale, este definit ca fenomen astronomic. Conform gândirii curente, definiția este adesea greu de acceptat. Cu toate acestea, axiologia cunoașterii consideră astronomia ca fiind disciplina care, din vremuri străvechi, identifică și taxonomizează derularea calendaristică a perioadelor temporale. Se regăsește aici efortul unei constante organizări a existenței pământești proiectate în cadru cosmic.

Aceste considerații pot părea colaterale într-un studiu etimologic. Însă încadrarea denumirilor de luni ale unui an în analizele lexicologice ale terminologiei astronomice reflectă, în mod direct, modul în care gândirea lingvistică populară identifică și disociază, extrem de variat, mișcarea corpurilor cerești care determină derularea anotimpurilor, a fiecărei luni. Se reliefează perspectiva unor aspecte strict funcționale, practice, structurate analitic ca atare.

2. Denumirile lunilor anului: cadru general și analize punctuale

În articolul de față sunt avute în vedere o serie de chestiuni etimologice ale denumirilor românești dialectale pentru unele luni ale anului calendaristic. Suita de considerații are ca punct de plecare cercetarea derulată în cadrul proiectului *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (subvenționat UEFISCDI, cod proiect PN-III-P4-IDPCE-2020-1277, a. 2021–2023) la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, cercetare care a avut ca rezultat principal volumul: *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), Cluj, 2023 (ediție revizuită 2024), Presa Universitară Clujeană. Echipa proiectului și autorii volumului sunt lingviștii: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei, Florin-Teodor Olariu, şi specialiştii astronomi (matematicieni): prof. univ. Cătălin-Bogdan Galeș și drd. Gabriela-Ana Azamfirei. Proiectul a avut alături un cercetător informatician: Claudius Teodorescu. Lucrarea include studii și *Dicționarul de termeni astronomici. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (DAFOC).

Analiza prezentă se oprește asupra unor diferite tipuri de evoluții lexicale – pe terenul limbii române – ale câtorva lexeme care desemnează numele lunilor. Corelarea cu studiul din volumul citat (*Timpul ca fenomen astronomic în studiile de caz: an, lună*[2] *și denumirile lunilor anului*, redactat de autoarea cercetării de față) și cu articolele lexicografice corespunzătoare (din DAFOC) este exemplificată punctual. Atestările noi și modificările inerente sunt semnalate contextual.

2.1. Lexemul *CIREȘAR* (s. n. invar.) numește, în limba română, patru luni ale anului. Are, prin urmare, patru accepții dialectale distincte: „aprilie”, „mai”, „iunie” și „iulie”.

a) Accepția populară dominantă este „iunie”. Face parte din categoria denumirilor care, răspândite pe tot teritoriul de limbă românească, pătrunde și în limba literară, inclusiv în limbajul bisericesc. Termenul poate fi găsit, relativ frecvent, tipărit pe calendarele ortodoxe, alături de numele oficial al lunii.

Cele mai vechi prime atestări de care dispunem indică circulație transilvană și varianta lexicală derivată cu *-er*, *cireșer*: LB (în forma *cireșeriu*), Călindariu 1854[1], Gheție 1896[2].

Termenul are o circulație diacronică și diastratică neîntreruptă până în zilele noastre. Ne oprim cu exemplificările din limba literară numai la un scurt text din publicistica lui Eminescu, extrem de elocvent privind circulația alternativă literar *versus* popular în limbajul jurnalistic al vremii:

> Oficiosul liberal făcea aluzii la situația din Egipt și la o lovitură de stat, în două editoriale, București, 15/27 cireșar, și București, 21 cireșar/3 cuptor, publicate în 16 iunie și 22 iunie 1879 (Eminescu 1879: 566).

Răspândirea diatopică[3] acoperă parțial zone din Bucovina, Moldova, Dobrogea, Muntenia, Oltenia și Transilvania. Citām din articolul lexicografic DAFOC[4]: „(Bucov., centrul Mold.) ALRM II h 602; NALR – Mold. Bucov. V MN 315, [1550]; (Dobr. și Munt.) ALRR – Munt. Dobr. IV h 509; (Olt.) NALR – Olt. II MN 272, [1550]; (Transilv.) ALRR – Transilv. V MN 166, [1550]”.

b) Ceva mai frecvent (prin Moldova, Muntenia, Oltenia și Transilvania), lexemul este înregistrat cu numele lunii *mai*: „(Estul Mold.) NALR – Mold. Bucov. V MN 314-315,

---

[1] Călindariu 1854, 13: *Iuniu (cireşer) are zile 30*.
[2] Gheție 1896, 530: *Iuniu, Cireşer*.
[3] Fișarea atlaselor regionale și analiza dialectală aparțin lui Florin-Teodor Olariu.
[4] Articol redactat de Maria-Marilena Ciobanu.

[1549] pc. 538, 624; ALRR – Munt. Dobr. IV MN 114, [1549]; (sudul Olt.) NALR – Olt. II MN 272, [1549] pc. 974, 982, 986; (nord-estul și sud-vestul Transilv.) ALRM II h 601 pc. 219; ALRR – Transilv. V MN 166, [1549] pc. 448”.

c) Pentru iulie, se spune *cireșar*, pe alocuri, în Bucovina, Muntenia și Oltenia: „(Centrul Bucov.) NALR – Mold. Bucov. V h 498 pc. 486; (nord-estul și vestul Munt.) ALRR – Munt. Dobr. IV h 510 pc. 728, 796; (sud-vestul Olt.) NALR – Olt. II MN 272, [1551] pc. 975, 979”.

d) În centrul Transilvaniei *cireșar* numește și luna aprilie: ALRM II h 600 pc. 250.

2.1.1. Sunt atestate șase variante lexicale ale acestui termen: *cerișér*, *cireșál*, *cireșér*, *cirișár*, *ciureșár*, *ciureșér*. Cităm sursele dialectale: „(sud-estul Transilv.) **cerișér** (ALRM II h 602 pc. 105), (estul Munt.) **cireșál** (ALRR – Munt. Dobr. IV h 509 pc. 735, 857), (nord-vestul Maram., estul Mold., nordul Olt., Ban., Criș., Transilv.) **cireșér** (ALRM II h 602; ib. h 603 pc. 346; NALR – Mold. Bucov. V MN 314-315, [1549] pc. 624; NALR – Olt. II MN 272, [1551] pc. 912, 913), (Munt.) **cirișár** (Jipescu 1881 77, în DA I/II 1940), (nord-vestul Dobr., sudul Transilv.) **ciureșár** (ALRR – Munt. Dobr. IV h 509 pc. 873; ALRM II h 601 pc. 130), (nord-vestul Olt.) **ciureșér** (ALRM II h 602 pc. 836)”.

2.1.2. Marea majoritate a dicționarelor (Barcianu-Popovici 1886, DA I/II, TDRG I, Scriban 1939, Candrea–Densusianu, MDA I etc.), consideră termenul discutat ca un derivat cu sufixul -*ar* (var. -*er*) de la numele de arbore. Este ceea ce reiterează și (Loșonți 2001: 61). Respectivele lucrări, când se referă la sensul lui *cireșar* indicând numele unei luni a anului, au în vedere numai numele lunii iunie.

În DELR, termenul central al grupului lexical este *cireașă*, *cireșar* fiind considerat derivat de la acesta.

DELR, ILR[2] 2018 admit posibilitatea ca termenul, datorită răspândirii și circulației sale de asemenea în aromână și meglenoromână, să fi evoluat direct din lat. **ceresiārius*. Cu toate că atestările termenului sunt târzii, ipoteza rămâne valabilă ținând cont, mai ales, de extinderea dialectală al termenului.

2.1.3. Conform DA I/II, MDA I etc., lexemul, în limba română, mai înseamnă: „negustor de cireșe”, „pasăre care mănâncă cireșe” și „nume de floare”. Toate aceste sensuri sunt restrânse, considerate în respectivele dicționare academice „accidentale” sau „nedefinite mai îndeaproape”.

Graur 1963: 132 include cuvântul *cireșar* în seria derivatelor care desemnează nume de păsări: „alunar, cătinar, *cireșar*, furnicar, iepurar, lăcustar, muscar, păsărar, porumbar, prundar, șerpar, șopârlar, șorecar, vișinar”.

În Marian (1883: 416) se comentează: „Numele cireșar, foarte răspândit în Bucovina, îl are pasărea aceasta de-acolo, după cum mi s-a spus, pintru că ea despoaie cireșele de carne și apoi mănâncă mezul din simburii acestora”.

DELR s. v. *cireșár*[1] semnalează sensurile: „vânzător de cireșe; luna iunie; botgros, pasăre care mănâncă sâmburi de cireșe; nume de floare”. Este indicat omonimul *cireșár*[2] s.m. cu sensul „cireș” semnalat în Muntenia, Oltenia și Basarabia.

2.1.4. Este evident că sensurile temporale s-au format independent de celelalte sensuri ale respectivului derivat. Dacă admitem că avem de-a face, cel mai probabil, cu un derivat pe teren românesc, cele patru accepții, „aprilie”, „mai”, „iunie”, „iulie”, sunt strâns legate de diferitele perioade de coacere a cireșelor de pe teritoriul de limbă românească. Diferențele pot fi puse în legătură nu numai cu deosebirile climaterice ale diverselor zone geografice, ci și cu modalitatea în care lexemul reflectă înregistrarea datelor calendaristice conform stilului vechi sau nou ale calendarului ortodox.

2.2. *CIREȘÁG*[5] (s. m. invar.) a fost înregistrat, în anchetele dialectale, în sudul Transilvaniei. Desemnează luna iulie: ALRM II h 603 pc. 172.

Termenul nu este înregistrat în nicio altă lucrare de lingvistică, studiu sau dicționar.

Nu are alte sensuri în afara acestei accepții temporale.

A fost identificat în cadrul cercetării din DAFOC[6], fiind considerat ca format din *cireșar*, cu schimbare de sufix după magh. *cseresznyeág* „ciorchine sau ramură de cireș”[7].

2.3. Lexemul *FLUIERAR* are o structură lexicologică ceva mai complicată, fiind înregistrat cu mai multe sensuri.

1. Numele unui instrument muzical, nai sau fluier, în Alexandru (1956: 72) sau numai nai în Giuglea (1982: 145).

2. Cu sensul „cântăreț” (probabil, la fluier) este semnalat în anul 1882, în ținutul Vrancei, de Teodor T. Burada, muzician și etnograf „zelos”, atestare recuperată din Diaconu (1969: 284). În MDA II se marchează s. v. *fluierar* sensul „persoană care cântă la fluier”.

3. Mai răspândit este numele a șase tipuri de păsări, multe din ordinul piciorongatelor (desemnează mai ales *ploierul*), păsări migratoare sau nu: *fluierar-cu-coada-neagră*, *fluierar-de-munte*, *fluierar-de-mlaștină* etc. (Linția 1954: 297, 299, 302 etc.).

Numele lunii avute în vedere în DAFOC s. v. *fluierar*[8] este februarie, atestat în Moldova, în special în est (NALR – Mold. Bucov. V h 496 pc. 537). Termenul care desemnează luna este relativ cunoscut, fiind semnalat, de exemplu, și în Tiktin[1] 1911, Pamfile II 1907: 144, în DA II/I ori MDA II.

În DA II/I se sugerează, pentru sensul analizat aici, o legătură directă cu latinescul *februarius* „fiind apropiat numai printr-o etimologie populară de *fluieratul* vântului”. La sensul 3 s. v. *fluierar* din Tiktin[1], se citează din N. A. Bogdan: „era prin luna lui fluierar, pe când se fluieră cenușa din vatră”

[5] Articol DAFOC redactat de Maria-Marilena Ciobanu; etimologie realizată de Cristina Florescu.
[6] Articol redactat de Cristina Florescu și Maria-Marilena Ciobanu.
[7] Cf. Florescu 2023: 394.
[8] Articol redactat de Maria-Marilena Ciobanu; etimologie realizată de Alina Bursuc.

Legătura directă cu termenul latinesc este puțin probabilă ținând cont de răspândirea dialectală restrânsă și frecvența redusă a termenului cu sensul avut în vedere. Analogia cu fluieratul vântului nu poate fi luată în considerație pentru că, referențial, meteorologic așadar, nu s-a observat faptul că vântul „fluieră” cu putere numai, sau mai ales, în luna februarie[9].

Etimologia probabilă avută în vedere în DAFOC presupune o evoluție lexicală de la *fluierar* „pasăre”, plecându-se de la marea varietate a numelor de păsări nemigratoare (multe dintre speciile de ploier, de exemplu) denumite popular *fluierar*. Adăugăm acum faptul că se poate ține cont că sfârșitul lunii februarie (și mijlocul lunii martie pe stil vechi) este perioada când, în funcție de specie, are loc ritualul de împerechere a păsărilor, ritual care presupune o serie de „fluierături” de intensitate deosebită.

2.4. Termenul *MĂSELAR* desemnează regional luna august.

La același nivel diastratic, lexemul mai are o serie de accepții, sistematizate adecvat în DLR s.v. *măselar*: „Dintele calului”, „Măseaua coasei”, „Stinghie la grapă”, „Parte a morii nedefinită mai îndeaproape, probabil roata cu măsele”.

Citám, printre altele și sensul „dentist” (Studii 1972: 119).

Aceste semnificații nu au legătură directă (prin extensie a semnificației) cu sensul care se referă la luna a opta a anului. Punctul de plecare al evoluției semantice este numele cunoscut al plantei *măselariță* (*Hyoscyamus niger*, cu efecte terapeutice foarte cunoscute și la nivelul culturii populare) care are perioada de înflorire în luna august. Menționăm surse noi, semnificative, care indică acest sinonim, *măselar*, al *măselariței*; lexemul apare în Baronzi (1872: 137): „Măselar, … hyosciamus”; sau în Bujorean (1936: 96): „Se scot viermii din măsea, afumându-se cu sămânță de măselar arsă pe cărbuni”.

În afara atlaselor dialectale, sensul temporal apare atestat, conform datelor de care dispunem la această oră, numai în Roman (1998: 11) – „Măselar (august)”.

Izvoarele dialectale excerptate, în cadrul proiectului TAFOC, de dialectologul echipei, indică Transilvania și Crișana ca fiind zonele de circulație a lexemului, mai precis: ALRM II h 604 (*măselar*) pc. 102, 105, 130 (sud-vestul Transilv.), 235 (estul Transilv.); NALR – Criș. IV h 764 (*august*) pc. 209 „care-avea durere de măsăle culegea măsălariță, măsălar(iu), și-și făcea ceai din el” (nordul Criș.); ALRR – Transilv. V MN, [1552] (*august*) pc. 263, 281, 284, 293 (nordul Transilv.).

În DLR sau alt dicționar al limbii române nu am găsit atestat, pentru *măselar*, numele lunii august, cea dintâi analiză lexicologică a acestui sens temporal găsindu-se în TAFOC.

2.5. În Banat și Transilvania, lexemul *PLOIER* are (1) sensul „umbrelă”, înregistrat în DLR ca atare. Tot în acest dicționar se citează o serie de atlase dialectale și lucrări de

[9] Cf. studiul Alinei Bursuc, *Vânturile, deplasările și curenții de aer*, în TMFA 2015.

specialitate edificatoare. Primele atestări (accesate conform posibilităților de informare ale anului 1977, anul apariției DLR VIII/3 *Pînă – Pogribanie*), sunt puțin după anul 1950.

Adăugăm, selectând, două noi surse: („Unirea" 1897: 253) „Elevele primite a fi să aducă cu sine… 6 ciorapi de coloare închisă, 1 ploier, cel puțin 2 părechi de încălțăminte nouă"; (Anastasiu 1928: 165) unde apare lexemul în enumerarea unor „cuvinte bănățenești".

Sensul este calchiat după germanul *Regenschirm*, compus din *Regen* „ploaie" și *Schirm* „apărătoare", „paravan".

(2) Cel mai frecvent, *ploierul* este numele mai multor specii de păsări care se găsesc pe tot teritoriul țării noastre, fiind numite astfel, în cadrul unei complicate structuri sinonimice disociate diatopic în Băcescu (1961): *apar, puhoier, culic, fluierar, fluieraș, porcăraș, porcușor*, *prundăraș* sau *puhăer*.

Niciunul dintre aceste lexeme nu are înregistrat sensul „noiembrie" care interesează analiza noastră.

Ne găsim, probabil, în fața unui derivat direct din *ploaie* + suf. *-er*.

Singura atestare a acestui nume al lunii noiembrie se găsește în TAFOC, identificată de dialectologul echipei: NALR – Olt. II MN 273, [1555] (*noiembrie*) pc. 967 „așa spuneau bătrânii" (sud-vestul Olteniei).

Deși ne găsim în fața unei singure atestări, caracterul conservator al ariei dialectale și răspunsul subiectului anchetat ne-au determinat să introducem termenul în rândul numelor românești ale lunilor anului (cf. și Florescu în TAFOC 2024: 96).

2.6. *POMAR* este definit în Scriban (1939: 1) în „est" (fără a specifica exact aria dialectală) „vânzător de poamă" și 2) în „vest" (nu precizează, de asemenea, zona) „loc de uscat poamele, fructele".

Pentru „loc de uscat fructele" am identificat, în analiza de față, că în Papahagi (1939: 37) se indică sinonimul *lojniță*. Tot pentru această semnificație, în DLR este citată sursa Chest. III în care zona indicată aparține Olteniei (Filiași).

Lexemul *poamă* are în DLR mai multe accepții, dintre care două interesează acum: sensul (i) cel mai bine dezvoltat = „fructele unui pom" (cu un subsens care se referă la struguri, în mod special) și sensul (ii) „Fructe (tăiate felii) uscate la soare sau în cuptoare speciale și păstrate pentru iarnă".

Numele *pomar* pentru luna septembrie este atestat, conform corpusului TAFOC, în vestul Munteniei și nord-estul Moldovei: ALRR – Munt.Dobr. IV h 511 (*septembrie*) pc. 767 (vestul Munteniei); NALR – Mold.Bucov. V h. 500 pc. 523 „septembrie sau pomar" (nord-estul Moldovei).

Semnificantul *pomar* pentru cea de a noua lună a anului este înregistrat pentru prima oară în literatura de specialitate românească în cadrul cercetării cuprinse în TAFOC.

Evoluția semantică a accepției „septembrie” se va fi dezvoltat dinspre ideea „poame, fructe” care se coc mai ales în luna respectivă. Sigur, nu se poate exclude în totalitate o glisare semantică dinspre spațiul în care are loc uscarea și păstrarea fructelor, numit cu același semnificant. Însă legătura cu *cireșar* și cu denumirile populare *florar, frunzar, grânar, măselar, prătar, vinicer* (toate indică perioade de dezvoltare, coacere, culegere sau recoltare a unor fructe, cereale etc.) susține prima ipoteză.

2.7. Lexemul *ÎNDREA*[10] desemnează, la nivelul graiurilor, lunile: „decembrie”, „ianuarie” „septembrie”, „octombrie” și „noiembrie”.

2.7.1. Termenul analizat semnifică, în primul rând, luna decembrie.

Este un lexem de origine protoromană (latina orală, vorbită înainte de conturarea ideomatică a limbilor romanice). La Florescu (în TAFOC 2024: 88), lexemul *îndrea* „decembrie” este considerat ca făcând parte din categoria „termenilor de sorginte protoromană”. Proveniența latină este avută în vedere și în EWRS (<[Sanct] Andreas = gr. Ανδρίας), Ciorănescu 2001, (Ivănescu 2000:245), (Philippide 1923: 700), (ILR^2 2018: 513)[11].

Cuvântul desemnează ultima lună a anului la toate nivelele diastratice, diatopice și diacronice ale limbii. După cunoștințele noastre, cea mai veche atestare a acestui cuvânt a fost considerată până acum din Dosoftei. Citām, în această idee, din DAFOC: „*Dechevrie, luna lui andrea, 31 de dzâle are*. Dosoftei I 1682 decembrie, 186^r”.

În articolul de față modificăm această primă atestare citând două texte din *Crestomația* (1521–1639).

Primul text este din 1621, *Rujdenița*, p. 190 (ms. 141^r), copiat într-o localitate din actualul județ Brașov: „În luna îndrele de va naște ficiorul, el va fi mijlociu în stat. La o zi sfântă va fi născut”.

Al doilea text este din anul 1636, *Gromovnic*, p. 216 (ms. 26^v), dintr-o localitate din jurul Sibiului: „De să va întempla în cisla Crivățului, peri-vor poamele șî vinu. Grâu și miere va fi destul șî vara va fi călduroasă și vor veni niște gadene dentr-altă țară de vor mânca acele toate. Șî vor mânca vârcolacii luna de 3 ori în an, în prier și în avgustra și [în]andre”.

Cele două forme lexicale ale cuvântului analizat indică o contaminare cu variantele lexicale ale lexemului *andrea* „unealtă (din fier) sub forma unui ac lung (și gros)”, cuvânt cu etimon incert (cf. și DELR s.v.).

Adăugăm izvoarelor existente în lucrările anterioare, sursele dialectale identificate și sistematizate de dialectologul echipei TAFOC în ideea reiterării unei răspândiri sistematice în graiuri: (Maram.) ALRM II h 608 pc. 346, 362; (centrul Bucov.) NALR – Mold. Bucov. V MN 317, [1556] pc. 481; (Munt.) ALRM II h 608 pc. 769, 791, 928; ALRR – Munt.

[10] Articol DAFOC redactat de Cristina Cărăbuș.

[11] CADE consideră *îndrea* „decembrie” ca provenind direct din greacă, la fel TDRG, care are în vedere forma *andrea* pentru numele aceleiași luni. DA II/I optează, oarecum neașteptat ținând cont de opinia lui Pușcariu din EWRS, tot pentru un etimon grecesc.

Dobr. IV h 514; (Olt.) ALRM II h 608 pc. 848, 886; NALR – Olt. II MN 273, [1556] pc. 973, 983, 997; (Criș.) ALRM II h 608 pc. 53, 279; (Transilv.) ib. pc. 95, 105, 219, 235, 250; ALRR – Transilv. V MN 167, [1556].

2.7.2. Alături de sensul dominant diastratic și diatopic, de origine protoromană, lexemul *îndrea* desemnează – în vestul Bucovinei și, în forma *undrea*, în centrul Munteniei – luna septembrie: NALR – Mold. Bucov. V h 500 pc. 469; ALRR – Munt. Dobr. IV h 511 pc. 719.

2.7.3. În Muntenia, termenul numește a zecea lună a anului, octombrie: Jipescu 1881, 77; DA II/1.

2.7.4. În vestul și centrul Munteniei, în estul Olteniei – în forma *undrea* – și în vestul Transilvaniei, același termen se referă la luna ianuarie: ALRM II h 597 pc. 876; ALRR – Munt. Dobr. IV h 505; ALRR – Transilv. V MN 165, [1545] pc. 294.

2.7.5. În sud-vestul Transilvaniei, în forma *andrea*, semnificatul este noiembrie: *Luna andrelei*. ALRM II h 607 pc. 102.

2.7.6. Rezumăm variațiile dialectale. În DAFOC, autorii au selectat patru variante, cu variația diatopică notată mai sus: „(Maram., estul și sud-vestul Transilv.) **andreá** (ALRM II h 607 pc. 102; ib. h 608, pc. 105, 362; ALRR – Transilv. V MN 167, [1556] pc. 281), (Maram., nordul Criș., Transilv.) **indreá** (ALRM II h 608 pc. 95, 235, 250, 279, 346, ALRR – Transilv. V MN 167, [1556]; accentuat și: sudul Bucov., sudul Transilv. *índrea* NALR – Mold. Bucov. V MN 317, [1556] pc. 481; ALRR – Transilv. V MN 167, [1556] pc. 394), **îndréi** (DDRF II 1894; MDA III 2003), (Munt., sudul Olt.) **undreá** (ALRR – Munt. Dobr. h 511 pc. 719, 514; ALRM II h 597 pc. 87; ib. h 688 pc. 769, 791, 848, 886, 928; NALR – Olt. II MN 273, [1556] pc. 973, 983, 997; accentuat și: sudul, vestul și centrul Munt., sudul Olt. *úndrea* ALRR – Munt. Dobr. IV h 505; ib. h 511, pc. 719; ib. h 514; NALR – Olt. II MN 273, [1556] pc. 973, 983, 997)”.

2.7.7. Însumând faptele, termenul *îndrea* este pus în legătură cu ziua Sfântului Andrei, sfânt protector al României, prezent în arealul etnologic și paremiologic al românimii.

Îndrea prezintă o marcă lingvistică importantă. Dintre cele cinci sensuri, „noiembrie” și „decembrie” sunt accepții direct explicabile dacă ținem cont de faptul că ziua de 30 noiembrie (ziua Sfântului Andrei), se deplasează în decembrie, vizualizându-se datele în parametrii stilului vechi. „Ianuarie” se integrează anotimpului iernii care poate fi considerat cu toate cele trei luni ale sale, prin extensie, patronat de autoritatea sfântului protector.

O reală problemă este găsirea unei motivații pentru numele primelor două luni de toamnă.

„Septembrie” apare în două puncte de anchetă, în forma *undrea* – în centrul Munteniei – și, în forma *îndrea*, în vestul Bucovinei. Nu este vorba de o zonă continuă. Ar putea fi o confuzie făcută de subiectul anchetat. Sau o limită a documentării din cercetarea

noastră. Oricum, actualmente nu dispunem de explicații clare privind această extensie care are mai mult aspectul unei erori.

O situație asemănătoare este accepția „octombrie”. Avem de-a face cu un citat din Jipescu:

> Dumnezeu n-are sărbători. Dânsu te iartă nu că sărbătorești și benchetui, ci că muncești… Tu, țărane, ești fără moarte; toporu, barda, dalta, să rup, să frâng, da tu nu te-nmoi, nici cazi fărîme, nici te-ncovoi d-atâta muncă. În toți anii și vacurili, cum se desprimăvărează, până la brumă adică, și-n luna lu gerar (ghienare) și-n faur, marț, prier, cirișar, florar, cuptor, gustar, brumărel, undrea, brumar al mare și răpciune numai continiești și nu te supune nici ghifor, nici zăpuc: muncă și iar muncă! (Jipescu 1881: 77)

Enumerarea lunilor identifică *undrea* cu „octombrie”. Am redat citatul cât mai pe larg pentru a înlătura ideea unei posibile extensii contextuale. Identificarea este stabilită cu circumspecție în DA II/I s. v. *îndrea* („după Jipescu ar însemna «Octobre»”). Și în acest caz putem admite posibilitatea unei erori.

3. Concluzii

Articolul analizează structura lexicală și etimologică a unui grup de șapte lexeme care circulă, cu repartiție diatopică diferită, la nivelul graiurilor: *cireșar*, *cireșag*, *fluierar*, *îndrea*, *măselar*, *ploier*, *pomar*[12]. Fiecare dintre acești termeni cuprinde o serie de aspecte caracteristice pentru evoluția lexemelor populare care numesc lunile anului. Aceste denumiri oglindesc derularea calendaristică a perioadelor temporale și se încadrează axiologic în terminologia astronomică, făcând parte din categoria fenomenelor astronomice. Conform celor semnalate la începutul articolului, analiza de față are ca punct de plecare cercetarea derulată în proiectul *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (subvenționat UEFISCDI cod proiect PN-III-P4-IDPCE-2020-1277, a. 2021–2023) la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, cercetare care a avut ca rezultat principal volumul TAFOC.

BIBLIOGRAFIE

Alexandru 1956 = Tiberiu Alexandru, *Instrumente muzicale ale poporului român*, București, Editura pentru Literatură și Artă.

Barcianu-Popovici 1886 = Sava Barcianu-Popovici, *Dicționar român-german și german-român* de… Revidat și complectat de Daniil D. Barcianu-Popovici. Partea I: *Român-german*. *Wörterbuch der romänischen und deutschen Sprache*, Sibiiu, (Inst. Tip.).

Baronzi 1872 = George Baronzi, *Opere complecte*, vol. I: *Limba română și tradițiunile ei.*, Galați, Librari-editori G. D. Nebunely și fiii. Brăila, Tip. Triangul.

[12] În această enumerare redăm lexemele analizate în ordine alfabetică. Analiza efectuată în articol grupează termenii în funcție de derularea aspectelor exegetice.

Bujorean 1936 = George Bujorean, *Boli, leacuri și plante de leac cunoscute de țărănimea română*, Sibiu, Editura Asociațiunii „Astra”.

Călindariu 1854 = *Călindariu pentru poporul românesc cu privire la mai multe cerințe ale lui pe anul normal 1854, care este de 365 zile*, întocmit de Georgi Bariț, anul III, Brașov, în tipografia și provăzătura lui Römer și Kamner.

Candrea–Densusianu = Ion-Aurel Candrea, Ovid Densusianu. *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (a–putea)*, București, Socec, 1907–1914.

Ciorănescu 2001 = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I. O.

Costin 1926 = Lucian Costin, *Graiul bănățean*. Studii și cercetări. [Vol. I–II]. I: Timișoara, Institutul de Arte Grafice „Cartea Românească”, 1926.

Crestomația 1521–1639 = *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (*1521–1639*), Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, ediția a II-a revăzută și adăugită de: Liliana Agache, Alexandru Mareș, Cristinel Sava, Maria Stanciu-Istrate și Emanuela Timotin, coord.: Alexandru Mareș, București, Editura Academiei Române, 2016.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea I: *A–B,* coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul II, partea I: *F–I,* coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DAFOC = *Dicționarul de termeni astronomici. Fenomene, obiecte cosmice și constelații*, în TAFOC 2024, p. 257–831.

Diaconu 1969 = Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei*, București, Editura pentru Literatură.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

DÉRom 1 2014 = Éva Buchi & Wolfgang Schweickard (éd.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin, De Gruyter, https://www.atilf.fr/DERom.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deținere)*, 2006; tomul I, partea a 5-a, *Litera D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semînțărie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S*

(Semn–Sîveică), 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Sponghios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Vîclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

Eminescu 1879 = Mihai Eminescu, *Opere*, vol. X. *Publicistică*, ediție critică, coord: Dimitrie Vatamaniuc, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989.

EWRS = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Winter, 1905.

Florescu 2023 = Cristina Florescu, *Termenii astronomici între științific, uzual și dialectal*, în *Rodica Zafiu: lingvista, profesoara, colega, prietena*, vol. 1, Adina Dragomirescu, Carmen Mîrzea Vasile, Cristian Moroianu, Isabela Nedelcu, Andra Vasilescu (ed.), București, Editura Universității, p. 391–402.

Gheție 1896 = Ion Gheție, *Dicționar român-maghiar pentru școală și privați. Román-magyar szótár…*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar irod. intézet és kőnyvnyomda Kiadása.

Giuglea 1982 = George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Graur 1963 = Alexandru Graur, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei Române.

ILR[2] 2018= *Istoria limbii române*, vol. I. *Latina*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, coord.: acad. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, București, Editura Univers Enciclopedic.

LB = *Lexicon românesc-lătinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat* seu: *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Budae, Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, ediție electronică de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea și Adrian Aurel Podaru, Cluj-Napoca, 2013, https://lexiconuldelabuda.bcucluj.ro//site/login.php/.

Linția 1954 = Dionisie Linția, *Păsările din R. P. R.*, vol. III, București, Editura Republicii Populare Române.

Loșonți 2001 = Dumitru Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, București, Univers Enciclopedic.

Marian 1883 = Simion Florea Marian, *Ornitologia poporană română*, tom. I, Cernăuți, Tipografia lui R. Eckhardt.

MDA = Academia Română, *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, coord.: Marius Sala, Ion Dănăilă, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I: A–C, 2001; vol. II: D–H, 2002; vol. III: I–Pr, 2003; vol. IV: Pr–Z, 2003.

Philippide 1923 = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. I, Iași, Tipografia „Viața Românească” S. A. I: *Ce spun izvoarele istorice.*

Roman 1998 = Radu Anton Roman, *Bucate, vinuri și obiceiuri românești*,[București], Editura Paideia.

Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționaru limbii românești* (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), edițiunea întâia, Iași, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”.

Studii 1972 = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. VI, Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică din București. [Redactor responsabil: Mioara Avram], București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

TAFOC = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024.

TDRG = Heimann (Hariton) Tiktin, *Dicționar român-german* de…, vol. I–III, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* von… Band I–III, București, Imprimeria Statului, I: 1903; II: 1911; III: 1924.

TMFA = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Florin-Teodor Olariu, Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Bardu Nistor, Mariana Neț, Liviu Apostol, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2015.

Unirea 1897 = *Unirea*. Foaie bisericească-politică, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, 1891–1945.

THE ETYMOLOGY OF SOME ROMANIAN POPULAR LEXEMES THAT NAME THE MONTHS (*CIREȘAR, CIREȘAG, FLUIERAR, MĂSELAR, POMAR, ÎNDREA*)

ABSTRACT

The present study is based on the research conducted within the project *Romanian Astronomical Terminology: Scientific vs Popular. Phenomena, Cosmic Objects, and Constellations* (funded by UEFISCDI, project code PN-III-P4-IDPCE-2020-1277, years 2021–2023) at the "Alexandru Philippide" Institute of Romanian Philology of the Romanian Academy – Iași Branch, research which resulted in the main publication *TAFOC*.

The article analyzes the lexical and etymological structure of a group of seven lexemes that are in circulation, with different diatopic distribution, across dialects: *cireșar*, *cireșag*, *fluierar*, *îndrea*, *măselar*, *ploier*, *pomar*. Each of these terms encompasses a series of characteristic aspects of the evolution of Romanian popular lexemes for the months. These names reflect the calendar progression of time periods and are axiologically aligned with astronomical terminology, being part of the category of astronomical phenomena.

Keywords: *lexicology*, *popular terminology*, *dialectal lexeme*, *etymology*, *internal lexical evolution.*

NOI RECONSIDERĂRI ETIMOLOGICE ÎN DELR, LITERA D, VOLUMUL AL II-LEA

ION GIURGEA*, CRISTIAN MOROIANU**, IULIA BARBU-COMAROMI***

1. Introducere[1]

Așa cum procedăm în mod periodic deja, pe măsura elaborării *Dicționarului etimologic al limbii române* (DELR), ne propunem în articolul de față să prezentăm o serie de exemple extrase din partea a doua a literei D (porțiunea *Do–Dy*), reflectând două tipuri de reevaluare a etimologiilor din dicționarele academice precedente (DLR, DEX, DA): (1) propunerea de noi etimologii și (2) completarea explicației etimologice.

Primul tip de reevaluare, **propunerea de noi etimologii**, conduce, în mod firesc, la eliminarea unor situații de „etimologie necunoscută" (marcate lexicografic cu „et. nec."), dar și la corectarea unor etimologii eronate. În ambele situații, demersul presupune fie propunerea de soluții originale (aparținând colectivului de elaborare al DELR), fie adoptarea unor soluții preluate din literatura de specialitate.

Cel de-al doilea tip constă în **completarea explicației etimologice** a unor cuvinte cu detalii lingvistice sau extralingvistice. Ca și în cazul primului tip de reevaluare, demersul științific se bazează fie pe oferirea unor completări originale, fie pe citarea unor completări utile preluate din diverse studii lingvistice.

2. Propunerea de noi etimologii

Etimologiile noi propuse pot avea un grad mai mare sau mai mic de certitudine (așadar, pot fi sigure, probabile sau posibile) și conduc, printr-o reconfigurare a prezentării etimologice, la „rezolvarea" etimologiilor necunoscute anterior sau la corectarea unor erori (unele, cu ocurență izolată, altele, perpetuate de-a lungul timpului în dicționare). Soluțiile originale în cadrul dicționarului nostru sunt asumate și marcate grafic prin semnul º plasat

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Academia Română, București, Calea 13 Septembrie nr. 13, România.

** Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Academia Română, Bucureşti / Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5-7, România.

*** Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Academia Română, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13, România.

[1] Mulțumim revizorului care s-a ocupat de textul de față pentru sugestiile utile, de care am ținut seama în versiunea finală a articolului.

după etimologia nou propusă; semnul // precedă etimologiile respinse, precum și notările de tipul „et. nec.”.

2.1. Eliminarea situațiilor de etimologie necunoscută

În unele cazuri, etimologia necunoscută din dicționarele academice anterioare (DLR, DEX) a fost „rezolvată” prin propunerea de soluții originale.

Pentru **dubéț** s.n. (Baia Mare) „locul dintre sobă sau cuptor și perete unde se culcă copiii la căldură”, propunem o soluție nesigură: fie este format de la *dubă*[2] „covată”, fie este același cu *hudubeț* (Trans.), termen având același sens.

Tot etimologie nesigură se propune în cazul lui **dúbină**[1], regionalism din Reșița, însemnând „supărare, amărăciune”: posibil din *dubínă*[2] (format de la *dub(e)ală* „naiba, dracul; vită sau cal rău”)[2].

Un hapax, **durzói** „cânepă”, poate fi explicat din *dârzoi*, augmentativ al lui *dârz* (cf. *durzău / dârzău* „jneapăn”).

Dușdúc s.n. (E Olt.) „lemn gros (pentru ars), butuc; (înregistrat ca *dujdúc*) bucată mare de pâine” provine, probabil, dintr-o formă **tuștuc* pentru *tutuc* „butuc” (= *chituc* < tc. *kütük*), contaminat cu *ștuc* „bucată, bucată de lemn” (< germ. *Stück*).

Dútină (s.f., în expr. *în* ~ „(V Munt.) în zadar, fără folos; (înv., și la pl. *în dutini*) în pustietate; (Sibiu) poieniță, văgăună, vâlcea, loc mai plat, șes”), cu o primă atestare la 1648 (în expr. *în dútină* „în pustietate”, Năsturel, Varlaam – Ioasaf, 158), folosit și ca toponim (în Vâlcea, nume de versant și de pârâu), cu o variantă *túdină* (Neamț) „râpă”, provine, posibil, din scr. *tuđina* „străinătate” (< *tuđ* „străin” < sl. com. **tudjĭ / *tjudjĭ*)[3]. Termenul ieșit din uz **dúvă** (în sintagma medicală *duva ficatului* „vierme parazit cu formă plată care se localizează în ficatul erbivorelor și al oamenilor, provocând boala numită distomatoză”) este un împrumut din fr. *douve* (< v.fr. *dolve* < lat. târziu *dolua* „soi de vierme”).

Alteori, eliminarea etimologiilor necunoscute se face prin adoptarea unor soluții preluate din literatura de specialitate. Termenul popular **dúrdă**[2] „pușcă cu țeava scurtă și groasă; (Muscel) ghioagă țintuită” este o substantivare a adjectivului *durdă*, femininul lui *durd* „(adj.) durduliu; (s.f.) femeie scundă și grasă”, cum indică mai multe dicționare (TDRG, CADE, SDLR, CDER 3126), probabil aplicat mai întâi măciucii, apoi folosit pentru pușcă, cu referire la forma țevii. Nu este clar de ce DLR nu a acceptat această soluție, notând „et. nec.”.

Consultarea unor studii de lingvistică conduce, uneori, la adăugarea de noi cuvinte, absente din alte dicționare: de exemplu, **dúblă**[2] s.f. (Olt.) „chirpici”, preluat din cartea Iuliei Mărgărit (2005: 85), împreună cu explicația etimologică (din bg. *tuhla* „cărămidă” > **tuhlă* > **tuvlă* > **tublă* > *dublă*), la care se adaugă derivatul **dubléte**[1] s.m. (Olt.)

---

[2] O altă posibilitate a fost sugerată de revizorul acestui text: scr. *dubina* „adâncime, adânc, fundul unei ape”.

[3] Revizorul acestui text propune o altă ipoteză: un derivat slav de la baza *dǫti/duti* „a sufla”, cf. ceh *dutina* „cavitate, loc pe unde trece aerul”.

„chirpici”, extras din aceeași sursă; **duduníș** s.m. (bot.) „cucută” figurează în dicționarul lui Al. Borza (Borza 1968: 50), fiind introdus în dicționarul nostru și pe baza articolului lui D. Bejan (Bejan 1985: 28), în care autorul explică etimologic cuvântul ca rezultat al contaminării dintre *dudău* și *buciniș*.

2.2. Corectarea unor etimologii eronate

Frecvent, etimologiile eronate au fost corectate prin propunerea de soluții originale. Pentru regionalismul **dud²** s.m. (Sebeş) „pâine mică” se propune o probabilă origine din **dut*, singular refăcut de la *duț* (= *donț*[1]), cuvânt de origine maghiară (< magh. *dúc*), care are și sensul „partea pâinii care se umflă când se lasă aluatul să se odihnească”; DLR a propus proveniența din magh. *dud*, dar sursele lexicografice maghiare înregistrează forma *dud* cu un sens total diferit (cotor, tijă, tulpină”)[4].

Durduleánă s.f. (Mold.) „persoană corpolentă; tip de horă”, cu o primă atestare într-o poezie populară culeasă de M. Eminescu (c.1876, Eminescu, O. VI, 157), considerăm că este format de la *durduliu*, cu substituirea sufixului; se resping derivarea directă din *durd*, propusă în DLR, și derivarea de la *durdură*[2] (= *dârdoră*) „tărăboi; om cu toane, care vorbește mult”, indicată în DA.

Pentru **a se durducá²** (Trans., Buc.) „a (se) rostogoli”, cu variantele *durucá* și *turducá*, se propune o dublă posibilitate: fie derivarea dintr-un **durduruca* (format de la baza onomatopeică *durduruc*), fie derivarea de la onomatopeea **durduc* (cf. *durduruc*, *hurduc-burduc*)[5]; se respinge echivalarea cu *durduca*[1] (refl.) „(înv.) „a se umfla” (← *durduc* ← *durd*), propusă în DLR, care consideră și că forma *duruca* ar fi o variantă a lui *duriga* (Trans.) „a (se) rostogoli”.

Neologismul ieșit din uz **duxocromíe**[6] („procedeu de preparare a fotografiilor și a diapozitivelor colorate, care constă în executarea a trei imagini parțiale în cele trei culori fundamentale (roșu, galben, albastru), care sunt apoi suprapuse”) provine din germ. *Duxochromie*, format de la *Duxochrom*, marcă înregistrată (în 1929) a firmei germane a fotografului Johannes Herzog (cuvânt în care se recunoaște sufixoidul -*chrom* < gr. *χρῶμα* „culoare”); DLR propusese fr. *duxochromie*, cuvânt a cărui existență nu a putut fi confirmată.

În alte situații, etimologiile greșite sunt corectate prin adoptarea unor soluții găsite în studii de lingvistică. Astfel, pentru **dubínă²**, termen regional (Mold., N Munt.) și depreciativ pentru „cal slab sau rău; persoană leneșă, greoaie; femeie desfrânată”, se consideră acceptabilă soluția propusă de G. Pascu (1916: 212) și de I. Iordan (în ZRPh 56, 1936, 230): din *dubală* (Mold., Mar., N Trans., peior.) „animal greoi, leneș; persoană

[4] Nici paronimul cu vocală lungă *dúd* nu este potrivit ca etimon, însemnând „melodie, cântec”.

[5] TDRG, CADE indică etimonul *dura*[3] (interj.).

[6] Procedeu de preparare a fotografiilor și a diapozitivelor colorate, care constă în executarea a trei imagini parțiale în cele trei culori fundamentale (roșu, galben, albastru), care sunt apoi suprapuse.

leneșă, necioplită”, cu substituirea sufixului; se resping ucr. *dubyna* „bâtă, ciomag” (< *dub* „stejar”) (DLR) și rus. *dubina* (S. Pop, în DR 4, 1924-1926, 1558).

Un tip special de corectare constă în detașarea a două lexeme în cazul unui cuvânt considerat în surse anterioare unitate lexicală cu sensuri diferite. În această situație este substantivul **dúbă**, prezentat în DLR ca având două sensuri: 1. „luntre de pescuit”, 2. „vehicul pentru transportul deținuților; (înv.) închisoare”. Pentru fiecare dintre cele două sensuri, DELR propune detașarea a două lexeme având origini diferite: **dúbă^1** „vehicul (cu ferestre mici, cu gratii), destinat transportului deținuților; (înv.) închisoare” (probabil din *dâbă*^{2} (= *debă*) „butuci” < pol., ucr. *dyby* (pl. lui *dyba*) „butuci” (< sl. com. **dyba* „stâlp, par”, cf. SPS), cf. expresia *a pune pe dube* (v. Heliade-Rădulescu, O.^{2} III, 483: *să-l puie… nejudicat pe dube*)[7] și **dúbă^2** „luntre; vas, groapă în care sunt tăbăcite pieile; diferite tipuri de recipiente” (< ucr., rus. *dub* „stejar; luntre din trunchi de copac” < sl. com. **dǫbŭ* „stejar”: CADE, CDER 3081 (cf. ucr., rus. *dub*), DEX, DLR).

Durduzán este prezentat în DLR ca substantiv neutru având următoarele sensuri: 1. (Olt.) „pânză groasă și deasă de cânepă; cusătură executată grosolan (Râmnicu Vâlcea); epitet dat unei persoane grase, leneșe și proaste (Râmnicu Vâlcea)”, 2. (reg.) cablu care susține un pod plutitor pe un râu”. În DELR, sensului „om gras, leneș și prost” (pentru care DLR a notat eronat s.n., în loc de s.m.) îi corespunde lexemul **durduzán^1** (Vâlcea), tratat sub baza *durd* „gras, durduliu” și explicat ca format de la *durduman* (Vâlcea) „(om) gras, voinic”; **durduzán^2** este considerată variantă a lui **durzán** s.n. (Olt.) „pânză groasă și deasă de cânepă; cusătură executată grosolan” (format de la *durzoi* „cânepă”, cu substituirea sufixului).

O altă situație de detașare lexicală o ilustrează **duvár**, care este prezentat în DLR ca având două sensuri: 1. (Olt., S Munt.) s.n. „zid, împrejmuire de cărămizi sau de lemn; parte a pridvorului bătută cu scânduri”; 2. (reg.) s.m. „zidar” [*sic!*]. În DELR, **duvár^1** „zid” este un împrumut din tc. *duvar* (< pers. *dīvār*, *divār*), posibil și prin bg., scr. *duvar*, în timp ce **duvár^2** este identificat ca variantă a lui *dubár* (s.m.), al cărui sens „tăbăcar” (și nu „zidar”) este confirmat de sursa primei atestări (Pamfile, I. C. 43).

O separare interesantă de cuvinte este ilustrată de perechea de tipul lexem – variantă: **dubás**, cu varianta *dombaz* (în DLR); în DELR, cele două forme sunt tratate independent, cu trimitere (prin „Cf.”) de la unul la celălalt, deoarece examinarea etimologiei îndepărtate nu a confirmat cu certitudine statutul de variante etimologice a formelor *dubas* (< ucr. *dubas*, posibil și pol., rus *dubas*) și *dombaz* (< tc. *tombaz, dombaz*):

> **DUBÁS** s.n. (Mold.) „luntre mare care servește la pescuit, la traversarea unei ape sau la construirea podurilor plutitoare; (p. ext.) pod plutitor; bac; (fig.) om leneș, gras; om mâncăcios” 1633 (DRH A, XXI, 435).
>
> Ucr. *dubas* °, posibil și pol. *dubas* TDRG, SDLR, ulterior, posibil și rus. *dubas* TDRG, CADE, SDLR, CDER 3081, DEX, DLR. Termenul sl. pare să provină din sl. de est

[7] Etimologie indicată anterior de V. Bogrea, în DR I, 263 și CDER 3081.

dub (< sl. com. **dǫbŭ*) „stejar; trunchi de stejar scobit, luntre" (Vasmer, ESRJ I, 548, Vaillant, Gram. IV 666, ESUM, SPS IV, 171-172), dar nu este exclusă o influență a tc. *tombaz / dombaz* „pod plutitor, bac" (ESUM), suf. *-as* fiind rar în slavă.

Cf. do**mbáz**, **dúbă**[2].

DOMBÁZ s.n. (înv., Munt.) „bac, pod plutitor" 1729 (var. *tumbáz*, doc. *ap.* ȘIO, II/2, 48–49), var. *tumbúz*.

Tc. *tombaz*, (înv.) *tumbaz*, *dombaz*.

Cf. **dubás**.

Încheiem prezentarea tipului de reevaluare etimologică prin propunerea de noi etimologii cu un exemplu de bază lexicală (**DURD**) cu o familie lexico-etimologică bogată, în care se pot observa mai multe tipuri de modificări:

DURD, -Ă[1] adj., s.f. (înv.) „durduliu; femeie scundă și grasă – grassouillet; femme potelée" 1857 (Polizu, V.), var. dârd.

Et. nes., posibil: (i) formație regresivă de la durduca2 „a se rostogoli", cf. durduc „umflătură", cu evoluția semantică „obiect rotund" > „scund și gras" (pentru sensul „umflătură, obiect rotund", cf. durdu nume de deal, durdoi „movilă", durdui „loc proeminent" Loșonți, TRFR, 68) º; (ii) magh. durda „îndesat, grăsuliu" (cuvânt foarte rar, posibil înrudit cu dudor „umflătură") TDRG, CADE, SDLR, I. Iordan, BIFR VII, 252, CDER 3126 // El. slav, cf. rus. dorodnyj, dorodlivyj „corpolent, plinuț, grăsuț", cf. și magh. *durda* CDED II, 105 (dar acest termen slav, format cu prefixul *do-* de la *roditi* „a rodi, a naște", *rodŭ* „naștere; rod", este răspândit doar în pol. și rus., iar în ucr. are forma *doridnyj* „mare, gros; bogat, mănos"); ←**dudur* ← *dud(ă)* „gras, corpolent", cf. ghicitoarea *Merge duda pe cărare, patru ochi, patru picioare, patruzeci de unghișoare* = „femeia însărcinată", înrudit cu ar. *dodă* „grăsună" și fr. *dodu* Pascu, Cim. 153 (dar nu este confirmat sensul „gras, corpolent" pentru *dud / dudă*); et. nec. DEX, DLR.

Fam.: **durdán** adj. (rar) „grăsan" 1907 (Tribuna (Arad), nr. 88, 1); **dúrdă**[2] s.f. (pop.) „un fel de pușcă cu țeava scurtă și groasă; (Muscel) ghioagă țintuită" 1843 (Alecsandri, O. I, 46), substantivare a adj. *durdă* (TDRG, CADE, SDLR, CDER 3126), probabil întâi aplicat măciucii, apoi folosit pentru pușcă cu referire la forma țevii // et. nec. DLR; **durdói** s.m., s.n. „(Vâlcea) om nebun, prost; (Brașov) grămadă (mai ales de cereale), movilă, ridicătură de pământ" 1967 (Lexic reg. II, 24, 50); **durdoiát** adj. (Criș.) „supărat, bosumflat" 1967 (Lexic reg. II, 89), part. unui verb **durdoia* ← *durdoi* Loșonți, CPE, 170 (DLR: cf. *durd*), posibil infl. de *bârzoia* „a-i sări țandăra, a se îngâmfa, a se umfla în pene" º; **durdúc** s.m. „(Trans.) umflătură; bulgăre de zăpadă, cocoloș de brânză; (Mold., Prahova, Huned.) vârf ascuțit, colț de stâncă" 1862 (Pontbriant, D.; anterior, posibil 1637, antrop. *Durduc*, DRH A XXIV, 83) ← *durd* Loșonți, CPE, 171 (DLR: cf. *durd*) sau ← *durduca*[2] „a se rostogoli" // lat. *turgidus* Pontbriant, D.; **durducá**[1] vb. refl. (înv.) „a se umfla" 1780-1801 (Micu, D.) ← *durduc*; **durducúț** adj. (înv., Trans., Mold.) „durduliu" 1801-1820 (Budai-Deleanu, T. V. 459), var. *dordocúț* (în forma substantivată *dordocúță* „femeie grăsuță") ← *durduc*; **durdúi** s.n. (S-E Trans.) „mică ridicătură de pământ; deal" 1930 (Chest. IV, 10/175, *ap.* Loșonți, TRFR, 68); **durduleánă** s.f. (Mold.) „persoană corpolentă; tip de horă" c.1876 (poezie pop., în Eminescu, O. VI, 157) ← *durduliu*, cu substit. sufixului º // ← *durd* DLR; ← *durdură*[2] (=

dârdoră) DA; **durduléț** adj. (Munt.) „cu forme rotunde, durduliu” 1913-1943 (Udrescu, Gl.) ← *durduliu*, cu substit. sufixului; **durduléu** s.n. (Cluj) „movilă; partea de sus a unui brad, care crește în fiecare an” 1995 (var. (Vâlcea) *durduméu*, Gh. Bolocan (coord.), „Dicționar toponimic al României. Oltenia”, II); **durdulícă** adj.f. (Criș., Tulcea) „durdulie” 1902 (Șez. VII, 168) ← *durduliu*, cu substit. sufixului; **durdulíță**[1] s.f. (dim., Argeș) 1913-1943 (Udrescu, Gl. 82) ← *durdă*[1] sau *durduliu*, cu substit. sufixului; **durdulíță**[2] s.f. (dim.) 1843 (poezie pop. în Alecsandri, O. I, 51) ← *durdă*[2]; **durdulíu** adj. „grăsuț, cu forme rotunde, bucălat” 1857 (Polizu, V.), var. *duralíe* adj.f. (hapax, I. Cr. VI, 51) ← *durd* SDLR, CDER 3126, DEX, DLR sau prin disimilare ← **durduriu* ← *durd* I. Iordan, BIFR VII, 252 // cf. *doldora* TDRG; ← *doldora* CADE; **durdumán, -ă** adj., s.m., s.f. (Vâlcea) „(om) gras, voinic” 1914 (I. Cr. VI, 312), var. (Munt., Dobr., infl. de *dudui* sau *duduman*[1]) *dudumán*[2], *-ă*; **durdún** adj. (Mehed.) „grăsuliu” 1960 (Lexic reg. I, 49) ← *durd* (DLR), probabil infl. de *grăsun* Loșonți, CPE, 171; **dúrdură**[2] s.f. (Mold., rar) „durdă[2]” 1902 (Șez. VII, 145), probabil reinterpretare a lui *durdură*[1] „tărăboi, furtună” ca derivat din *durdă*[2] º (DLR: cf. *durdă*[2]); **durduzán**[1] s.m. (Vâlcea) „om gras, leneș și prost” 1967 (Lexic reg. II, 24) ← *durduman* º (DLR: cf. *durd*); **durduzắu**[1] s.n. (Olt., Munt., atestat exclusiv lexicografic) „măciucă ghintuită cu cuie de fier; pușcă haiducească, durdă” 1901 (Rădulescu-Codin, M. 29), et. nes., ← *durdă*[2] (Pascu, Sufixele, 417), posibil infl. de *durduzan*[1] (º) sau reinterpretare a lui *durduzău*[2] (= *hurduzău*) prin asociere cu *durdă*[2] º (DLR: același cu *durduzău*[2], care însă este raportat eronat la *durduzan*[1]).

3. Completarea unor etimologii propuse (sau sugerate) anterior

În cazul lui **duhuváie** (Bas.) „cuptor al mașinii de gătit”, DLR face trimitere la *duhovcă*, cuvânt care însă nu este etimonul direct. În DELR, se arată că **duhuváie** este un împrumut din rusă, din forma de feminin a adjectivului *duchovoj* „de suflat; care folosește aer cald” (< *duch* „suflu, respirație, spirit”, cuvânt slav comun), detașată din sintagma *duchovaja peč´* „cuptor bazat pe acțiunea aerului cald”; în familia lexicală a lui *duhuvaie* figurează **duhóvcă**, cuvânt cu aceeași circulație regională și cu sens identic, care este împrumutat din rus. *duchovka* (< *duchovoj*, *duchovaja peč´*).

Pentru **durduzán**[1] s.m. (Vâlcea) „om gras, leneș și prost”, tratat sub baza *durd*, se arată că este format de la *durduman* adj., s.m., s.f. (Vâlcea) „(om) gras, voinic”, cuvânt care figurează, în dicționarul etimologic, sub aceeași bază. În DLR se intuiește legătura etimologică cu *durd*: „Cf. *durd*”.

A se durdulí (Buc.) „a se rostogoli”, tratat sub baza *dúra*[3] (interj.), se consideră că este format, probabil, de la *durduca*[2], cu substituirea finalei (*durduca* având la bază fie onomatopeea *durduruc,* de unde **durduruca* > *durduca*, fie o onomatopee **durduc*, cf. *durduruc*, *hurduc-burduc*); DLR intuia legătura cu baza interjecțională: „Formație onomatopeică”.

În cazul lui **durdurúc** (interj. (Buc.) „dura, de-a dura”, s.n. (Mar., în var. *durdulúc*, N Trans., în var. *turdulúc*) „tăvălug”, (N Trans., despre copii, ca epitet în expr. *un turdulúc de*) „rotofei”, (în expr. *de-a turdulúcu'*) „de-a dura” 1888 (var. *turdulúc*, Pop-Reteganul,

Pov. 165), var. *durdulúc*, *durdulúca* (în expr. *de-a* ~) „de-a dura”, *durduríca* (în expr. *de-a* ~) „de-a dura”), DLR notează: „Onomatopee, cf. *durdulica*”. DELR precizează că *durduruc* s-a format de la forma onomatopeică reduplicată *dur(a)-dur(a)*, cu o posibilă influență a lui *hurduc*; varianta *turduluc* este probabil inflențată de *tăvălug*, *tăvăluc* (DLR s.v. *turduluc*: „formație onomatopeică, cf. *tăvălug*”), iar varianta *durdurica* se explică, posibil, prin atracție paronimică cu *durdulică* „femeie grasă”.

Uneori, completarea vizează sensul. Pentru expr. **de duzină** „de calitate inferioară, ordinar”, se subliniază în DELR existența unui model străin: germ. *Dutzend-* (în compuse ca *Dutzendware* „marfă de duzină”, *Dutzendmensch* „om de duzină”) și it. *di dozzina*, unde acest sens, atestat încă din secolul al XVI-lea, se explică prin calitatea inferioară a mărfurilor vândute în multe exemplare (DELI).

În cazurile prezentate mai sus, completările și precizările sunt contribuția originală a DELR. Există și stuații în care completările au fost preluate din alte surse. Astfel, regionalismul **dúdet²** s.n. (Năs.) „tunet; (p. ext.) vifor”, pentru care DLR indică „cf. tunet”, este de fapt format de la verbul *a dudui*, cu influența lui *tunet*, cum se indică în MDA.

Pentru adjectivul regional **durdoiát** (Criș.) „supărat, bosumflat”, inclus în bogata familie lexicală a bazei *durd*, DELR adoptă explicația lui D. Loșonți, CPE, 170: participiu al unei forme verbale **durdoia*, de la *durdoi* (Vâlcea) „om nebun, prost”. DLR face o trimitere vagă la *durd* („Cf. *durd*”).

4. Concluzii

Seria de exemple prezentate mai sus a ilustrat două tipuri de reevaluare etimologică întâlnite pe parcursul elaborării DELR: propunerea de noi etimologii (care pot fi sigure, probabile sau posibile) și completarea etimologiei în cazul unor cuvinte a căror origine a fost propusă sau sugerată (prin „cf.”) în surse lexicografice anterioare. Propunând soluții noi, pe de o parte se elimină o serie de „etimologii necunoscute” (v. **dubéț**, **dúbină¹**, **durzói**, **dușdúc**, **dútină**, **dúvă**, **dúrdă²**), iar pe de altă parte se corectează erori în explicarea etimologiilor unor cuvinte (v. **dud²**, **durduleánă**, **durducá²**, **duxocromíe**, **dubínă²**). Soluțiile noi, precum și completările etimologiilor sunt fie originale, fie preluate din diverse studii de lingvistică. Un tip special de corecție îl reprezintă detașarea a două (sau mai multe) lexeme, în cazul unui cuvânt considerat anterior unitate lexicală prezentând mai multe sensuri (de obicei, foarte diferite între ele): v. **dúbă¹** „vehicul” – **dúbă²** „luntre”; **durduzán¹** „om gras, leneș și prost” – **durduzán²**, variantă a lui *durzan* „pânză de cânepă”; **duvár¹** „zid” – **duvár²**, variantă a lui *dubar* „tăbăcar”; sau tratarea independentă a unor cuvinte considerate anterior în raport de lexem – variantă (v. **dubás – dombáz**). Consultarea diverselor studii de lingvistică permite uneori adăugarea unor cuvinte noi, absente din dicționarele anterioare (v. **dúblă²**, **dubléte¹** „chirpici”, **duduníș** „cucută”).

Ne-am propus, nu în ultimul rând, ca articolul nostru să reflecte contribuția colectivului de redactare a *Dicționarului etimologic al limbii române* la reevaluarea unor

etimologii necunoscute surselor anterioare sau considerate îndoielnice, precum și beneficiile pe care le aduc elaborării dicționarului accesul la o bază amplă de texte în format electronic, în continuă îmbogățire, și utilizarea unor instrumente de cercetare moderne.

ABREVIERI

adj. = adjectiv(al)
antrop. = antroponim
ar. = aromân(ă)
Bas. = Basarabia
bg. = bulgar(ă)
bot. = botanică
Buc. = Bucovina
c. = circa
cf. = confer
com. = comun(ă)
Criș.= Crișana
dim. = diminutiv(al)
Dobr. = Dobrogea
doc. = document
et. nec. = etimologie necunoscută
et. nes. = etiologie nesigură
expr. = expresie
f. = feminin
fig. = figurat
fr. = francez(ă)
germ. = german(ă)
gr. = grec, greacă
Huned. = Hunedoara
infl. = influențat(ă), influență
interj. = interjecție
it. = italian(ă)
înv. = învechit
lat. = latin(ă)
m. = masculin
magh. = maghiar(ă)
Mar. = Maramureș
Mehed. = Mehedinți
Mold. = Moldova
Munt. = Muntenia
n. = neutru
Năs. = Năsăud
Olt. = Oltenia
part. = participiu
peior. = peiorativ
p. ext. = prin extensiune
pl. = plural
pol. = polonez(ă)
pop. = popular
refl. = reflexiv
reg. = regional
rus. = rus(ă), rusesc
s. = substantiv
scr. = sârbo-croat(ă)
sl. = slav(ă)
substit. = substituire
suf. = sufix
tc. = turc(ă)
Trans. = Transilvania
ucr. = ucrainean(ă)
v. (urmat de un nume de limbă / dialect)
= vechi, veche
var. = variantă

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

Alecsandri, O. = Vasile Alecsandri, *Opere*, ediție îngrijită de G. C. Nicolescu (vol. I-II), Georgeta Rădulescu-Dulgheru (vol. I–VII), Marta Anineanu (vol. VIII–X), București, Editura pentru Literatură / Editura Minerva, 10 vol., 1966–1985.

Borza 1968 = Al. Borza *et al.*, *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, Editura Academiei.

Budai-Deleanu, T. V. = Ion Budai-Deleanu, *Trei viteji*, în Budai-Deleanu, *Opere*, ediţie îngrijită, cronologie, note şi comentarii, glosar şi repere critice de Gheorghe Chivu şi Eugen Pavel, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2011 p. 431–525 (text din 1801–1820).

Chest. = *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române. Chestionarul* I–VIII [Sub redacția lui Sextil Pușcariu]. (I. *Calul*, Cluj, Editura Ardealul, 1922; II. *Casa*, Sibiu, Editura Dacia Traiană, 1926; III. *Firul*, Cluj, Editura Ardealul, 1929; IV. *Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, Editura Ardealul, 1930; V. *Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, Cluj, Editura Ardealul, 1931; VI. *Stupăritul*, Cluj, Editura Ardealul, 1933; VII. *Instrumente muzicale*, Cluj, Editura Cartea Românească, 1935; VIII. *Mâncări și băuturi*, Cluj, Editura Ardealul, 1937), Muzeul Limbei Române.

DRH = *Documenta Romaniae Historica*, București, editura Academiei Române. Seria A. *Moldova*, 28 vol., 1965–2006; Seria B. *Țara Românească*, 39 vol., 1965–2010; Seria C. *Transilvania*, 4 vol., 1977–2014; Seria D. *Relații între Țările Române*, 1 vol., 1977.

I. Cr. = *Ion Creangă*. Revistă de limbă, literatură și artă populară, Bârlad, 1908–1921.

Eminescu, O. = M. Eminescu, *Opere*, ediție îngrijită de Perpessicius, ulterior de un grup de cercetători de la Muzeul Literaturii Române, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, Editura Academiei Române, 16 vol., 1939–1989.

Heliade-Rădulescu, O.[2] = Ion Heliade-Rădulescu, *Opere*, ediție critică de Vladimir Drimba, București, Editura pentru Literatură, Editura Minerva, 4 vol., 1967–1985.

Lexic reg. = *Lexic regional*, vol. I, redactor coordonator Gh. Bulgăr, București, Editura Academiei Române, 1960; vol. II, redactor coordonator Lucreția Mareș, București, Editura Științifică, 1967.

Năsturel, Varlaam – Ioasaf = *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf.* Traducere de Udriște Năsturel, în Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2012 (text din 1648).

Micu, D. = Samuil Klein (= Micu), *Dictionarium Valachico-Latinum.* Bevezető tanulmaanyal közzéteszi Gáldi László (Erdélyi Tudományos Intézet), Budapest, Királyi magyar egyetemi nyomada, 1944 (text din 1780–1801).

Polizu, V. = G. A. Polizu, *Vocabular româno-german*, Brașov, Tiparul Römer și Kamner, 1857.

Pontbriant, D. = Raoul de Pontbriant, *Dicțiunar româno-frances*, București și Göttingen, Adolf Ulrich, Paris, Gustave Bossange & C-ia, Leipzig, E. F. Steinacker, 1862.

Pop-Reteganul, Pov. = *Zâna apelor. Povești ardelenești*, culese de Ion Pop-Reteganul, ediție îngrijită de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1997 (prima ediție în 1888).

Rădulescu-Codin, M. = C. Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, ediția I, Câmpulung, Tipografia și Leg[ătoria] de Cărți Gheorghe N. Vlădescu, [1901].

Șez. = *Șezătoarea*. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare. Fălticeni, 25 vol., 1892–1929.

Tribuna (Arad) = *Tribuna*, Arad, 1904–1912.
Udrescu, Gl. = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, Editura Academiei Române, 1967.

B. Lucrări de referință

Bejan 1985 = Dumitru Bejan, *Nume de plante formate prin contaminație*, în „Limba română”, an XXXIV, nr. 1, 1985, p. 28–29.

BIFR = *Buletinul Institutului de Filologie Română „Al. Philippide”*, Iași, 1934–1945; reluat din 2000.

CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. București, Editura Cartea Românească, 1931.

CDED = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort s/M, Ludolphe St. Goar; Berlin, A. Asher; Bucarest, Socec, 1870; vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*. Francfort, Ludolphe St. Goar; Berlin, S. Calvary, București, Sotschek, 1879.

CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002. (Ediția I: *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, Biblioteca filologica, 1958–1966).

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția I, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, 1975; *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; retipărit cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016, 2019.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deținere)*, 2006; tomul I, partea a 5-a, *Litera D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semințărie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Sîveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Sponghios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Vîclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000.

DR = *Dacoromania*, Cluj, seria veche 1920–1948; seria nouă, 1994–.
ESUM = O. S. Melničuk (coord.), *Etimologičnyj slovnyk ukrainskoi movy*, Kiev, Nauk, Dumka, 1982–2012.
Loșonți, CPE = Dumitru Loșonți, *Convingeri și propuneri etimologice*, București, Editura Academiei Române.
Loșonți, TRFR = Dumitru Loșonți, *Toponime românești care descriu forme de relief*, Cluj-Napoca, Clusium, 2000.
Mărgărit 2005 = Iulia Mărgărit, *Ipoteze și sugestii etimologice. Note și articole*, București, Editura Academiei Române.
MDA = Academia Română, *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, coord.: Marius Sala, Ion Dănăilă, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I: A–C, 2001; vol. II: D–H, 2002; vol. III: I–Pr, 2003; vol. IV: Pr–Z, 2003.
Pascu, Cim. = Giorge Pascu, *Despre cimilituri*, Iași, 1909.
Pascu 1916 = Giorge Pascu, *Sufixele românești*, București, Edițiunea Academiei Române, 1916.
SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii românești*. *(Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.
SPS = Polska Akademia Nauk, *Słownik prasłowiański*, coord. Franciszk Sławski, Wrocław, Varșovia, Cracovia, Gdańsk, vol. I, 1974, vol. II, 1976, vol. III, 1979.
ȘIO = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. I, *Introducerea*; vol. II, *Vocabularul:* 1. *Vorbe populare,* 2. *Vorbe istorice*, București, Socec, 1900.
TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, Staatsdruckerei, Band I, 1903; Band II, 1911; Band III, 1925; ediția a II-a: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, Band I, 1986; Band II, 1988; Band III, 1989; ediția a III-a: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Cluj-Napoca, Clusium, Band I, 2000; Band II, 2003; Band III, 2005.
Vaillant, Gram. = André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, vol. I, Lyon, I.A.C., 1950, vol. II, Lyon, I.A.C., 1958, vol. III, Paris, Klincksieck, 1966, vol. IV, Paris, Klincksieck, 1974, vol. V, Paris, Klincksieck, 1977.
Vasmer, ESRJ = Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka* (*Russisches etymologisches Wörterbuch*), Moscova, 4 vol., 1964–1973.
ZRPh = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877 ș.u.

NEW ETYMOLOGICAL REEVALUATION IN *THE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF ROMANIAN (DELR)*, LETTER D, PART II (DO-DY)

ABSTRACT

In this article we exemplify the contribution of DELR (*Dicționarul etimologic al limbii române*) to the reevaluation of some etymologies found in the academic dictionaries of Romanian. We present examples excerpted from the second part of the letter D (*Do–Dy*), reflecting several types of etymological reevaluation: proposing etymologies for words with unknown etymology, correcting erroneous etymologies, clarifying the etymological explanation. Some of the new

etymological solutions are the original contribution of the DELR team, others were proposed in previous studies but had not made their way into the academic dictionaries of Romanian.

Keywords: *dictionary*, *etymology*, *Romanian*, *regional*, *variant*.

TERMENI CARE DESEMNEAZĂ FENOMENE ASTRONOMICE ÎN SCRIEREA *VIAȚA ȘI PETREACEREA SVINȚILOR* A MITROPOLITULUI DOSOFTEI

LAURA MANEA*

1. Considerații introductive

Într-un articol anterior, conceput în urma unei comunicări pe care am susținut-o la Simpozionul internațional „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, ediția a XIII-a, Iași, 30 mai – 1 iunie 2024, am analizat o serie de termeni care desemnează noțiuni astronomice general cunoscute: termeni care denumesc bolta creascā: *acoperemânt*, *ceriu*, *firmament*, *îm(n)vârtoșitură*, *tărie*; termeni care denumesc „extremitățile Pământului”: (construcțiile / sintagmele) *aripile Pământului*, *deapoiurile Pământului*, *marginile Pământului* (sau *lumii*), *obârșiile Pământului*, *sâmcealele Pământului*; cuvântul „astrolog” și sinonimele acestuia: *astronom*, *căutător în stele*, *filosof*, *stelar*, *vâlhovnic*; cuvântul „astrologie”: în forma *astrológhie*, cu sinonimul *vâlhovnicie*; adjectivul *astronomicesc*; cuvântul *astronomie*; termeni care denumesc o orbită: *cale*, *crâng*, *mers*; termeni care denumesc un ciclu (astronomic): *crâng*, *crug*; termeni care denumesc crângul Lunii: sintagma *îmbletul Lunii* și grecismul *selinodromion*; două adjective cu sensul „care trăiește pe planeta Pământ; care este specific planetei Pământ”, dintre care, unul este și substantiv: *pemintean*, *pemintesc* (*pemintean*, ca substantiv, are sensul de „locuitor al (planetei) Pământ”); un adjectiv cu sensul „nepământesc”: *nelutatec*; un adjectiv, *nepemintean*, cu sensul „care nu trăiește pe Pământ, care nu ține de Pământ; care (pare) că vine din altă lume, din altă dimensiune, dintr-o zonă dincolo de Universul palpabil”; un sinonim pentru „cer”, ca spațiu cosmic: *învârtoșitură*; sintagma *cearcăn de stele*; sintagmele *crângul anului*, *crângul Lunii*, *crângul Soarelui*; cuvântul *supceriu*.

În studiul de față, continui acest demers lexical, analizând, însă, termeni care desemnează fenomene astronomice. Chiar dacă, în titlul prezentului articol, am restricționat cercetarea la opera monumentală a lui Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, deoarece, inițial, credeam că mă voi concentra doar asupra acestui text, munca de

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

arheologie lingvistică m-a ghidat și spre celelalate scrieri ale mitropolitului, la care am avut acces în edițiile editate.

Ceea ce am urmărit și voi urmări în continuare este dacă se susține ideea la care am ajuns în studiul de față despre fenomenele astronomice din TAFOC, anume că terminologia populară a fenomenelor astronomice nu are un caracter regional, ci unul uzual. Ca și în precedentul articol, ca lexicograf, am optat, pentru analiza terminologică, la modelul DLR, ce a stat și la baza redactării termenilor din DAFOC[1].

Reiau precizarea că definițiile, acolo unde a fost cazul, au fost preluate din DAFOC. Uneori, când am constatat că au un prea mare grad de generalizare, le-am adaptat contextului respectiv. Și în prezentul studiu, am încercat să definesc toți termenii particulari, utilizați de Dosoftei, inclusiv creațiile unice, figurate, poetice, pe care DAFOC nu i-a preluat: 35 cuvinte, dintre care: 14 verbe, 14 substantive și 7 adjective (două dintre acestea neavând sens astronomic, inserate analizei doar pentru caracterul de creații lexicale unicat în lexicul limbii române literare vechi).

Voi menționa inițialele autorilor DAFOC sub articolele pe care le-au redactat, când termenii apar și în acest dicționar de specialitate, iar când acestea nu sunt menționate, înseamnă că am realizat personal analizele lexicografice.

2. Termeni care desemnează fenomene astronomice atestați în operele mitropolitului Dosoftei. Analiză lexicală

2.1. ACOPERÍ vb. IV. T r a n z. **TP** A ascunde, depășind prin intensitate luminoasă un corp care emană lumină (Manea 2006: 359). *Carea svântă Cruce cu strălucorea ei* ***au acoperit*** *radzele Soarelui și curcubău pregiur cruce ca o cunună*. Dosoftei III 1686 mai 111^{r}.

– **Acoperi** + suf. –*(ă)mânt*, după *coperământ* (cf. DA I/I 1913; DELR).

Cuvântul are acest sens astronomic doar în această unică atestare din *Viața și petreacerea svinților*. El nu este înregistrat în DA I/I 1913 s.v., prin urmare, nu a fost cuprins nici în DAFOC. De fapt, în seria veche a *Dicționarului Academiei*, nu regăsim niciun sens al cuvântului *acoperi* din scrierile mitropolitului moldovean.

2.2. AMÚRG[2] s. n. **TPTS** Semiîntuneric care se lasă după apusul Soarelui. *Ședzură acolo până însară* ***amurgul***. Dosoftei III 1686 martie 54^{r}.

– Pl.: *amurguri*.

– Prep. **a** + **murg** (Cf. DA I/I 1913; MDA I 2001; Ciorănescu 2002 s.v. *murg*) (DAFOC s.v.).

Acest cuvânt nu are atestări din scrierile mitropolitului în DA I/I 1913 s.v. Nefiind înregistrat în dicționare, nici redactorii echipei TAFOC nu au avut cum să îl folosească în

[1] DAFOC (unde au fost redactate cuvintele de sub literele A–K) este sigla utilizată pentru *Dicționarul de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații*, cuprins în TAFOC 2023.

[2] Cuvântul *amurg* este redactat în DAFOC de D.B. [= Daniela Butnaru].

întocmirea articolului din DAFOC, unde, prima atestare a termenului este din *Istoria ieroglifică* (1704–1705) a lui Dimitrie Cantemir.

2.3. APÚNE[3] vb. III. I n t r a n z. TPTS (Despre aștri, mai ales despre Soare; în opoziție cu a r ă s ă r i) A dispărea de pe bolta cerească ca urmare a coborârii sub linia orizontului; TP (la Dosoftei) a se ascunde. *Bătându-să cu inoplemenicii și Soarele* ***apuind****, având inemă la războiu, s-au rugat lui Dumnădzău și dzâsă să stea Soarele*. Dosoftei I 1682 septembrie 2r. *Îndată stătu și să opri Soarele din calea sa,* ***să nu apuie***. id. ib. *Să aibă libov înde-alalț și, de să tâmplă în vrunii price, să să-mpace, pân-****a*** *nu* ***apune*** *Soarele, să nu osândească*. id. ib. noiembrie 156r. *Eu – rătăcită izbealește și lucrătoare din loc în loc cutrierând și casă din casă, așteptând pre Soarele când* ***va apune*** *să mă hodinesc de trudă*. id. 1683, 181. *Iiácov… află loc de dormi acoló, că* ***apusease*** *Soarele*. id. ib. 353.✧ *Fig. Au răpăosat în 5 dzâle a lui ghenuarie, cătră sară,* ***apuindu****-i Soarele în mâna lui Dumnădzău*. Dosoftei II 1683 ianuarie 5v.

– Prez. ind. pers. 3: *apune*; conjunct. pers. 3: *să apuie*; gerunziu și: *apuind*.

– Protorom. */**a'pon-e**/, corelatul latinescului scris *apōnō*, *-ere*[4].

Potrivit DAFOC, prima atestare a lexemului este din *Tetraevanghelul* lui Coresi 1560–1561, 70r (cf. DELR). Verbul, în cele două scrieri ale mitropolitului în care este folosit, *Viața și petreacerea svinților* și *Parimii*, prezintă și „forme forme iotacizate, rezultate prin analogie” (Manea 2006: 348). Verbul sinonim *a asfinți* va pătrunde în limba literară abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

2.4. APÚS[5] s. n. TPTS (În opoziție cu r ă s ă r i t) Fenomen de dispariție a unui astru (precum Soarele) de pe bolta cerească, ca urmare a coborârii acestuia sub linia orizontului; TP (la Dosoftei) scăpătat. *Într-****apusul*** *Soarelui, somn greu cădzu Avraám și ádecă frică mare și-ntunecată îl împrésură*. Dosoftei 1683, 151. *După* ***apusul*** *Soarelui nu cutedza nime a treace pre aproape*. id. III 1686 martie 20r.

– Pl.: *apusuri*.

– V. **apune**.

Cu primă atestare din *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi, la 1577, cuvântul *apus*, desemnând un fenomen astronomic, apare, prima dată, în *Viața și petreacerea svinților* și, a doua oară, în *Parimii*. În operele lui Dosoftei există și sensul de „punctul cardinal vest”, precum și cel de „moment al zilei când apune Soarele”. Acestea constituie, însă, subiectul unei alte cercetări.

2.5. ASCÚNDE vb. III. R e f l. TP (Despre aștri) A apune. *Varvarii adormind, Soarele răsărind și luceafărul* ***ascundzându-să****, nu giunghiară pre Theodul*. Dosoftei II 1683 ianuarie 13v.

– Prez. ind. pers. 3: *ascunde*; conjunct. pers. 3: *să ascundză*.

---

[3] Cuvântul *apune* este redactat în DAFOC de M.C. [= Maria-Marilena Ciobanu].
[4] Etimologie preluată din DAFOC s.v.
[5] Cuvântul *apus* este redactat în DAFOC de M.C.

– Lat. **abscondere**[6].

Chiar dacă acest cuvânt este folosit, în context, cu valoare stilistică, sensul astronomic nu este înregistrat în dicționarele consultate (v. și Manea 2006: 394).

2.6. IEȘÍ[7] vb. IV. I n t r a n z. TP (Despre aștri) A răsări. *Încă zoare nu răvarsă / De Soare, când* ***va să iasă***. Dosoftei 1673b, 47.

– Prez. ind. pers. 3: *iese*; conjunct. pers. 3: *să iasă*.

– Din protorom. ***/ˈɛks-i-/**, corelatul latinescului scris *exire* (Cf. DAFOC s.v.).

După cercetările de până acum, aceasta este singura atestare a acestui verb, cu sens astronomic, din scrierile lui Dosoftei (*Psaltirea în versuri*).

Nu pot să nu amintesc, deși ține de analiza altui grup denominativ, substantivul *ieșitură*, creație lexicală a mitropolitului (prin derivare cu sufixul *–(i)tură*), tot într-o unică atestare, în *Psaltirea de-nțăles*, care desemnează, în context evident stilistic, aștrii principali, Soarele și Luna:

Ieșiturile *dimineții și a sării înfrămșea-vei!* Dosoftei 1680, 434.

Nici acest sens nu este înregistrat în dicționarele mari de limbă română.

2.7. IEȘÍT s. n. TP Răsărit. [Soarele] *bucura-să-va ca un uriiaș să alearge cale, de la marginea ceriului,* ***ieșitul*** *lui Și timpinișul lui, pănă la marginea ceriului și nu iaste cine să să ascundză de căldura lui*. Dosoftei 1680, 320.

– V. **ieși**.

Atestat în *Psaltirea de-nțăles*, acest substantiv, și el neînregistrat în dicționarele consultate, vine să întregească încercarea scriitorului de a exprima altfel, mai sugestiv, prin material lingvistic curent / comun, noțiuni abstracte sau nume de corpuri cerești.

2.8. ÎNNOPTÁ[8] vb. I. I n t r a n z. TP A se face noapte din cauza dispariției complete a Soarelui de pe bolta cerească; TP (la Dosoftei) a nopta. *Atunce herile aceale sireape, stidindu-să de moștiile svinților, să dusără în laturi, nice leac atingându-să de dânșii. Și, deaca* ***înnoptă****, nește creștini pre-a furiș îi astrucară cu cinste*. Dosoftei II 1683 ianuarie 43^r. *Deac-au însărat ș-au* ***înnoptat****, având obiceai na cea vreame sântul Carp a sta la rugă dumnădzăiască*. id. ib. III 1686 mai 133^v.

– Prez. ind. pers. 3: *înnoptează*.

– Pref. *în-*[9] + **noapte** (cf. DAFOC s.v.) (sau pref. *în-* + **noapte** + suf. *-a*[10]).

---

6 „panrom. (REW 41) < *abs-* + *condere* «a pune împreună, a întemeia, a pune la adăpost, a pune într-un loc sigur»" (DELR).

7 Cuvântul *ieși* este redactat în DAFOC de D.B.

8 Cuvântul *înnopta* este redactat în DAFOC de M.C.

9 Popescu-Marin *et al*. 2007: 24: „Prefixul *în-*… provine din prepoziția și preverbul latin *in*… Este întâlnit în secolele al XVI-lea și al XVIII-lea în calcuri și formații originale… Creațiile originale sunt verbe (marea majoritate), adjective și substantive. Verbe derivate de la substantive (și cu ajutorul unuia dintre sufixele verbale *-a, -i, -ui, -ura*:… înnopta".

10 Cf. Popescu-Marin *et al*. 2007: 62: „Sufixul lexico-gramatical *-a* este moștenit din latină prin cuvinte ca *aduna* < lat. *adunare, boteza* < lat. *baptizare*… Cu *-a* se formează verbe de la substantive, adjective, adverbe și

În DA II_1 1934, acest verb, a cărui acțiune este raportată la locul sau la timpul exprimat de temă (cf. Popescu-Marin *et al*. 2007: 29) nu are atestări din operele mitropolitului. În *Viața și petreacerea svinților*, el concurează cu forma scurtă, *nopta* (v. *infra*). Nici în DAFOC, nu are atestări din scrierile mitropolitului.

2.9. ÎNSĂRÁ[11] vb. I. I n t r a n z. **TP** A scădea puterea luminii datorită apusului Soarelui. *Ședzură acolo până* ***însară*** *amurgul*. Dosoftei III 1686 martie 54[r]. *Deac-au* ***însărat*** *ș-au înnoptat, având obiceai na cea vreame sântul Carp a sta la rugă dumnădzăiască*. id. ib. mai 133[v].

– Prez. ind. pers. 3: *însără*.

– Pref. *în-* + **sară** (=**seară**) (cf. DAFOC s.v.) [sau pref. *în-* + **sară** (= **seară**) + suf. *-a*].

Nici acest termen nu are atestări în DA II_1 1934 din scrierile lui Dosoftei. Pierderea progresivă a luminozității zilei este foarte bine surprinsă și accentuată chiar, în cel de-al doilea citat: întâi se lasă seara, amurgul, apoi vine noaptea, cu întuneric deplin. Din cauza limitării numărului de citate, sensul nu este înregistrat în DAFOC.

2.10. ÎNTUNEÁREC[12] s. n. **TP** Lipsă de lumină. *Fecéș Luna în timpuri, Soarele cunoscu scăpătatul său. Puséș* ***întunearec*** *și să feace noapte*. Dosoftei 1680, 544. *Întunearecul nu s-a întuneca de tine și noaptea ca dzua lumina-să-va, ca* ***întunearecul*** *ei, așea și lumina ei*. id. ib. 632. *Deaca întră în casă, strălucoarea încă s-au dus de-acolo, carea-i țânu lumină pre cale, de le lumină amânduror la-****ntunearec***. id. I 1682 noiembrie 133[v]. *Și-****ntunearec*** *fiind și vântul răpedzând curabiia înainte, nu putură să-i folosască corăbiiarii*. id. ib. decembrie 200[r]. *Despărțî Dumnădzău între mijoc de lumină și-ntre mijloc de-****ntunearec***. *Și numi Dumnădzău lumina dzuă și-****ntunearecu****-l chemă noapte*. id. 1683, 106. *Feace Dumnădzău pre doi luminătorii cei mari, pre luminătoriul cel mare de-ncepături dzâlei și pre luminătoriul mai mic, de-ncepături nopțâi, și stealele. Și i-au pusu-i… atât cât să lumineadze pre Pământ și să oblăduiască dzâlii și nopțâi și să desparță între mijloc de lumină și-ntre mijloc de-****ntunearec***. id. ib. 108. *Lumina la-****ntunearec*** *lumineadză*. id. ib. 216. *Deșteptându-să, alergând înapoi și fiind* ***întunearec****, vădzură lumină ca o stea luminată pre capul svântului*. id. III 1686 martie 38[v]. ✧ Loc. adv. ***Pe întuneric*** = noaptea; când nu se vede. *Orecare Timothei, pre poreclă Anlur, căută o noapte fără Lună de mearsă* ***pre-ntunearec*** *pre la chiliile călugărilor*. Dosoftei II 1683 februarie 88[v]. ✧ (Adjectival) *Pre svântul Mina să-l spândzure la loc* ***întunearec*** *și să-i leage pietri greale de-a picioare*. Dosoftei I 1682 decembrie 207[v].

– Protorom. ***/te-'ne-brik-u/**, corelatul latinescului scris *tenebricus* „întunecat” (cf. REW 8644), derivat în protoromână cu prefixul *în-*[13].

---

interjecții (uneori asociat cu un prefix)… Formații parasintetice: *înnopta…, însera*”. V. și Dragomir I 2017: 289, care îl încadrează tot între derivatele „parasintetice verbale, formate prin adăugarea la radical a prefixelor *în-* și *îm-*: *a înnopta* < *în-* + *noapte* + suf. *-a*”.

[11] Cuvântul *însera* este redactat în DAFOC de M.C.

[12] Cuvântul *întuneric* este redactat în DAFOC de L.M. [= Laura Manea]

[13] Etimologie preluată din DAFOC s.v.

În scrierile miropolitului, sensurile lui *întuneric* au, în general, conotație religioasă, ele referindu-se la ignoranța necredincioșilor, care (nu au cunoștință de sau care) nu văd adevărata lumină, personificată prin Dumnezeu sau Iisus ori propovăduită de diverși sfinți apostoli, mucenici etc.

Cu această ocazie, limpezim înțelesul dintr-un citat din *Viața și petreacerea svinților*, înregistrat în DA II_1 1934 s.v. la sensul de „lipsă de lumină, întunecime, besnă, obscuritate”:

> *Lăsând ficiorul Zahariei, Marele Ioan, pustiile și pugorând pregiur îmbletele orașelor, că striga pre glasul cuvântul, pre sfeaștnicul lumina carea era ivită în lume, de să grăbiia să lumineadze la-**ntunearec**... să căotăm ce pățâră aceștia carii pănă acmu era cu noi lumină și să feaceră întunearec*! Dosoftei I 1682 noiembrie 176[v].

Tot în această lucrare a lui Dosoftei am întâlnit sensul de „iad, infern” al cuvântului în discuție:

> *Direpțâlor, viață veacinică și neîmbătrânitoare și nefârșitoare, iară păcătoșilor, muncă veacinică și focul nestins și-**ntunearecul** cel fără lumină*! Dosoftei III 1686 mai 126[v],

care are prima atestare în DA II_1 1934 (unde este considerat o evoluție semantică specială) dintr-o scriere a lui Eminescu.

2.11. ÎNTUNECÁ[14] vb. I. TP **1.** R e f l. (Despre corpuri cerești) A intra în umbră, a suferi o eclipsă. *Spun că, deacă o tăiară..., s-au îmflat acel pământ ca o movilă... Și Soarele **s-au întunecat** și locul, țara s-au împlut de miros*. Dosoftei I 1682 septembrie, 15[r]. *Soarele și Luna **să vor întuneca** și stealele îș vor scăpăta lucirea lor*. id. 1683, 102. *Că stealele ceriului și Orionul și toată podoaba ceriului lumina lor nu-ș vor da; și **să va întunica** Soarele răsărind și Luna nu-ș va da lumina sa*. id. ib. 136.

2. U n i p e r s., r e f l. p a s. A se face întuneric; a nu mai fi lumină. *Trimi-s-au întunearec și **întunecă***. Dosoftei 1680, 550. *Întunearecul nu **s-a întuneca** de tine și noaptea ca dzua lumina-să-va, ca întunearecul ei, așea și lumina ei*. Dosoftei 1680, 632.

– Prez. ind. pers. 3: *întunecă*. – Și: **întunicá** vb. I.

– Protorom. ***/in'tənık-a-/**, corelatul latinescului scris **intŏnĭcāre* (cf. DAFOC s.v.).

Sensul de „a (se) eclipsa” al verbului *întuneca* era frecvent în limba primelor texte literare românești, el păstrându-se, în vorbirea curentă, și astăzi.

2.12. ÎNTUNECÁT, -Ă adj. TP (Despre corpuri cerești) Care este lipsit de lumină în urma unei eclipse. *Ciudă era înspăimată a vedea... Soarele **întunecat** și dzua iarăș în noapte mutându-să*. Dosoftei 1683, 190.

– Pl.: *întunecați*, *-te*.

– V. **întuneca**.

[14] Cuvântul *întuneca* este redactat în DAFOC de L.M.

Sensul astronomic al adjectivului este atestat doar în *Parimii* și nu este înregistrat în niciunul dintre dicționarele la care am avut acces, prin urmare, el nu a fost cuprins nici în DAFOC.

2.13. ÎNTUNECĂCIÚNE[15] s. f. TP (La pl., în sintagmele) ***Întunecăciuni de Lună*** = eclipsă de Lună. *Foameț, umoruri, oști, cutremururi de pământ,* ***întunecăciuni****…* ***de Lună*** *adease, comituri*. Dosoftei 1683, 290. ***Întunecăciuni de Soare*** = eclipsă de Soare. *Foameț, umoruri, oști, cutremururi de pământ,* ***întunecăciuni de Soare****…, comituri, adecă steale cu coadă, pohoaie mari de ape, războaie, gândaci*. id. ib.

– Pl.: *întunecăciuni*.

– **Întuneca** + suf. *-(ă)ciune*[16].

Când am redactat acest termen pentru DAFOC, nu fișasem încă alte scrieri ale lui Dosoftei axate pe problematica studiului de față. Cu atât mai mare este, acum, satisfacția descoperirii acestor atestări, deoarece le vom putea introduce și pune la dispoziția celor interesați odată cu publicarea ediției complete a dicționarului de astronomie.

Investigarea prezentă să se fi redus doar la detectarea acestui cuvânt, folosit sintagmatic cu sens atât de special astronomic, și tot ar fi fost un câștig pentru lexicografia românească, deoarece aceste două construcții lexicale devansează cu circa 150 de ani atestările din DA II_1 1934, unde sunt identificate, în formă articulată, în volumul I din *Condica limbii rumânești* a lui I. Golescu, la 1832.

2.14. LUCÍ vb. IV. I n t r a n z. TP (Despre aștri sau despre alte surse de lumină) A lumina (**1**). V. s t r ă l u c i. *Deaca ieșim din Țara Moimelor, venim la munte nalt, unde nice Soarele nu* ***luciia****, nice copaci era*. Dosoftei I 1682 octombrie 79[r]. *Iată că-ț veniră de Dumnădzău* ***lucind*** *ca luminătorii, dintr-apus, din sėver și de la mare și din răsărit, cuconii tăi*. id. 1683, 215. ✧ *Fig.* (Ca termen de comparație) *Căutând spre răsărite, străluci cum* ***luceaște*** *o strălucoare în peștera ei fața ei*. Dosoftei III 1686 martie 27[rbis].

– Prez. ind. pers. 3: *luceaște*.

– Lat. ***lucire** (= *lucere*) (cf. DLR V 2008. V. și Popescu-Marin *et al*. 2007: 55, 138, 152).

În secolul al XVII-lea, norma era, ca, la imperfect, verbele de conjugarea a IV-a să aibă terminația *-iĭá* sau *-âĭá* (v. Manea 2006: 189–191; Iacob II 2001: 125). Termenul nu este în concurență cu *a străluci*, atestările acestuia din urmă (mai ales figurate) fiind mult mai numeroase în textele mitropolitului.

Noutatea este că, pe lângă *Viața și petreacerea svinților*, cu sens astronomic, am descoperit o atestare și în *Parimii*.

2.15. LUCOÁRE s. f. TP **1.** Lumină, strălucire produsă de un astru. *Zua nu-ț va fi de Soare / Zăduv, ce-ț va fi răcoare, / Nice Luna te-a păli-te / Noaptea cu* ***lucori*** *herbinte*.

[15] Cuvântul *întunecăciune* este redactat în DAFOC de L.M.

[16] V. și Dragomir I 2017: 329, care enumeră *întunecăciune* printre derivatele formate cu sufixele *–(ă)ciune*, *–(i)ciune*, *–(î)ciune* extrase din *Viața și petreacerea svinților*.

Dosoftei 1673b, 917. *Soarelui i-au dat s-aibă Să facă zuă albă, Să sloboaze* ***lucoare***. id. ib. 969. *Ai tocmit și Luna să crească, să scază, Să-și ia de la Soare* ***lucoare*** *și radză.* Dosoftei 1673a, 431. *Lăudațî-l, Soarele și Luna, / Cu* ***lucoare*** *ce daț totdeauna*. id. ib. 1045. *Făcându-ș bucurie de vedearea aceii* ***lucori****, să trasă îndărăpt să cunoască obârșiia aceluia ce veniia. Și oglindind bine, veade după lumină că veniia un om de-a firea, urmând aceii* ***lucori***. id. I 1682 noiembrie 133^{v}. *Vădzuiu... nuăr mare într-însul și* ***lucoare*** *împregiur dâns*. id. 1683, 175. *Acmu toate să-mplú de* ***lucori****: ceriul și Pământul și ceale ce-s dedesupt*. id. ib. 213. ✧ *Fig. Străluminat-au în 30 acea de aur în trei sori* ***lucoare***. Dosoftei II 1683 ianuarie 43^{v}. *Cântăm acea svântă trelucorată, că-i în trei* ***lucori****, ádecă trei státuri, ipostase, acea svântă ființă și fire înțăleaptă în trei* ***lucori****, în trei sori și nevădzută*. id. 1683, 282.

2. Rază. *Veade o* ***lucoare*** *de lumină venind de-afară*. Dosoftei I 1682 noiembrie 133^{r}. *Orbii să mântuia de voieratul întunearec și vedea limpede străluminatele și dragele* ***lucori*** *a Soarelui*. id. ib. 178^{r}.

– Pl.: *lucori*.

– Lat. ***lucor, -oris** (cf. DLR V 2008. V. și Munteanu 2008: 125; Dragomir I 2017: notă la p. 402).

Cuvântul este atestat, potrivit DLR V 2008, pentru prima dată, în *Codicele Voronețean* (v. și Gafton 2001: 315). El face parte, potrivit Munteanu (2008: 124), dintr-un grup de elemente lexicale de origine latină care au dispărut ulterior din limba română scrisă, denumite de I.C. Chițimia „relicve lexicale" (Munteanu 2008: 126). Discutând despre estomparea, în timp, a „culorii latine a *Psaltirii*", lingvistul ieșean face următoarea remarcă:

> Transpunerea literală din limbile sursă (greaca, latina și slavona) a primelor versiuni ale Psaltirii în limbile populare a imprimat acestor traduceri un aspect artificial specific, cauzat de transferul, mai mult sau mai puțin automat, al anumitor structuri semantico-lexicale, chiar morfosintactice, din limba sursă în limba-țintă a traducerii (*ibid.*: 129).

Termenul, cu sensuri la limita dintre meteorologie și astronomie, a fost lucrat și în DFA 2017.

Cert este că acest cuvânt, adesea folosit de Dosoftei, în linia tradiției, va dispărea din limba literară modernă, la el apelând unii scriitori din secolul al XX-lea pentru „parfumul" epocii (îl întâlnim la Sadoveanu, spre exemplu).

2.16. LUMINÁ vb. I. TP **1.** I n t r a n z. (Despre aștri sau despre alte surse de lumină) A produce, a emite și a răspândi lumină; TP (la Dosoftei) a luci. V. s t r ă l u c i. *De la tine zua* ***luminează****, / Și noaptea cu stelele dă rază. / Tu ai tocmit Luna de dă zare, / Și Soarelui i-ai dat de răsare*. Dosoftei 1673b, 513. *Facă-să lumitori în îmvârtoșitura ceriului,* ***să lumineadze*** *pre Pământ*. id. 1683, 108. *Nu-ț va camai hi Soarele în lumină de dzî, nice răsăritul Lunii îț* ***va lumina*** *noaptea, ce-ț va fi Domnul lumină veacinică*. id. ib. 343. ✧ (În comparații) *Și trăi opt dzâle după bătăile acealea. Și,* ***luminând*** *ca Soarele, deade în mânule lui Dumnădzău sufletul său*. Dosoftei I 1682 decembrie 239^{r}.

2. R e f l. (p a s.) (Despre noapte, despre zi etc.) A se face sau a deveni mai luminos, a avea mai multă lumină. *Că-ntunearecul s-albeaște… / Și noaptea* ***se luminează***. Dosoftei

1673b, 989. *Întunearecul nu s-a întuneca de tine și noaptea ca dzua* ***lumina-să-va****, ca întunearecul ei, așea și lumina ei*. id. 1680, 632. ***Să lumină*** *dzua de Soare*. id. I 1682 noiembrie 105^{v}. ✧ T r a n z. (Subiectul gramatical sau logic indică sursa de lumină) *Despuitoriule Dumnedzău atotputeranice…,* ***ai luminat*** *dzua cu lumina Soarelui și noaptea o ai seninat cu lucoarea focului*. Dosoftei 1673a, 502 (în DLR V 2008 s.v.).

– Prez. ind. pers. 3: *luminează*.

– V. **lumină** (cf. DLR V 2008. V. și Gafton, Arvinte 2007: 304) (sau **lumină** + suf. -*a*) (cf. Popescu-Marin *et al*. 2007: 61; Dragomir I 2017: 225).

Verbul are numeroase ocurențe în operele mitropolitului, iar selecția lor am făcut-o cu multă rigurozitate, oprindu-mă doar asupra celor care au sens strict astronomic. Cu sensuri la limita dintre meteorologie și astronomie, cuvântul a fost redactat și în DFA 2017.

2.17. LUMINÁT, -Ă adj. TP (Despre aștri) Luminos; strălucitor, TP (la Dosoftei) străluminat. *Ai tocmit și Luna să crească, să scază, / Să-ș ia de la Soare lucoare din rază. / Stele* ***luminate*** *ce lucesc pre noapte, / De dau cuviință, tu le-ai urzât toate*. Dosoftei 1673b, 65. *Păzind cu deadins sâmțările trupului și mișcările sufletului cu înțălepciunea și priceaperea, de-au străluminat ca o stea* ***luminată*** *și ca un luminători străluminat*. id. I 1682 decembrie 197^{v}. *Strălumină ca o stea* ***luminată*** *în petreacerea călugărească*. id. ib. 238^{v}. *Acesta era în vreamea întunearecului înșelăciunei, străluminând ca un mult* ***luminat*** *luceafăr*. id. ib. III 1686 martie 36^{v}. *Fiind întunearec, văzdură lumină ca o stea* ***luminată*** *pre capul svântului*. id ib. 38^{v}. *De unde, străluminat la minte cu dumnădzăiasca Mângăietoriului strălucoare, răpedzându-să de la răsărite ca o steală* ***luminată****, au luminat cu dumnădzăiești îmvățături totă lumea*. id. ib. mai 142^{v}. ✧(În context figurat) *Această străluminată strălucoare și luceafăr* ***luminat*** *marele a Domnului apostol, când era viu, … au mărs la Galilea propoveaduind*. Dosoftei I 1682 noiembrie 123^{v}. ✧ (Despre lumină) *Îmblând noptea, strălumina ca de luminată* ***lumină***. Dosoftei I 1682 noiembrie 128^{v}. *Să împlu vârtoapa de lumină mai* ***luminată*** *decât Soarele*. id. ib. III aprilie 1686 76^{v}.

– Pl.: *luminați*, -*te*.

– V. **lumina**.

Acest adjectiv concurează, în scrierile mitropolitului cu adjectivul *străluminat*.

2.18. LUMÍNĂ s. f. TP Strălucire a Soarelui (sau a Lunii etc.); luminare, rază de Soare sau de Lună. *Lăudațî-l, Soarele și Luna, / Cu lucoare ce daț totdeauna. / Lăudațî-l, stele și* ***lumină****, / Ce daț raze pre noapte senină*. Dosoftei 1673b, 1045. *Lăudaț pre însul Soarele și Luna, lăudaț pre însul toate steale și* ***lumina***! id. 1680, 652. ***Lumină*** *nu să mai vedea acolo, numai negură întunecată*. id. I 1682 octombrie 79^{v}. *Veade o lucoare de* ***lumină*** *venind de-afară*. id. ib. noiembrie 133^{r}. *De câte ori ce vrea să deșchidză cartea, să citească, nu-i mai trebuia lumănare, ce, de sus, îi strălumina* ***lumină*** *și așea îș cetiia ceteniia*. id. ib. II 1683 ianuarie 18^{r}. *Și-ntunearecul să feace* ***lumină*** *luminată*. id. ib. februarie 86^{v}. *Și să feace* ***lumină****. Și văzdu Dumnădzău* ***lumina*** *că-i bună*. Dosoftei 1683, 105. *Că stealele ceriului și Orionul și toată podoaba ceriului* ***lumina*** *lor nu-ș vor da*. id. ib. 136. *Socotească cu mintea latul supceriului și-m spune carea câtă iaste. Și-n care pământ lăcuiaște* ***lumina*** *ș-a-ntunearecului carele-i locul? Au duce-mă-vei în hotarăle lor*? id. ib. 184. ✧ (Ca termen de comparație) *Căile*

direpțâlor ca ***lumina*** *strălucesc*. Dosoftei 1683, 119. (În context figurat) *Dară cunoscut-ai câtă diferenție iaste de la* ***lumina*** *ceasta lumască pănă la cea cerească?!* I Dosoftei II 1686 martie 4. ✧ (Cu determinări care precizează timpul, momentul zilei) *Venim într-a Soarelui scăpătat, de văzum* ***lumină de sară***. Dosoftei 1679, 227. *Venim într-a Soarelui scăpătat, de vădzum* ***lumină de sară***. id. 1680, 693. *Am orânduit* ***lumina dimineții****, iară luceafărul știe al său rând*. id. 1683, 184. *Vădzum* ***lumină de sară***. id. ib. 308. *Nu-ț va camai hi Soarele în* ***lumină de dzî****, nice răsăritul Lunii îț va lumina noaptea*. id. ib. 343. ✧ (În context cu „întuneric", exprimă noțiuni opuse și totodată complementare) *Cela ce despărțâș între* ***lumină*** *și între-ntunerec, și Soarele îl pusăș de stăpânit zua, iară Luna și stelele de stăpânit noaptea*. Dosoftei 1679, 223. *Despărțî Dumnădzău între mijoc de* ***lumină*** *și-ntre mijloc de-ntunearec. Și numi Dumnădzău lumina dzuă și-ntunearecu-l chemă noapte*. id. 1683, 106. *Feace Dumnădzău pre doi luminătorii cei mari... Și i-au pusu-i... să desparță între mijloc de* ***lumină*** *și-ntre mijloc de-ntunearec*. id. ib. 108. ***Lumina*** *la-ntunearec lumineadză*. id. ib. 216. *Noaptea ca dzua lumina-să-va, ca întunearecul ei, așea și* ***lumina*** *ei*. id. ib. 632. ✧ (Ca radiație reflectată de Lună; element al peisajului nocturn) *Să va întunica Soarele răsărind și Luna nu-ș va da* ***lumina*** *sa*. Dosoftei 1683, 136. ✧ (Cu determinări de culoare, aspect sau care nuanțează intensitatea) *La vreame de miadzănoapte veni* ***lumină*** *frumosă și minunată*. Dosoftei II 1683 februarie 55ᵛ. *Lumină* ***mângăioasă****..., venind într-a Soarelui scăpătat*. id. 1683, 308. ✧ (Ca radiație a stelelor) *Fiind întunearec, vădzură* ***lumină*** *ca o stea luminată pre capul svântului*. Dosoftei III 1686 martie 38ᵛ. ✦ Radiație luminoasă atribuită unor surse supranaturale. *Tot orașul era plin de* ***lumină*** *nepovestită, plină de miros, plină de bucurie*. Dosoftei I 1682 octombrie 46ᵛ. *Din pârău ieșiia* ***lumină*** *de strălumina*. id. ib. 80ᵛ. *Tâmplându-să negură turbure, îmvăluia curabiia, ce-ndată arătându-să chip străluminat a svintei Cruci, făcea* ***lumină*** *curabiii*. id. ib. noiembrie 125ᵛ. *La miadzănoapte, rugându-să svânta lui Dumnădzău, străluminâ* ***lumină*** *mare în toată temnița*. id. ib. decembrie 188ᵛ. *Pre cum mă rugam cu lacrămi..., am văzut astădzi* ***lumină*** *mare naintea răsăritei Soarelui,* ***lumină*** *mare întrecând pre Soarele*. id. ib. III 1686 martie 3. *Să împlu vârtoapa de* ***lumină*** *mai luminată decât Soarele și de miros să împlu muntele și de aromate*. id. ib. aprilie 76ᵛ. ✦ (La pl.) Sursă de lumină; astru perceput prin luminozitate. *Făcut-au* ***lumini*** *mare* [Soare – notă marginală], / *De dau raze și zare, / Cu a sa milă svântă Ce stă-n veci fără smântă*. Dosoftei 1673b, 967. ✧ (Atribut al ființei divine) *Unul îm face sâlă ceresc, carele și-i* ***lumină*** *prelucireață*. Dosoftei I 1682 noiembrie 165ᵛ. *O, Hristoase Împărate, Despoitoriule, dzâce poeticul*, ***lumina*** *cea nelutatecă, și te-au suit mai sus de unde agiunge mintea omului.* id. 1683, 242. ✦ Strălucire, splendoare. *Să te-mbraci cu mărturie, / Cu frâmsețe și tărie, / Că tu te-nvești cu* ***lumină****, / Ca Soarele-n zî senină*. Dosoftei 1673b, 743.

– Pl.: *lumini* și *lumine*.

– Protorom. ***/luˈmin-a/** (Cf. DFA 2017 s.v.)[17].

Lumină este un termen dificil de analizat în textele religioase vechi, deoarece încărcătura figurată este dusă la extrem, în contextul opoziției pământesc-nepământesc, material-imaterial, uman-divin, despre care vorbește Mioara Dragomir (I 2017: 382).

[17] „Lat. *lumina* (nom. pl. al lui *lumen, -inis*)" în DLR V 2008 s.v.

Nu am putut ocoli întru totul în analiza de față opoziția întuneric-lumină în sens ecleziastic, pentru că aceste noțiuni se întrepătrund în permanență, aștrii (în special Soarele, Luna, stelele fiind, în majoritatea cazurilor, elementele de bază în special într-o comparație: *Dumnezeu* = lumină; lumina Soarelui este mai puțin intensă decât cea emisă de divinitate etc.). Dar, despre aceste aspecte se va discuta într-o viitoare cercetare.

Cert este că *lumina*, ca noțiune care se află, ca și alte cuvinte, la granița între limbajul meteorologic (v. DFA 2017 s.v., sensul 1) și cel astronomic, poate fi bine delimitată ca desemnând un fenomen astronomic în sine. Foarte interesante sunt construcțiile în care substantivul este însoțit de determinări care precizează timpul, momentul zilei: *lumina dimineții* sau *lumină de seară* ori *de zi*, care sunt și astăzi uzuale, fiind folosite aproape sintagmatic, sau atestarea în care *lumina* desemnează astrul diurn.

2.19. LUMINÓS, -OÁSĂ adj. TP (Despre aștri) Care produce și răspândește lumină; TP (la Dosoftei) luminat; strălucitor, TP (la Dosoftei) străluminat. *Ca nește luceaferi* ***luminoși*** *vă va duce la împăratul acela, să vă facă priiatini șie iubiț*! Dosoftei I 1682 noiembrie 166^{v}. *Era atunce ceasul al șeasea de dzî, ceriul senin și Soarele* ***luminos***. id. ib. II 1683 ianuarie 31^{r}. *Să sui ca o stea* ***luminoasă*** *la Dumnădzău*. id. ib. III 1686 martie 33^{r}. *Stealele, Luna, Soarele vor fi mai* ***luminoase***. id. 1683, 290.

– Pl.: *luminoși*, *-oase*.

– **Lumină** + suf. *-os*[18].

2.20. NOPTÁ vb. I. I n t r a n z. TP A înnopta. *Deacă* ***noptă****, luă doauă sute de voinici*. Dosoftei I 1682 noiembrie 167^{r}. *Deaca-au* ***noptat****, strigară cu toțâi într-un glas la Dumnădzău dzâcând* […]. id. ib. III 1686 martie 37^{v}.

– Prez. ind. pers. 3: *noptează*.

– V. **noapte** (cf. DLR VII_1 1971 s.v.).

Cu acest sens, cuvântul este înregistrat și în DLR VII_1 1971 s.v., cu o atestare din *Viața și petreacerea svinților*. Am mai descoperit una, tot în aceeași scriere.

2.21. PRELUCIREÁȚĂ adj. f. TP *Fig.* (Despre lumină, personificare a divinității) Foarte luminos, foarte strălucitor; prealuminat. *Unul îm face sâlă ceresc, carele și-i lumină* ***prelucireață***. I 1682 noiembrie 165^{v}.

– **Prelucire** (< pref. *pre-* + *lucire*) + suf. *-e(a)ț(ă)* (v. și Dragomir I 2017: 332).

Mioara Dragomir încadrează acest termen „printre cuvintele derivate neînregistrate în DA și în DLR” (Dragomir I 2017: 369), dar care „trebuie înregistrate ca atare în ediția a doua a DLR” (*ibid.*: 367). Este o creație a mitropolitului, pe baza verbului *a preluci*, cu atestări în DLR VIII_4 1980, unică, de altfel, în scrierile mitropolitului.

[18] Popescu-Marin *et al.* 2007: 161: „Sufixul *-os* provine din lat. *-osus, -a*. În latină forma adjective de la substantive, uneori și de la verbe”, derivatele fiind „adjective formate de la substantive: *arcos*…, *liniștos*, *luminos*” (p. 162), având „însușirea de a fi prevăzut cu obiectul exprimat prin substantivul de bază, când acesta este concret: *călduros*…, *luminos*” (p. 165).

2.22. PREMENEÁLĂ s. f. TP Schimbare a aspectului unui astru; modificare, transformare. *Prăvind minunele ce să făcea la Domnul Hristos: cutremurul,* ***premeneala*** *Soarelui, destupătura mormânturilor și ieșitul morțâlor, pietrile despicându-să, strigă tare*. Dosoftei I 1682 octombrie 68^{r}.

– Pl.: *premeneli*.

– **Premeni** (= **primeni**) + suf. *-eală*.

Termenul, în această formă, este atestat doar în *Viața și petreacerea svinților* cu referire la un corp ceresc, citatul fiind înregistrat și în DLR VIII$_5$ 1984 s.v. *primeneală*. Sensul verbului *a (se) primeni* = „a se transforma” este marcat și în Biblia 1688, în Arvinte 1993: 40. Lingvistul ieșean Eugen Munteanu dezbate etimologia și evoluția verbului și a familiei în limba română veche atât în Munteanu 1995: 208, cât și în Munteanu 2008: 348, explicând că:

> În Înțel. 7:19, de ex., gr. *ἀλλαγή* «schimbare», lat. *permutatio* «idem», a fost transpus prin rom. *primenire* (Ms. 45), *premeneală* (Ms. 4389) și, din nou, *premenire* (BB), fiindcă în OSTROG apărea subst. **прѣмѣна** «schimbare», cuvânt din aceeași familie lexicală cu verbul slavon **прѣмѣнити**, etimonul verbului românesc *a primeni*, de la care au derivat formele substantivale utilizate (Munteanu 2008: 348).

În ediția Frențiu 2002 a lucrării *Viața și petreacerea svinților*, în acest context, termenul este considerat figurat, probabil, prin comparație cu celelalte sensuri identificate.

2.23. RÁZĂ s. f. TP (Urmat de determinările „de Soare” sau „a Soarelui”) Fascicul subțire de lumină, traiectorie luminoasă (cf. DLR IX 1975 s.v. (1). V. și DFA 2017 s.v.); TP (la Dosoftei) lucoare (**2**). *Ai tocmit și Luna să crească, să scază, / Să-ș ia de la Soare lucoare din* ***rază***. Dosoftei 1673b, 65. *Luna ai făcut cu* ***rază****, / Să crească-n vremi și să scază, / Și Soarele ș-nemerește / Apusul ce odihnește*. id. ib. 751. *Ale sale* ***radze*** *Soarele ascunde*. Dosoftei 1683, 185. *De n-ar hi Dumnădzău întrupat acest cu noi răstignit, nu ș-ar hi Soarele* ***radzele*** *ascuns, nice Pământul, izbindu-să, s-ar cutremura*. id. ib. 190. *Fugi-va Soarelui* ***radza*** *și a stealelor șireaguri*. id. ib. 287. *Carea svântă Cruce cu strălucorea ei au acoperit* ***radzele*** *Soarelui*. id. III 1686 mai 111^{r}. ✧ (Ca termen de comparație) *Că într-acea mare strălucire în carea era sufletul încungiurat ca într-o* ***radză*** *de Soare totă lumea naintea ochilor lui era adusă*. Dosoftei III 1686 martie 36^{v}. *Vedea îmblând în cuptoriu cu alț trei bărbaț, dintre carii unuia îi străluciia fața mai mult decât* ***radzele*** *Soarelui*. id. ib. mai 122^{v}. ✧ *Fig*. *Te sui, Dumnezău svinte, să te vază / Tot pământul de pre ceri cum sloboz* ***rază***. Dosoftei 1673b, 91. *Veade în vis pre împărăteasa îngerilor ceriului, precum era și în icoană scrisă, cu svântul prunc. Carele slobodzâia* ***radze*** *mai luminate decât Soarele*. id. I 1682 noiembrie 162^{r}. ✧ Expr. ***A da rază*** = (despre aștri sau despre alte surse de lumină) a răspândi lumină, a străluci; a începe să împrăștie lumină; (la Dosoftei) a da zare. *De la tine zua luminează, / Și noaptea cu stelele* ***dă rază****. / Tu ai tocmit Luna de dă zare, / Și Soarelui i-ai dat de răsare*. Dosoftei 1673b, 513. *Sămânța-n veci să-i trăiască, / În scaun să-mpărățască, / Ca Soarele* ***să dea rază*** */ Scaunul lui ce-a să șază / Denainte-mi, și ca Luna / Să crăiască totdeauna*. id. ib. 639. *Făcut-au lumini mare* [Soare – notă marginală]*, / De* ***dau raze*** *și zare, / Cu a sa milă svântă / Ce stă-n veci fără smântă*. id. ib. 967. *De unde Soare* ***dă rază*** */ Pănă-n scapăt ce s-așază, / Lăudatu-i-i svânt nume / Și nalt de*

toț ce-s în lume. id. ib. 835. *Lăudațî-l, stele și lumină, / Ce **daț raze** pre noapte senină*. id. ib. 1045. ✧ *Fig. Domnul din ceri, **dând rază**, / Căută spre Pământ să vază / Și s-auză de durere / Celor ferecaț în here*. Dosoftei 1673b, 727. *Domnu mieu să șază / De-a direapta sa-n scaun **dând rază**, / Pănă când pizmașii de supt Soare / Ț-voi așterne-i pre toț supt picioare*. id. ib. 824.

– Pl.: *raze*.

– Lat. **radia**.

În cadrul analizei acestui termen, și el aflat la limita dintre domeniul meteorologic și cel astronomic, am descoperit expresia *a da rază*, sinonimă cu expresia *a da zare* (v. *infra*), cu sensul „a răspândi lumină, a străluci; a începe să împrăştie lumină”, neînregistrat în DLR IX 1975 s.v. *rază*. În dicționarul-tezaur, apare, însă, expresia cu sensul (învechit, rar) „a descinde, a fi originar din…”, tot din Dosoftei, *ap.* TDRG.

În DLR I_3 2006 s.v. *da*[4], la sensul IV. 5.: „A scoate din sine, a produce printr-un anumit proces”, există un subsens: „*P. anal*. (Complementul indică mirosuri, căldură, lumină etc.) A trimite în spațiul înconjurător; a degaja (1), a emana”, deci apropiat de ceea ce am întâlnit în scrierile lui Dosoftei, cu două atestări asemănătoare, dar nu cu sensul surprins *supra*, tot din operele mitropolitului: *Cărbuni… s-aprind de dau raze*. DOSOFTEI, PS. 50/12. *Sălașul în soare… dă strălucoare*. id. ib. 57/17.

Abia în opera lui Alecsandri și în *Poeziile populare din Transilvania* ale lui Bibicescu, întâlnim structuri asemănătoare: *Privește-n lume mărețul soare… El dă o rază învietoare De orice floare*. ALECSANDRI, O. 125; *Vestmintele tale Dau-și raze ca din soare*. BIBICESCU, P. P. 248 (aici, indirect, comparativ).

2.24. RĂSĂRÍ vb. IV. I n t r a n z. TPTS (Despre aștri, mai ales despre Soare; în opoziție cu a apune) A se arăta la orizont, a apărea pe bolta cerească, deasupra liniei orizontului; TP (la Dosoftei) a ieși. *Tu ai tocmit Luna de dă zare, / Și Soarelui i-ai dat de **răsare***. Dosoftei 1673b, 513. ***Răsări** Soarele și să strânsără*. id. 1680, 544. *Soarele **au răsărit** și svinția sa ș-au dat sufletul în mâna lui Dumnădzău*. id. I 1682 septembrie 32[r]. *Vrea varvarii să giunghe pre tinerii, să-i facă corban luceafărului ce **răsare** naintea Soarelui*. id. ib. II 1683 ianuarie 13[v]. *Varvarii adormind, Soarele **răsărind** și luceafărul ascundzându-să, nu giunghiară pre Theodul*. id. ib. *Că stealele ceriului și Orionul și toată podoaba ceriului lumina lor nu-ș vor da; și să va întunica Soarele **răsărind** și Luna nu-ș va da lumina sa*. id. 1683, 136. *Dintr-apusul Soarelui, sta cu fața spre răsărit până **răsăriia**, de-l loviia Soarele în față, cât Soarele îl slobodzâia de la statul privegherii nopțâi*. id. III 1686 mai 113[r]. ✧ (În comparații) *Acesta dintru svinț părintele nostru Fostirie, ca Soarele **răsărind** despre răsărite, au străluminat părțâle Scăpătatului*. Dosoftei II 1683 ianuarie 5[r]. ✧ *Fig. **Răsări-va** stea de la Iacov și va zdrobi pre boiarii lui Moav*! I 1682 decembrie 238[r].

– Prez. ind. pers. 3: *răsare*.

– Lat. ***resalire** (cf. DLR IX 175 s.v.).

Sensul astronomic, cu astestări clare din scrierile mitropolitului, nu ridică decât, poate, precizări de ordin etimologic. În Popescu-Marin *et al*. 2007: 48 se precizează că

„Prefixul *ră-* provine din latinescul *re-* printr-o serie de cuvinte moștenite: … *răpune*…; *răsări* ‛a încolți'…, în DLR < lat. **resalire*", dezvoltând ideea în continuare:

> Prefixul *răs-* (*răz-* înaintea consoanelor sonore) provine din vsl. *raz-*… El a pătruns în limba română prin cuvinte împrumutate din slavă ca: *răstopi* < *rastopiti*… Existența în limba română a prefixului latin *re-* sub forma *ră-*, cu unele înțelesuri foarte apropiate de cele ale lui *răs-*, a dus la întărirea reciprocă a celor două prefixe, iar când cuvântul de bază începe cu *s*, la confundarea lor. Astfel, verbele *răsări*…, *răsufla*… și *răsuna*… ar putea proveni din latină **resalire*, **resufflare* și *resonare* și deci am avea a face cu prefixul *re-* moștenit, dar ar putea fi formate și în română, fie cu prefixul *răs-*, fie cu prefixul *ră-* de la *sări*, *sufla* sau *suna* (Popescu-Marin *et al.* 2007: 49).

Fiind interesați de cum se reflectă terminologia care desemnează fenomenele astronomice în opera lui Dosoftei, nu am aprofundat acest tip de problematică.

> **2.25. RĂSĂRÍT** s. n. TPTS (În opoziție cu a p u s) Fenomen de apariție a unui astru (precum Soarele) pe bolta cerească, ca urmare a ridicării acestuia peste linia orizontului; TP (la Dosoftei) ieșit. *Am văzut astădzi lumină mare naintea* ***răsăritei*** *Soarelui, lumină mare întrecând pre Soarele*. Dosoftei III 1686 martie 3.
>
> – V. **răsări**.

În scrierile lui Dosoftei, *răsărit*, *răsărite*, *răsărita Soarelui* etc. sunt extrem de numeroase ca atestări, în sensul de „punctul cardinal est". În citatul extras din *Viața și petreacerea svinților*, nu sunt sigură că se referă la fenomenul astronomic sau la momentul în care Soarele apare pe cer. Dacă are valoare temporală, va trebui încadrat într-o altă categorie, anume în cea care desemnează timpul astronomic.

> **2.26. SCĂPĂTÁ** vb. I. T r a n z. TP (Complementul indică lumina aștrilor) A scădea în intensitate. *Soarele și Luna să vor întuneca și stealele îș* ***vor scăpăta*** *lucirea lor*. Dosoftei 1683, 102.
>
> – Prez. ind. pers. 3: *scápătă*.
>
> – Lat. ***excapitare** (cf. DLR X_1 1986 s.v.).

Doar în această unică atestare, din *Parimii*, am întâlnit verbul cu acest sens astronomic în scrierile mitropolitului, neînregistrat în DLR X_1 1986.

> **2.27. SCĂPĂTÁT** s. n. TP Apus. *Fecéș Luna în timpuri, Soarele cunoscu* ***scăpătatul*** *său. Puséș întunearec și să feace noapte*. Dosoftei 1680, 544. *Venim într-a Soarelui* ***scăpătat,*** *de vădzum lumină de sară*. id. ib. 693. *Lumină mângăioasă…, venind într-a Soarelui* ***scăpătat*** *de vădzum lumină de sară*. id. 1683, 308.
>
> – V. **scăpăta**.

La fel ca și în cazul lui *răsărit*, termenul *scăpătat* este folosit de Dosoftei frecvent pentru a desemna noțiunea de „punctul cardinal vest". În ultimele două citate, este posibil ca termenul să aibă și nuanță temporală. Aducerea acestor cazuri în discuție ne indică cât de greu este, uneori, să decidem pentru definirea într-un mod sau în altul a unui termen din

limba literară veche (și populară), căci el, la nivelul graiurilor, este utilizat și astăzi. În scrieri beletristice este folosit, bineînțeles, cu intenții poetice.

2.28. STRĂLUCÍ vb. IV. I n t r a n z. TP (Mai ales despre lumină) A produce o lumină vie, strălucitoare; a răspândi o lumină puternică, a luci, a lumina; TP (la Dosoftei) a strălumina. *Lumină multă* ***străluciia*** *pre denainte-mi*. Dosoftei III 1686 aprilie 66r. ✧ (În comparații) *Căile direpțălor ca lumina* ***strălucesc***. Dosoftei 1683, 119. *Supuind gândul trupului supt suflet cu postul și deasă rugă,* ***străluci*** *ca Soarele și lumină pre ceia ce era întunecați de înșelăciuni drăcești*. id. IV ante 1693 iulie 3v.

– Prez. ind. pers. 3: *strălucește*.

– Pref. *stră-* + **luci**[19].

2.29. STRĂLUCÍRE s. f. TP (la Dosoftei) Strălucoare. (În context figurat) *Veade un om foarte mare și frumos cu veșminte albe și-mpresurând Soarele cu* ***strălucirea*** *sa*. Dosoftei III 1686 mai 119r.

– V. **străluci**.

Străluci și familia sunt slab reprezentate în scrierile mitropolitului, el preferând alte sinonime pentru a denumi noțiunile reprezentate de acești termeni: *strălumina*, respectiv *strălucoare*.

2.30. STRĂLUCOÁRE s. f. TP (Mai ales în contexte figurate) Lumină vie și strălucitoare; TP (la Dosoftei) strălucire. *Lumina scripește supt svinte-ț picioare / Cu negură groasă de grea* ***strălucoare***. Dosoftei 1673b, 113. *Tremura pământul de-a ta* ***strălucoare*** */ Și s-aprindea ceriul de vărsa sudoare*. id. ib. 443. *La carele neputând zări de* ***strălucoare*** *și de lumină, lepădară depregiur dânșii armele și platoșele*. id. I 1682 noiembrie 129v. *Carea svântă Cruce cu* ***strălucoarea*** *ei au acoperit radzele Soarelui*. id. ib. mai 111r. *De vreame ce petrecu îngerească în trup ca fără de trup, s-au mutat la viața cea nelutatecă și curată, unde sânt sălașele svinților și de pururea* ***strălucoare***. id. ib. IV ante 1693 iulie 4v ✧ (În comparații) *C-au întinsu-și sălașul în Soare, / De scripiaște și dă* ***strălucoare,*** */ Ca un mire când stă de purceade / Dintr-a sa cămară unde șeade*. Dosoftei 1673b, 57. *Din ceriu să ivi cunună de foc și-ncungiură mănăstirea, iară la mijlocul cununii cruce fulgerând cu* ***strălucoare*** *ca alt Soare*. id.

---

[19] Cf. DLR X_5 1994. Despre prefixul *stră-*, în Popescu-Marin *et al*. 2007, 55, se spune că: „reprezintă din punct de vedere fonetic lat. *extra-*. Acest prefix este moștenit în limba română, unde își pierde vocala inițială și devine *stră-*… Din punct de vedere formal *stră-* reprezintă lat. *extra-*, din punctul de vedere al sensului însă lat. *extra-* nu acoperă valorile rom. *stră-*. Prefixul *stră-* moștenește în limba română valorile prefixelor latinești *extra-* și *trans-*. Confuzia acestor două prefixe poate fi explicată prin faptul că vorbitorii au socotit că *extra-* ar fi de fapt *ex-* (*ex-* având numai funcția de a întări pe *trans-*, cf. *ecambiare*) + *tra-* (*trans-*) și atunci au schimbat sensul, atribuind prefixului *stră-* valorile lui *trans-*. Confuzia fonetică a dus deci și la o confuzie semantică”. La p. 54, se ajunge la aceeași idee, a derivării pe teren românesc: „Cele mai multe dintre derivatele cu *stră-* sunt formate pe teren românesc. Astfel, în perioada secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, *stră-* derivă: verbe de la verbe:… *strălumina*… < *lumina*; *străluci*… < *luci*; *strămuta*… Pentru ultimele două derivate, *străluci* și *strămuta*, există ipoteza că ar fi moștenite. Este greu de afirmat cu certitudine dacă sunt moștenite sau formate în română, cu atât mai mult cu cât ambele sunt analizabile atât în latină, cât și în română. Înclinăm pentru ipoteza că ar fi derivate românești… Temele la care se atașează prefixul *stră-* sunt de origine latină:… *luci*, *lucoare*, *lumină*”.

În Dragomir I 2017: 286 este amintită și etimologia dată de Ciorănescu: lat. *lūcēre* (**tralūcīre*), cu trimitere la un articol care dezbate această problemă etimologică aparținând Rodicăi Ocheșan (1961: 83).

I 1682 decembrie 243[v]. *Căutând spre răsărite, străluci cum luceaște o* ***strălucoare*** *în peștera ei fața ei*. id. ib. III 1686 martie 27[rbis]. ✧ *Fig. Această străluminată* ***strălucoare*** *și luceafăr luminat marele a Domnului apostol, ... l-au tălnit o femeaie ducând să-și îngroape cuconul ce-i murisă*. Dosoftei I 1682 noiembrie 123[v]. *De unde, străluminat la minte cu dumnădzăiasca Mângăietoriului* ***strălucoare****, răpedzându-să de la răsărite ca o steală luminată, au luminat cu dumnădzăiești îmvățături toată lumea*. id. ib. III mai 142[v]. ✦ Lumină strălucitoare, atribuită unor surse supranaturale. *Veniia... nuăr... și foc fulgerând... Și* ***strălucoare*** *într-însul și la mijloc, ca o închipuitură a patru vite*. Dosoftei 1683, 175. *Vădzui vedeare de foc și* ***strălucoarea*** *lui împregiur ca vedearea de curcubău când iaste în nuăr la dzua de ploaie, așea-i iaste vedearea* ***strălucorii*** *dimpregiur*. id. ib. 178.

– Pl.: *strălucori*.

– Pref. *stră-* + **lucoare**.

Cu referire la acest termen, Mioara Dragomir remarcă:

> În DLR… *strălucoare*, *strălumină* și *străluminător* nu prezintă alte atestări din epoca veche, în afară de citate din Dosoftei… Mitropolitul Dosoftei folosește frecvent în traducerile sale derivatul *strălucoare*, care în epoca veche nu a mai fost surprins în DLR, unde se specifică faptul că este un cuvânt învechit și regional (Dragomir I 2017: 403).

În Munteanu 2008: 189, se precizează că *strălucoare* este „un termen atestat și în *Legenda lui Afrodițian Persul*, atribuită lui Dosoftei de către Moldovanu, Miscell” (v. și Munteanu 1995: 116).

În DLR X_5 1994, dintr-un citat din *Cum vorbim*, aflăm că acest cuvânt ar fi fost folosit și de Coșbuc „în poezia de tinerețǎ”.

2.31. STRĂLUCORÓS, -OÁSĂ adj. TP Strălucitor. *Fig. Mântuitoreaște sângur stăpâneaște viind, lumină sângur* ***strălucoroasă*** *și dătăroasă de lumină fiind, venit-ai, săturând pre apostoli*. Dosoftei 1683, 277.

– Pl.: *strălucoroși*, *-oase*.

– **Strălucoare** + suf. *-os*.

Termenul l-am întâlnit în *Parimii*, glosat de editoarea Mădălina Ungureanu cu acest sens. L-am inclus în analiza noastră pentru că, dincolo de faptul că nu are sens astronomic, chiar dacă e „legat” de noțiunea de lumină (doar divină), unicitatea acestei creații lexicale dosofteiene trebuie făcută cunoscută. Dacă exista în limba epocii *luminos*, de exemplu, de ce să nu poată crea de la *strălucoare* un adjectiv după aceeași regulă? Un *lucoros*, după *lucoare*, nu este atestat, dar, poate că l-a folosit și a renunțat la el? Sau, poate, formațiile cu prefixul *stră-* i s-au părut mai stabile și le-a avut ca model? Ori, pornind de la *strălucos* (v. *infra*), a încercat, jucându-se cu sufixele, să dea naștere unui nou cuvânt. Cert este, dincolo de orice ipoteză, că este o „bijuterie” lexicală și că termenul nu este înregistrat în DLR X_5 1994.

2.32. STRĂLUCÓS, -OÁSĂ adj. TP Strălucitor. *Fig. Fiiul tău Hristos..., lumina acea* ***strălucoasă*** *s-au ivit, s-au născut din tine, Ficioară*. Dosoftei 1683, 250.

– Pl.: *strălucoși*, *-oase*.

– Cf. s t r ă l u c o a r e (cf. DLR X_5 1994 s.v.).

Tot în *Parimii*, atestările din *Glosar* ne trimit spre alt citat, în care termenul se referă la strălucirea unui metal prețios, contextul fiind figurat: *A dumnădzăiască lumină sveaștnicule de aur* ***strălucos****, ne-ntinată, neimată… întunecosulu-mi suflet… lumineadză-l!* (Dosoftei 1683, 316).

2.33. STRĂLUMINÁ vb. I. I n t r a n z. și T r a n z. TP A străluci. *Din pârău ieșiia lumină de* ***strălumina***. Dosoftei I 1682 octombrie 80[v]. *Rugându-să svânta lui Dumnădzău,* ***strălumină*** *lumină mare în toată temnița*. id. ib. decembrie 188[v]. *De câte ori ce vrea să deșchidză cartea, să citească, nu-i mai trebuia lumănare, ce, de sus, îi* ***strălumina*** *lumină și așea îș cetiia ceteniia*. id. ib. II 1683 ianuarie 18[r]. ***Străluminând*** *lumină în temniță, fugi întunearecul*. id. ib. III 1686 martie 37[v]. ✧ (În comparații) *Când sosî la noaâdzăci de ai,* ***strălumina*** *între acei svinț părinț ca Soarele*. Dosoftei I 1682 septembrie 27[r]. *Îmblând noaptea,* ***strălumina*** *ca de luminată lumină*. id. ib. noiembrie 128[v]. ***Au străluminat*** *ca o stea luminată și ca un luminători străluminat*. id. ib. decembrie 197[v]. ***Au străluminat*** *mai presus decât Soarele*. id. ib. 232[r]. *Fulgera* ***străluminând*** *pruncul Hristos ca Soarele, de nu să vedea lumina candilei*. id. ib. decembrie 237[v].

– Prez. ind. pers. 3: *străluminează*.

– Pref. *stră-* + **lumina**.

Mioara Dragomir precizează că:

derivatele cu pref. … *stră-* în formațiuni de tipul: … *strălucoare*, *străluminare*, *a strălumina*… nu se întâlnesc în *Hronograf*. În limba lui Dosoftei acest tip apare frecvent (Dragomir I 2017: 35).

Acest verb, cu atestări și în DLR X_5 1994 din scrierile mitropolitului are, și potrivit materialului extras pentru documentare, numeroase ocurențe în *Viața și petreacerea svinților*.

2.34. STRĂLUMINÁT, -Ă adj. TP Strălucitor; TP (la Dosoftei) luminat, luminos. *Stealele ceriului era mai* ***străluminate*** *și Soarele mai herbinte cu 7 părți*. Dosoftei I 1682 octombrie 80[v]. *Orbii să mântuia de voieratul întunearec și vedea limpede* ***străluminatele*** *și dragele lucori a Soarelui*. id. ib. noiembrie 178[r]. ✧ *Fig. Această* ***străluminată*** *strălucoare și luceafăr luminat marele a Domnului apostol, … l-au tălnit o femeaie ducând să-și îngroape cuconul ce-i murisă*. Dosoftei I 1682 noiembrie 123[v]. *Acest senin lumii,* ***străluminat*** *luceafăr svânt, îi era moșiia den Trapezont cel despre Lazichiia*. id. ib. IV ante 1693 iulie 2[v].

– Pl.: *străluminați*, *-te*.

– V. **strălumina**.

Ca și verbul *a strălumina*, și acest adjectiv, atestat și în DLR X_5 1994 din scrierile mitropolitului, are multe ocurențe în *Viața și petreacerea svinților*.

2.35. ZÁRE s. f. TP (În expresia) ***A da zare*** = a da rază (v. rază). *De la tine zua luminează, / Și noaptea cu stelele dă rază. / Tu ai tocmit Luna de* ***dă zare****, / Și Soarelui i-ai dat*

de răsare. Dosoftei 1673b, 513. *Făcut-au lumini mare* [Soare – notă marginală]*, / De* ***dau*** *raze și* ***zare****, / Cu a sa milă svântă Ce stă-n veci fără smântă*. id. ib. 967.

– Din v. sl. **зарıа**.

Cuvântul este înregistrat în DLR XIV 2000 cu sensul de „rază”, dar nu în expresie, așa cum am considerat-o, prin analogie cu expresia deja redactată în DLR IX 1975 s.v. *rază*, chiar dacă având alt înțeles.

3. Sinonimia

Termenii analizați, care desemnează fenomene astronomice, creează serii sinonimice în scrierile mitropolitului. Printre cel mai bine reprezentate sunt cele care numesc:

– fenomenul dispariției unui astru de pe bolta cerească, ca urmare a coborârii sub linia orizontului: *a apune* = *a se ascunde*; *apus* = *scăpătat*;

– fenomenul apariției unui astru pe bolta cerească, ca urmare a ridicării acestuia peste linia orizontului: *a răsări* = *a ieși*; *răsărit* = *ieșit*;

– fenomenul producerii, al emiterii și al răspândirii luminii: *a luci* = *a lumina*;

– fenomenul dispariției luminii, al lăsării întunericului: *a înnopta* = *a nopta*;

– fenomenul producerii și al răspândirii unei lumini vii, strălucitoare: *a străluci* = *a strălumina*; *a da rază* = *a da zare*;

– un fascicul subțire de lumină: *rază* = *lucoare*;

– noțiuni care țin de zona luminozității sau a strălucirii puternice: *luminat* = *luminos* = *străluminat*; *strălucire* = *strălucoare*; fig. *strălucoros* = *strălucos* = *străluminat*.

4. Etimologia

Grupa lexicală analizată oglindește, în structura etimologică a termenilor săi, diverse procedee de construire a cuvintelor limbii române:

4.1. Elemente formate pe teren românesc:

– prin derivare cu sufixe:

ÎNTUNECĂCIÚNE – *întuneca* + suf. *–(ă)ciune*; LUMINÓS, -OÁSĂ – *lumină* + suf. *-os*; PRELUCIREÁȚĂ – *prelucire* (< pref. *pre-* + *lucire*) + suf. *-e(a)ț(ă)*; PREMENEÁLĂ – *premeni* (= *primeni*) + suf. *-eală*; STRĂLUCORÓS, -OÁSĂ – *strălucoare* + suf. *-os*;

– prin prefixare:

ÎNNOPTÁ – pref. *în-* + *noapte*; ÎNSĂRÁ – pref. *în-* + *seară*; STRĂLUCÍ – pref. *stră-* + *luci*; STRĂLUCOÁRE – pref. *stră-* + *lucoare*; STRĂLUMINÁ – pref. *stră-* + *lumina*;

– prin compunere:

AMÚRG – Prep. *a* + *murg*;

– adjective cu valoare substantivală care provin de la un verb:

APÚS – V. *apune*; IEȘÍT – V. *ieși*; RĂSĂRÍT – V. *răsări*; SCĂPĂTÁT – V. *scăpăta*;

– abstracte verbale:

STRĂLUCÍRE – V. *străluci*;

– adjective propriu-zise care provin de la un verb:

ÎNTUNECÁT, -Ă – V. *întuneca*; LUMINÁT, -Ă – V. *lumina*; STRĂLUMINÁT, -Ă – V. *strălumina*;

– verbe care provin dintr-un substantiv:

LUMINÁ – V. *lumină*; NOPTÁ – V. *noapte*.

4.2. Termeni moșteniți:

ACOPERÍ – lat. *cooperīre*; APÚNE – protorom. ***/a'pon-e/**, corelatul latinescului scris *apōnō*, *-ere*; ASCÚNDE – lat. *abscondere*; IEȘÍ – din protorom. ***/ˈɛks-i-/**, corelatul latinescului scris *exire*; ÎNTUNEÁREC – protorom. ***/te-'ne-brik-u/**, corelatul latinescului scris *tenebricus* „întunecat” (cf. REW 8644), derivat în protoromână cu prefixul *în-*; ÎNTUNECÁ – Protorom. ***/in'tənık-a-/**, corelatul latinescului scris **intŏnĭcāre*; LUCÍ – lat. ***lucire** (= *lucere*); LUCOÁRE – lat. ***lucor, -oris**; LUMÍNĂ – protorom. ***/luˈmin-a/**; RÁZĂ – lat. **radia**; RĂSĂRÍ – lat. ***resalire**; SCĂPĂTÁ – lat. ***excapitare**.

4.3. Împrumuturi din vechea slavă:

ZÁRE – Din v. sl. **зарꙗ**.

4.4. Termeni care au trimiteri la alte cuvinte prin notația „cf.”, având etimologie nesigură, dar cert cu evoluție formală sau semantică de la un cuvânt românesc:

STRĂLUCÓS, -OÁSĂ – Cf. s t r ă l u c o a r e.

După cum se poate observa cu ușurință, predomină etimologia simplă (directă), preponderenți fiind termenii formați pe teren românesc. Cei moșteniți fac parte din vocabularul de bază al limbii române, iar cei împrumutați sunt extrem de slab reprezentați.

5. Concluzii

Analiza de față certifică ipoteza enunțată la început, potrivit căreia terminologia populară a fenomenelor astronomice nu are un caracter regional, ci unul uzual. În afară de susținerea acestei prezumții, studiul de față face cunoscuți termeni (și expresii ori sintagme) – neatestați în dicționare ori lucrări de specialitate – (*amurg*, *acoperi*, *a ieși*, *a înnopta*, *a însăra*, *întunecăciuni de Lună / de Soare*, *a da rază*, *a da zare* etc.) care denumesc fenomene astronomice și sensuri (s.v.: *a ascunde*, *a ieși*, *întunecat*, *scăpăta*) ale unor cuvinte care fac referire la aceste noțiuni din toate textele (editate) ale mitropolitului.

Pentru unicitatea lor în limba literară veche, pentru statutul lor de „bijuterii lexicale”, sunt discutate și lexeme (dintre care, unele, creații proprii autorului) în contexte figurate ori poetice (*strălucoros*, *strălucos* ș.a.). Apar, totodată, prime atesări, unice atestări

sau noi atestări din diverse texte dosofteiene ori chiar din aceeași scriere, care sunt utile în redactarea oricărui tip de dicționar.

Cu excepția „invențiilor” lexicale specifice, putem afirma că, într-adevăr, terminologia populară a fenomenelor astronomice reflectată în scrierile mitropolitului nu are un caracter regional, ci unul (devenit) uzual.

BIBLIOGRAFIE

Arvinte 1993 = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a treia* (*Preoția*) *din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum*. *Biblia 1688*, Pars III, *Leviticus*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 1–41.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea I: *A–B*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul II, partea I: *F–I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

DFA 2017 = Florescu, Cristina (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patrașcu, *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul V, *Litera L*: *Li–Luzulă*, redactori responsabili: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2008; tomul VII, partea 1, *Litera N*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei R.P.R., 1971; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X. *Litera S*, partea 1: *S–Sclabuc*, 1986; partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, redactor responsabil: Ion Coteanu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992, 1994; tomul XIV, *Litera Z*, 2000, București, Editura Academiei Române, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

Dosoftei 1673a = Dosoftei, mitropolitul Moldovei, *Psaltirea în versuri*, publicată de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673 de prof. I. Bianu, București, Edițiunea Academiei Române, 1887.

Dosoftei 1673b = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N.A. Ursu, Iași, [Mitropolia Moldovei și Sucevei], 1974.

Dosoftei 1679 = Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie*, ediție critică de N.A. Ursu, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1980.

Dosoftei 1680 = *Psaltirea de-nțăles*, text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iași, Casa editorială Demiurg, 2007.

Dosoftei I 1682 / II 1683 / III 1686 = *Viața și petreacerea svinților*, I–IV, Acum tipărite și traduse… cu poronca Mării Sale și cu poslușenia a smereniei noastre, a lui Mitropolitul Dosoftei, Iași, în Tiparnița Svi[n]tei Mitropolii. I: Lunile septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie,

1682, f. 3–246; II: Lunile ianuarie, februarie, 1683, f. 247–333; III: Lunile martie, aprilie, mai, iunie, 1686, f. 334–499.

Dosoftei 1682–1686 = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași, 1682–1686, text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj[-Napoca], Editura Echinox.

Dosoftei 1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iași, 1683. Ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

Dragomir I–II 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Studiu lexicologic*, volumele I-II, Iași, Editura Doxologia.

Dragomir I 2024 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături (Ms. 3517 BAR).* Traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul, ediție critică de Mioara Dragomir, vol. I: *Notă asupra ediției. Studii. Glosar*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

Gafton 2001 = Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*. Studiu lingvistic asupra *Codicelui Bratul* în comparație cu *Codicele Voronețean, Praxiul coresian* și *Apostolul Iorga*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Gafton, Arvinte 2007 = Alexandru Gafton, Vasile Arvinte, *Palia de la Orăștie (1582). II. Studii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Iacob II 2001 = Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640–1800)*, vol. II, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”.

Manea 2006 = Laura Manea, *Dosoftei*, *Viața și petreacerea svinților*. Studiu lingvistic. Partea I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Munteanu 1995 = Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.

Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.

Ocheșan 1961 = Rodica Ocheșan, *Prefixul stră-*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, II, [București, Editura R.P.R.], p. 79–85.

Popescu-Marin *et al*. 2007 = Magdalena Popescu-Marin (coord.), Eugenia Contraș, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Rodica Ocheșeanu, Magdalena Popescu-Marin, *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.

TAFOC 2023 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

TERMS DESIGNATING ASTRONOMICAL PHENOMENA IN THE WRITING *THE LIVES AND PARTIES OF THE SAINTS*, BY METROPOLITAN DOSOFTEI

ABSTRACT

This study is lexical research of some astronomical terms (words designating astronomical phenomena) attested in the writings of the Moldavian Metropolitan Dosoftei. We have analyzed 35

words and the lexical structures in which some of them appear. The effort put into this type of linguistic research is rewarded by the discovery of the terms denoting astronomical phenomena and the meanings of the words referring to these notions in all the (edited) texts of the metropolitan. An important contribution is also the discovery of first or new attestations in the writings of Dosoftei.

Keywords: *astronomical phenomena*, *scientific terminology*, *popular terminology*, *syntagms*, *first record*, *synonymy*, *etymology*.

REDACTAREA TERMENILOR PENTRU TREPTELE MONAHALE ÎN CÂTEVA DICȚIONARE ALE LIMBII ROMÂNE

MIRCEA MINICĂ[*], MARIA ȘTEFĂNESCU[**]

0. Seria terminologică prin care sunt desemnate treptele monahale în Biserica Ortodoxă (Română) prezintă provocări lexicografice specifice, pe de o parte, datorită gradului mare de specializare a termenilor pe care îi cuprinde, pe de altă parte, din cauza ocurenței lor într-o categorie relativ restrânsă de texte, în general cele al căror conținut se referă la modul și particularitățile de viață ale comunităților monastice. În lucrarea de față se propune o trecere în revistă a termenilor pentru trepte monahale și se indică, pe scurt, sensul, conform datelor pe care le oferă sursele de specialitate. Într-o a doua etapă, se analizează maniera în care au fost redactați termenii *novice*, *frate, soră, rasofor(ă), monah(ie)* și *schimonah(ie)* în câteva dicționare importante ale limbii române.

Faptul că, în limba română, seria terminologică prin care sunt desemnate treptele monahale în Biserica Ortodoxă cuprinde următorii termeni: *frate / soră* (sau *novice*), *rasofor(ă), monah(ie)* și *schimonah(ie)* este confirmat de parcurgerea surselor de specialitate. Conform *Statutului Bisericii Ortodoxe Române*, art. 81, pct. 1, „treptele monahale sunt: fratele (novicele), rasoforul și monahul, în cazul bărbaților, și respectiv, sora, rasofora și monahia, în cazul femeilor”[1]. În lucrarea sa fundamentală, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, pr. I. Floca detaliază fiecare treaptă în parte, adăugând și treapta ascetică cea mai înaltă, schimonah(ie)[2]. Astfel, *novicii* (*ucenicii* sau *frații*) sunt aspiranții la călugărie care, pentru o perioadă de timp, „fac ucenicie spre a

[*] Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, str. E. Racoviță, nr. 21, 400165, Cluj-Napoca, România.

[**] Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Litere, str. Horea, nr. 31, 400202, Cluj-Napoca, România.

[1] Statutul BOR este disponibil pe site-ul Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române. Informația relevantă pentru noi se găsește în cap. II, *Organizarea locală.*

[2] Faptul că Statutul BOR n-o enumeră pe cea de *schimonah(ie)* printre treptele monahale credem că se explică prin extrema raritate cu care este acordată, în zilele noastre, învestitura pe această treaptă. A se vedea, în acest sens, știrea din presa online potrivit căreia „Pentru prima dată de când este mitropolit al Ardealului, ÎPS Laurențiu Streza a acordat, miercuri, schima mare unuia dintre ucenicii lui Arsenie Boca, călugărul David de la Mânăstirea Sădinca (județul Sibiu) ”. Știrea este datată miercuri, 14 septembrie, 2016, cuprinzând și informația că, pe lângă noul schimonah, în mitropolia Ardealului mai exista unul singur, schimonahul Calinic. (https://www.hotnews.ro/stiri-esential-21289850-mitropolitul-ardealului-acordat-schima-mare-calugarului-david-fost-ucenic-lui-arsenie-boca.htm. Pe de altă parte, parcurgerea bibliografiei relevante demonstrează, așa cum se va vedea în corpul acestui articol, că în secolele precedente numeroși monahi primeau învestitura de schimonahi.

deprinde ascultarea călugărească și purtarea jugului celor trei voturi monastice” (Floca 1990: 516). Dacă aleg să rămână în mânăstire după încheierea perioadei de noviciat, aceștia vor deveni *rasofori*, adică

> acei monahi […] primiți în mânăstire fără depunerea făgăduinței. Această stare se câștigă prin observarea unei deosebite ceremonii spirituale, pe care o săvârșește starețul, în prezența obștii monahale. Numele de *rasofor* derivă de la faptul că monahii sunt îndreptățiți să poarte o haină deosebită, numită rasă, pe lângă care pot să se servească și de camilafcă. Rasoforii sunt obligați să păzească regulile monahale ca și ceilalți călugări ai gradului ascetic superior și sunt obligați, din punct de vedere moral, la făgăduința monahală, deși n-au depus-o (Floca 1990: 518).

Dacă dorește să acceadă la următoarea treaptă monahală, călugărul depune voturile de curăție, ascultare și sărăcie, devenind *monah* propriu-zis (cunoscut și sub numele de *monah cu schima mică*). După cum precizează pr. Floca,

> *monahul cu schimă mică*, sau cu chipul cel mic, microschimnic, poartă această numire, spre deosebire de monahii cu schimă mare, cu chipul cel mare, megaloschimnici. Schimă înseamnă față, chip, iar după terminologia canonică însemnează chipul evlaviei, chipul cel duhovnicesc (*ibid.*: 519).

Cea mai înaltă treaptă monahală este aceea a *monahilor cu schimă mare* (numiți și *schimonahi*), care

> ajung la acest grad, reînnoind în cadrul unei deosebite ceremonii spirituale, în biserică, făgăduința monahilor cu schimă mică, în formă severă […]. Monahii cu schima mare se obligă să petreacă toată viața lor în post aspru și în rugăciune neîntreruptă. Numai acelui monah i se poate îngădui de stareț să se consacre vieții ascetice severe, care s-a distins timp de 30 de ani, în observarea aspră a tuturor regulilor monahale. La fel cu acești monahi sunt și anahoreții, care se devotau vieții de pustnic, în post continuu și rugăciune, într-o chilie separată de mânăstire (*ibid.*: 520).

În *Molitfelnic* 2013, publicat cu aprobarea Sfântului Sinod al BOR, în capitolul *Rânduielile tunderii în monahism*, sunt incluse slujbele „la tunderea rasoforului” (p. 567–574), „la primirea schimei sau a chipului celui mic” (p. 574–589) și „rânduiala schimei celei mari sau a marelui și a îngerescului chip” (p. 592–620). În cazul tunderii celor care primesc schima mică, *Molitfelnic* 2013 indică desfășurarea slujbei, rostirea celor trei voturi monahale (sub formă de întrebări și răspunsuri), precum și rugăciunile specifice care însoțesc apoi primirea fiecăreia dintre „hainele trebuincioase” (p. 572), anume: cămașa, crucea, paramanul, dulama (reverenda), centura, sandalele (încălțămintea), rasa, potcapul, mantia, camilafca, metaniile (p. 581–583). La sfârșitul slujbei, „binecuvântând ieromonahul pe monahul cel nou, îl duce și-l așază în strană” (p. 585). De mai mare amploare, slujba în cazul tunderii celor care primesc schima mare urmează aceeași structură. Cele trei voturi monahale sunt reînnoite, iar apoi se rostesc rugăciunile care însoțesc primirea obiectelor de îmbrăcăminte: cămașa, dulama, „schima”, spune

Molitfelnic 2013, (prin care se înțelege cuculiul: „Luând ieromonahul schima, zice: Fratele nostru, (N, schimonahul), se îmbracă cu cuculiul nerăutății, coiful nădejdii de mântuire” p. 612), analavul, centura, rasa, sandalele, mantia, potcapul, camilafca, metaniile (p. 612–614); „apoi, binecuvântând ieromonahul pe schimonahul cel nou, îl duce de îl așază în strană” (p. 618).

1. În cele ce urmează ne propunem să analizăm maniera în care au fost redactați termenii *novice*, *frate, soră, rasofor(ă), monah(ie)* și *schimonah(ie)* în câteva dicționare importante ale limbii române: Șăineanu, CADE, Scriban, DA/DLR, DL, DM, DEX (edițiile 1998, 2009, 2012), MDA și DEXI. Parcurgând intrările pentru cuvintele respective, remarcăm mai întâi faptul că niciun dicționar nu pare a le fi avut în vedere ca elemente componente ale unei serii terminologice structurate (cea a treptelor monahale în Biserica Ortodoxă) în care sensul fiecărui termen se stabilește prin raportare la sensurile celorlalți. De altfel, cu excepția DLR și a MDA, celelalte lexicoane aduse în discuție nici nu includ toți termenii ce compun seria terminologică a treptelor monahale, probabil tocmai pentru că nu îi percep ca elemente ale aceleiași structuri (lexicale), ci în izolare, decizia cu privire la includerea / excluderea lor din dicționar fiind luată după alte criterii.

1.1. Cuvântul *novice*, cu sensul său religios, apare în toate dicționarele pe care le-am analizat. Niciuna dintre definițiile din lexicoanele interbelice[3] consultate – „cel ce a intrat de curând într-o mânăstire” (Șăineanu), „acela, aceea care a îmbrăcat de curând haina călugărească” (CADE), „călugăr de curând intrat într-o mânăstire catolică” (Scriban) – nu precizează trăsătura semantică distinctivă a termenului, anume faptul că novicele este doar un „aspirant la monahism” (cum formulează redactorul DEXI), parcurgând, în această calitate, o necesară perioadă de probă care, tocmai aceasta, îi definește statutul în obștea unei mânăstiri. Spre deosebire de dicționarele interbelice, cele postbelice indică în mod adecvat sensul termenului, prin formulări apropiate de aceasta, reprodusă după DLR: „persoană care a intrat de curând într-o mănăstire spre a se călugări și trebuie să facă un anumit stagiu.”

Cuvintele *frate* și *soră*, cu sens religios, pun probleme particulare de definire, pe de o parte, pentru că nu sunt folosite cu același înțeles în tradiția monahală ortodoxă și în cea catolică, iar, pe de altă parte, pentru că, în tradiția ortodoxă, nu doar novicele poate fi denumit *frate*, ci și „rasoforii […] sunt propriu-zis tot frați” (Floca 1990: 516), termenul putând, astfel, să fie folosit pentru a se desemna persoane aflate pe două trepte monahale diferite. Un alt aspect care complică definirea termenilor este faptul că *frate* și *soră* sunt folosiți nu doar pentru a denumi o persoană aflată pe o anumită (**1**) **treaptă monahală**, ci și ca (**2**) **titlu** pentru anumiți călugări sau călugărițe sau (**3**) **formulă de adresare** pentru (= către) un călugăr sau o călugăriță, fie de către membrii comunității monastice care își vorbesc unul altuia, fie de către noncălugări care vorbesc cu membri ai comunității. Pentru

[3] După cum se știe, prima ediție a dicționarului lui Șăineanu nu a apărut în perioada interbelică, dar numeroase reeditări ale lucrării au apărut în această perioadă, a opta ediție, cea din 1930, păstrând neschimbate, pentru termenii care ne interesează aici, definițiile din prima.

(**2**) a se vedea definițiile pentru *soră* din Șăineanu: „titlu dat unor călugărițe” și Scriban: „titlu dat unei călugărițe înainte de a fi numită «maică»” și cele din CADE pentru *frate*: „titlu care se dă unora dintre călugări sau pe care și-l dau călugării între ei”, respectiv, *soră*: „titlu ce se dă călugărițelor sau pe care și-l dau maicile între ele”[4]. Pentru (**3**) a se vedea a doua parte a definițiilor din CADE: „titlu… pe care și-l dau călugării / maicile între ei / ele”, unde putem presupune o confuzie între „titlu” și „formulă de adresare”. Însă aceste aspecte ale distincțiilor dintre „treaptă monahală” / „titlu” / „formulă de adresare” nu vor fi luate în discuție în lucrarea de față, aceasta rezumându-se doar la terminologia pentru treptele monahale (din Biserica Ortodoxă). Totuși, în măsura în care le putem presupune relevante pentru tematica lucrării noastre, observăm că definițiile din Șăineanu și Scriban care atribuie lui *frate* valoarea „(nume dat unui) călugăr care (încă) nu e preot” sunt inexacte, întrucât confundă realități nu doar referențial, dar și *lexical* diferite: ierarhia **călugărească** cu calitatea de a fi sau nu hirotonit într-o treaptă a **preoției**. Un monah sau un schimonah ortodox poate să nu fie preot (dacă este preot va fi numit *ieromonah*, respectiv *ieroschimonah*), dar nu din acestă cauză nu este *frate*, ci pentru că a depășit această treaptă monahală.

Începând cu DLR, la cuvântul *soră*, apoi în DL și DM atât la *frate*, cât și la *soră*, este introdusă în definiție referirea explicită la treapta monahală, sub forma „(cel mai mic) grad în ierarhia călugărească”. După ce DL definise adecvat cuvântul *frate* drept „grad în ierarhia călugărească, persoană care se retrage la mănăstire, pregătindu-se să devină monah”, punând accentul pe ceea ce este definitoriu pentru termen, adică retragerea la mânăstire cu intenția de a deveni monah, redactorii DEX (în toate edițiile avute în vedere aici) propun o nouă definiție („grad în ierarhia călugărească dat unui călugăr care nu este cleric și care ajută la treburile gospodărești; călugăr care are acest grad”), în care reintroduc marca semantică despre care am arătat deja că nu este individualizantă pentru *frate*: „călugăr care nu e preot”, și adaugă informația că fratele „ajută la treburile gospodărești” – ceea ce este cu siguranță adevărat, dar nu știm pe ce bază a stabilit redactorul DLR că membrii unei obști monahale ortodoxe situați pe o altă treaptă decât fratele nu ajută, la rândul lor, la treburile gospodărești[5]. Printr-o decizie și mai surprinzătoare, redactorul DEXI preia aproape literal definiția din DEX („Grad în ierarhia monahală dat unui călugăr care nu este cleric și care ajută la treburile gospodărești. ✦ Călugăr care are acest grad”), la care adaugă apoi sensul real al lui *frate* în tradiția monahală ortodoxă („✦ Tânăr aspirant pentru a deveni monah; novice”), ca și cum ar fi

[4] Definițiile pentru *frate* din Șăineanu: „titlu adaos la numele unor ordine religioase” și Scriban: „titlu adăugat unor ordine religioase” fac referire mai degrabă la ordinele religioase catolice și, prin urmare, nu considerăm că intră în tematica articolului nostru.

[5] Este posibil ca redactorii DEX să fi avut în vedere, fără să precizeze acest lucru, tradiția monahală catolică, în care au existat, într-adevăr, așa-numiții *frați laici*, care nu participau la recitarea în cor a Oficiului Divin și nu își propuneau să devină preoți, rolul lor definitoriu fiind tocmai acela că se ocupau de muncile domestice din mânăstire.

vorba de unul nou, derivat din cel considerat principal (și despre care am arătat deja de ce credem că ar trebui revizuit).

1.2. Cuvântul *rasofor* nu apare, dintre dicționarele analizate de noi, decât în DLR și MDA. Redactorul MDA reproduce atât definiția din DLR, „călugăr novice, îmbrăcat în rasă”, cât și marcarea „grecism”. În privința definiției, credem că folosirea adjectivului *novice* poate fi considerată nefericită, din cauza omonimiei potențial creatoare de confuzii cu substantivul *novice*, care desemnează o altă treaptă monahală. „Călugăr începător, situat pe treapta monahală imediat următoare novicelui, care, la tunderea în monahism, a primit dreptul să poarte rasa călugărească” ar putea fi eboșa unei definiții mai precise. Marca „grecism” înclinăm să credem că nu este necesară, pentru că în limba română contemporană nu există un sinonim nemarcat al lui *rasofor* care să circule în alternanță cu acesta: singurul termen pentru desemnarea treptei monahale respective este acest împrumut din greacă.

1.3. Niciunul dintre dicționarele pe care le-am analizat aici nu înregistrează, pentru termenii *monah* și *monahie*, sensul de „persoană care a îmbrățișat viața monahală și a primit schima mică, situându-se, pe treapta călugăriei, între rasofor(ă) și schimonah(ie)”. În marea majoritate a cazurilor este avută în vedere doar sinonimia cu arhilexemul *călugăr(iță)*, la care se și trimite în Șăineanu, CADE, DLR, DL, DM, DEX (toate cele trei ediții pe care le-am consultat), MDA și DEXI. Atunci când se face referire (implicit sau explicit) la o marcă semantică particulară, aceasta este, din nou, „călugăr care nu e și preot”; astfel, Scriban definește *monah* drept „călugăr simplu” și trimite, pentru comparație, la *ieromonah*, adică la călugărul sfințit preot, iar DLR, urmat de MDA, definește *monah, -ă*, drept „persoană care face parte dintr-o comunitate mănăstirească (de obicei fără a avea atribuții preoțești)”, trimițând apoi la *călugăr, călugăriță*. Trecând peste aspectul că o „monahă” nu va putea, în orice caz, să aibă „atribuții preoțești” și peste acela că „atribuții preoțești” este o formulare mai degrabă nefericită (cineva nu are atribuții preoțești așa cum are, de pildă, atribuții administrative, ca un aspect exterior identității sale și, eventual, temporar; consacrarea pe o treaptă a preoției este constitutivă pentru identitatea cuiva: o persoană *este* diacon, preot sau episcop, nu are doar „atribuții de” preot, diacon sau episcop), credem că am arătat deja, când am discutat termenul *frate*, de ce o marcă semantică precum „călugăr care nu e (încă) preot” nu e definitorie pentru niciuna dintre treptele monahale (pe oricare dintre acestea s-ar situa, un călugăr poate să nu fie preot).

Unul dintre motivele pentru care în dicționarele pe care le-am consultat nu se operează distincția dintre *monah*(*ie*) ca arhilexem, sinonim cu arhilexemul *călugăr*(*iță*), și *monah*(*ie*) desemnând treapta monahală specifică presupunem că este dificultatea de a identifica citate care să ilustreze, în mod neechivoc, al doilea sens. Într-adevăr, în cazul multor ocurențe ale celor doi termeni nu se poate decide, din context, dacă referirea este la arhilexem sau la treapta monahală. Există, însă, firește, situații în care un context mai larg permite identificarea indubitabilă a sensului al doilea. Aducem, aici, un singur exemplu. În

lucrarea *Sfinți români. 100 de icoane pe sticlă pictate de Maria Mera*, în capitolul dedicat vieții Sfântului Cuvios Ioan Iacob de la Neamț, se relatează faptul că:

> La 8 aprilie 1936, în miercurea din Săptămâna Sfintelor Patimi, fericitul rasofor Ilie Iacob este tuns în îngerescul cin călugăresc, primind în călugărie numele de Ioan. Dorind viață pustnicească și arzând cu inima pentru Hristos și pentru Sfintele Locuri, fericitul monah Ioan Iacob pleacă în Țara Sfântă împreună cu alți doi monahi din lavră (Bărăian *et al.* 2020: 204).

Este evidentă, în citatul de mai sus (care ar putea fi decupat convenabil pentru o intrare de dicționar), ocurența termenului *monah* cu sensul de „persoană situată pe treapta monahală de după rasofor" (și înaintea celei de schimonah, chiar dacă acest aspect nu se desprinde din citat). Pe de altă parte, ni se pare neclară motivația pe care a avut-o redactorul DLR atunci când a adăugat ceea ce a estimat a fi un sens derivat pentru *monah*, anume „(învechit) pustnic, sihastru", sens preluat apoi și în MDA, pe baza unui singur citat, din Dosoftei: „Când eram monah lăcuind în pustie" (V. S. noiembrie 102^{r}/19). Faptul că monahul locuiește în pustie, devenind, adică, pustnic, nu modifică sensul termenului *monah*: treapta monahală reprezintă o realitate lexicală, modul de viețuire monahală (cenobitic sau anahoretic), o alta. În citatul din Dosoftei, *monah* și *pustnic* pot fi *coreferențiale* (congruente la nivelul designației), în realitatea desemnată, dar aceasta nu înseamnă că devin automat *sinonime* (congruente la nivelul semnificatului), în limbă.

1.4. Accidentală în cazul termenului *monah*, asocierea dintre treapta monahală și modul de viețuire este aproape omniprezentă în dicționarele analizate aici la intrările pentru *schimonah* și *schimonahie*, până la pierderea primului sens în favoarea celui de al doilea – transferul de sens făcându-se cel mai adesea indirect, prin asociere cu termenul *schimnic*(*ă*). Șăineanu și CADE nu înregistrează *schimonah*(*ie*), iar Scriban glosează pentru *schimonah* „*Rar azi*. schimnic". Dicționarele postbelice tratează *schimonah* în felul următor: DL propune „(învechit și arhaizant) schimnic", DM: „(înv.) schimnic", DLR și MDA: „(astăzi rar) schimnic", DEX nu introduce termenul, iar DEXI glosează „(arh.) schimnic". Se remarcă, din enumerarea de mai sus, pe de o parte, stabilirea sinonimiei – în principiu, corecte – între *schimonah(ie)* și *schimnic(ă)* și, pe de altă parte, unanimitatea redactorilor de dicționar în a considera termenii *schimonah* și *schimonahie* ca fiind învechiți și / sau rari. Acest din urmă aspect rămâne să fie demonstrat, dar ni se pare probabil că impresia se datorează mai degrabă unui gol bibliografic (sau dificultății de a parcurge corpusuri largi în perioada predigitală), dar și specializării (extreme a) termenului; în baza cercetării noastre, înclinăm să credem că *schimonah* și *schimonahie* sunt și acum termenii cei mai folosiți pentru a desemna cea mai înaltă treaptă monahală în tradiția ortodoxă.

2. Cu privire la sinonimia între *schimonah(ie)* și *schimnic(ă)* am afirmat că aceasta este, în principiu, corectă, în sensul în care, etimologic și ca înțeles primar[6], *schimnic* și *schimonah* îl desemnează, deopotrivă, pe cel care poartă schimă (mare), cu corespondența substantivelor feminine (*schimnică, schimonahie*). Așa sunt înțelese lucrurile în contribuțiile de specialitate (v. explicația de la intrarea pentru *rasofor* din *Dicționarul enciclopedic de cunoștințe religioase* al pr. Ene Braniște: „cea mai înaltă treaptă a desăvârșirii în viața monahală este „*macroschima*” sau „*îngerescul chip*” în care intră „*schimonahii*” („*schivnicii*” […])” (Braniște 2001), așa se desprind din cărțile de cult (în capitolul în care se descrie *Rânduiala înmormântării călugărilor*, în *Molitfelnic* 2013, se precizează: „de va fi schimnic îl înfășoară cu camilafca pe deasupra capului până la barbă, cât să nu i se vadă fața. Apoi îi pune analavul, adică pleterile după rânduiala lui, și rasa.” – or, doar schimonahii au dreptul să poarte analav, prin urmare *schimnic* este folosit aici ca sinonim pentru *schimonah*) și așa se prezintă ele și în uzul limbii, după cum vor indica citatele luate în discuție mai jos. Însă dintre toate dicționarele analizate de noi doar DEXI definește *schimnic* drept „călugăr aflat pe cea mai înaltă treaptă monahală”[7]. În general, se propune doar sinonimia cu *pustnic* sau *sihastru*, cu sau fără referire explicită la statutul de călugăr. Astfel, Șăineanu glosează *schimnic* drept „pustnic”, CADE drept „călugăr care duce o viață foarte retrasă și cumpătată, ascet; pustnic”, Scriban drept „ascet, sihastru”, DL: „călugăr care duce viață aspră, de privațiuni, departe de lume; pustnic”, DEX: „pustnic, sihastru” (renunțându-se la marca „rar” între ediția din 1998 și cea din 2009), DLR: „persoană (laic sau călugăr) care, din motive religioase, trăiește izolată de lume, ducând o viață închinată rugăciunii și plină de privațiuni; pustnic, sihastru, anahoret, eremit, (livresc) ascet, (învechit) aschitac, aschitean, monah”. MDA preia identic definiția din DLR, însă în seria sinonimică de la finalul acesteia înlocuiește „monah” cu „(rar) schimonah”.

Dincolo de detaliul că DLR și MDA nu ar putea să gloseze *schimonah* prin trimitere la *schimnic* în condițiile în care, pentru *schimnic*, lărgesc sensul până la a lua în calcul posibilitatea ca acesta să nu fie neapărat călugăr, atrage atenția în toate definițiile de mai sus asocierea centrală și constantă a schimnicului cu viața anahoretică, cu pustnicia, până acolo încât pentru termenul *schimnic* pare a fi definitorie tocmai trăsătura semantică „trăitor în pustie”. Acest lucru nu este lipsit de o bază în realitatea vieții monahale ortodoxe

---

[6] Le adresăm călduroase mulțumiri doamnelor lector univ. dr. Cristina Silaghi de la Departamentul de limbi și literaturi slave al Facultății de Litere, UBB, și Crina Pop, CS dr. la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, pentru clarificările legate de sensul cuvântului *schimnic* în limba-sursă. Pentru sensul primar și etimologia acestuia, v. și Frolova 2017: 19.

[7] Mai precis, definiția din DEXI este „Monah care, îmbrăcând schima cea mare, își schimbă din nou numele și adaugă celor trei voturi monahale (castitatea, ascultarea, sărăcia) altele precum: tăcerea, rugăciunea neîncetată pentru a se dedica mai mult Domnului”. Manifestăm o rezervă față de afirmația din finalul definiției, anume că schimonahul ar adăuga alte voturi la cele trei de bază. Conform serviciului religios de primire a schimei mari (*Molitfelnic* 2013: p. 592–620), schimonahul depune din nou cele trei voturi (sărăcie, castitate și ascultare), fără a adăuga altele noi, deși este adevărat că practica ascetică la care se angajează după ce devine schimonah este mai severă decât cea obișnuită pentru monahi, implicând exercițiul tăcerii și rugăciunea îndelungată.

românești (și nu numai); cine parcurge viețile sfinților constată că, într-adevăr, cea mai mare parte a schimonahilor și schimonahiilor (schimnici și schimnice) au trăit efectiv, după primirea schimei mari, fie în mici schituri izolate în munți, fie cu totul singuri în diverse pustietăți. De aici, asocierea schimnicului cu pustia și sensul derivat *schimnic* = „pustnic". Ceea ce dorim să argumentăm în lucrarea de față este, însă, tocmai faptul că acesta este un sens *derivat*, decurgând din frecvența (dar nu necesitatea) unui mod de viață asociat cu primirea schimei mari, și că nu poate fi considerat sens principal nici pentru *schimonah(ie)*, nici pentru *schimnic(ă)*.

3. Aducem în discuție, mai jos, câteva citate, cu contextul lor mai larg, din care se poate înțelege clar că schimonahii/-iile sau schimnicii/-cele sunt, mai întâi, monahi sau monahii care au primit schima mare și doar apoi, printr-o decizie pe care unii dintre ei (dar nu toți) o iau, trăitori în pustie. În *Pateric românesc: ce cuprinde viața și cuvintele unor sfinți și cuvioși părinți ce s-au nevoit în mânăstirile românești (secolele IV–XX)* se povestește viața cuviosului Zosima, pustnicul, despre care aflăm următoarele:

> Zosima era cu metania din Mânăstirea Neamț. Aici s-a nevoit până spre sfârșitul secolului XVIII, deprinzând meșteșugul vieții duhovnicești de la cei mai aleși călugări. Apoi, primind marele chip îngeresc și fiind înzestrat de Dumnezeu cu darul frumoasei cântări, a avut multă vreme ascultarea de protopsalt. Mai târziu, auzind de pustnicii din munții Pocrovului și de rânduiala ascetică a acestei sihăstrii, schimonahul Zosima se retrage la schitul Pocrov. Aici, după tradiția locului, devine pustnic în muntele Chiriacu din apropiere, unde se nevoiau mulți sihaștri renumiți (Bălan 1990: 361).

Cu alte cuvinte, monahul Zosima devine mai întâi schimonah, rămâne multă vreme la mânăstire (doar aici ar fi avut prilejul să îndeplinească ascultarea de protopsalt), iar, apoi, hotărăște să se retragă la un schit din munți, devenind pustnic.

Deși „viața de pustnic odată începută poate fi întreruptă din motive deosebite, numai cu permisiunea episcopului locului" (Floca 1990: 520), există cazuri în care chiar superiorii săi îi cer schimonahului (schimnicului) să renunțe la viața de sihastru pentru a se reîntoarce în obștea mânăstirii, fără ca prin aceasta să îi fie afectat în vreun fel statutul de schimonah. Un exemplu în acest sens, tot din *Pateric românesc*, care arată că pustnicia nu este constitutivă stării de schimonah, putându-se renunța la ea dacă împrejurările o cer, este cel al ieroschimonahului Neofit Eliade. Acesta, după ce se distinge ca tânăr frate în obștea Mânăstirii Neamț, este sfințit monah de către starețul Neonil, care îl trimite apoi la schitul Pocrov. Aici devine schimonah și petrece mai mult timp ca pustnic, în rugăciune și asceză. După o vreme este însă rechemat la lavră, hirotonit preot și numit duhovnic și profesor de limba greacă în școala monahală din mânăstire, urmând să trăiască aici aproape trei decenii din viață ca ieroschimonah (Bălan 1990: 466).

Pentru *schimonahie* cu sensul „monahie care a primit schima mare" (sens neînregistrat în niciunul dintre dicționarele analizate aici; de altfel, cuvântul însuși, *schimonahie*, nu este înregistrat nicăieri ca feminin al lui *schimonah*) trimitem la un citat din *Sfinți români. 100 de icoane pe sticlă pictate de Maria Mera*. În capitolul dedicat

Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica aflăm că „de asemenea și mama Sfântului Calinic, fericita Floarea, după ce și-a crescut copiii, s-a retras în Mănăstirea Pasărea, primind marele și îngerescul chip, sub numele de schimonahia Filoteia” (Bărăian *et al.* 2020: 54). Un alt exemplu, din *Pateric românesc*, merită adus în discuție, pentru că oferă o ilustrare a termenului *rasoforă* (nici acesta nu este înregistrat în vreunul dintre dicționarele consultate de noi; DLR și MDA includ *rasofor*, însă doar ca substantiv masculin) și pentru că arată că și în cazul schimonahiilor era posibilă revenirea într-o obște mânăstirească, după o perioadă petrecută în sihăstrie. Este vorba despre povestea vieții schimonahiei Nazaria. După ce i-au murit soțul și copiii, aceasta se retrage la mânăstire și aflăm că „mai întâi a petrecut în schitul Scânteia din Vrancea, unde a fost făcută rasoforă sub numele de Natalia” (Bălan 1990: 348). Devenind ulterior schimonahie, cu numele Nazaria, maica se alătură unei sihăstrii de călugărițe, la Durău, în care petrece „14 ani de zile, în tăcere, în post, în rugăciune și ascultare” (Bălan 1990: 348). După ce, în 1788, a fost întemeiată Mânăstirea Văratec, Cuviosul Iosif Pustnicul „a adus pe schimonahia[8] Nazaria de la Durău și a pus-o stareță la Văratec” (Bălan 1990: 348), unde aceasta a condus soborul mânăstirii până la moartea sa, în 1815.

O altă povestire, tot din *Pateric românesc*, arată că schimonahiile nici nu luau întotdeauna hotărârea de a se izola în singurătate sau într-un schit:

> Trei călugărițe erau surori după trup cu mama poetului Mihai Eminescu. Părinții lor din satul Ipotești au avut cinci fete pe care le-au crescut în frică de Dumnezeu. Trei dintre ele s-au făcut călugărițe în Mânăstirea Agafton, iar două s-au căsătorit în satul natal. Întâi a venit la mânăstire, în anul 1850, maica Fevronia. După doi ani a adus-o și pe sora ei mijlocie, maica Sofia. După încă doi ani amândouă au adus pe sora lor mai mică, Olimpiada. Maicile Fevronia și Sofia erau schimnice și se nevoiau mai mult la chilii cu citirea zilnică a psalmilor, cu postul și cu metaniile. Maica Olimpiada se îngrijea, pe lângă cele duhovnicești, cu lucrul la grădină, cu ascultarea la obște, cu facerea mâncării și cu primirea închinătorilor. Spuneau ucenicele lor că aceste trei călugărițe erau model în Mânăstirea Agafton pentru celelalte 150 de monahii, căci se rugau și posteau împreună, mergeau la biserică împreună și trăiau în multă smerenie și dragoste. […] În anul 1895, schimonahia Fevronia s-a mutat la cele veșnice. După doi ani, s-a mutat la odihnă și sora ei schimonahia Sofia. […] În anul 1902, monahia Olimpiada se mută cu pace din viața aceasta (Bălan 1990: 491–492).

Relatarea de mai sus credem că este edificatoare sub două aspecte: probează, pe de o parte, încă o dată, sinonimia *schimnică – schimonahie*, iar, pe de altă parte, demonstrează că, deși schimonahiile se dedicau unei vieți ascetice preponderent solitare, de interiorizare, rugăciune și austeritate („se nevoiau mai mult la chilii cu citirea zilnică a psalmilor, cu postul și cu metaniile”), această viață putea să se desfășoare în cadrul obștii mânăstirești și

[8] Pentru sinonimia *schimonahie – schimnică*, semnalăm un citat din *Filocalia* 1979: 586, unde maica Nazaria este numită nu *schimonahie*, ci *schimnică*: „Schimonahul Iosif, autorul unuia din aceste «Metode» a fost el însuși un om de mare experiență în practicarea rugăciunii lui Iisus. El este identic cu ieroschimonahul Iosif și duhovnicul mânăstirii Văratec, cu a cărui binecuvântare stareța acelei mânăstiri, Nazaria, schimnică din Brașov, a copiat la 1811 manuscrisul nr. 500 din acea mânăstire, cuprinzând scrierea *Despre rugăciune* a patriarhului Calist”.

nu presupunea, obligatoriu, retragerea în pustie. Pe baza exemplelor discutate mai sus credem că se poate desprinde concluzia că, pentru *schimonah*(*ie*), ca și pentru *schimnic*(*ă*), primul sens ar trebui să fie „călugăr(iță) care a primit învestitura monahală pe treapta cea mai înaltă”, sens care ar trebui introdus la *schimonah*(*ie*) (pentru mai marea sa frecvență în textele bisericești și în lucrările din domeniul teologic), pentru *schimnic*(*ă*) trimițându-se la sensul de la *schimonah*(*ie*).

4. În loc de concluzii, la finalul lucrării de față exprimăm doar opinia că, în cazul cuvintelor care formează o serie terminologică (cum este situația termenilor pentru trepte monahale în BOR), în care sensul unuia este în mod necesar corelat cu sensul celorlalte, este de dorit ca definițiile de dicționar să aibă în vedere, pentru fiecare cuvânt în parte, întregul seriei. În acest fel, definițiile vor câștiga în precizie și se vor evita omisiunile. O a doua sugestie pe care am dori să o formulăm privește importanța includerii în bibliografia dicționarelor a surselor adecvate. Credem că o mare parte din scăpările pe care le-am semnalat în lexicoanele analizate aici se datorează tocmai indisponibilității sau insuficienței surselor de informare și de extragere a citatelor pentru termeni extrem de specializați, cum sunt cei care desemnează treptele monahale în Biserica Ortodoxă. În acest sens, credem că este o inițiativă foarte bună introducerea în noua bibliografie a DLR a lucrării lui Eugen Bărăian *et al. Sfinți români. 100 de icoane pe sticlă pictate de Maria Mera* și propunem, de asemenea, introducerea lucrării lui Ioanichie Bălan, *Pateric românesc: ce cuprinde viața și cuvintele unor sfinți și cuvioși părinți ce s-au nevoit în mânăstirile românești (secolele IV-XX)*, pentru că, prin specificul conținutului său, oferă numeroase exemple (greu de găsit în alte surse) de denumiri ale treptelor monahale, cu distincțiile necesare, atât pentru călugări, cât și pentru călugărițe.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească, 1926–1931.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române,* tomul II, partea I: *F–I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934.

DEX 1998 = Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, retipărit cu adăugiri în 1998.

DEX 2009 = Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.

DEX 2012 = Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.

DEXI = Eugenia Dima (coord.), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Editurile Arc și Gunivas, 2007.

DL = *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Vol. I–IV, coord.: Dimitrie Macrea, Emil Petrovici, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române. I: (A–C), 1955; II: (D–L), 1956; III: (M–R), 1957; IV: (S–Z), 1958, în ediția anastatică digitală, https://dl.solirom.ro/.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N*, 1971; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semînțărie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Sîveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Sponghios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994.

DM = *Dicționarul limbii române moderne*, [sub direcția prof. univ. D. Macrea], Academia Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din București, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, în ediția anastatică digitală https://dm.solirom.ro/.

Dosoftei V. S. = *Viața și petreacerea svinților.* I–IV. Acum tipărite și traduse… cu poronca Măriii Sale și cu poslușenia a smereniei noastre, a lui Mitropolitul Dosoftei. Iași, în Tiparnița Svi[n]tei Mitropolii. I: Lunile septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie. 1682; II: Lunile ianuarie, februarie. 1683; III: Lunile martie, aprilie, mai, iunie. 1686; IV: Lunile iulie și august [neterminat și netipărit; scris ante 1693].

MDA = Academia Română, *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, coord.: Marius Sala, Ion Dănăilă, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I: A–C, 2001; vol. II: D–H, 2002; vol. III: I–Pr, 2003; vol. IV: Pr–Z, 2003.

Scriban = August Scriban, *Dicționaru limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme).* Edițiunea întâia. Iași: Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

Șăineanu = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, a opta edițiune. Revăzut și adăogit la ediția VI-a. Ortografia Academiei Române. [Craiova]: Editura Scrisul Românesc, 1930.

B. Lucrări de referință:

Bălan 1990 = Ioanichie Bălan, *Pateric românesc: ce cuprinde viața și cuvintele unor sfinți și cuvioși părinți ce s-au nevoit în mânăstirile românești (secolele IV-XX)*, Galați, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos.

Bărăian *et al.* 2020 = Eugen Bărăian, Ilarie Gh. Opriș, Eugen Marian Bărăian, *Sfinți români. 100 de icoane pe sticlă pictate de Maria Mera*, Târgu Mureș, Editura Vatra Veche.

Braniște 2001 = Ene Braniște (pr. prof. dr.), Ecaterina Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană.

Filocalia 1979 = *Filocalia sau Culegere din scrierile Sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși.* Vol. VIII: *Scrieri de: Calist și Ignatie, Calist Patriarhul, Calist Angelicude, Calist Catafygiotul și alții; precum și un studiu al traducătorului despre istoria isihasmului în ortodoxia română, cu câteva texte filocalice ale unor călugări români*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, București, Editura și Tipografia Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.

Floca 1990 = Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Frolova 2017 = Vera Frolova, *Greek Borrowings in the Religious Style of Worship in Russian and Moldavian / Romanian Orthodox Church*, în „Limbaj și context – revistă internațională de lingvistică, semiotică și știință literară”, 2017, 2(IX), p. 15–20.

Molitfelnic 2013 = *Molitfelnic*, publicat cu aprobarea Sfântului Sinod și binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.

Statutul BOR = https://patriarhia.ro/images/documente/Statutul%20pentru%20organizarea%20si%20functionarea%20Bisericii%20Ortodoxe%20Romane.pdf.

ON THE LEXICOGRAPHICAL ENTRIES FOR EASTERN ORTHODOX MONASTIC DEGREES IN SOME ROMANIAN DICTIONARIES

ABSTRACT

In this paper we aim to offer a comparative perspective on the entries for Eastern Orthodox monastic degrees in several dictionaries of the Romanian language. We will consider the terms: *novice (frate / soră), rasofor(ă), monah(ie), schimonah(ie), schimnic(ă)* [novice (brother / sister), r(h)asophore / r(h)asophore nun, stavrophore / stavrophore nun, schema(-)monk / schema(-)nun] and analyse the definitions put forward in several major lexicographical works that span the 20th century. After researching an extensive corpus, we will also suggest some corrections and alternative lexicographical solutions.

Keywords: *lexicography*, *religious terms*, *novice (brother / sister)*, *r(h)asophore / r(h)asophore nun*, *stavrophore / stavrophore nun*, *schema(-)monk / schema(-)nun*.

ELEMENTELE GERMANE DIN LUCRAREA *KLEINES WALACHISCH-DEUTSCH UND DEUTSCH-WALACHISCHES WÖRTERBUCH* DE ANDREAS CLEMENS, BUDA, 1821. PARTEA A II-A

MARIANA NASTASIA*

În acest text continuăm analiza elementelor germane din *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch* de Andreas Clemens. Prima parte a acestei analize a fost publicată în volumul *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. 2023* și cuprinde studiul a 35 de cuvinte de origine germană, care au pătruns în limba română direct sau prin intermediul unor limbi de contact, cum ar fi, de exemplu, în Transilvania și Banat, maghiara. În anumite situații, germana, prin elementele lexicale săsești mai ales, joacă rol de limbă de contact.

Împrumuturile germane din dicționarul bilingv al sasului Andreas Clemens, atât cele analizate în lucrarea menționată, cât și cele pe care le vom prezenta în studiul de față, aparțin unor sfere semantice diverse, care indică[1]: domeniul administrativ (***aghént***, ***aghențíe***, *canțeláriș*, ***cópie***, ***maghistrát***, ***rezidénția***), domeniul juridic (***advocát***, *răscrípt*), domeniul financiar (*creițár*, *groșíță*, ***ort***), serviciul militar (***báștă***, *obríster*, ***șanț***, *șărpáriu*), meșteșuguri și îndeletniciri (*maiériu*), obiecte din gospodărie sau care au legătură cu traiul cotidian (***bruș***, ***grinșpán***, *hehílă*, *jeț*, *ládă*, ***laț***, *madráțul*, *flástură*, *șindrílă*, *șópru*, *ștrof*, ***șurț***, *tríhter*, ***troc***, ***tronu***, *țấglă*, ***tuțín***, ***zmalț***), bucătărie și alimente (*cánă*, *cófa*, ***córfa***, *glájă*, ***servét***, *șúncă*, *téler*), arbori (*acáț*[2]), animale (*brulíng*), părți ale corpului (***șóldu***), construcții (***turn***), lexeme care indică unități de măsură sau mărimi (*fertár*, *funt*, *punt*, *ștuc*), instrumente muzicale (*hárfă*). Cele mai multe dintre aceste cuvinte reprezintă fie împrumuturi săsești, care au pătruns în limba română în epoca medievală, până în secolul al XIV-lea, fie împrumuturi care marchează a treia etapă a influenței germane asupra limbii române, de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România.

[1] Prezentăm lista completă a împrumuturilor lexicale germane din lucrarea lexicografică a pastorului Andreas Clemens și evidențiem cu caractere aldine cuvintele care nu au fost analizate în Nastasia 2023 și pe care le avem în vedere în studiul de față.

[2] Din nevoia de a nuanța analiza acestui lexem din prima parte a studiului (v. Nastasia 2023), menționăm faptul că termenul *acáț* reprezintă unul dintre exemplele de elemente de origine germană pătrunse în limba română pe filieră maghiară.

odată cu declararea Transilvaniei ca principat autonom în cadrul Imperiului Habsburgic (cf. Nastasia 2023: 236).

Analizăm în continuare 21 de termeni identificați în lucrarea lexicografică a lui Andreas Clemens, prin intermediul cărora completăm imaginea împrumuturilor lexicale din limba germană incluse de autor în dicționarul său. Dintre acestea, unele reprezintă cuvinte-titlu în prima parte a dicționarului (român-german), altele apar în interiorul definițiilor prin serii sinonimice și redau echivalentele românești ale lemelor germane din partea a doua a dicționarului (german-român).

advocát[3] s.m. Vocabula apare la Andreas Clemens atât ca lemă, pentru care se precizează forma de plural *advocáți*, cât și ca element al definiției pentru germ. *Advokat* s.m., respectiv *Avocat* s.m., și *Sachwalter* s.m ‘mandatar’. În DA, cuvântul apare ca lemă, cu definiția „persoană care, în virtutea unei diplome, are dreptul de a reprezenta afacerile particularilor înaintea forurilor judecătorești”. Etimologia propusă de autorii *Dicționarului limbii române*, seria veche, este lat. *advocatus*. În DELR, *advocát* este înregistrat ca variantă învechită a lemei *avocát*. Autorii DELR susțin etimologia multiplă a termenului: lat. *advocatus* și germ. *Advokat*. În urma consultării dicționarelor care fac parte din *Bibliografia* DLR[4], am constatat că cea mai veche atestare lexicografică indicată de aceste instrumente apare la Bobb 1822. Dicționarul lui Andreas Clemens, elaborat înainte de 1815, anul morții autorului, și publicat postum, în 1821, înregistrează o atestare anterioară celei deja menționate. În textele românești, această variantă circulă încă din secolul al XVII-lea.

aghént s.m. Termenul este înregistrat în Clemens 1821 atât în prima parte a dicționarului, cât și în partea a doua, ca echivalent al germ. *Agent* s.m. În DA și în DELR, vocabula apare ca variantă învechită a lemei *agént* („cel care are însărcinarea de a lucra pentru cineva”, DA s.v.), răspândită mai ales în Transilvania. Autorii DA subliniază pronunția germană a variantei discutate, iar în DELR se indică etimologia multiplă a acesteia: germ. *Agent*, respectiv rus. *agent*. În lucrarea lui Andreas Clemens, termenul este preluat pe filieră germană. Autorii DELR indică prima atestare a termenului la Tempea 1742. Cercetarea colecției de dicționare din *Bibliografia* DLR relevă faptul că lucrarea lui Andreas Clemens înregistrează prima atestare lexicografică a cuvântului.

aghențíe s.f. Cuvântul apare atât în prima parte a lucrării lui Andreas Clemens, cât și în partea a doua, ca echivalent pentru germ. *Agentie* s.f., respectiv, sub influența etimonului italienesc, pentru germ. *Agenzie* s.f., desemnând întreprinderea în care își desfășoară

[3] Am păstrat, pentru fiecare element lexical analizat, accentul și categoria gramaticală indicate de Andreas Clemens. Excepție fac cuvintele monosilabice, care sunt accentuate în dicționarul lui Clemens, însă în lucrarea de față am optat să le indicăm fără accent.

[4] Am utilizat pentru această operație corpusul electronic și programe de extragere de ocurențe puse la dispoziția redactorilor *Dicționarului limbii române*, ediția a doua, revizuită și adăugită.

activitatea un agent[5] (cf. Meyers 1905–1909, s.v. *Agent*). Autorii DA înregistrează termenul ca variantă învechită a lemei *agenție*, definită drept „administrație condusă de unul sau mai mulți agenți" sau „sediul acestei administrații". Etimonul indicat în DA este it. *agenzia*. În DELR se semnalează originea germană a variantei *aghenție*. Clemens 1821 reprezintă o sursă lexicografică importantă pentru înregistrarea acestei variante la începutul secolului al XIX-lea.

báștă s.f. Vocabula este înregistrată de Clemens în cele două părți ale dicționarului său, ca echivalent pentru germ. *Bastey* s.f. Termenul german se referă la „partea proeminentă a vechii fortificații"[6] (cf. Pfeifer *et al.* 1993, s.v. *Bastei*). Autorii DA (s.v.) definesc termenul ca „masiv de pământ (…) ridicat în afara liniei fortificațiilor principale pentru a le proteja". Cuvântul își are originea în pol. *bastza* și a pătruns în limba română prin intermediul limbii germane sau maghiare și în variantele *báște*, *báștie* (v. DELR, s.v. *bastion*).

bruș s.n. Cuvântul apare în a doua parte a dicționarului și reprezintă echivalentul germ. *Erdscholle* s.f. 'bucată de pământ' (cf. *Pfälzisches Wörterbuch*). În seria veche a *Dicționarului limbii române*, cuvântul este definit ca „masă (de pământ, de zăpadă etc.), boț, bulgăre, cocoloș" și prezintă puține atestări. Între acestea, sunt indicate atestările lexicografice din LB 1825, cu determinările *de pământ*, *de tămâie*, *de brânză*, și din LM 1871, cu determinările *de sare*, *de pâne*. Ocurența înregistrată în Clemens 1821 ar completa lista realizată de autorii DA cu o atestare anterioară celor menționate. În DELR, autorii consideră ca fiind nesigură etimologia germană propusă de Vasile Arvinte (1971: 56 ș.u.), prin refacerea, pe baza materialului oferit de ALR și ținând seama de vechea alternanță slavă *h*/*ș*, a formei discutate din săs. *Brôch* (< germ. *Brache*), cu referire la „bolovanii (de pământ) în arătură" (*ibid*., 57). În TDRG[3] se indică, de asemenea, etimonul săsesc *Brôch* 'pârloagă'.

cópie s.f. Cuvântul apare atât în prima parte, cât și în a doua parte a dicționarului lui Clemens, ca echivalent al germ. *Copie* s.f. În DA, lexemul este definit ca „reproducere exactă a unui text sau a unei opere de artă" (s.v. *copie*[1]). Totodată, autorii DA subliniază faptul că latinescul *copia* a pătruns în limbă la începutul secolului al XIX-lea, pe diferite căi, în funcție de influențele lingvistice din fiecare regiune. În Ardeal, cuvântul este împrumutat din germ. *Kopie*. Autorii DELR indică prezența acestui lexem în limba română încă din anul 1700 și optează, de asemenea, pentru împrumutul lexical din diferite limbi, determinat de contactele lingvistice diverse.

córfa s. f. Forma articulată a substantivului *córfă*, prin care Andreas Clemens traduce germ. *Korb* s.m. 'coș'. Arvinte (2002: 40) indică originea săsească a substantivului (< săs. *korf*) și întrebuințarea regională a acestuia. În DA (s.v.), cuvântul este definit drept

[5] În original: „*Agentur, Agenturgeschäft, Agentschaft, Agentie,* Bezeichnungen für den Geschäftsbetrieb eines Agenten". Traducerile definițiilor din dicționarele germane ne aparțin.

[6] În original: „vorspringender Teil an alten Festungsbauten".

„coș mare (…) cu toartă subt care se trece brațul”. În lucrările lexicografice vechi, vocabula apare, de asemenea, la Micu 1780–1801 și în LB 1825. Aceste lucrări nu sunt menționate de autorii DA în lista atestărilor.

grinșpán s. n. Cuvântul apare la Andreas Clemens în a doua parte a dicționarului, ca echivalent al germ. *Grünspann* s.m. ‘cocleală’. În *Gramatica* lui Piuariu-Molnar (1788: 195) este înregistrată varianta *grișpán*, iar în Micu 1780–1801 este prezentă varianta *crișpan*. Toate aceste unități lexicale constituie un material lingvistic important pentru dicționarul-tezaur.

laț s.n. Lexemul este înregistrat în dicționarul lui Andreas Clemens atât ca lemă, în prima parte a lucrării, cât și în seria *láț, leáțul*, ca definiție pentru germ. *Latte* s.f., care înseamnă „lemn lung și îngust; bară de lemn unghiulară”[7] (DWb, s.v.). În DA, *laț*[2] este definit ca „bucată (…) de lemn lung și îngust, în patru muchi s[au] cioplit numai pe două laturi, care se bate cu cuie transversal pe căpriorii unei case, ca să se bată apoi șindrila s[au] să se așeze țiglele” și prezintă atestări încă din secolul al XVII-lea. În lista variantelor sunt menționate cuvintele *leaț, leț,* (suspect) *loț*[8]. În DLR, *laț*[1] este înregistrat ca variantă a lemei *leaț*[1]. Redactorii DA și DLR indică puține lucrări lexicografice care conțin atestări ale termenilor menționați, urmărind, mai ales, formele de plural. Etimologia propusă de autorii DA, DLR este magh. *léc*. În TDRG[3] se menționează împrumutul din germ. *Latte,* atât pe filieră maghiară, din magh. *léc*, cât și pe filieră săsească, din săs. *laz,* respectiv *lez*. V. Arvinte (2002: 14) susține originea săsească a rom. *leaț* < săs. *letz, leatz* și îl include în categoria cuvintelor „cu largă circulație, atestate de ALR” (*ibid*.).

maghistrát s.m. Vocabula apare în cele două părți ale dicționarului lui Clemens ca echivalent al germ. *Magistrat* s.m. și ca sinonim pentru *sfat*. Cu acest sens învechit, varianta *maghistrát* desemnează în DLR „conducerea unui oraș, municipalitatea” (s.v. *magistrát*). Autorii DLR identifică prima atestare a variantei discutate la Piuariu-Molnar 1798. TDRG[3] atestă pentru prima dată varianta în anul 1830. Clemens 1821 reprezintă o sursă lexicografică importantă, care completează lista atestărilor acestui cuvânt.

ort s.m. La Andreas Clemens, lexemul reprezintă echivalentul românesc al germanului *Schock* s.n., care indică „de obicei 60 de bucăți din cea mai comună valoare nominală a monedei; 60 de groșițe”[9] (cf. DWb, s.v.). În DLR, *ort*[1] este definit ca „monedă de valoare mică, reprezentând a patra parte dintr-un leu vechi, adică zece parale”. Lucrările lexicografice din secolul al XIX-lea (Micu 1780–1801, LB 1825, Polizu 1857, Barcianu-Popovici 1868 ș.a.) înregistrează cel de-al doilea sens indicat de autorii DLR, și anume „a patra parte dintr-o sută”. Cea mai veche atestare lexicografică a acestui sens apare în Anon. Car. c.1650. Redactorii DLR nu menționează dicționare care înregistrează primul sens al cuvântului *ort*. Cercetarea lucrărilor lexicografice din *Bibliografia* DLR

[7] În original: „langes, schmales holz, eckige holzstange”.
[8] Această variantă este precedată, între paranteze, de mențiunea „suspect”.
[9] În original: „meist 60 stück der gangbarsten münzsorte, gewöhnlich 60 groschen”.

relevă faptul că termenul apare prima dată cu acest sens la Andreas Clemens. Atât autorii DLR, cât și TDRG[3] propun etimologia multiplă: germ. *Ort* s.n. „a patra parte a unei monede” (cf. Meyers 1905–1909), pol. *ort*.

rezidénția s.f. Variantă a lemei *rezidénță*, cuvântul apare la Andreas Clemens atât în prima parte a dicționarului, cât și în partea a doua, ca echivalent pentru germ. *Residenz* s.f., cu sensul de „reședință și sediu al guvernului unui suveran (și capitală a țării)”[10] (cf. WDG 1974). În DLR, această variantă este atestată la Cantemir, în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (1717), cu sensul „reședință”. Clemens 1821 completează lista lucrărilor care înregistrează această variantă.

servét s.n. Variantă învechită a cuvântului *șervét*, atestată de autorii DLR la 1814, cu forma de plural *serveturi*. Vocabula reprezintă în dicționarul lui Andreas Clemens echivalentul germ. *Serviet* s.n. Forma germană indicată de Andreas Clemens este înregistrată în DWb, ca variantă învechită a substantivului *Serviette* s.f., care reprezintă o „bucată de pânză așezată în poală sau fixată la gât în timpul mesei, pentru a proteja hainele de pete și pentru a se șterge gura și mâinile”[11] (DWb, s.v.). În DLR se menționează că accentul este necunoscut pentru varianta românească, însă Clemens 1821 indică accentul. Autorii DLR propun etimologia multiplă: pol. *serweta* și fr. *serviette*. Conform TDRG[3], *șervet* a fost împrumutat din franceză, prin intermediul limbilor de contact. Semnalăm, în acest caz, pătrunderea termenului în limba română pe filieră germană.

șanț s.m. Andreas Clemens înregistrează acest termen în cele două părți ale dicționarului, ca echivalent pentru germ. *Festung*, reprezentând „un loc protejat prin lucrări împotriva unui atac inamic, fie în mod provizoriu, pentru a avea o bază temporară pentru operațiuni mai ample, fie în mod permanent, caz în care lucrările sunt complet construite”[12] (Herder 1854–1857). În DLR este înregistrat sensul învechit „val de pământ făcut în scopuri de apărare”, atestat încă din epoca veche a literaturii române. Etimologia indicată de autorii DLR este germ. *Schanze*, iar în TDRG[3] se precizează pătrunderea termenului în limba română prin intermediul săs. *snts*.

șóldu s.n. Cuvântul apare atât ca lemă, cât și ca definiție pentru germ. *Schenkel* ‘coapsă, pulpă’. În DLR, cuvântul este atestat la Clemens sub sensul 2: „fiecare dintre cele două părți ale corpului omenesc, corespunzătoare articulației membrelor inferioare”. Etimologia propusă de autorii DLR este săs. *scholder* < germ. *Schulter*. TDRG[3] susține împrumutul german pe filieră săsească, poloneză sau slovacă.

---

[10] În original: „Wohn- und Regierungssitz eines Landesfürsten (und Hauptstadt des Landes)”.

[11] În original: „tellertuch, tuch, das man beim essen über den schosz legt oder am halse befestigt, um die kleidung vor flecken zu schützen und mund und hände daran abzuwischen”.

[12] În original: „durch Werke gegen einen feindlichen Angriff geschützter Platz, entweder provisorisch (passagère), um für größere Operationen einen augenblicklichen Stützpunkt zu haben, od. bleibend, in welchem Falle die Werke vollständig ausgeführt sind”.

șurț s.n. Variantă a substantivului *șorț*, în dicționarul lui Andreas Clemens cuvântul reprezintă echivalentul germ. *Vortuch* s.n., care prezintă în limba germană două sensuri: „șorț" și „pânză din tifon alb pe care femeia o întindea pe piept când ieșea în oraș sau când mergea la o nuntă"[13] (cf. *Rheinisches Wörterbuch*, s.v.). În DLR, lema *șorț* este definită ca „obiect de îmbrăcăminte, făcut din pânză, piele, cauciuc etc., pe care îl poartă dinainte, peste haine, femeile, muncitorii etc., pentru a-și proteja îmbrăcămintea sau organismul". Cel de-al doilea sens al echivalentului german este surprins în definiția „piesă caracteristică portului popular femeiesc (din Transilvania), care constă dintr-o bucată (dreptunghiulară) de țesătură, de obicei împodobită cu cusături sau cu alesături, și care este purtată peste fustă în față". Varianta *șurț* este întrebuințată regional și este înregistrată, de asemenea, în LB 1825, atât cu forma de masculin (cu pl. *-i*), cât și cu forma de feminin *șurță*.

troc s.m. Vocabula apare în Clemens 1821 ca lemă pentru germ. *Truhe*[14] s.f., explicat în Meyers 1905–1909 s.v. ca „o cutie lungă din lemn, cu capac, care a fost folosită încă din Evul Mediu timpuriu pentru a depozita haine și obiecte de valoare, dar și ca scaun"[15]. Pe baza corelațiilor care se pot stabili între cele două părți ale dicționarului lui Clemens, unde germ. *Truhe* reprezintă veriga de legătură a lanțului sinonimic, *troc* este sinonim cu subst. *ladă*, respectiv *tron* (v. *infra*). În DLR, *troc* apare ca variantă pentru *troácă* < germ. *Trog* (în TDRG[3], săs. *trôch*), cu mai multe sensuri, printre care și „covată scurtă și lată, făcută de obicei dintr-o singură bucată de lemn scobit; albie, copaie"; „vas de lemn (în formă de jgheab, de ladă lungă etc.) în care se pune apa sau mâncarea pentru animale"; „(popular) vas de lemn având diferite întrebuințări; conținutul acestui vas". Sensul indicat de Andreas Clemens prin echivalentul german *Truhe* nu este înregistrat în DLR.

tronu La Andreas Clemens, cuvântul constituie, împreună cu substantivul-sinonim *ladă*, definiția lemei germane *Truhe* s.f. (v. *supra*). În DLR este înregistrat *tron*[2] cu acest sens: „(popular) ladă în care țăranii păstrează diverse obiecte" (s.v.). Etimologia indicată de autorii *Dicționarului limbii române* este germ. dialectal *Truh(e)n*. TDRG[3] propune ca etimon săs. *trun*.

turn s.m. Cuvântul este înregistrat în Clemens 1821 atât ca lemă, cât și ca definiție, în a doua parte a dicționarului, reprezentând echivalentul germ. *Thurm* s.m. Autorii DLR definesc substantivul *turn* s.n. ca o „construcție prismatică sau cilindrică clădită separat sau făcând parte dintr-un complex arhitectural, fiind de obicei mai înaltă decât celelalte construcții". În dicționarul lui Clemens, vocabula apare și în substantivul compus

[13] În original: „Schürze"; „Brusttuch aus weissem Mull, auf der Brust ausgebreitet, wenn die Frau ausging od. zu Hochzeit Gummb-Schwarzenbergisch".

[14] Corectăm, cu acest prilej, lecțiunea greșită *Trühe* din ediția modernă a dicționarului lui Andreas Clemens (2017), p. 160.

[15] În original: „langer, hölzerner Kasten mit Deckel, der seit dem frühesten Mittelalter zur Aufbewahrung von Kleidungsstücken, Kostbarkeiten und zugleich als Sitzmöbel diente".

Kirchenthurm, s.m. „turnul bisericii”, desemnând clopotnița. Acest sens este indicat de autorii DLR s.v. *turn*. Etimologia înregistrată în *Dicționarul limbii române* este germ. *Turn* [*sic!*]. Considerăm necesară nuanțarea etimologiei prin opțiunea oferită de TDRG[3], care indică împrumutul din germ. *Turm*, pe filieră transilvăneană, din săs. *turn*.

tuțín s.m. Acest lexem apare în prima parte a dicționarului lui Andreas Clemens, iar echivalentul german indicat este *Dutzend* s.n. ‘duzină’. DLR (s.v. *tuțín* s.n.) indică anul 1777 pentru prima atestare a termenului. Cuvântul este înregistrat, de asemenea, în Micu 1780-1801 și în LB 1825. Etimologia propusă de autorii dicționarului-tezaur este germ. *Dutzend*.

zmalț s.n. Variantă învechită a substantivului *smálț*, vocabula reprezintă în Clemens 1821 traducerea germ. *Glätte* s.f. ‘poleire’. În DLR, cuvântul este definit ca „masă sticloasă obținută prin topire sau sintetizare, conținând oxizi (în special de siliciu și bariu), care se aplică pe suprafața obiectelor metalice sau ceramice pentru a le proteja de oxidare, pentru a le face impermeabile sau pentru a le decora”. Atât în DLR, cât și în TDRG[3] se susține etimologia multiplă a acestui termen: ngr. *σμάλτον*, it. *smalto*, germ. *Schmelz*.

Concluzii

Analiza termenilor de origine germană din *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch* relevă caracterul regional al acestor elemente lexicale incluse de Andreas Clemens în lucrarea sa. Totodată, unele cuvinte prezintă sensuri noi, care nu au fost înregistrate în *Dicționarul limbii române*, atestări rare, care lipsesc din dicționarele elaborate în aceeași perioadă, sau variante mai puțin cunoscute în limba română. Considerăm că exemplele care ilustrează aceste situații, pe care le-am discutat atât în prima parte a analizei (Nastasia 2023), cât și în lucrarea de față, constituie un material important pentru lexicografi și pentru cei interesați de studierea lexicului din perioada de tranziție a limbii române literare.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

Anon. Car. c.1650 = *Dictionarium valachico-latinum* (*Anonymus Caransebesiensis*), ediție îngrijită de Gh. Chivu, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2008.

Barcianu-Popovici 1868 = Sab. Pop.-Barcianu, *Vocabulariu român-nemțesc*, compus și înavuțit cu mai multe mii de cuvinte noue intruduse deja și încetățenite în limba română de…, Sibiu, Tipariul și Editura lui Teodor Steinhaussen.

Bibliografia DLR = *Bibliografie*, în Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*, ediția a doua revizuită și adăugită, tomul I: *Litera A*, fascicula I: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, p. XV–CCLIV, https://dlri.ro/.

Bobb 1822 = Ioan Bobb, *Dicționariu rumânesc, lătinesc și unguresc…*, în doauă tomuri, Clus [= Cluj], cu Tipariul Tipografiii Colegiumului Reformaților.

Cantemir 1717–1723 = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ediție și studiu introductiv de Stela Toma, în *Opere*, I, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2003, p. 873–1509.

Clemens 1821 = Andreas Clemens, *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch, Buda, 1821*, ediție de text, studiu filologico-lingvistic și notă asupra ediției de Mariana Nastasia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.

CLRE = *Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, de: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Claudius-Marian Teodorescu, 2021– , https://clre.solirom.ro/.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I: *A–B*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea a II-a, fascicula II: *Ladă–Lepăda*, coord.: Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Sponghios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XIV, *Litera Z*, 2000, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DWb. = *Deutsches Wörterbuch* von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, https://www.woerterbuchnetz.de/DWB.

Herder 1854–1857 = *Herders Conversations-Lexikon* (1. Auflage), digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, https://www.woerterbuchnetz.de/Herder.

LB 1825 = *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat* seu: *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Buda, Crăiasca Tipografie a Universitatei Ungurești.

LM 1871 = A.T. Laurian, I.C. Massim, *Dicționariul limbei române*, tom. I–III, după însărcinarea dată de Societatea Academică Română.

Meyers 1905–1909 = *Meyers Großes Konversationslexikon* (6. Auflage), digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, https://www.woerterbuchnetz.de/Meyers.

Micu 1780–1801 = Samuil Micu, *Dictionarium Valachico-Latinum*, bevezető tanulmaanyal közzéteszi Gáldi László, Budapest, Királyi magyar egyetemi nyomada, 1944.

Pfälzisches Wörterbuch = *Pfälzisches Wörterbuch*, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, https://www.woerterbuchnetz.de/PfWB.

Pfeifer *et al*. 1993 = Wolfgang Pfeifer *et al*., *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache, https://www.dwds.de/d/wb-etymwb.

Piuariu-Molnar 1788 = Ioan Piuariu-Molnar, *Deutsch-Walachische Sprachlehre. Gramatică germano-română*. Viena, 1788, ediție critică, studiu introductiv și traducere de Ana-Maria Minuț și Ion Lihaciu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018.

Piuariu-Molnar 1798 = Claude-François-Xavier Millot, *Începuturi temeinice ale istoriii de obște. Istorii vechi. Partea dintâi*, traducere de Ioan Molnar [= Piuariu-Molnar], Sibii, Tipografia lui Petru Bart.

Polizu 1857 = G. A. [= Gheorghe] Polizu, *Vocabular româno-german*, compus și întocmit cu privire la trebuințele vieței practice de…, înavuțit și cores de G. Bariț [= George Barițiu], Brașov, Tiparul Römer și Kamner.

Rheinisches Wörterbuch = Rheinisches Wörterbuch, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, https://www.woerterbuchnetz.de/RhWB.

TDRG[3] = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I–III, I: *A–C*, 2000; II: *D–O*, 2003; III: *P–Z*, 2005, Cluj-Napoca, Clusium.

Tempea 1742 = Radu Tempea, *Istoria sfintei Besereci a Șcheilor Brașovului*, ediția a II-a, îngrijire, anexe, prefață și glosar de Octavian Șchiau și Livia Bot, tipărită cu binecuvântarea ÎPS Bartolomeu Anania, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului și Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2010.

WDG 1974 = *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (1964–1977), kuratiert und bereitgestellt durch das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache, https://www.dwds.de/d/wb-wdg.

B. Lucrări de referință

Arvinte 1971 = Vasile Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Berlin, Akademie Verlag.

Arvinte 2002 = Vasile Arvinte, *Raporturile lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice*, ediție îngrijită de Alexandru Gafton, Bacău, Editura „Egal”.

Nastasia 2023 = Mariana Nastasia, *Elementele germane din lucrarea Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch de Andreas Clemens, Buda, 1821*, în Gabriela Haja, Mariana Nastasia, (coord.), Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu (editori), *Actele Colocviului internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. 2023*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 235–250, http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/3880.pdf.

ELEMENTS OF THE GERMAN LANGUAGE IN *KLEINES WALACHISCH-DEUTSCH UND DEUTSCH-WALACHISCHES WÖRTERBUCH* BY ANDREAS CLEMENS, BUDA, 1821. PART II

ABSTRACT

The lexical material taken from Andreas Clemens's dictionary reveals the predominantly regional character of the German elements treated by the author in his work. Some of the analysed examples present new meanings, which were not recorded in the Dictionary of the Romanian Language. Other words are variants less known in Romanian or rare attestations, which are missing from dictionaries produced in the same period. The examples illustrating these situations provide important material for lexicographers and for those interested in studying the lexicon of the transitional period of literary Romanian.

Keywords: *German influence*, *lexical borrowing*, *Andreas Clemens's dictionary*, *Romanian lexicography*, *early 19th century.*

CÂTEVA ASPECTE DIN PRACTICA REDACTĂRII *DICȚIONARULUI ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE* (DELR): DIFICULTĂȚI, CONTROVERSE, PROBLEMATIZĂRI LINGVISTICE ȘI (META)LEXICOGRAFICE (I)

RALUCA-MIHAELA NEDEA*

1. Preliminarii

În cadrul cercetării propuse, vom semnala, din experiența participării la redactarea a două dintre dicționarele fundamentale ale Academiei Române, DLR și DELR, câteva dintre dificultățile sau aspectele problematice proprii demersului lexicografic.

Pentru aceasta, vom utiliza unele exemplificări din timpul redactării noastre pentru *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), litera E, volum aflat în curs de elaborare la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din București, dar și diverse alte ilustrări din volumele DELR, publicate începând cu anul 2015.

În cuprinsul analizei de față ne vom raporta, în primul rând, la cele două repere lexicografice din contemporaneitate ale DELR, potrivit normelor de redactare în vigoare: DLR (și anume volumul *Dicționarului limbii române*, litera E (*E – ERZAȚ*), apărut la Iași, în 2009), respectiv DEX (care desemnează, în mod convențional, cea mai recentă variantă a *Dicționarului explicativ al limbii române*, publicată în 2016, adică DEX^2 2016); în al doilea rând, vom cita orice sursă lexicografică sau literară (în sensul cel mai larg), mai ales din bibliografia DELR, relevantă pentru situațiile prezentate.

Această investigare, deopotrivă lingvistică și (meta)lexicografică, are ca obiect anumite controverse cu caracter general, comune demersului de redactare a celor trei dicționare de referință ale limbii române (DLR, DEX, DELR), precum și diverse problematizări specifice elaborării DELR.

În cadrul acestei prime părți a cercetării noastre vom dezbate: (i) problematica generală a inventarului lexicografic, cu referire particulară la includerea terminologiei (ultra)specializate, „interne"; (ii) definirea seriilor lexicale corelate semantico-etimologic, care aparțin unei anumite terminologii; (iii) utilizarea mărcilor diastratice complementare

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Academia Română, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

glosărilor, din categoria etichetărilor de domeniu / terminologice; (iv) adoptarea mărcilor metalingvistice sau „etimologice” adecvate tipologiei xenismelor / „barbarismelor”.

2. Extinderea inventarului lexical al DELR. Problematica terminologiei (ultra)specializate, „interne”

În *Cuvântul-înainte* pentru seria nouă a DELR, inaugurată în anul 2021 prin publicarea volumului I, litera A, este semnalată o importantă și, desigur, legitimă decizie lexicografică referitoare la extinderea inventarului lexical dincolo de granițele trasate inițial prin raportarea exclusivă la dicționarele CADE, SDLR, DA/DLR, DEX:

> Am convenit lărgirea criteriilor de includere în dicționar a cuvintelor, trecând dincolo de limitele restrictive ale dicționarelor de referință, în dorința de a actualiza corpusul, de a evidenția productivitatea unor cuvinte și conexiunile lor etimologice (Giurgea, Moroianu 2021: VII).

Justificarea acestei noi abordări lexicografice rezidă în intenția de a ilustra în cadrul DELR atât vitalitatea unor lexeme din limba română, cât și înrudirea etimologică a unor cuvinte cu alte vocabule, neînregistrate în niciunul dintre aceste dicționare, din cele mai variate categorii: vechi sau noi, câteodată foarte noi, unele ieșite din uz, altele rare, chiar hapaxuri etc.

În mod evident, amplificarea inventarului lexical este facilitată în prezent de disponibilitatea unor instrumente digitale, precum concordanțierul online (https://corpus-delr.lingv.ro/), dar, în foarte mare măsură, depinde și de anumiți factori subiectivi, precum acribia și onestitatea redactorului-lexicograf de a nu omite nicio „relicvă” lexicală descoperită (spre exemplu, în dicționarele istorice, în textele vechi, mai ales în cele scrise în alfabet chirilic) și, totodată, de a nu ignora nici vocabulele recente, relevante pentru corelațiile semantico-etimologice cu intrările deja existente în DELR.

Utilitatea concordanțierului online constă, desigur, nu doar în afișarea celor mai vechi atestări ale unui cuvânt, a surselor, a modalităților și a contextelor de utilizare, a frecvenței și a răspândirii dialectale ale acestuia, în sincronie și în diacronie, la nivel paradigmatic și sintagmatic, ci și în revelarea unor ocurențe lexicale absente din dicționarele de referință, care devin, din momentul „dezvăluirii” lor, obiect de cercetare lingvistică și de înregistrare lexicografică.

Din punctul nostru de vedere, chiar și în contextul actualizării și extinderii corpusului DELR, includerea terminologiei tehnice, „interne”, spre exemplu, reprezintă un aspect problematic, asupra căruia se cuvine să reflectăm punctual, cu discernământ lexicografic, neinfluențat de verva exhaustivității lexicale, cu intuiție lingvistică și, desigur, cu respectarea consecventă a unor criterii bine definite.

Dacă în ceea ce privește dicționarele generale de tip explicativ, precum DEX, raportabile, prin specificul lor, la ansamblul vocabularului comun al limbii române, considerăm, în general, ca inoportună prezența unor termeni ultraspecializați din varii

domenii, spre exemplu, medicină, arhitectură, matematică etc.[1], în cazul DELR, dicționar academic, legitimitatea înregistrării acestora stă în dubla oportunitate de a evidenția, astfel, prin includerea lor în familia semantico-etimologică a cuvântului-titlu, *mecanismele constituirii lexicale și terminologice (pe baza unor analogii sau asocieri structurale)*, dar și de a proiecta materialul lexicografic într-o *dimensiune enciclopedică*, potrivit opțiunii deja asumate, de altfel, de coordonatorii dicționarului în aceeași prefață a volumului DELR, serie nouă, din 2021:

> În cazul împrumuturilor care, în limbile de origine, sunt creații de autor (în marea lor majoritate termeni științifici), am făcut investigații care ne-au condus la identificarea celor care le-au construit și am prezentat succint rațiunea creării lor. (…) Toate aceste explicații complementare transformă acest dicționar etimologic într-o operă de cultură lingvistică (Giurgea, Moroianu 2021: V–VI)[2].

Ca ilustrare a necesității, temeinic fundamentate, de „extensiune” a inventarului lexicografic al DELR, vom prezenta câteva exemple de cuvinte și / sau sensuri noi introduse în DELR, absente din DEX și DLR, pe care le-am identificat în cursul demersului de redactare a lexemelor **dúblu, dúblă[1]** adj., s.n., s.f., respectiv **dúplex** adj.

Este vorba, mai întâi, despre doi termeni învechiți, unul dintre ei „etichetat” ca rar (**duplificáție**), cu un sens generic și altul specializat, din domeniul lingvisticii, v. (1 a), iar celălalt atestat exclusiv regional, în Transilvania (**duplí[2]**), v. (1 d), ca variantă fonetico-morfologică (cu fonetismul surd *p* și cu alternanța conjugării) a verbului **dublá**, derivat, la rândul său, al lui **dúblu**.

După cum se poate observa, cele două sensuri sinonimice „tehnice”, din terminologia medicinei, adăugate cuvântului **duplicitáte** s.f., v. (1 b), accepție atestată în D. Medical (1969) I, 83; 461, în contextul *duplicitate ureterală*, și, totodată, lexemului **duplicáție** s.f., v. (1 c), ocurență care provine din M. D. Pediatr. 86, în contextul *duplicație intestinală* (1982), explicitează, în mod diferit, fapt nerecomandat din perspectiva imperativului coerenței lexicografice, atât prin mărcile diastratice (med.) vs (anat.) utilizate, cât și prin intermediul definițiilor, aceeași realitate medicală a malformației congenitale care constă în dublarea (patologică a) unui organ.

(1)

DELR ms.:

> **(a) duplificáție** s.f. (înv., rar) „dublare; (lingv.) reduplicare” 1883 (Rev. ist., anul 1, vol. 2, fascicula 2, 300) ← *duplifica*, s.v. **DÚBLU**, **DÚBLĂ[1]** adj., s.n., s.f.

[1] Cu privire la necesitatea limitării inventarului lexical înregistrat în dicționarele generale ale unei limbi, spre exemplu, în DEX, la terminologia „externă”, idee susținută cu mai multe argumente, dintre care cităm raportarea corpusului lexicografic la nivelul mediu de cunoaștere științifică al utilizatorului nespecialist într-un anumit domeniu și „filtrul” uzului lingvistic, v. Nedea 2023: 626–628.

[2] Cf. Clim (2023: 135): „Chiar dacă lexicografia este concepută ca o știință independentă, ea are […] o vocație interdisciplinară largă”.

(b) duplicitáte s.f. „comportament dublu, părând a urmări scopuri opuse; atitudine ipocrită, fățărnicie; (med.) malformație congenitală care constă în existența a două organe (de un anumit tip) în loc de unul; (înv., nepeiorativ) caracter dublu” 1840 (Poenaru – Aaron – Hill, V. I, 522) < fr. *duplicité*, împr. din lat. *duplicitas* „faptul de a fi dublu; pereche; echivoc, ambiguitate”; (med.) malformație congenitală care constă în existența a două organe (de un anumit tip) în loc de unul singur” < *duplex, -icem*, s.v. **DÚPLEX** adj.

(c) duplicáție s.f. „(rar) dublare; (biol.) existența în genom a două copii a aceluiași material genetic; (anat.) dublare (patologică) a unui organ” 1822 (Bobb, DRLU I), var. (înv., prin românizare) *duplicăciúne* < lat. neol. *duplicatio*, *-onem*, fr. *duplication* DLR, ulterior (în biol.), probabil și engl. *duplication*, s.v. **DÚBLU**, **DÚBLĂ**[1] adj., s.n., s.f.

(d) duplí[2] vb. (înv., Trans.) „a dubla” 1822 (Piuariu-Molnar, W.) ← *duplu* = *dublu*, s.v. **DÚBLU**, **DÚBLĂ**[1] adj., s.n., s.f.

3. Alegerea și corelarea mărcilor de domeniu / palier terminologic „științific” complementare definiției lexicografice

Mărcile diastratice reprezintă un relevant obiect de studiu metalexicografic: „Prezența mărcii diastratice poate fi o informație deosebit de importantă pentru uzajul concret al cuvintelor, pentru o comunicare lingvistică adecvată.” (DȘL 2001 s.v. *diastratic*, 173)[3].

Aceste mărci de uz, inclusiv cele „terminologice” (care indică apartenența unui cuvânt la terminologia unei anumite științe sau tehnici) trebuie folosite, de altfel, ca o complinire esențială, cu finalitate dezambiguizantă, a definiției lexicografice, îndeosebi în cazul cuvintelor recente și tehnice, „a căror valoare nu este foarte clară”[4]. Este obligatorie, totodată, folosirea lor cu *precizie științifică și consecvență*, pentru conținuturi semantico-lexicale de același tip[5].

Ca exemplificare pentru necesitatea selectării mărcilor de uz celor mai juste, din punct de vedere referențial, și a utilizării lor consecvente, dar și pentru alte aspecte relevante proprii demersului de constituire a definiției lexicografice, am extras din redactarea volumului DELR cu litera E, actualmente în curs de elaborare (DELR ms.), cazul termenilor medicali **ecopatíe** s.f. și **ecotimíe** s.f., v. (3 c), (3 d), în ipostaza lor de elemente ale unei serii lexicale (și totodată terminologice) structurate coerent din punct de vedere paradigmatic.

[3] „Marca stilistică a unui cuvânt este foarte importantă, întrucât ea limitează posibilitățile de substituire reciprocă a cuvintelor. (Bidu-Vrănceanu, Forăscu 2005: 103).

[4] V. Bidu-Vrănceanu 2007: 108: „Definiția lexicografică încearcă să suplinească absența mărcii diastratice atât prin tehnicitatea metalimbajului medical, cât și, de multe ori, prin clasare (sau gen proxim) – boală, sindrom ș.a. Absența mărcii diastratice pune un vorbitor obișnuit în dificultate”, cf. Bidu-Vrănceanu, Forăscu 2005: 103.

[5] „Aceste mărci trebuie distribuite consecvent, coerent de către lexicograf, în așa fel ca absența lor să indice caracterul *(neutru)* sau *(literar)*, condiție respectată parțial (cu destule omisiuni) de diverse dicționare din diferite limbi” (DȘL[2] s.v. *diastratic*, 173).

Absente din DEX, dar înregistrate în DLR, aceste cuvinte se caracterizează printr-un grad mediu spre înalt de specializare terminologică. Ele sunt, într-o oarecare măsură, accesibile utilizatorului nespecialist prin posibilitatea identificării analogice, ca instrument al decodării semantice[6], a componentelor lor (de origine veche grecească) ***eco*[1]-** < gr. *ἠχώ* „ecou”[7], alături de ***-patíe*** < gr. *-πάθεια* < *πάθος* „ceva suportat; suferință” < *πάσχειν*, aor. *ἔπαθον* „a fi afectat, a păți, a suferi”, respectiv ***-timíe*** < gr. *-θυμία* < *θυμός* „suflet, afect; dispoziție afectivă”. Pentru explicitarea acestor cuvinte, am oscilat, inițial, între cele două variante de marcă terminologică disponibile, potrivit listei de abrevieri, din acel moment, a dicționarului, și anume „eticheta” hiperonimică (med.) = medicină, folosită, de pildă, în glosarea din DLR a cuvântului **ecopatíe,** sau, eventual, hiponimul (psih.) = psihologie, optând, însă, ulterior, pentru necesitatea adoptării unei mărci terminologice mai specifice și mai precise, și anume (psihiatr.) = psihiatrie, cu argumentul de natură referențială, enciclopedică, potrivit căruia maladia, respectiv simptomatologia desemnată se încadrează, din punctul de vedere al clasificării științelor medicale, în sfera psihiatriei, la intersecția dintre medicină și psihologie[8] (chiar dacă, desigur, aceste lexeme aparțin, în sens larg, terminologiei medicale).

Este evident că, în acest caz, s-ar impune totodată, pentru respectarea dublului principiu al coerenței și al consecvenței lexicografice, să fie utilizată aceeași marcă diastratică pentru termenii medicali corelați, interdependenți **ecolalíe** s.f., **ecomimíe** s.f., v. (3 a), (3 b), și **ecopraxíe** s.f. (care urmează să fie înregistrat s.v. *practic*, v. DELR ms.), dintre care **ecolalíe** și **ecomimíe** sunt, în mod arbitrar, nemarcați terminologic.

În plus, la o privire mai atentă, marca de uz (rar) aplicată în DELR glosării cuvântului **ecomimíe** s.f. nu este justificată nici din punct de vedere absolut (are nu mai puțin de 23 de atestări în diverse dicționare generale ale limbii și în dicționare medicale), nici relativ, comparativ cu celelalte elemente lexicale ale acestei serii terminologice, care nu sunt mai frecvente în corpusul de care dispunem. Un alt neajuns este reprezentat de faptul că, deși definițiile cuvintelor **ecolalíe** s.f. și **ecomimíe** s.f. sunt corelate între ele, nu sunt raportate la glosările celorlalți termeni ai seriei.

Din perspectivă științifică, termenul **ecopatíe** s.f., ca denumire generică a unei patologii psihiatrice complexe, o maladie a imitării automate / involuntare, repetitive / persistente, sub diverse forme, a entității persoanei din proximitate, este, astfel, supraordonat celorlați termeni (**ecolalíe** s.f., **ecomimíe** s.f., **ecopraxíe** s.f. și **ecotimíe** s.f.), care desemnează, fiecare în parte, prin diferențele specifice, un anumit tip de comportament maladiv sau de manifestare patologică: la nivelul exprimării verbale, al gesticii, al acțiunilor și al dispoziției afective, elemente care compun așa-numitul *sindrom*

[6] „Accesibilitatea *analizei lexico-etimologice, în esență empirice*, a anumitor termeni de către utilizatorul lor nespecialist, adesea și prin raportarea analogică la seriile de cuvinte care conțin aceleași elemente de compunere savantă, contribuie la integrarea lor în lexicul comun.” (Nedea 2017: 370)

[7] Acest prefixoid trebuie diferențiat de omonimul său ***eco*[2]-** „referitor la un anumit mediu (al ființelor vii)” < gr. *οἶκος* „locuință, casă”, identificabil, spre exemplu, în cuvintele **ecologíe**, **ecosféră** etc.

[8] De altfel, prima atestare în limba română a cuvântului **ecopatie** provine dintr-un dicționar de psihiatrie, v. *infra* (3 c).

ecopatic. În absența fundamentării referențiale a acestor termeni medicali, a asimilării lor enciclopedice, demersul lexicografic nu poate genera descrieri, glosări și interpretări valide din punct de vedere științific și nici coerente din punct de vedere pragmalingvistic[9].

În această situație, de pildă, este oare îndreptățit să utilizăm, în cadrul glosării termenilor în discuție, elementul reprezentat de „interlocutor”, respectiv de „persoană cu care se comunică”, referindu-ne, astfel, la presupusa existență a unui schimb verbal sau a unui act de comunicare? Am susține că nu, întrucât, din punct de vedere științific, realitatea medicală explicitată este, de fapt, o formă patologică de noncomunicare, un tip de ecou verbal și comportamental, o imitare mecanică a diverselor forme de manifestare a persoanei cu care se interacționează. În consecință, am putea utiliza, în cadrul definițiilor acestor termeni, cel mult exprimările „persoana cu care se interacționează” sau, mai degrabă, „persoana din apropiere”.

După cum vom observa, explicitarea lexicografică din DLR a acelorași cuvinte, v. (2 a), (2 b), (2 c), (2 d), (2 e), este, de asemenea, deficitară prin lipsa corelării dintre elementele seriei, atât la nivelul încadrării terminologice, întrucât marca diastratică (med.) este prezentă doar în glosarea cuvintelor **ecopatíe**, **ecomimíe** și **ecopraxíe**, ceilalți doi termeni de același tip, **ecolalíe** și **ecotimíe**, nefiind astfel „etichetați” terminologic, cât și la nivelul definițiilor propriu-zise, care nu ilustrează schematizarea cognitivă, enciclopedică, inerentă asimilării lingvistice și lexicografice a noțiunilor definite[10].

Propunem, așadar, următoarea definiție pentru termenul medical integrator **ecopatíe**, cu statut de centru al seriei lexicale și terminologice în discuție:

> **ECOPATÍE** s.f. (psihiatr.) „comportament patologic care constă în imitarea, involuntară și repetitivă, a cuvintelor, gesturilor, mișcărilor și stărilor emoționale ale persoanei cu care se interacționează – comportement maladif caractérisé par l'imitation involontaire et répétitive des propos, des gestes, des mouvements et des émotions de la personne avec laquelle on interagit, échopathie” 1988 (D. enc. psih. II).

Am putea sublinia, în concluzie, *necesitatea asumării*, în practica redactării dicționarelor, inclusiv a DELR, a *unei duble abordări, sintagmatice și paradigmatice, a materialului lexicografic*: pe de o parte, prin *perspectiva de ansamblu* și, pe de altă parte, prin *analiza detaliată nu doar a fiecărui lexem în parte, ci și a seriilor de lexeme conectate semantico-lexico-etimologic și enciclopedic*.

---

[9] V., spre exemplu, modalitatea de ancorare culturală, cu substrat mitologic, a explicației științifice atribuite termenului psihiatric **ecotimie**: “Echophenomena are named for the Greek nymph, Echo, who attempts to protect Hera from learning of Zeus' infidelities by talking to her incessantly. When discovered, Hera, Queen of the Greek pantheon, curses Echo: she shall speak only what others speak to her. Echothymia is thus named for Echo and *thymos,* spiritedness. *Thymos* relates echothymia to other contemporary terms rooted in disturbances of emotion, for example, dysthymia and cyclothymia. Thus, echothymia is a behavioral phenomenon in which a person's affect automatically reflects or mirrors the perceived affect of the social or physical environment.” (https://neuro.psychiatryonline.org/doi/10.1176/appi.neuropsych.13020020).

[10] Pentru semnalarea folosirii inconsecvente, uneori contradictorii, în DEX, a mărcilor și a „submărcilor” diastratice specifice, spre exemplu, terminologiei medicale, cf. Nedea 2023: 629–631.

(2)

DLR:

(a) ECOLALÍE s. f. Simptom al unor boli nervoase, care se manifestă prin repetarea automată a cuvintelor *și a gesturilor* [*sic!*] interlocutorilor *lui* [*sic!*]. Cf. ENC. ROM., YGREC, M. N. 444, DN^3, D. psih., NDN.

– Scris și: *echolalie.* ENC. ROM.

– Pl.: *ecolalii.*

– Din fr. **écholalie.**

(b) ECOMIMÍE s. f. (Med.) Simptom al unor boli nervoase, care se manifestă prin repetarea automată a mimicii interlocutorului. Cf. DN^2, D. MED., DN^3, DEX^2, D. ENC., NDN.

– Din fr. **échomimie.**

(c) ECOPATÍE s. f. (Med.) Manifestare patologică ce constă în repetarea fără sens a unor cuvinte sau acțiuni. Cf. NDN.

– Pl.: *ecopatii.*

– Din engl. **echopathy.**

(d) ECOPRAXIE s. f. (Med.) Tendință de imitare imediată și fidelă a gesturilor persoanelor din jur, *manifestă* [*sic!*] la unii psihopați. Cf. NDN.

– Din fr. **échopraxie**.

(e) ECOTIMÍE s. f. Reflectare în reacțiile emoționale individuale a tonusului afectiv al celor din jur. Cf. NDN.

– Pl.: *ecotimii.*

– Din fr. **échothymie.**

(3)

DELR ms.:

(a) ECOLALÍE s.f. „simptom al unor boli mintale, care se manifestă prin repetarea automată a cuvintelor interlocutorilor – écholalie” 1900 (scris *echolalie*, Enc. rom. II, 252).

Fr. *écholalie* < *écho-* (< gr. *ἠχώ* „ecou; sunet, zgomot”) + *-lalie* (< gr. *λαλιά* „discuție, conversație; pălăvrăgeală” < *λαλεῖν* „a emite sunete nearticulate (despre animale); a pălăvrăgi, a trăncăni; a vorbi, a discuta”).

Fam.: **autoecolalíe** s.f. „simptom al unor boli mintale, care se manifestă prin repetarea stereotipă a propriilor cuvinte” 1969 (D. med.) < fr. *auto-écholalie*, germ., engl. *autoecholalia*.

Cf. **eco**[1]**-, ecóu**, **-lalíe**, **alalíe**, **bradilalíe**, **coprolalíe**, **dislalíe**, **glosolalíe**, **idiolalíe**, **palilalíe**, **paralalíe**, **tahilalíe**.

(b) ECOMIMÍE s.f. (rar) „simptom al unor boli mintale, care se manifestă prin repetarea automată *a cuvintelor* [*sic!*] și a gesturilor interlocutorilor – échomimie” 1966 (DN^2).

Fr. *échomimie* < *écho-* (< gr. *ἠχώ* „ecou”) + *-mimie* (< gr. *μιμεῖσθαι* „a imita” < *μῖμος* „mim, imitator”).

Cf. **mim**, **amimíe**, **fonomimíe**, **paramimíe**.

(c) ECOPATÍE s.f. (psihiatr.) „comportament patologic ce constă în imitarea și repetarea (involuntare și persistente) a mișcărilor și a cuvintelor persoanei cu care se comunică – comportement maladif caractérisé par l'imitation ou la répétition (involontaires et persistantes) des mouvements et des propos de la personne avec qui on communique" 1988 (D. enc. psih. II).

Engl. *echopathy*, format pe baza gr. *ἠχώ* „ecou" și *-pathy* (< fr. *-pathie*, lat. savant *-pathia* < gr. *-πάθεια*, *πάθος* „ceva suportat, afect, suferință" < *πάσχειν*, aor. *ἔπαθον* „a fi afectat, a păți, a suferi").

Fam.: **ecopátic** adj. „care ține de ecopatie" 1988 (D. enc. psih. II, 14) ← *ecopatie*, cu substit. sufixului º.

(d) ECOTIMÍE s.f. (psihiatr.) „comportament patologic care constă în preluarea imitativă, involuntară, a reacțiilor emoționale ale persoanelor din jur – échothymie" 1969 (D. med. I).

Germ. *Echothymie*, fr. *échothymie*, termen creat (în ambele limbi) de psihiatrul elvețian Oscar Louis Forel în 1927, pe baza gr. *ἠχώ* „ecou" și *-thymie* < gr. *-θυμία* < *θυμός* „suflet, partea pasională, afectivă a sufletului".

Cf. **ecóu**, **eco**[1]**-**, **timíe**, **agriotimíe**, **alexitimíe**, **ciclotimíe**, **lipotimíe**, **schizotimíe**.

4. Problematica xenismelor / barbarismelor. Utilizarea mărcilor de domeniu metalingvistic („etimologic")

Din sfera cuprinzătoare a mărcilor diastratice, fac parte, în practica lexicografică, indicațiile referitoare deopotrivă la originea etimologică și la statutul particular al unor cuvinte, împrumutate *tale quale*, în diverse etape istorice, dintr-o anumită limbă, neadaptate (până la un anumit punct de pe axa diacronică), sau, cel mult, parțial asimilate sistemului lingvistic propriu. Este cazul așa-numitelor *xenisme*, denumite și *formații sau cuvinte aloglote*, v. DȘL 2001: 574 s.v. *xenism*, ori *barbarisme*, individualizate, spre exemplu, în dicționarele monolingve ale limbii române, precum DA[11], DLR și DEX, drept „franțuzisme", „germanisme", „grecisme", „turcisme" etc., însă nemarcate ca atare, în mod programatic și sistematic, în DELR[12].

Această categorie de cuvinte a fost denumită prin termenul generic de *barbarisme*[13], cu particularizările reprezentate de limbile lor de origine, implicând un anumit *sentiment etimologic* al vorbitorului:

---

[11] În DA, „etichetarea" unora dintre cuvintele, structurile lexicale ori morfosintactice din categoria xenismelor („franțuzisme", „germanisme etc.") este, totuși, aplicată, în egală măsură, atât în accepția de fapte lingvistice preluate dintr-o anumită limbă și deja asimilate, cât și în aceea de împrumuturi instabile, neasimilate.

[12] În prefața celui de-al doilea volum al DELR sunt aduse, în schimb, lămuriri cu privire la grafia cuvintelor străine neasimilate și a celor adaptate fonetic și morfologic, dar care păstrează un grup grafic din limba de origine, v. Moroianu 2015: VI–VII.

[13] „În lingvistica românească, împrumut neologic dintr-o limbă străină, care circulă într-o formă neadaptată normelor fonetice, grafice și morfologice ale limbii române. Accepția denotă o restrângere a sensului (…), dar perspectiva diacronică în identificarea barbarismului se păstrează: în a doua jumătate a sec. al XlX-lea, de ex.,

> Dacă la cunoaşterea provenienţei străine se adaugă conştiinţa că vorba respectivă e un corp străin în organismul limbii, o numim *barbarism*. În sfârşit, dacă voim chiar prin numirea pe care i-o dăm să arătăm şi provenienţa, barbarismul e „turcism”, „slavonism”, „germanism”, „franţuzism” etc. (Puşcariu 1940: 367).

Chestiunea asimilării împrumuturilor este, desigur, complexă, iar tipologia xenismelor / barbarismelor ar include, pentru limba română, într-un sens mai larg, cuvintele şi exprimările neologice recente şi foarte recente (spre exemplu, numeroasele anglicisme, din varii domenii, care au „invadat” vocabularul limbii române):

> Cuvânt neologic *recent*, preluat cu forma intactă a etimonului şi neadaptat încă la sistemul limbii române, simţit de vorbitor ca aparţinând unui sistem lexico-gramatical străin de limba română (DŞL 2001: 574 s.v. *xenism*).

Într-o accepţie mai restrânsă, ne referim la *cuvintele, expresiile sau tiparele morfosintactice învechite, ieşite din uz, rare*, uneori chiar *hapax legomena*, *regionale sau livreşti, de origine străină, evidentă vorbitorilor, şi cu o formă neasimilată sau parţial / insuficient adaptată limbii române*. Această a doua categorie de xenisme este, aşadar, cea a unor fapte lingvistice mai cu seamă pasagere în limba română, mărturii ale unor realităţi şi influenţe diverse, identificabile atât pe axa diacronică, cât şi pe aceea diatopică, relevante din punct de vedere semantic, lexical, etimologic etc.

DELR nu a adoptat, spre deosebire de DA, DLR şi DEX, marcarea xenismelor prin astfel de etichete specifice din cel puţin două motive: pe de o parte, s-a considerat că aceasta ar fi, cel mai adesea, superfluă, în contextul existenţei unor precizări referitoare la limbile-sursă ale împrumuturilor respective în paragrafele care includ informaţia etimologică şi, pe de altă parte, o astfel de „etichetare” a fost interpretată, pentru o anumită categorie de lexeme, ca o indicaţie inadecvată, specifică (exclusiv) dicţionarelor normative, în care marca *barbarism* poate fi echivalată cu marca *nerecomandat*.

În opinia noastră, mai cu seamă în cuprinsul unui dicţionar etimologic, care reuneşte biografii-istorie ale cuvintelor, precum DELR, ar trebui păstrată distincţia clară, fermă, între această categorie de lexeme efemere şi / sau neproductive în limbă, resimţite de utilizatorul lor ca fiind de origine străină, neasimilate sau parţial asimilate, cărora le sunt atribuite concomitent indicaţii de uz, precum (livr.), (înv.), (rar) etc., şi restul vocabulelor de o anumită provenienţă, adaptate la sistemul limbii române într-o anumită etapă istorică. Digitalizarea surselor şi a resurselor lexicografice ne permite, prin investigarea ocurenţelor disponibile, să putem aprecia gradul de răspândire spaţială şi / sau temporală, de utilizare stilistică etc., precum şi nivelul asimilării acestor formaţii aloglote.

De altfel, şi în cuprinsul unor studii de etimologie sau al unor vocabulare ale limbii române sunt consemnate referinţe la entitatea particulară a xenismelor: spre exemplu, la

---

soirée ʽseratăʼ (Kogălniceanu) sau *novità*/*novitale* ʽnoutateʼ (Negruzzi) au dispărut din limbă, în timp ce barbarisme mai frecvente, ca *mersi*, *bonjur*, s-au păstrat; în secolul al XX-lea, acest tip de împrumut continuă să existe, fiind mult mai activ (franceza ca sursă a barbarismului tinde însă să fie substituită de engleză): *top*, *show*, *star*, *O.K.*, *supermarket*, *bodyguard*, *board*, *briefing*” (DŞL^2 87 s.v. *barbarism*).

anumite germanisme pasagere, v. Purdela-Sitaru, Vasiluță s.v. *casir* (2002: 102), sau la turcismele efemere din limba română, adesea creații personale ale unor autori sau transpuneri / transliterări din turcă, v. Suciu 2010: 778[14].

Am selectat câteva ilustrări relevante pentru problematica marcării diastratice a xenismelor de acest tip în dicționarele academice ale limbii române, DLR și DELR: franțuzismele **ambarasá** vb. (alături de corelativul său adjectival **ambarasánt**), v. (4 a), (4 b); **ebruitá** vb., v. (5 a), (5 b); **ecritúră** s.f., v. (6 a), (6 b), germanismul de gen neprecizat **drátban** s., v. (7 a), (7 b), și turcismul **dulbún** adj., s.m., v. (8 a), (8 b), absente, cu toate, din DEX.

În cazul formei verbale **ambarasá**, DA indică frecvența ei redusă („franțuzism… aproape neîntrebuințat")[15] și înregistrează ca intrări autonome exclusiv termenii din familia lexico-etimologică a acesteia, și anume adjectivul **ambarasánt**, respectiv adjectivul de origine participială **ambarasát, -ă**, ambele cu puține atestări. Verbul **ambarasá** este, în schimb, cuvânt-titlu în DELR, marcat ca „rar, mai ales în part. *ambarasát*", cu o primă atestare de la sfârșitul secolului al XIX-lea, reprezentată de o formă participială, v. DELR. Unicul membru al familiei lexico-etimologice a acestuia, adjectivul **ambarasánt**, este marcat ca „rar", deși dispune de 3 atestări nonlexicografice, pe lângă cele 12 ocurențe lexicografice, cea dintâi atestare fiind consemnată, de asemenea, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, v. *ibid*. În acest context, am propune marcarea verbului **ambarasá** ca „franțuzism (rar)" și, eventual, renunțarea la eticheta „(rar)" aplicată adjectivului **ambarasánt**.

În plus, ar putea fi semnalată o antedatare din 1883 a cuvântului **ambarasánt**: „Nu știu, nu vreau să intru deocamdată mai înainte în amănunte, vreau numai a constata că Mazar-Pașa n-a putut să vă facă o feciorie nouă în materie de alegeri. Aveți în privința aceasta, nu toți, dar unii din D-v., un oarecare bagagiu **ambarasant**, niște antecedente cunoscute. Este dobândit istoriei că D-v. ați inaugurat violențele în alegeri" (Timpul, 1883, anul VIII, nr. 31).

De asemenea, sunt de adăugat variantele grafice *embarasá* (a lui **ambarasá**) și *embarasánt* (a lui **ambarasánt**), v. DLR.

Lexemul **ebruitá** vb., care datează tot de la sfârșitul secolului al XIX-lea, v. DELR ms., este, în schimb, marcat ca „franțuzism" deopotrivă în DLR și în DELR ms., spre deosebire de **ecritúră** s.f., termen rar, livresc, de origine franceză, atestat de la începutul secolului al XX-lea, v. DELR ms., și etichetat ca „franțuzism" doar în DLR.

Nu în ultimul rând, germanismul **drátban** s. și turcismul **dulbún** adj., s.m. sunt marcate ca atare în DLR, dar nu și în DELR ms.

---

[14] Cf. *ibid.*, s.v. *turc, -ă*, definiția cuvântului *turcism* ca „termen, expresie sau construcție împrumutată din limba turcă (și neasimilată)".

[15] Pentru aspectul de „străinism" (presupus a fi neatestat) al verbului **ambarasa**, v. și Form. cuv. IV, 216: „Există și formații cu *-ant* raportabile la adjective sau la elemente de compunere: ***ambarasant*** „care pune în încurcătură", cf. **ambarasat** „încurcat" (verbul corespunzător nu este atestat în sursele consultate)".

(4)
DA:

(a) AMBARASÁNT, -Ă adj. „Embarassant." – Care încurcă, care pune în încurcătură. *O întrebare ambarasantă*.

– **N.** din fran.

AMBARASÁT, -Ă adj. „Embarrassé." – Adus într-o situație perplexă, în care nu știi ce să răspunzi sau ce să faci. „încurcat, perplex." *Acuzatorii erau mai ambarasați decât acuzații*. MAIORESCU, D. II, 230.

– **N.** din fran. (participiul devenit adjectiv, al franțuzismului **ambarasa,** aproape neîntrebuințat.)

DELR:

(b) AMBARASÁ vb. (rar, mai ales în part. *ambarasát*) „a pune în încurcătură, a deranja – embarrasser" 1870 (part. *ambarasát*, Bolliac, S. II, 327).

Fr. *embarrasser* < sp. *embarazar* „a împiedica, a deranja" < leonez sau ptg. embaraçar < *baraça* „laț, cordon", *baraço* „coardă făcută din păr de animal, laț", termen preroman.

Fam.: **ambarasánt** adj. (rar) „deranjant" 1894 (Alexi, DRG) < fr. *embarrassant*.

Cf. **debarasá**, **debará**.

(5)
DLR:

(a) EBRUITÁ vb. I. T r a n z. (Franțuzism; complementul indică știri, secrete etc.) A face public, a răspândi, a divulga. Cf. DN^2, DN^3. R e f l. p a s. *Fu plictisit de a constata că afacerea se ebruitase.* CĂLINESCU, B. I. 89. – Pronunțat: *-bru-i-*.

– Prez. ind.: *ebruitez.*

– Din fr. **ébruiter**.

DELR ms.:

(b) EBRUITÁ vb. (franțuzism) „a face public, a răspândi, a divulga (o știre, un secret etc.) – ébruiter" 1883 (Dreptul, nr. 10, p. 78).

Fr. *ébruiter* < *bruit* „zgomot; zvon" < *bruire* „a face (un) zgomot; a foșni; a fremăta" < lat. *brūgere* < *rugīre* „a rage; a urla" + **bragere* (> fr. *braire* „a rage, a striga, (despre măgar) a scoate sunete specifice"), probabil de origine celtică (TLF, FEW).

(6)
DLR:

(a) ECRITÚRĂ s. f. (Franțuzism rar) Scriere (5); (livresc) scriitură (3). *Ea ne oferă... un model de ecritură exemplară.* Romania literară, 1976, nr. 1, 10/4.

– Pl.: *ecrituri.*

– Din fr. **écriture**.

DELR ms.:

(b) ECRITÚRĂ s.f. (livr.) „scris, scriitură, stil – écriture" 1913 (Ibrăileanu, O. VI, 347).

– Fr. *écriture* < lat. *scriptura* „scris, scriere” < *scrībere* „a scrie”.

– Cf. **scríe**.

(7)
DLR:

(a) DRATBAN s m. (Germanism) „Tren funicular”. MÂNDRESCU, I. G. 44, ARHIVA, XXXIV, 12.

– Accentul necunoscut.

– Pl.: *dratbani.*

– Din germ. **Drachtbahn**.

DELR ms.:

(b) DRÁTBAN s. (înv., Trans.) „tren funicular – train funiculaire” 1904 (Mândrescu, I. G. 44).

Germ. *Drahtbahn* < *Draht* „sârmă, fir, sfoară” (< v. germ. de sus *drāt*, derivat germanic com. de la baza *þrǣ-*, cf. v. germ. de sus *drāen*, germ. *drehen* „a întoarce, a răsuci, a împleti”) + *Bahn* „drum”.

– Cf. **dralón**, **drátvă, drot, drehlá, drehólț**.

(8)
DLR:

(a) DULBÚN adj., s. m. (Munt.; turcism învechit) (Persoană) care prevede **(1)**. *În vreme ce împărăția îl socotește* [pe Ali-Pașa] *ca un dulbun, îi poruncea să privească mișcările vecinilor.* VĂCĂRESCUL, Ist. 293, cf. ȘIO II_2, 145.

– Pl.: *dulbuni, -e.*

– Din tc. **dürbün** „binoclu de câmp”.

DELR ms.:

(b) DULBÚN adj., s.m. (hapax, Văcărescu, Ist. 143) „om prevăzător, perspicace – homme prévoyant, perspicace” 1794.

– Tc. *dürbün* „om prevăzător, perspicace; binoclu, telescop” < pers. *dūr-bīn*, propriu-zis „care vede departe” < *dūr* „departe” + *-bīn* „care vede”, de la rădăcina de imperativ *bīn* a verbului *dīdān* „a vedea”.

5. Concluzii

Analiza tuturor acestor aspecte problematice / controversate, dificultăți sau neajunsuri de formă ori de conținut, posibil de semnalat (și, eventual, de remediat) în redactarea dicționarelor academice, își dovedește utilitatea prin delimitarea teoretică și, desigur, prin punerea în practică a unor norme și principii lexicografice cât mai juste și cât mai solid fundamentate din punct de vedere științific.

(i) Pe de o parte, asumarea unei perspective enciclopedice în prezentarea informației etimologice și, pe de altă parte, asocierea cuvintelor în familii lexicale și lexico-etimologice legitimează extinderea inventarului lexical al DELR prin depășirea limitelor

stabilite inițial, spre exemplu, către zona terminologiei (ultra)specializate „interne”, și, deopotrivă, către aceea a categoriei de cuvinte recente și foarte recente, insuficient încă validate prin uz.

(ii) Este absolut necesară abordarea uniformă, consecventă și coerentă, a lemelor cuprinse în DELR și, desigur, în cadrul tuturor dicționarelor elaborate sub egida Academiei Române, la toate nivelurile lexicografice, inclusiv în ceea ce privește definirea seriilor lexicale corelate semantico-etimologic, care aparțin unei anumite terminologii.

(iii) În egală măsură, utilizarea mărcilor diastratice complementare glosărilor, spre exemplu, a „etichetărilor” de domeniu / terminologice, trebuie să respecte principiul adecvării referențiale, enciclopedice, dar și imperativul coerenței și al consecvenței lexicografice.

(iv) Adoptarea mărcilor de tip metalingvistic, etimologic, adecvate categoriei particulare de xenisme / barbarisme pasagere, neasimilate sau parțial asimilate, încadrabile într-o anumită perioadă istorică, este salutară pentru individualizarea lexicografică a tipologiei acestor împrumuturi lingvistice, în raport cu aceea a lexemelor de origine străină, adaptate pe deplin sistemului structural și funcțional al limbii române.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare[16]

CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura Cartea Românească, 1931.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I: *A–B*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

D. enc. psih. = C. Gorgos (coord.), *Dicționar enciclopedic de psihiatrie*, București, Editura Medicală. Vol. I: 1987, vol. II: 1988, vol. III: 1989, vol. IV: 1992.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția I, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan, București, Editura Academiei, 1975.

DEX^2 2016 = Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deținere)*, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, 2006; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, 2009, București, Editura Academiei.

[16] Nu vom include aici sursele bibliografice indicate în cuprinsul exemplificărilor (reprezentate de articole de dicționar) care provin din DA, DLR sau DELR, decât în măsura în care acestea sunt menționate, ca trimiteri explicite, în cadrul expunerii noastre. Sursele din exemplificări pot fi consultate în dicționarele citate, mai ales în contextul în care siglele lor diferă în funcție de dicționar.

D. Medical = *Dicționar medical*, vol. I–II, redactor responsabil: P. Simici, București, Editura Medicală, 1969.

M. D. Pediatr. = *Semne și simptome în pediatrie. Mic dicționar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

B. Lucrări de referință

Bidu-Vrănceanu 2005 = Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, București, Editura Humanitas Educațional.

Bidu-Vrănceanu 2007 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, București, Editura Universității din București.

Clim 2023 = Radu-Marius Clim, *Lexicologia și lexicografia. Câteva direcții de dezvoltare și delimitări conceptuale*, în Gabriela Haja, Mariana Nastasia (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 127–136.

DȘL 2001 = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.

Form. cuv. = *Formarea cuvintelor în limba română*, București, Editura Academiei Române. Vol. I: *Compunerea,* de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, 1970. Vol. II: *Prefixele,* de Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Florica Ficșinescu, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, I. Rizescu, Laura Vasiliu, 1978. Vol. III: *Sufixele.* 1: *Derivarea verbală*, de Laura Vasiliu, 1989. Vol. IV: *Sufixele: derivarea nominală și adverbială, partea 1*, coord. de Marina Rădulescu-Sala, 2015.

Giurgea, Moroianu 2021 = Ion Giurgea, Cristian Moroianu, *Cuvânt-înainte*, în Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I, litera A, serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. V–IX.

Moroianu 2015 = Cristian Moroianu, *DELR II: completări și actualizări*, în Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul II, litera C, partea 1 (CA–CIZMĂ), București, Editura Academiei Române, p. V–XVIII.

Moroianu 2018 = Cristian Moroianu, *Cuvânt-înainte*, în Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul II, litera C, partea a 2-a (CLAC–CYBORG), București, Editura Academiei Române, p. V–VI.

Nedea 2017 = Raluca-Mihaela Nedea, *Terminologia medicală între vocabularul specializat și vocabularul comun din perspectivă lexicografică. Cazul lexemelor care includ elementul de compunere entero-*, în Helga Bogdan Oprea, Victoria Grigore, Rodica Zafiu (ed.), *Actele celui de al șaisprezecelea Colocviu internațional al Departamentului de lingvistică: Lingvistică românească, lingvistică romanică*, București, Editura Universității din București, p. 369–375.

Nedea 2023 = Raluca-Mihaela Nedea, *Lexic comun vs lexic specializat. Câteva argumente pentru o altfel de abordare lexicografică în DEX a terminologiei medicale*, în Adina Dragomirescu, Carmen Mîrzea-Vasile, Cristian Moroianu, Isabela Nedelcu, Andra Vasilescu (ed.), *Rodica*

Zafiu: lingvista, profesoara, colega, prietena, vol. al II-lea, București, Editura Universității din București, p. 625–637.

Purdela-Sitaru, Vasiluță 2002 = Maria Purdela-Sitaru, Livia Vasiluță, *Cercetări etimologice (cu referire specială la împrumuturile de origine germană din limba română)*, București, Editura Univers Enciclopedic.

Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I: *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1940; vol. II: *Rostirea*, București, Editura Academiei Române, 1959.

Suciu 2010 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.

SOME ASPECTS OF THE EDITING PRACTICE OF *THE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE* (DELR): LINGUISTIC AND (META)LEXICOGRAPHIC DIFFICULTIES, CONTROVERSIES, PROBLEMS (I)

ABSTRACT

In this first part of our research, we analyze some general controversial linguistic and (meta)lexicographic aspects of DELR (*Dicționarul etimologic al limbii române*), but also, correlatively, of DA (*Dicționarul Academiei*) and DLR (*Dicționarul limbii române*), three reference dictionaries edited under the same aegis of the Romanian Academy.

We focus on two main arguments for the extension of DELR’s corpus (of lexemes and meanings), beyond its conventional limits initially established, in the illustrative case of specialized terminology (see the medical sense of the generic Romanian terms *duplicitáte* and *duplicáție* “duplication”): on the one hand, the encyclopaedic perspective and, on the other hand, the manner of lemmatization, by semantic and etymological criteria. In the same time, we stress the importance of a consistent and coherent approach of DELR’s entries, at all lexicographic levels, inclusively in the definition of the semantically and etymologically correlated lexical chains, which belong to a certain terminology, such as the series of the medical terms *ecolalíe*, *ecomimíe*, *ecopatíe*, *ecopraxíe* and *ecotimíe*. Equally, the distribution of diastratic marks, complementary to definitions, for example the domain / terminological “tags” (*medicine*) vs (*psychology*) or (*psychiatry*), has to respect both the principle of referential, scientific adequacy and the imperatives of lexicographic coherence and consistency.

The use of the metalinguistic / etymological marks of a particular category of xenisms, such as, for the Romanian language, *franțuzism* (see *ambarasá*, *ambarasánt*; *ebruitá*; *ecritúră*), *germanism* (see *drátban*), *turcism* (see *dulbún*) etc., is also highly beneficial for the lexicographic individualization in DELR of these unassimilated or partially assimilated linguistic borrowings, specific to a certain historical period, versus the lexemes of foreign origin, adopted and adapted to its structural and functional system.

Keywords: *metalexicography, etymology, lexical series, diastratic marks, encyclopaedic perspective.*

ROLUL LUI ALEXANDRU PHILIPPIDE
ÎN DEZVOLTAREA LEXICOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

IMPORTANȚA PRIMEI ETAPE A *DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE* – PRINCIPIILE, NORMELE ȘI LUCRUL LUI A. PHILIPPIDE ȘI AL ECHIPEI SALE

MIOARA DRAGOMIR*

I. Istoria operei lexicografice *Dicționarul limbii române* și lucrul propriu-zis la *Dicționar* încep la 17/29 iunie 1897, când marele lingvist ieșean Alexandru Philippide este invitat la București, pentru o discuție cu membri ai Academiei Române, despre necesitatea și importanța redactării unei lucrări lexicografice ample, a limbii române. Lucrările lexicografice redactate până la acea dată de August Treboniu Laurian și I.C. Massim, *Dicţionariul limbei române* (1873–1877), volumele I–III, precum și lucrarea lexicografică a lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor,* volumele I–III (1887), reprezintă, fără îndoială, proiecte și realizări notabile, construite, însă pe norme și principii proprii, care nu vor fi ale viitorului *Dicționar* (Seche 1969: 37; Pamfil 2008: 68, nota 183).

Astăzi, când lingviști și lexicografi importanți și-au exprimat punctul de vedere în privința acestei opere a culturii românești, la peste un deceniu de la finalizarea primei ediții și după ce s-au realizat studii și descoperiri importante, suntem în poziția privilegiată care ne permite să putem avea o privire retrospectivă asupra istoriei *Dicționarului*. Totodată, însă, această poziție ne obligă și la responsabilitatea de a realiza sinteze cât mai obiective și clare, pe temeiuri științifice.

II. 1. Faptul că A. Philippide a creat fundamentul dicționarului, începând totul „de la zero”, precum și evidențierea motivelor pentru care Academia Română a apelat la un specialist care nu era, la acea vreme, un membru al ei, sunt argumentate de marele lexicograf român M. Seche, deja cu o jumătate de secol în urmă. În anul 1969, în acea lucrare intitulată modest, dar care, probabil, va rămâne încă multă vreme unică în cultura română, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, Seche afirmă:

> Pe atunci în vârstă de 38 de ani, cu o pregătire istorică și lingvistică strălucită, Philippide publicase deja trei opere lingvistice de sinteză, devenind un nume de prestigiu.
>
> În noiembrie 1897 lingvistul ieșean preia sarcina redactării, *de la început* [s.n.], a dicționarului academic (Seche 1969: 35).

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

Adevărul afirmațiilor lingvistului bucureştean se confirmă astăzi cu asupra de măsură, dacă urmărim cu atenție activitatea lui A. Philippide în cele două etape ale lucrului la dicționar, prezentate de un alt important lexicograf român, Carmen-Gabriela Pamfil, în capitolul *Dicționarul limbii române al Academiei*, din monografia *Alexandru Philippide*: a) *adunarea materialului*, pentru care Academia propune doi ani (1897–1899) și b) *redactarea articolelor lexicografice*, pentru care se alocă trei ani (1899–1903) (Pamfil 2008: 68).

A) Prima etapă a lucrului la dicționar este cunoscută sub denumirea generică de „adunare a materialului". Despre materialul pentru redactare adunat de Philippide și de mica lui echipă, dă mărturie, între alții, Sextil Pușcariu, marele lingvist clujean care va continua prima etapă a dicționarului – marcată de gândirea și lucrul lui Philippide –, și care, în prefața acestei lucrări lexicografice tipărite de el, afirmă:

> Prin faptul că Academia mi-a pus la dispoziție cele vreo câteva sute de mii de extrase culese de d-l A. Philippide și de colaboratorii săi, am fost scutit de cea mai anevoioasă dintre lucrările pregătitoare, de munca grea și obositoare a adunării materialului (Pușcariu 1913: X[1]).

Dar ce a însemnat, concret, perioada „adunării materialului" din prima etapă a *Dicționarului limbii române*, care reprezintă, într-o proporție covârșitoare, aportul lui A. Philippide?

1) În primul rând, Philippide gândește *Planul cum să se adune materialul*, pe care îl înmânează Academiei la 24 august 1897 (Pamfil 2008: 67; Pamfil 1981: 493). Autorul *Principiilor de istorie a limbii* (1894), a unei *Gramatici elementare a limbii române* (1897) și a unei acribice lucrări de cultură, *Introducere în istoria limbei și literaturei române* (1888) – în care fiecare capitol cuprinde „izvoarele pentru datele biografice ale scriitorilor", întocmite cu multă rigurozitate, ca și informațiile despre scrierile analizate și limba secolelor cercetate –, era cel mai potrivit om de cultură din acea vreme, în măsură să realizeze o bogată *listă de scrieri culte și populare*, în care a inclus și toate dicționarele de până la el (Pamfil 1981: 493), din care urma să excerpteze citatele pentru dicționarul dorit de Academie și de Rege. Această listă, realizată într-o epocă în care accesul la informația publicată în țară și, mai ales, în Europa nu era simplu, conține, în primă instanță, 70 de titluri, îmbogățite în noiembrie 1898 la 104 titluri, pentru ca, în 1900, să ajungă la 209 volume (Pamfil 2008: 67), pe care Academia Română le-a avut la dispoziție. Așadar, între „lucrările pregătitoare" de care vorbea Sextil Pușcariu, se află și lista bibliografică întocmită de Philippide. Acest lucru este precizat chiar de Pușcariu: „În bibliografia aceasta se cuprind toate cărțile extrase de D-l Philippide și de colaboratorii săi, precum și câteva extrase în urmă" (notă la *Bibliografia* din DA, p. XLIII).

[1] Deși consideră că citatele excerptate de Philippide erau „de multe ori neegale ca valoare și exactitate" (DA 1913: XI) – pentru că, desigur, la redactare, urma să fie verificate, așa cum se procedează și astăzi –, Pușcariu recunoaște că „a le fi adunat rămâne, în cea mai mare parte, meritul d-lui A. Philippide și al colaboratorilor săi" (*ibid.*).

Prin urmare, primul element concret al contribuției lui A. Philippide la *Dicționarul limbii române*, în prima etapă a elaborării, îl constituie *Bibliografia*, care va deveni – desigur, cu mici modificări (Pamfil 2008: 91) – nucleul actualei *Bibliografii*, de peste 2500 de titluri, a *Dicționarului*.

2) Odată stabilită *Bibliografia*, care ar fi fost cuvintele ce trebuiau fișate din volumele propuse și cum avea să se facă, în mod concret, fișarea lor? În cadrul primei etape a lucrului la *Dicționar*, Philippide gândește criteriile și modalitățile de excerptare a citatelor – „normele de fișare" (Pamfil 2008: 91) –, precum și organizarea acestei activități și le expune în documentul intitulat *Planul cum să se adune materialul*. Între aceste criterii și ceea ce se numește *lista de cuvinte* este o legătură intrinsecă, așa încât, prin forța lucrurilor, și la acest capitol începutul este făcut de Philippide. Principiul care stă la baza viziunii sale este exhaustivitatea, atât în adunarea materialului, cât și în analiza sa lexicografică (v. și Seche 1969: 37; Pamfil 2008: 89, 100). Pentru lingvistul ieșean, orice cuvânt merită introdus într-un dicționar dedicat anume limbii române și trebuie analizat din toate perspectivele. În corespondența în care vorbește despre acest subiect (…), ne-au rămas cuvinte memorabile referitoare la ceea ce înseamnă lucrul la un astfel de dicționar:

> Dacă n-ar fi dicționarul dicționar, ci vreo știință teoretică oarecare, dacă adecă n-am avea a face cu cataloage de sunete, de cuvinte, de înțelesuri, cu petrecerea prin cap a tot feliul de limbi, cu răsfoirea a tot feliul de gramatici și de dicționare, dacă n-am avea a face cu un nămol de individe, toate deosebite unul de altul și care toate trebuie înregistrate, ci am avea a face cu noțiuni asupra lucrurilor acestora, am putea face atunci teorii tot mai generale și mai rezumate (*ap.* Pamfil 2008: 77).

A existat o listă de cuvinte lăsată de Philippide? După cum se știe, echipa condusă de Pușcariu nu a beneficiat de manuscrisul *Dicționarului* lui Philippide, care a rămas la Iași, în posesia lingvistului. Manuscrisul, considerat multă vreme pierdut, a fost găsit abia în anii '80, după multe căutări, de cercetătoarea Carmen-Gabriela Pamfil (2008: 65)[2]. Cu toate acestea, au rămas destule surse care dau mărturie despre liste de cuvinte și care,

[2] Lingvist și lexicograf vreme de aproape jumătate de secol la *Dicționarul limbii române*, Carmen-Gabriela Pamfil a arătat o constantă preocupare pentru perioada lucrului lui A. Philippide la *Dicționar*. După multe investigații, a reușit să descopere, în posesia poetului Al. Philipide, fiul lingvistului, o ladă cu manuscrise ale lui Philippide, între care a găsit și *Dicționarul*. Acest fapt nu este prezentat expres în nota de subsol din monografia citată (nota 171, p. 65), ca un merit personal, Carmen Pamfil fiind un om onest, cu o clară ierarhie a valorilor. Pot să mărturisesc, însă, că circumstanțele și momentul găsirii manuscrisului mi-au fost comunicate în mai multe rânduri, în discuții particulare. Profesorul G. Ivănescu, continuatorul doctrinei lui A. Philippide, interesat de tot ce ține de munca și personalitatea mentorului său, a manifestat o vie bucurie la vederea acestui manuscris. Manuscrisul a fost găsit în podul casei fiului lui A. Philippide. Tot acestui discipol fidel, doamnei Carmen Pamfil, îi datorăm depunerea manuscrisului la BAR Iași, unde a fost înregistrat cu nr. 76 673 (Pamfil, 65, nota 171). De asemenea, îi datorăm săptămâni întregi de cercetare și de ordonare a foilor din manuscris, care ulterior au fost și scanate de colega Elena Tamba – demers care s-a făcut cu concursul coordonatoarei de departament din acea perioadă, Gabriela Haja, și cu acordul BAR Iași de a face o copie digitală, utilizată în scop de cercetare –, astfel încât întregul manuscris a fost pus la dispoziția specialiștilor lexicografi la DLR, din București, Iași și Cluj și este utilizat la redactarea dicționarului-tezaur, ediția a doua.

sintetizate, au putut oferi o bază importantă echipei de la Cluj, ce a continuat *Dicționarul*[3], lui Sextil Pușcariu și redactorilor săi. Astfel, o bună parte din *lista de cuvinte* se poate reconstitui din cele două machete publicate de Philippide însuși, prima din porțiunea *a–abia* și *c–cabaret*, care există și azi la bibliotecă, a doua din porțiunea *a–acord*, care nu a fost găsită nici de M. Seche, nici de Carmen Pamfil (Pamfil 2008: 94 – 95), dar va fi fost, la vremea aceea, în posesia Academiei.

Dar, în afară de acestea, largi liste de cuvinte din întregul alfabet se află în *Principii de istoria limbii*, la diferitele chestiuni teoretice tratate în această carte și însoțite de foarte multe exemple din limba română. Pe lângă acestea, trebuie arătat că alte liste de cuvinte se află în lucrările publicate de Philippide ulterior încetării lucrului la *Dicționar*, precum lista de cinci pagini din interior (p. 11–16) și lista din cele 9 pagini din *Indice de exemple și de nume*, atașat la sfârșitul studiului *Specialistul român Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX*. Parcurgând *Bibliografia Dicționarului* seria veche, am identificat lucrări ale lui Cipariu, Hasdeu, Maiorescu, Șăineanu, Weigand, apoi, la *Însemnări și adaosuri*, C. Löbel, Meyer-Lübke, dar nici o lucrare dintre cele importante, în care Philippide prezintă liste și analize fonetice, semantice, etimologii etc. Faptul de a le fi consultat, însă, era absolut obligatoriu și avem convingerea că așa s-au petrecut lucrurile. Mai mult decât atât, citatele primite de la Philippide, fiind ordonate alfabetic în funcție de leme – este cunoscută rigurozitatea lingvistului în lucrul la *Dicționar*–, au putut constitui, ele însele, o vastă listă de cuvinte (cf. Pamfil 2008: 67, 91). Carmen Pamfil are în vedere și acest aspect, în analiza contribuției lui Philippide la *Dicționar*:

> Nu este exclus ca lista întocmită de Philippide să fi constituit și baza dicționarului redactat de Pușcariu, care, beneficiind de tot materialul dicționarului de la Iași (exceptând manuscrisul dicționarului), să fi primit și un exemplar al listei de cuvinte, pe care o va fi îmbunătățit însă (Pamfil 1981: 490).

În notă, ideea se continuă:

> Chiar dacă nu va fi fost alcătuită o listă în mod special, aceasta rezultă din organizarea fișierului de către lingvistul de la Iași. Confruntarea listei de cuvinte din dicționarul lui Philippide cu aceea din *Dicționarul Academiei* evidențiază o mare similitudine între ele. Pușcariu a îmbogățit lista cu noi termeni și a eliminat foarte puține cuvinte, mai ales neologisme, probabil că la cererea comisiei dicționarului: *dactilidă*, *dactilologie*, *dafnoidee* etc. (*ibid.*: 490, nota 11).

Prin urmare, lui A. Philippide i se datorează enorm și în privința *listei de cuvinte* a *Dicționarului*[4].

---

[3] Pentru avea o imagine a modului de lucru al lui Philippide, merită amintit faptul că, într-o comparație între porțiunea *a–ab-* a dicționarului tipărit de Pușcariu și manuscrisul *Dicționarului* lui Philippide, în articolul său, Gabriela Haja observă că Philippide înregistrase 358 de temeni, în timp ce Pușcariu numai 150 (Haja 2017: 28–29).

[4] În actele pregătitoare pentru redactarea dicționarului, sunt mărturii despre lista de cuvinte: „În *Proiect de Dicționar al limbii române* Philippide anunța că intenționează să publice lista de cuvinte a dicționarului și să o distribuie fiecărui colaborator și, evident, membrilor Comisiei” (Pamfil 2008: 91).

3) Referitor la prima etapă, adunarea materialului, cel mai adesea s-a vorbit despre numărul imens de citate extrase de Philippide, ajutat de Simion Florea Marian, Jan Urban Jarník și cei patru studenți, G. Ibrăileanu, C. Botez, I. Botez și I.N. Popovici. Este vorba de circa jumătate de milion de fișe, la care Sextil Pușcariu a mai putut adăuga 55 000 de mii (Pamfil 2008, 91–92). Aceste citate, însă, sunt parte din dicționar, pentru că au constituit, desigur, materialul de bază pe care s-au redactat articolele lexicografice și au intrat în corpul cuvintelor, așa cum am văzut că mărturisește Pușcariu însuși.

B) 1) De asemenea, trebuie să ne punem întrebarea legată de cea de a doua etapă a lucrului la *Dicționar*: are A. Philippide o contribuție concretă la etapa de *redactare a Dicționarului*?

> Philippide își propunea – în principiu – tratarea exhaustivă a lexicului limbii române. În intenția de a realiza „un Littré” al românilor, a căutat formula lexicografică cea mai adecvată pentru a surprinde complexitatea lexicului românesc, în specificitatea lui (Pamfil 2008: 89)[5].

Aceasta o spune Philippide însuși, având conștiința că a realizat, prin puterile sale, o operă riguroasă, rezistentă timpului și de un nivel ridicat:

> Dicționarul meu, din punct de vedere al bogăției cuvintelor, înțelesurilor, citațiilor, traducerilor, etimologiilor, nu este inferior unui Littré, Jungmann, Linde (Philippide, *ap.* Pamfil 1981: 488).

Cercetarea acestui aspect ne-a condus la concluzia că Philippide a creat o concepție lexicografică bine conturată asupra normelor de redactare, pe care astăzi o putem urmări și în manuscrisul *Dicționarului* său. O analiză judicioasă, în detaliu, a normelor de redactare din manuscris și a structurii lexicografice a cuvintelor ne oferă Carmen Pamfil în monografia citată (cf. Pamfil 2008: 100–105). Și, așa cum afirmă acest important lexicograf, vorbind despre obiecțiile Academiei aduse lui Philippide și, ulterior, lui Pușcariu, a existat o continuitate de necontestat: Sextil Pușcariu „continua să aplice – și nici nu s-ar fi putut altfel realiza dicționarul-tezaur – principiile și normele decise de Philippide” (*ibid.*: 86, nota 198).

Dacă contemporanii nu au avut acces la manuscrisul lui Philippide, au avut, însă, la dispoziție ceea ce marele lingvist numea „specimene”, adică cele două machete tipărite de probă, care cuprind și rezolvarea lexicografică a cuvintelor din porțiunile respective: *a – abia*, *c – cabaret* și *a – acord*. Din aceste broșuri reies clar o serie de *norme de redactare* la *Dicționar*. Ele au fost preluate și, la rigoare, au putut fi ajustate de Sextil Pușcariu, care nu s-a aflat în situația de a lua munca de la capăt nici în această privință.

[5] Această idee fusese exprimată de Carmen Pamfil și cu câteva decenii înainte: „La sfârșitul secolului trecut, lexicografia românească modernă era la începuturi; de aceea, Philippide studiase amănunțit lucrările marilor lexicografi europeni, își însușise principiile de alcătuire a dicționarelor de prestigiu și ambiționa să realizeze, contrar obiectivului Academiei, o opera comparabilă cu acestea” (Pamfil 1981: 487).

Analiza riguroasă a fasciculei *a–abia* realizată de Mircea Seche evidențiază ca structură a articolelor lexicografice următoarele partiții: semne tipografice, accent, transcriere, categorie gramaticală, forme gramaticale, o secțiune explicativă ce cuprinde definiția, cu trăsături semantice stricte, fără note enciclopedice, delimitarea nuanțelor semantice prin mijloace tehnice, și apoi o secțiune etimologică, cu discuții de multe ori largi, fapt care l-a determinat pe lexicograful bucureștean să concluzioneze:

> Deși nu putem trage concluzii categorice asupra acestei chestiuni din cauza insuficienței materialului publicat, după care ne-am condus, ni se pare că ne aflăm în fața unei opere de o valoare excepțională, în care aproape toate explicațiile etimologice au rămas și astăzi valabile (Seche 1969: 40).

Mircea Seche realizează un demers analitic fundamental pentru relevarea *concepției lexicografice* a lui A. Philippide. Lexicograful bucureștean, responsabil al seriei noi a *Dicționarului*, el însuși redactor cu un mare talent lexicografic, analizează extrasele din *Dicționar*, publicate de Philippide în *Specialistul român*, și relevă o concepție revizuită față de cea din fascicule:

> Constatăm că el a renunțat la ierarhizarea cuvintelor-titlu cu ajutorul caracterelor tipografice, adoptând un unic sistem de transcriere, cu majuscule; că a înlocuit numeroase abrevieri inaccesibile prin altele mai explicite; că a strâns toate variantele lexicale imediat după forma-titlu principală; că citatele, până acum izolate de definiție, la sfârșitul articolului, au fost deplasate imediat după definiția pe care o ilustrează; că a fost lărgită enorm secțiunea „izolărilor”, adică a unităților frazeologice (proverbe, locuțiuni, expresii și sintagme neutre), lucrarea devenind, din acest punct de vedere, una dintre cele mai bogate din istoria lexicografiei naționale; în sfârșit, că secțiunea fundamentală a dicționarului, filiația și explicația semantică, au fost supuse unei analize și mai amănunțite față de prima versiune (*ibid.*: 41).

Putem constata, așadar, cum descrierea realizată de Mircea Seche aduce în prim plan o concepție lexicografică binecunoscută cercetătorilor lexicografi care lucrează la *Dicționarul limbii române*. Și, mai mult decât atât, aprecierile sale pertinente, resuscitează și astăzi interesul asupra realizărilor concrete ale lui A. Philippide la *Dicționar*, care au fost preluate, așa cum era firesc, în lucrul echipei de la Cluj. În plus, Pușcariu, care și-a propus ca munca lexicografică să găsească sprijin în bogate studii lexicologice publicate în „Dacoromania” (v. Seche 1969: 45), a beneficiat și de numeroasele analize lexicologice din cărțile și studiile lui A. Philippide.

Carmen Pamfil ajunge la concluzii care nuanțează și adăugesc analiza celor spuse de M. Seche:

> Cercetarea celei de a doua machete și confruntarea acesteia cu dicționarul elaborat de S. Pușcariu ne-a condus la părerea că, alături de fișier, de bibliografie și, probabil, de lista de cuvinte, *Dicționarul limbii române* datorează lui Philippide, în care parte, principiile și normele de redactare, evident, toate îmbogățite și îmbunătățite de continuatorii lucrării (Pamfil 1981: 494).

Prin urmare, și *normele de redactare* la *Dicționar* gândite de A. Philippide, au putut fi preluate, ajustate și nuanțate, unde a fost necesar, de Sextil Pușcariu și echipa de la Cluj.

2) Pe lângă normele de redactare, din lucrările lui A. Philippide au putut fi preluate, în special pentru primele patru litere ale alfabetului, o seamă de elemente precum foarte multe *decelări semantice* și *forme ale cuvintelor*:

> Același verb, *a bate* […] numără în această ultimă versiune [publicată în *Specialistul român*] 72 de sensuri definite, excelent delimitate și înlănțuite (Seche 1969: 41, nota 4).

Carmen Pamfil apreciază:

> Ceea ce impresionează în mod deosebit la lexicograful Philippide este marea bogăție semantică a cuvintelor, surprinsă de autor atât în articolele publicate în periodicele vremii […], cât și în machetă sau în manuscrisul dicționarului (Pamfil 1981: 495)[6].

3) Au fost preluate, apoi „*izolări*", adică locuțiuni, proverbe, sintagme, expresii etc., atât din fasciculele tipărite, cât și din diferite alte lucrări. Despre unele dintre aceste contribuții a vorbit și M. Seche[7]:

> La verbul *a bate*, de exemplu, au fost înregistrate 135 de asemenea unități frazeologice (Seche 1969: 41, nota 3).

4) Au fost preluate, bineînțeles, numeroase *etimologii* din fascicule și din *Principii de istorie a limbii*, precum și din studii:

> [În fascicule], cu rare excepții, etimologia este concentrată la maximum, reducându-se la indicarea limbii și formei de origine sau, la derivate, a cuvântului-bază românesc. În unele cazuri, discuțiile nu sunt, totuși, evitate, dar și atunci ele sunt formulate cu o mare economie de cuvinte, fără a fi lipsite de aparatul științific necesar (*ibid.*: 40).

5) După cum am precizat, A. Philippide a continuat să cizeleze concepția lexicografică pe care o conturase în timpul celor șapte ani de lucru la *Dicționar* și după ce a încetat lucrul oficial, controlat de Academie. Aflăm multe astfel de observații de finețe în cercetările sale:

> Numai rar se întâmplă ca variantele aceluiaș etymon să aibă aceleaș înțelesuri și chiar atunci lucrul se întâmplă de multe ori din cauza insuficienței exemplelor. Așa, de pildă, din exemplele pe care le-am avut eu la dispoziție, deși foarte numeroase, mi-a fost cu neputință să despart cuvintele *acu-acum-acuma* […] și am trebuit, prin urmare, să le discut în aceeaș

[6] Trebuie reținut și faptul că Philippide trimisese Comisiei *Dicționarului* părți din manuscris, pentru a fi examinate.

[7] Desigur, M. Seche observă și o seamă de inconveniente, precum încercarea lui Philippide de a ierarhiza cuvintele și de a reprezenta acest aspect prin diverse semne și caractere tipografice: „Teoretic interesantă, încercarea de ierarhizare a lexicului limbii române este în practică neconvingătoare, căci limitele dintre categorii sunt adesea greu de trasat […]. Pe de altă parte, sistemul are un evident inconvenient practic: datorită caracterelor tipografice cu care sunt înregistrate, multe cuvinte-titlu se pierd în masa paginii tipărite".

Perfecționând lucrul la *Dicționar* și după ce a renunțat la proiectul cu Academia, Philippide va remedia astfel de inconveniente în studiile viitoare (v. Seche 1969: 41, observații la cuvintele analizate în *Specialistul român*).

> rublică. Atâta numai am putut constata ca deosebire, că *acum* e mai legat de momentul de față, astfel că nu se poate mișca așa lesne în trecut și în viitor; iar *acuma* se mărginește în sfera timpului actual încă și mai mult decât *acum* (Philippide 1907: 41).

6) A. Philippide a creat un *sistem de observații în privința circulației cuvântului*, pe care a încercat să-l redea în specimene prin diferite semne tipografice: o cruciuliță pusă înaintea cuvântului indică vechimea, o steluță indică termenii regionali, semnul de exclamație neologismele etc. (Seche 1969: 38; Pamfil 1981: 99). Sistemul este unul judicios, iar observațiile lingvistului ieșean corecte. Acest sistem de observații a fost preluat de Sextil Pușcariu, care însă l-a notat în unele puncte diferit. De asemenea, relevând specificitatea lexicului limbii române, a fost preluat și în seria nouă, într-un sistem mai simplu, fiind notat în diferitele indicații din paranteze, așezate înaintea cuvântului, sensurilor etc. (v. și Haja 2017: 36).

III. Concluzii

Gândindu-ne la istoria *Dicționarului*, credem că Sextil Pușcariu și echipa de la Cluj au reușit să publice primul volum la șase ani de la preluarea lucrului – nicidecum trei, cum era stipulat de Academie în perioada lucrului lui A. Philippide –, datorită faptului că fundamentul lucrării a fost pus deja în etapa anterioară, marcată de gândirea și lucrul lui A. Philippide la *Dicționar*. Pușcariu însuși mărturisește o parte a acestui adevăr, evidențiind însă, cum am relevat, numai aspectele privind realizarea *Bibliografiei* și cantitatea imensă de fișe primită de la echipa ieșeană.

Despre multe din contribuțiile relevate aici, – pe lângă cele relevate de descoperirea manuscrisului, asupra căruia cercetătorii lexicografi au început să se aplece cu interes (Pamfil 2008, Haja 2017), dar de care, oricum, Pușcariu și echipa de la Cluj nu au beneficiat, și fără a insista pe cele de importanță secundară, cum ar fi constituirea sistemului economicos de sigle, unele notații care se vor fi aflat pe fișele cu citate etc. – subliniem că au vorbit mari lexicografi precum M. Seche, care a fost și responsabil la redactarea seriei noi din *Dicționar*, și Carmen-Gabriela Pamfil, important redactor la seria nouă, al echipei de la Iași, care a redactat nenumărate cuvinte din diferite registre, precum și cuvinte de maximă dificultate și a realizat cercetări notabile în privința activității de lexicograf a lui Philippide – aparte de munca enormă de editor al operelor sale.

În urma analizelor asupra etapei reprezentate de munca lui Philippide la *Dicționar*, Carmen-Gabriela Pamfil afirmă:

> Alexandru Philippide, în numai opt ani cât a lucrat la dicționar, a efectuat unele dintre cele mai importante operații în vederea elaborării acestuia (stabilirea bibliografiei, a listei de cuvinte, fișarea materialului, precizarea normelor de redactare). Forma actuală a *Dicționarului limbii române* al Academiei datorează mult contribuției lingvistului ieșean, a cărui activitate constituie unul dintre punctele esențiale în dezvoltarea lexicografiei românești (Pamfil 1981: 497).

Astfel, putem spune, fără nici o reținere, că prima etapă, care configurează fundamentul *Dicționarului limbii române*, redactat sub egida Academiei, o constituie etapa marcată de știința lingvistului ieșean A. Philippide, precum și de munca sa la *Dicționar* și pe tărâmul lexicologiei și, în general, al științei lingvisticii românești, pe care Sextil Pușcariu și echipa sa au înțeles să le preia, nu numai presați de timpul acordat de Academie și de Rege redactării *Dicționarului*, ci, mai ales, în virtutea ideii de a respecta viabilitatea și valoarea de necontestat a cercetărilor școlii lingvistice ieșene –, un câștig imens pentru cultura română.

BIBLIOGRAFIE

Haja 2017 = Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române (DLR), dicționarul Academiei Române. Contribuția lui A. Philippide*, în vol. *Lexicografia academică românească. Studii, Proiecte*, Gabriela Haja (editor), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Pamfil 1981 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide și* Dicționarul limbii române *al Academiei*, în „Limba română”, nr. 5, p. 487–497.

Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București-Chișinău, Editura „Litera Internațional”.

Philippide, DLR (ms.) = Alexandru Philippide, *Dicționarul limbii române. Manuscris*, Iași, Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași, Fondul „A. Philippide”, 1897–1905.

Philippide 1907 = A. Philippide, *Specialistul român Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX*, Iași, Editura „Vieții românești”.

Philippide 1984 = A. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv şi comentarii de G. Ivănescu, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Pușcariu 1913 = Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului,* I. *Materialul lexical,* în *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea I: *A–B*, București, Librăriile Socec & Co. și C. Sfetea, p. X–XXV.

Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. II, *De la 1880 până astăzi*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

THE IMPORTANCE OF THE FIRST STAGE IN THE DEVELOPMENT OF THE *DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE* – THE PRINCIPLES, RULES AND WORK OF A. PHILIPPIDE AND HIS TEAM

ABSTRACT

Our aim is to give a general description of the first phase in the history of the Dictionary of the Romanian Language, of which the guidelines, principles and rules established by A. Philippide form an integral part. We present the expert's assessments of this phase and the theoretical advancements achieved in this stage as a result of A. Philippide’s influence. Moreover, we identify the specific accomplishments resulting from these theoretical advancements in practical terms. This includes the work on the actual Dictionary, the filing, the drafting, the printed models, the manuscript, and the results passed down to the subsequent team. As a part of our presentation, we

highlight the dynamics between the time factor and the vastness of the linguistic material as a constant and challenging component in the history of the Dictionary.

Keywords: *lexicographical norms*, *lexicographical principles*, *lexicographical editing*, *Thesaurus Dictionary*.

UTILIZAREA MS. PHILIPPIDE (1897–1905) LA REDACTAREA *DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE*, EDIȚIA A DOUA, REVIZUITĂ ȘI ADĂUGITĂ

MARIANA NASTASIA*

Observații preliminare

Contribuția lui Alexandru Philippide la elaborarea primei ediții a *Dicționarului limbii române* este, fără îndoială, crucială pentru destinul acestei lucrări fundamentale a Academiei Române. Proiectul realizării unui dicționar academic al limbii române îi este încredințat lui Philippide datorită prestigiului pe care îl câștigase prin rigoarea și temeinicia studiilor sale științifice, așa cum se menționează în documentele păstrate: „A dovedit o mare competință în filologia românească prin lucrări foarte mult apreciate de specialiștii străini”[1] (*Raportul* lui Philippide, în *Scrisori* 1976: 260).

Concepția lexicografică a lui Alexandru Philippide reiese din cele trei documente pe care lingvistul ieșean le trimite comisiei dicționarului, formată din Ion Kalinderu, Titu Maiorescu, Gr. G. Tocilescu, N. Quintescu, D.A. Sturdza, I. Bianu. Este vorba despre *Proiectul de dicționar al limbii române*, bibliografia viitorului dicționar care, în acea etapă, conținea 70 de titluri din literatura română veche și modernă, și *Planul cum să se adune materialul*[2]. Obiectivele lui Alexandru Philippide răspund cerințelor Academiei, înregistrate în procesul-verbal din 10 iunie 1897. Astfel, în documentul de constituire a

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, Iași, România.

1 În 1897, când se pun bazele colaborării dintre Alexandru Philippide și comisia Academiei Române, responsabilă de elaborarea Dicționarului-tezaur, lingvistul ieșean publicase deja teza de licență, *Încercări asupra stării sociale a poporului român în trecut* (1881), apreciată de A.D. Xenopol în „Convorbiri literare” (cf. Pamfil 2008: 39). Totodată, lucrarea *Introducere în istoria limbei și literaturii române* (1888) și tratatul de lingvistică *Istoria limbei române. Volumul întâi. Principii de istoria limbii* (1894) au fost recenzate elogios în publicații din Germania, de către personalități precum Th. Gartner, W. Meyer-Lübke, H. Suchier (*ibid.*: 195–196).

2 În manuscrisul dicționarului – abreviat în textul de față Philippide, DLR (ms.) – elaborat de Philippide între 1897 și 1905, când renunță la proiect, care se găsește la Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași, se păstrează o listă de *Scurtări și semne*, care cuprinde atât lista textelor fișate de Philippide și colaboratorii săi, cât și siglele utilizate. De asemenea, în partea introductivă, manuscrisul conține *Planul cum să se adune materialul*. *Proiectul de dicționar al limbii române* nu face parte din manuscris, ci a fost inclus într-o scrisoare către D.A. Sturza, păstrată în Arhiva Academiei, *Dosar P*, 1897–1903, f. 30–31 și editată de Marieta Croicu și Petre Croicu, în *Scrisori* 1976: 262–263. V., în această privință, și Haja 2017: 24.

comisiei sunt consemnate următoarele aspecte referitoare la termenii care ar fi trebuit incluşi în dicţionar:

> a) Toate cuvintele și formele vechi aflătoare în cărțile și documentele vechi românești, precum și cele moderne din limba poporală a românilor de peste tot locul, asemenea și cuvintele din limba specială tehnică a industriilor, meseriilor, comerțului etc., oricare ar fi origina lor, căci „nu ne temem de cuvinte cari au căpătat de veacuri împământenirea”.
>
> b) Cuvintele nouă devenite poporale sau de generală întrăbuințare la români, cum sânt termenii mecanici, ai armatei, ai botanicei etc., adecă termenii științifici intrați în limba generală sau literară, mai ales în secolul prezent. La fiecare cuvânt, scris în forma lui actuală, să se dea diferitele lui însemnări, la trebuință și în limbile latină sau franceză, cu exemple din cari să se vadă fiecare însemnare, exemplele cuvântului în diferite epoce; la sfârșit să se arate originea cuvântului și istoria lui (*Scrisori* 1976: 260)[3].

Ideile de mai sus pot fi urmărite în *Proiectul de dicționar al limbii române*, întocmit de Philippide, care anunță o operă lexicografică remarcabilă. În acest document sunt prezentate, în linii mari, natura dicționarului, scopul alcătuirii lui, criteriile de selecție a materialului lexical, modul de stabilire a listei de cuvinte, exigențele impuse în procesul de excerptare a citatelor, principiile de organizare a articolelor lexicografice.

Etapa de pregătire a *Dicționarului limbii române*

În ceea ce privește coordonatele dicționarului pe care îl are în vedere, Alexandru Philippide își propune să cuprindă în această lucrare toate cuvintele care aparțin limbii române comune, scrisă, vorbită și înțeleasă de toți românii, „astfel cum se găsește ea în autorii cei mai însemnați de la al XVI-lea secol încoace” (*Proiectul*, în *Scrisori* 1976: 262). Scopul dicționarului este să ofere o imagine cât mai clară asupra limbii române literare, devenind un fel de catalog de fapte lingvistice, „care să dea românilor un tablou cât se poate de complect al limbii comune” (*ibid.*). Ideea aceasta este preluată și dezvoltată de G. Pascu în studiul *Limba comună și dicționarul nostru*, în care autorul susține opiniile profesorului său privitoare la limba comună[4] și aduce argumente în favoarea viziunii lexicografice a acestuia:

> Un Dicționar al limbii romane trebue să fie un catalog complect al tuturor cuvintelor cari alcătuesc limba comună românească, fie că acele cuvinte sânt poetice ori prozaice, nobile ori triviale, de origină latină ori de origină străină, mai des ori mai rar întrebuințate, proprii unei anumite regiuni ori răspândite pe tot teritoriul care contribue la formarea limbii comune românești (Pascu 1905: 4).

[3] Urmărind istoria acestei prime etape de realizare a *Dicționarului limbii române*, constatăm că înșiși membrii comisiei, constrânși fiind de insistențele regelui, care finanța dicționarul și dorea ca lucrarea să apară cât mai curând, au renunțat la unele dintre aceste cerințe, iar presiunile pe care le-au exercitat asupra lui Philippide pentru a face aceleași concesii în organizarea materialului lexicografic au condus la deznodământul cunoscut, de renunțare din partea lingvistului la proiectul de elaborare a Dicționarului-tezaur.

[4] În viziunea lui Philippide, *limba comună* reprezintă ceea ce numim astăzi *limbă literară*, care „a început să se fixeze cu cele dintâi tipărituri și mai ales cu cele din secolul al XVII-lea” (Philippide 1984: 13).

Selectarea materialului lexical este o problemă care îl preocupă îndeosebi pe Alexandru Philippide. Pentru a oferi o listă cvasi-exhaustivă de termeni ce aparțin vocabularului limbii române, lingvistul ieșean renunță la elementele lexicale specifice dialectelor. Totodată, Philippide respinge ideea de a fișa texte din secolul al XVI-lea,

> căci în acest secul limba comună abia începuse a se separa de dialecte, iar pe de alta, am eliminat acele monumente literare care sânt vădit scrise în dialect, anume actele publice (*Proiectul*, în *Scrisori* 1976: 262).

Astfel, sunt alese pentru a fi fișate texte din secolele al XVII-lea – al XIX-lea, care acoperă diferite genuri și domenii literare și științifice:

> Pentru a scăpa din videre cât mai puține cuvinte, am ales scriitori bogați în cugetare din diferite bresle și din diferite timpuri: religie, legi, istorie, poezie, originale și traduse (*ibid.*).

De asemenea, în *Proiectul de dicționar al limbii române*, Alexandru Philippide oferă indicații precise cu privire la întocmirea listei de cuvinte, care ar fi trebuit să aibă dimensiuni considerabile și să reflecte „un sistem de așezare a materialului lexicografic bazat pe știință limbistică cum nu se găsește în multe dicționare” (*ibid.*: 330). Punctul de plecare al inventarului de lexeme din limba română îl constituie dicționarele tipărite anterior: *Lexiconul de la Buda*, *Dicționarul* lui Laurian și Massim, lucrarea lexicografică semnată de Al. Cihac, din care selectează diferite categorii de cuvinte, completând permanent lista rezultată cu elemente lexicale identificate după parcurgerea materialului bibliografic.

> Această listă o voi face eu, după ce voi elimina neologismele lui Laurian, care nu se găsesc nicăiri întrebuințate. Cihac va trebui să rămână intact, până când se vor proba ori nu în autori cuvintele pe care nu le probează cu citații. Cuvintele probate de el cu citații din autori care ies din cadrul lecturilor noastre (precum Uricariul lui Codrescu) vor rămâne după ce vor fi controlate (*Proiectul*, în *Scrisori* 1976: 262).

Ulterior, în *Raportul din 3 martie 1900*, Philippide atrage atenția asupra faptului că în fișele adunate nu sunt cuprinse toate cuvintele limbii române și că este necesar să parcurgă și alte dicționare. Sunt adăugate astfel, în lista bibliografică, lucrările lexicografice semnate de A. Iser, G.A. Polizu, R. Pontbriant, I. Costinescu, B.P. Hasdeu, H. Tiktin, precum și glosarele din anuarele lui G. Weigand, cel al lui A. Viciu și glosarul din „Columna lui Traian” (cf. *Scrisori* 1976: 309).

Citatele sunt deosebit de importante pentru etapa Philippide de elaborare a *Dicționarului limbii române*, de aceea primii doi ani din planul de realizare a lucrării sunt dedicați fișării și adunării materialului lexical. Rolul înregistrării contextelor în care apar anumite cuvinte este evidențiat atât în *Planul cum să se adune materialul*, unde se exemplifică în ce constă o citare corectă, cât și în scrisorile trimise regulat lui Ion Bianu și, mai ales, în rapoartele întocmite pentru membrii comisiei. Philippide pledează pentru înregistrarea exactă a termenilor din listă, în contexte numeroase, cât mai diverse, scopul

citatelor fiind acela de a releva înțelesurile cuvintelor. Totodată, se acordă o atenție deosebită *idiotismelor*, adică acelor construcții perifrastice pe care Philippide le înregistrează în manuscrisul său sub unul din titlurile *Izolări*[5]; *Proverbe*; *Gâcitori*, în funcție de categoria indicată. Sunt incluse aici cuvinte compuse, expresii, locuțiuni sau elemente paremiologice.

> Acel care va fi însărcinat cu cetirea lui Dosoftei de ex., va trebui să probeze cu citații exacte și numeroase (citațiile se vor face după pagină, și numele autorului se va însemna scurtat) fiecare cuvânt din listă; apoi va nota toate cuvintele câte nu se găsesc în listă. Alături cu probarea cuvintelor, va nota colaboratorul tot ce va socoti că este idiotism românesc. Prin probarea de mai multe ori a unui cuvânt și prin înșirarea idiotismelor se va putea ajunge la cunoașterea aproape complectă a diferitelor înțălesuri (*Proiectul*, în *Scrisori* 1976: 262).

Operația de fișare relevă metodologia propusă de lingvistului ieșean, care este foarte clar nuanțată în *Planul cum să se adune materialul*. În plus, din indicațiile privind extragerea citatelor și ortografierea lor, se observă implicarea sa totală, extrem de minuțioasă, în redactarea *Dicționarului limbii române*.

> Dacă nu citești tot și nu culegi tot, te vei alege din lecturile tale cu câteva nimicuri, iar despre o catalogare complectă a limbii române să-ți iai nădejdea (*Planul*, în *Scrisori* 1976: 264).

Principiile de lucru ferme formulate de A. Philippide asigură o metodă diferită de cea practicată de B.P. Hasdeu[6], la care Philippide se raportează permanent în dialogul pe care îl poartă cu reprezentanții comisiei dicționarului, pentru a-și susține viziunea lexicografică. Astfel, prin „eliminarea tuturor datelor enciclopedice”, lucrarea devine „prin excelență un dicționar al limbii, al explicării cuvintelor, nu a [*sic!*] definițiilor” (Seche 1969: 37). Aceste principii de lucru reprezintă, în fapt, normele de redactare formulate de Philippide și aplicate, mai departe, de Sextil Pușcariu și de colaboratorii săi, dar și de echipele de lexicografi care le-au urmat. Structura articolelor lexicografice propusă de Philippide poate fi urmărită până astăzi în dicționarul-tezaur și corespunde cerințelor formulate de reprezentanții Academiei, odată cu încredințarea proiectului marelui savant. De altfel, manuscrisul lui Philippide reflectă acribia cu care sunt notate diferitele categorii

[5] Termenul *izolare* este folosit pentru prima dată de Alexandru Philippide în *Principii de istoria limbii* (1894) pentru a denumi una dintre categoriile schimbării lingvistice, alături de schimbarea fonetică, alunecarea semantică, contaminația, analogia ș.a. Philippide atribuie acestui termen mai multe accepții: 1. transformarea unor elemente lexicale în forme gramaticale; 2. formarea cuvintelor compuse; 3. formarea *idiotismelor* (ceea ce înțelegem astăzi prin *unitate frazeologică*) și a zicătorilor. În Philippide, DLR (ms.), termenul *izolare* este utilizat pentru a indica elementele compuse și elementele frazeologice sau paremiologice. Pentru o privire de ansamblu asupra acestei teorii, v. Philippide 1984: 70 ș.u.

[6] În *Magnum Etymologicum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor* (1887), Bogdan Petriceicu-Hasdeu acordă o atenție deosebită termenilor populari, arhaici și regionali și oferă indicații cu privire la situația cuvintelor alese prin raportare la limba literară. De asemenea, cuvintele sunt tratate enciclopedic, autorul cuprinzând informații diverse în dicționarul său: „fapte de limbă și de filologie, de istorie și istorie literară, de folclor, de etnografie și sociologie, de geografie și de cultură generală, prezentate în chipul cel mai liber” (Seche 1969: 17).

semantice, traducerile cuvintelor în franceză și latină și etimologiile, cercetate în amănunt, după cum reiese din însemnările următoare:

> În această operă se vor găsi prin urmare cuvintele, chiar cele mai rar întrebuințate, câte apar la autorii cei mai însemnați. La fiecare cuvânt se vor găsi diferitele însemnări probate cu citații exacte, cuvintele rar întrebuințate – precum slavonismele cele multe din scriitorii bisericești – vor fi însemnate ca atare, neologismele scriitorilor mai noi vor fi însemnate ca atare iarăși, în sfârșit se vor găsi traducerile în latinește și franțuzește ale fiecărui cuvânt, precum și sinonimele și etimologiile. Pentru cercetarea etimologiilor mă voi servi de toate mijloacele posibile. Obscuritățile inextricabile nu le voi rezolvi cu hipoteze ridicule însă, ci le voi lăsa mai bine cu un semn de întrebare. Pentru însămnarea sinonimelor vor face serviciu și colaboratorii, care vor fi obligați să însemne[ze] la fiecare cuvânt și sinonimele de care-și vor aduce aminte (*Proiectul*, în *Scrisori* 1976: 263).

Se observă cum concepția lingvistică a lui Alexandru Philippide transpare în proiectul lexicografic pe care îl pregătea. Autorul *Istoriei limbii române*[7] își dorea un dicționar destinat specialiștilor, prin a) înregistrarea, pe cât posibil, a tuturor cuvintelor limbii române și includerea neologismelor[8] în dicționar, b) indicarea completă a sensurilor și susținerea lor cu numeroase citate, c) discutarea amplă a etimologiilor. Cunoștințele vaste de lingvistică și viziunea sa asupra limbii l-au determinat pe Alexandru Philippide să considere dicționarul o lucrare în care observațiile de natură semantică și considerațiile gramaticale trebuie să coexiste, „în așa fel încât să reflecte realitatea limbii în complexitatea sa” (Pamfil 1981: 491). Pe de altă parte, Philippide avea în vedere un public instruit, care să folosească dicționarul ca îndreptar de limbă română (cf. Pamfil 2008: 69). Din această perspectivă, influențați fiind de proiectul eșuat al lui Hasdeu, atât regele, cât și membrii comisiei voiau să vadă finalizat un dicționar care să filtreze pătrunderea neologismelor în limbă, iar citatele și discuția etimologiilor să fie minimale.

Dificultăți în redactarea dicționarului-tezaur

Pe parcursul lucrului la *Dicționarul limbii române*, Alexandru Philippide poartă o corespondență regulată cu I. Bianu, secretarul comisiei, prin intermediul căruia transmite Academiei informații despre fiecare pas al activității sale lexicografice. Totodată, scrisorile fac referire la rapoartele trimise către comisia dicționarului. Astfel, în cele nouă rapoarte editate în volumul *Scrisori către Bianu* (1976) se observă nu numai dăruirea totală a lingvistului Philippide în organizarea și realizarea lucrului la dicționar, ci și precizia cu care înregistrează fiecare detaliu al muncii depuse. În aceste rapoarte și, mai ales, în

[7] Lucrarea poate fi consultată în ediția modernă Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Editura Polirom, Iași, 2011.

[8] Pentru Alexandru Philippide, *neologismele* reprezintă „cuvinte de curând împrumutate” (Philippide 1984: 158), specifice limbii comune, adică limbii literare, precum termenii tehnici sau elementele lexicale străine „neasimilate limbii române” (*ap. Scrisori* 1976: 310, 311). În sens larg, Philippide consideră că orice împrumut reprezintă, pentru o epocă anume, un neologism: „Toate cuvintele intrate în românește, de la cele dintâi elemente slavonești, până la *tramvaiul* de astăzi, au fost și sânt neologisme” (*ibid.*: 308).

scrisori, sunt notate sistematic titlurile cărților achiziționate, lucrările împrumutate și care trebuiau restituite sau înlocuite cu exemplare noi, în cazul în care se făcuseră însemnări pe cele vechi, cheltuielile cu plata colaboratorilor, cheltuielile pentru achiziționarea de casete pentru fișe, lucrările fișate de fiecare colaborator, sistemul de siglare, sistemul de organizare a citatelor, lucrări de specialitate necesare pentru stabilirea etimologiilor, răspunsurile la reacțiile sau observațiile unor membri ai comisiei, considerații pe marginea materialului lexical avut în vedere pentru redactare.

La sfârșitul lunii ianuarie a anului 1900, după încheierea etapei de fișare, Philippide și echipa lui încep redactarea lucrării lexicografice, iar lingvistul ieșean trimite periodic atât informații referitoare la progresul înregistrat, cât și observații privind dificultățile pe care le întâmpină din cauza lipsei unui număr mai mare de colaboratori, a materialului vast, greu de structurat, a dificultății de a gestiona cele aproximativ 600 000 de fișe cu citate, unele dintre ele cu greșeli de copiere sau care prezentau contexte reduse ori insuficient de clare. Totodată, dificultățile se reflectă și în realizarea operațiilor care țin de organizarea propriu-zisă a materialului în articole lexicografice, aspect cauzat de multitudinea de înțelesuri și de „izolări” (locuțiuni, expresii și proverbe; cf. nota 5) specifice anumitor cuvinte.

În raportul din decembrie 1901, după ce trimisese deja comisiei proiectul său privind structura articolelor lexicografice, care cuprindea cuvântul și sensurile acestuia, la care se adaugă

> traducerea latină și franceză, sinonimele în explicarea românească și omonimele, în caz că acestea din urmă nu sânt cuvinte aparte, căci atunci sânt înșirate în rangul cuvintelor supt numerele I–II (…) în sfârșit etimologia, adesea originală (*Raportul din 10 martie 1901*, în *Scrisori* 1976: 311),

Philippide anunță unele modificări:

> Cu toate acestea, fiindcă știu că nu este vorba numai de a face dicționarul, ci mai ales de a-l face răpede, am hotărât, cu tot ajutorul pe care-l aștept de la colaboratorii mei, următoarele: a) voi traduce cuvântul numai în general. De pildă poate are cuvântul *om* 100 de înțelesuri, eu voi traduce numai *homo*, *homme*; 2) orice bilet nu va fi înțeles de la prima vedere, va fi zvârlit; 3) nu voi da nici un omonim și nici o variantă; 4) cuvintele care nu se găsesc în biletele mele le voi da întocmai cum sânt în dicționarele și listele altora citând exact, fără nici un adaos de la mine; 5) voi da numai acele etimologii pe care deja le știu eu, pe care deja le presupun alții ori pe care le aflu îndată. La rest voi pune semn de întrebare. Vreo discuție etimologică nu va avea loc (*Scrisori* 1976: 325).

Odată cu trecerea celor trei ani pe care îi avusese la dispoziție pentru redactare, Philippide se simte tot mai presat de insistențele comisiei de a finaliza dicționarul, sugerându-i-se să renunțe la ilustrările sensurilor. Lingvistul trimite, odată cu rapoartele, și specimene din redactările sale. Este vorba despre două machete tipărite de Academie: prima cuprinde cuvinte din porțiunile *a–abia*, *c–cabaret*, iar a doua machetă conține

redactarea *a–acord*[9]. Cea din urmă este aspru criticată de membrii comisiei. În ședința din 1904, I. Kalinderu face o serie de observații pe marginea primelor 32 de pagini din porțiunea de început a dicționarului lui Philippide. Cele mai multe amendamente au în vedere traducerea cuvintelor, fiind formulat îndemnul de a se păstra numai traducerea în limba franceză, iar definițiile să nu fie deloc traduse. În plus, i se transmite ferm să modifice lista de cuvinte, astfel încât să păstreze numai

> cuvintele literare actuale, arhaice sau neologice, de obște admise și termenii tehnici… [și să se excludă] cuvintele incerte și mai ales cele fabricate, care au fost așa de numeroase la noi, precum și cuvintele cari se găsesc numai în câte un dicționar, în vreun autor fără valoare, fără ca existența lor să fie documentată prin citate (*ibid.*: 341).

În ceea ce privește redarea citatelor, Kalinderu susține argumentele lui Philippide dacă sub aceeași accepțiune a unui cuvânt sunt citați autori diferiți, însă respinge situațiile în care sub un anumit sens sunt redate numeroase citate din același autor. Acestor observații li se adaugă o notă semnată de T. Maiorescu, prin care lui Philippide i se cere să elimine indicațiile privind transcrierea fonetică[10] a cuvintelor, să păstreze numai traducerea franceză și să renunțe la cea în limba latină sau germană, înregistrată sporadic, să reducă „la modul cel mai considerabil" numărul și dimensiunea citatelor, să elimine explicațiile gramaticale (cf. *ibid.*: 345).

Philippide își susține poziția și pledează încă o dată în favoarea ilustrării sensurilor cu citate edificatoare.

> Eu m-am silit să vă conving de contrariu în rapoartele mele trecute, dar n-am putut. Să vă mai spun cu toate acestea și acum ceva. De unde voiți d-voastră să scot eu, de pildă, înțelesurile lui *cel*? Din cap de la mine? Firește că din citații! Am însă un șirag de o mie de citații. Voiți să rup jumătate din teanc și să-l zvârl pe foc? Dar de unde știu că tocmai cele mai rari, mai vechi, mai importante din vreun punct oarecare de vedere înțelesuri nu se vor găsi în jumătatea de teanc zvârlită? Dar ar fi aceasta o procedare de om cuminte, în special de om de știință? (…) Trebuie să răsfoiesc cele 1000 de citații una câte una și să fac din ele tot grupuri de înțelesuri. De acest lucru nu mă pot dispensa și-l face provizor un colaborator (I. Popovici), iar eu îl fac definitiv. După ce aflarea și clasificarea înțelesurilor lui *cel* s-a gătit, pot zvârli și teancul întreg de citații, iar nu numai jumătate dintr-însul (*ibid.*: 331).

Din acest moment, dialogul lui Alexandru Philippide cu Academia devine din ce în ce mai tensionat, până la deznodământul știut, din 1905: când lingvistul renunță la dicționar și păstrează manuscrisul, care cuprinde porțiunea *a–dăzvăț* și prepoziția *de*.

---

[9] Mircea Seche (1969: 38 ș.u.) analizează această machetă și reconstituie particularitățile manuscrisului pe baza materialului cuprins în porțiunea *a–acord*, iar Carmen-Gabriela Pamfil (1981: 494 ș.u.) aduce noi clarificări privind organizarea manuscrisului, pe care l-a cercetat în amănunt, concentrându-și atenția în special asupra porțiunii *d–dăzvăț*. De asemenea, porțiunea *a–ab* a manuscrisului este analizată de Gabriela Haja în articolul *Dicționarul limbii române (DLR), dicționarul Academiei. Contribuția lui A. Philippide* (2017: 28 ș.u.).

[10] Alexandru Philippide insistă asupra necesității de a indica transcrierea fonetică a cuvintelor-titlu, importantă pentru cunoașterea pronunției corecte a acestora, considerând că „o ortografie fonetică este grea în limba noastră, pe care acum întâiași dată o catalogăm și a cărei pronunțare acum întâiași dată o bănuim, câteodată o știm, de zece ori o gâcim prin fantasticele ortografii ale scriitorilor" (*Scrisori* 1976: 302).

Manuscrisul dicționarului lui Philippide

Din munca realizată de Alexandru Philippide și de colaboratorii lui ne rămân câteva elemente care au stat la baza primei ediții a *Dicționarului limbii române*: lista de cuvinte, pe care Pușcariu a modificat-o, eliminând sau adăugând termeni (au fost eliminate în special neologisme), normele de fișare, nucleul bibliografic – păstrat până astăzi[11] – și siglele corespunzătoare, abreviate după un sistem foarte economicos, modificat de Pușcariu în favoarea transparenței izvorului citat, cca 600 000 de fișe cu citate, sistemul de organizare a sensurilor, indicațiile privind circulația cuvintelor, principiile de redactare, preluate, cu mici modificări, de Pușcariu[12] și colaboratorii săi în seria veche a primei ediții și păstrate în linii generale și în seria nouă.

> Rezumând, trebuie să admitem că, în linii mari, structura articolelor este asemănătoare, cu deosebirea că A. Philippide consideră citatele ca forme de definire implicită a sensurilor secundare ori speciale ale cuvântului subliniat (…), în vreme ce, pentru Pușcariu ele sunt utile mai cu seamă spre exemplificarea unui sens, descris de definiție, Philippide, DLR (ms.) este mai sintetic (forma cuvântului-titlu, simbolurile grafice, definiția restrânsă), iar DA, mai explicit. Structura articolelor a fost continuată în seria nouă a DLR, care simplifică accesul la informație, prin paranteze explicative, prin consecventa precizare a domeniului și a relațiilor semantice interne, prin definiții de diferite tipuri, utilizate consecvent, în funcție de criterii gramaticale precise (Haja 2017: 36).

Se poate afirma astfel că ediția întâi a dicționarului-tezaur, cu etapele de lucru și de publicare cunoscute, care s-au întins pe parcursul unui secol, se caracterizează prin continuitate, atât în ceea ce privește metodologia cercetării, cât, mai ales, prin respectarea și asimilarea unei viziuni lexicografice temeinice, care se datora în primul rând vastelor cunoștințe lingvistice și formării științifice riguroase a lui Alexandru Philippide. Totodată, concepția lui Philippide era dublată și susținută în plan empiric de modelele oferite de lexicografia franceză și de cea germană, a căror cunoaștere a permis proiectarea unei lucrări atât de ambițioase.

De asemenea, au rămas generațiilor următoare redactările realizate de Philippide și colaboratorii săi până la cuvântul *dăzvăț* și redactarea prepoziției *de*. Manuscrisul lui Alexandru Philippide este inclus astăzi în *Bibliografia DLR*[13], astfel că lexicografii care lucrează la ediția a doua a *Dicționarului limbii române* au acces la cele aproximativ 12 800

[11] Până în 1905, Philippide și colaboratorii săi au fișat cca 199 de volume, așa cum reiese din rapoartele lingvistului.

[12] În scrisorile pe care Sextil Pușcariu i le trimite lui I. Bianu sunt consemnate mai ales informații referitoare la organizarea lucrului, sarcinile colaboratorilor, lucrările fișate și cheltuielile corespunzătoare diferitelor operații sau materiale achiziționate. În ceea ce privește viziunea sa lexicografică, Pușcariu nu trimite un document cu principii proprii, ci pare să fi reluat lucrul din punctul în care se oprise. La fel ca Philippide, lingvistul clujean acordă o atenție sporită citatelor, deși, în cele din urmă, va face concesii în această privință și va diminua numărul lor în redactare. Totodată, Pușcariu consideră importante atestările din dicționarele și glosarele anterioare și subliniază necesitatea de a fi fișate toate, pentru a se asigura că în *Dicționarul limbii române* va fi inclus tot lexicul limbii române (cf. *Scrisori* 416: ș.u.; 427).

[13] V. în DLR^2 secțiunea *Bibliografie*.

de file redactate până în 1905. Pe de o parte, pentru redactorul dicționarului-tezaur, Philippide, DLR (ms.) are valoare documentară. Paginile sale dezvăluie modalitățile de aplicare în scris a principiilor lexicografice menționate, oferind posibilitatea de a urmări, pe o porțiunea amplă, distinctă de machetele trimise Academiei, redactările propriu-zise ale cuvintelor, semnele întrebuințate pentru diferite categorii lexicale (? – cuvinte nesigure, ** – cuvinte rare, + – arhaisme, ! – neologisme, * – cuvinte dialectale / regionalisme), sensurile delimitate și listele de citate, informații fonetice și gramaticale, etimologiile, traducerile cuvintelor în latină și franceză.

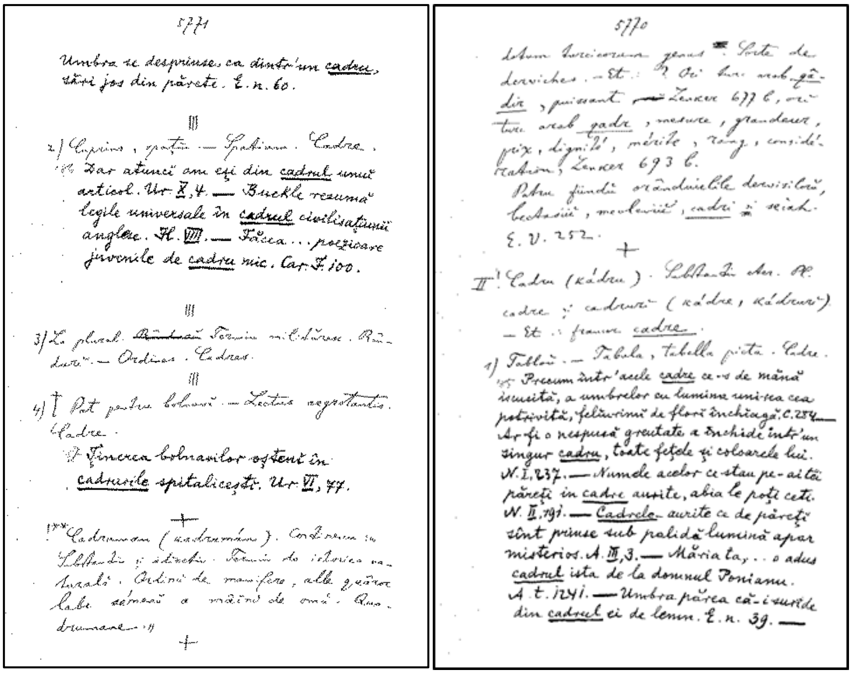

Fig. 1. *Pagini din Philippide, DLR (ms.) – redactarea cuvintelor* ***cadru, cadruman***.

Totodată, Philippide, DLR (ms.) oferă indicii privind organizarea propriu-zisă a lucrului și împărțirea atribuțiilor între colaboratori: „doi din ajutoarele mele corectează și completează citațiile, al treilea clasifică provizor înțelesurile, al patrulea scrie citațiile în manuscript, iar eu fac restul” (*Scrisori* 1976: 331). Cele două pagini de mai jos, extrase din redactarea cuvântului *cal*[14] (Fig. 2), reflectă intervențiile mai multor persoane la definitivarea articolului lexicografic. Schema cuvântului, care indică sensurile, definițiile, lista expresiilor și a proverbelor corespunzătoare, este realizată de Philippide, iar citatele sunt notate de unul sau doi colaboratori. Uneori, când un anumit sens este ilustrat printr-un număr redus de citate sau dacă un cuvânt prezintă o schemă semantică simplă, Philippide completează el însuși citatele.

[14] Dat fiind că manuscrisul conține mai multe file albe la sfârșitul acestei redactări, considerăm că articolul lexicografic urma să fie îmbogățit fie cu citate care să ilustreze construcțiile perifrastice deja indicate, fie cu alte izolări însoțite de citatele ilustrative.

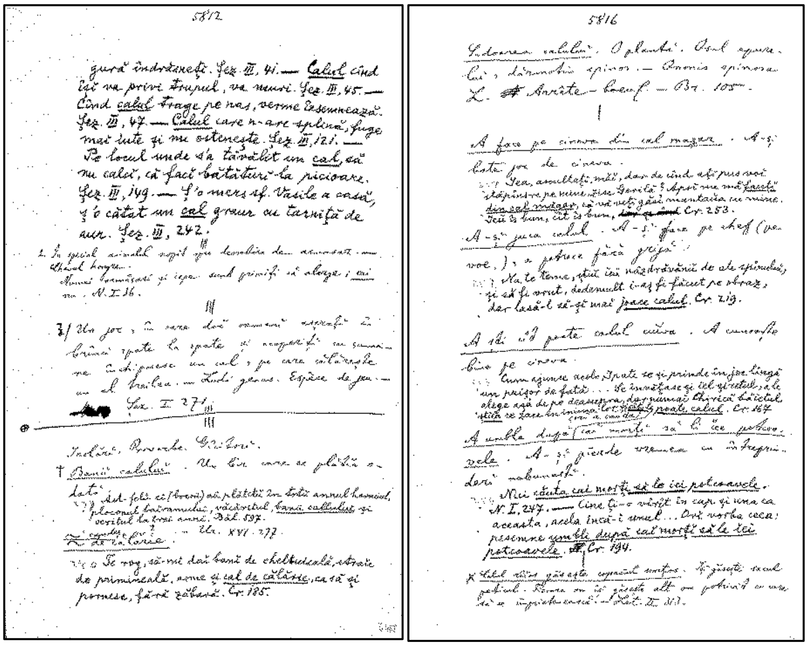

Fig. 2. *Pagini din Philippide, DLR (ms.) – extras din redactarea cuvântului* ***cal***.

Pe de altă parte, acest manuscris prezintă interes ca sursă de recuperare a unor forme și sensuri care circulau în limbă și care se regăseau în scrierile culte sau în culegerile de folclor. Manuscrisul lui Philippide reprezintă, așadar, un material important pentru lexicografii aflați în etapa de documentare și de înregistrare a unor sensuri care ar putea contribui la ramificarea arborelui semantic, creat pe baza surselor lexicografice cunoscute și utilizate în mod curent de către redactorii *Dicționarului limbii române*. În plus, înregistrarea sistematică a proverbelor și locuțiunilor transformă manuscrisul într-o sursă importantă de recuperare și de definire a elementelor frazeologice, determinându-l pe lexicograf să-i acorde o atenție sporită din această perspectivă, la fel cum se întâmplă cu *Proverbele* lui Zanne sau cu cele ale lui Golescu.

O analiză comparativă a articolului lexicografic *cadru* din Philippide, DLR (ms.) și DA evidențiază elementele comune ale celor două redactări: sensurile „tablou", respectiv „ceea ce cuprinde" / „cuprins" / „spațiu" și delimitarea termenului ca element lexical din domeniul militar, utilizat la plural, cu sensul de „corpul de ofițeri și subofițeri ai unei armate; cei care au un grad în armată", în DA, și cu sensul de „rânduri", cf. lat. *ōrdō*, *-ōrdinēs* („grad", „poziție"), în Philippide, DLR (ms.). Extensia semantică „statul-major, fruntașii sau conducătorii unui partid" apare numai în DA. Totodată, sensul de „ramă", înregistrat de autorii DA, poate fi decelat pe baza exemplelor din Philippide, DLR (ms.), fără a fi fost însă delimitat de Philippide și de colaboratorii săi. Spre deosebire de DA, manuscrisul lui Philippide (f. 5771) conține o atestare a sensului învechit „pat pentru

bolnavi”[15], ilustrat de un citat din *Uricariul* (1875): „Ținerea bolnavilor oșteni în *cadrurile* spitalicești”. Se observă că fiecare din articolele lexicografice menționate oferă informații importante, care pot fi coroborate pentru extinderea schemei semantice și delimitarea unor sensuri și subsensuri noi, astfel că analiza în oglindă a celor două materiale este obligatorie pentru redactarea cuvântului *cadru* în ediția a doua a dicționarului. În plus, citatele din materialul elaborat de Philippide pot fi recuperate și valorificate în DLR^2, după inventarierea și verificarea lor în sursele primare indicate în manuscris.

Un alt exemplu de articol lexicografic din manuscrisul Philippide care poate fi valorificat în ediția a doua a *Dicționarului limbii române* este redactarea cuvântului *cal*, care se întinde de la fila 5807 până la fila 5816[16]. Sunt relevante din acest punct de vedere schema semantică, sensul cu numărul 2 – „în special animal scopit, spre deosebire de armăsar”, atestat cu un citat din *O alergare de cai* de C. Negruzzi, o serie de construcții cu determinant, care indică diferite tipuri de cai (*porumb*, *graur*, *candeș*, *de călărie*, *de poștă* etc.), anumite sintagme (de exemplu *banii calului*, construcție învechită cu sensul de „bir care se plătea odată”, pe care am găsit-o atestată în scrierile istorice ale lui N. Bălcescu și în *Anal. Acad. Dezbat.* 1882 dar nu și în alte lucrări lexicografice din *Bibliografia DLR^2*), cuvinte compuse, numeroase proverbe și expresii sau locuțiuni, cu definițiile corespunzătoare (v. *supra* Fig. 2).

Concluzii

Reevaluarea manuscrisului lui Alexandru Philippide, care, prin redactarea cuvintelor din porțiunea *a–dăzvăț*, reflectă contribuția esențială a lingvistului la elaborarea *Dicționarului limbii române*, este astăzi mai mult decât necesară în lexicografia academică românească. Lăsând la o parte de erorile inerente unui material nerevizuit, acest manuscris poate și trebuie să fie utilizat de către autorii ediției a doua a Dicționarului Academiei. Philippide, DLR (ms.) oferă atestări și sensuri rare sau învechite ale unor cuvinte, explicații etimologice valoroase, elemente de fonetică și gramatică istorică edificatoare pentru anumite categorii lexicale și gramaticale, variante lexicale care nu se găsesc în alte surse lexicografice.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

Anal. Acad. Dezbat. 1882 = *Analele Academiei Române*, I–II, Secțiunea I: *Partea administrativă și dezbaterile*. Secțiunea II: *Discursuri, memorii și notițe*, București, Tipografia Academia Română.

[15] Cuvântul este utilizat cu acest sens și de M. Blecher, în două dintre scrierile sale: proza scurtă *Berck, orașul damnaților* (Blecher 2017: 501) și romanul *Inimi cicatrizate* (*ibid.*: 170 ș.u.).

[16] Filele 5817–5820 de la finalul redactării sunt albe, de aceea credem că redactarea nu este completă.

Bălcescu 1974 = Nicolae Bălcescu, *Opere,* I, ediție critică de C. Zane și Elena G. Zane, cu reproduceri după manuscrise și stampe, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Blecher 2017 = M. Blecher, *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, comentarii, variante şi cronologie de Doris Mironescu, postfață de Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, p. 131–317; 500–508.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române,* tomul I, partea I: *A*–*B*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul", 1940, în ediția anastatică digitală, https://dlr1.solirom.ro/.

DLR^2 = Academia Română, *Dicționarul Limbii Române (DLR)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, fascicula 1: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, https://dlri.ro/.

Golescu 1990 = Dinicu Golescu, *Scrieri*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie, glosar și indice de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, p.117–325.

Negruzzi 1974 = Costache Negruzzi, *Opere,* I. *Păcatele tinereților*, ediție critică, cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, București, Editura Minerva.

Philippide, DLR (ms.) = Alexandru Philippide, *Dicționarul limbii române. Manuscris*, Iași, Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași, Fondul „A. Philippide", 1897–1905.

Uricariul 1875 = *Uricariul cuprinzător de hrisoave, ispisoace, urice, anaforale, proclamațiuni, hatișerife și alte acte de ale Moldovei și Țărei Românești, de pe la anul 1461 și până la 1854*, sub direcțiunea lui Theodor Codrescu, vol. VI, Iași, Tipografia Buciumului Român, p. 75–78.

Zanne 1895–1903 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia.* Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri, cu un glosar româno-frances, vol. I–X, București, Imprimeria Statului, Editura Librăriei Socec & Comp.

B. Lucrări de referință

Haja 2017 = Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române (DLR), dicționarul Academiei. Contribuția lui A. Philippide*, în Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", p. 21–40.

Pamfil 1981 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide* și Dicționarul limbii române *al Academiei,* în „Limba română", XXX, nr. 5, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, p. 487–497.

Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București–Chișinău, Editura „Litera Internațional", p. 64–106.

Pascu 1905 = G. Pascu, *Limba comună și dicționarul nostru*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare", XVI, nr. 12, Iași, Tipografia „Dacia" Iliescu, Grossu & Comp., p. 547–556.

Philippide 1984 = Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Scrisori 1976 = *Scrisori către Bianu*, vol. III, ediție de Marieta Croicu, Petre Croicu, București, Editura Minerva, p. 259–350.
Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, volumul II, de la 1880 până astăzi, București, Editura Științifică, p. 34–72.

THE USE OF PHILIPPIDES MANUSCRIPT (1897–1905) IN THE DEVELOPEMENT OF THE SECOND EDITION, REVISED AND COMPLETED, OF *THE DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE*

ABSTRACT

Alexandru Philippides contribution to the development of the first edition of the *Dictionary of the Romanian Language* is certainly crucial for the destiny of this fundamental work of the Romanian Academy. The project of realizing an academic dictionary of the Romanian language is entrusted to Philippide because of the prestige he had gained through the rigor and thoroughness of his scientific studies. It is our opinion that the re-evaluation of A. Philippides manuscript, written during the period of work on the dictionary (1897–1905), is today more than necessary in Romanian academic lexicography. Overcoming the errors inherent in unrevised material, this manuscript should be used by the authors of the second edition of the Academy Dictionary. Philippides' manuscript provides various attestations and meanings of words, valuable etymological explanations, elements of phonetics and historical grammar that are edifying for certain lexical and grammatical categories, lexical variants not found in other lexicographical sources. The manuscript contains about 12 800 files, from *a* to *dăzvăț* and the preposition *de*, and it is both a historical and cultural document, and a valuable source for recovering lexical and grammatical forms of the Romanian language.

Keywords: *Romanian academic lexicography*, *Philippides manuscript*, *lexicographical tradition*, *scientific contribution*.

ALEXANDRU PHILIPPIDE ȘI NEOLOGISMELE ÎN *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE* AL ACADEMIEI

ELENA ISABELLE TAMBA*

1. Preliminarii

Personalitate de seamă a culturii române, lingvistul Alexandru Philippide a marcat profund destinul dicționarului-tezaur al limbii române editat sub egida Academiei, influența sa simțindu-se încă din timpul procesului de elaborare al acestei lucrări fundamentale pentru cultura română. Dicționarul Academiei reprezintă o modalitate de a tezauriza cuvintele, instrumentele conceptuale ale limbii române şi, deci, cultura română, permițând în același timp o înregistrare diacronică a felului de a gândi al vorbitorului de limbă română (prin surprinderea în articolele lexicografice a modului de percepere a realității de către vorbitor și de raportare la aceasta). În egală măsură, dicționarul-tezaur reprezintă și o istorie a evoluției circulației ideilor, a influențelor culturale etc.

Încă de la înființarea sa, Academia Română și-a propus ca obiectiv esențial normarea limbii române (prin stabilirea ortografiei limbii române, redactarea unei gramatici și a unui dicționar-tezaur), din nevoia de legitimare identitară a românei ca limbă națională – unul dintre primele demersuri de politică lingvistică, de strategie culturală pentru protejarea limbii române, prin sublinierea caracterului său identitar pentru tot ce înseamnă spiritualitate românească, ceea ce constituie, de altfel, un element constant în existența Academiei Române. De aceea, pentru realizarea dicționarului-tezaur au fost mai multe încercări, primele trei nefiind conforme așteptărilor Comisiei Academiei, dar marcând profund destinul lexicografiei românești.

Primul proiect de dicționar academic finalizat, redactat de A.T. Laurian şi I.C. Massim – *Dicţionarul limbii române, general, istoric şi etimologic* (1871–1876; A–Z, cca 50.000 de cuvinte-titlu) avea la bază principiul „o limbă, un popor, o națiune” (formula secolului al XIX-lea), dar a fost respins de Academie din motive legate de principiu, reproșându-i-se latinismul exagerat, întrucât nu corespundea criteriilor legate de normarea limbii literare. La cel de-al doilea proiect lexicografic academic – Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a*

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, Iași, România.

românilor, din care a apărut doar porțiunea *A–bărbat*, între 1887 și 1893 – s-a renunțat din cauza perioadei prea lungi necesare redactării.

În aceste condiții, Academia a încredințat realizarea monumentalei lucrări lexicografice lui Alexandru Philippide, renumit lingvist, estimând o perioadă de cinci ani (*adunarea materialului*, pentru care Academia propune doi ani, 1897–1899, și *redactarea articolelor lexicografice*, pentru care se alocă trei ani: 1899–1903 – cf. Pamfil 2008: 68).

Abia această nouă încercare este cea care a pus bazele a ceea ce astăzi este cunoscut ca dicționarul-tezaur al limbii române, deși nu Alexandru Philippide va fi cel care va conduce proiectul în varianta acceptată de Academie în cea de-a patra încercare, ci Sextil Pușcariu (cf. Seche 1969: 37; Pamfil 2008: 68). Or, anii treceau și dicționarul – așa cum știm astăzi și așa cum s-au convins după aceea chiar și cei din Comisia Dicționarului de la Academie sau Regele – avea (și are) nevoie de timp – de un timp al său.

Alexandru Philippide a finalizat documentarea în perioada 1897–1899 și a redactat porțiunea *A–dăzvăț* și prepoziția *De* (12 955 pagini de manuscrise).

De altfel, Philippide însuși mărturisea că s-a înșelat în legătură cu estimarea inițială a timpului alocat unui astfel de demers *versus* timpul necesar în mod real pentru finalizarea unei asemenea lucrări, caracterizate prin principiul exhaustivității. În aceste condiții, colaborarea dintre Philippide și Academie s-a întrerupt, iar Academia a decis să încredințeze noul proiect lui Sextil Pușcariu. Istoria ne-a arătat, însă, că acest proiect nu putea fi terminat decât în aproape 100 de ani (așa cum se poate vedea din istoria primei ediții a Dicționarului Academiei 1907/1913–2010).

2. Importanța lui Alexandru Philippide în istoria *Dicționarului limbii române*

Rolul lui Alexandru Philippide în istoria *Dicționarului limbii române* este fundamental, căci el este cel care a stabilit principiile şi metodologia de redactare a acestei lucrări lexicografice definitorii pentru cultura română.

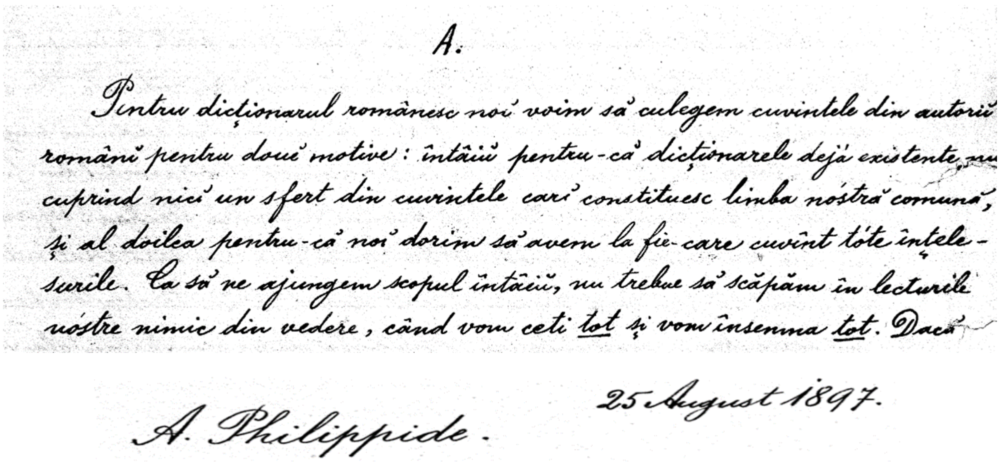
Demn de menționat este şi faptul că ceea ce a făcut Philippide este cu atât mai important, cu cât metoda sa de cercetare lexicografică poate fi urmărită îndeaproape, grație faptului că a documentat în scris tot ce a făcut, toate etapele parcurse, cu justificarea oricărei alegeri, atât prin *Proiect de Dicţionar al limbii române* trimis Academiei la 23 iunie 1897 sau în *Planul cum să se adune materialul*, datat 25 august 1897, cât și prin cele două machete de redactare, prin rapoartele către Comisia Academiei ori în lucrările publicate ulterior renunțării la proiect[1].

[1] O privire de ansamblu este posibilă și descoperirii în 1982, grație cercetătoarei Carmen-Gabriela Pamfil, a manuscrisului *Dicționarului limbii române* făcut de Philippide, manuscris ce se află astăzi la dispoziția publicului la Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași, dar și la îndemâna cercetătorilor, în variantă digitală, în corpusul textual al DLR[2]. De asemenea, menționăm și o serie de documente inedite, din perioada 1897–1905, referitoare la elaborarea dicționarului, publicate în volumul *Scrisori* 1976.

De altfel, specialiștii care s-au ocupat de cercetarea rolului lui Alexandru Philippide în dezvoltarea cercetării lexicografice românești[2] au subliniat aportul lingvistului ieșean la tot ce a însemnat lexicografia academică.

> Alexandru Philippide, în numai opt ani cât a lucrat la dicționar, a efectuat unele dintre cele mai importante operații în vederea elaborării acestuia (stabilirea bibliografiei, a listei de cuvinte, fișarea materialului, precizarea normelor de redactare). Forma actuală a *Dicționarului limbii române* al Academiei datorează mult contribuției lingvistului ieșean, a cărui activitate constituie unul dintre punctele esențiale în dezvoltarea lexicografiei românești (Pamfil 1981: 497).

Astfel, după cum menționam *supra*, lingvistul ieșean a stabilit principiile şi metodologia de redactare (v. *Proiect de Dicţionar al limbii române* trimis Academiei la 23 iunie 1897 şi în *Planul cum să se adune materialul*, datat 25 august 1897), preluate în parte de Sextil Puşcariu, reluate şi sistematizate, sub coordonarea lui Iorgu Iordan, de autorii normelor de redactare ale seriei noi din DLR.

A.

Pentru dicționarul românesc noĭ voim să culegem cuvintele din autoriĭ românĭ pentru douĕ motive: întâiŭ pentru-că dicționarele dejă existente nu cuprind nicĭ un sfert din cuvintele carĭ constituesc limba nóstră comună, și al doilea pentru-că noĭ dorim să avem la fie-care cuvînt tóte înțelesurile. Ca să ne ajungem scopul întâiŭ, nu trebue să scăpăm în lecturile nóstre nimic din vedere, când vom ceti tot și vom însemna tot. Dacă

25 August 1897.

A. Philippide.

Figura 1. Extras din *Planul cum să se adune materialul* din Philippide, DLR (ms.)[3].

De asemenea, *Bibliografia* Dicționarului Academiei (care cuprindea texte de referință pentru limba română, de la cele de secol XVI până la cele din secolul al XIX-lea, dicționarele publicate până la acel moment, dar și lucrări de specialitate)[4] are la bază liniile trasate de marele lingvist, pe care Sextil Pușcariu le-a preluat și îmbogățit ulterior, atunci când a coordonat proiectul lexicografic academic.

[2] Menționăm aici: Seche 1969; Pamfil 1981, 2008; Tamba 2014.

[3] A. [= Alexandru] Philippide, *Dicționarul limbii române*. Manuscris, s. a. [1897–1905]. [Manuscris; Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași „Fondul A. Philippide”, donația lui Gheorghe Ivănescu].

[4] Este vorba despre o listă bibliografică inițială de 70 de titluri, îmbogățită în noiembrie 1898 până la 104 titluri, pentru ca, în anul 1900 să cuprindă 209 volume (Pamfil 2008: 67). Din această Bibliografie s-a fișat enorm în anii în care a condus proiectul academic – 500 000 de citate din 209 volume (cf. *ibid.*: 67, 92), între care și toate dicționarele tipărite anterior (cf. *ibid.*: 71–72).

Una dintre ideile fundamentale ale lui Philippide a fost înregistrarea în *Dicționarul limbii române* toate cuvintele limbii române:

> Cuvintele însă, oricare ar fi acelea, care au fost odată întrebuințate în scris și în vorbă de români, în limba românească, aparțin limbii acesteia (*Raportul* din 3 martie 1900, în *Scrisori* 1976: 308).

Principiul care stă la baza viziunii sale este, așadar, exhaustivitatea, atât în adunarea materialului, cât și în analiza lexicografică (v. și Seche 1969: 37; Pamfil 2008: 89, 100; Haja *et al.* 2005: 17). Philippide susține de la început faptul că vrea să includă în lucrarea sa cuvinte din autorii români, pentru că dicționarele de până în acel moment – pe care le utilizează ca puncte de plecare – nu includ toate cuvintele care apar în limba română și pentru că vrea să atașeze fiecărui cuvânt toate înțelesurile, pe care să le ilustreze cu citate din diverse surse (ceea ce a fost preluat ca principiu fundamental în dicționarul-tezaur).

3. Neologismele în *Dicționarul limbii române* al lui Alexandru Philippide

3.1. Teoria lui Alexandru Philippide asupra tratamentului lexicografic al neologismele în *Dicționarul limbii române*

Philippide a înțeles necesitatea de a tezauriza cuvintele, instrumentele conceptuale ale limbii române, în complexitatea și specificitatea sa, într-o astfel de lucrare lexicografică fundamentală. Modul în care este surprinsă în dicționarul-tezaur și o istorie a evoluției circulației ideilor, a influențelor culturale etc. este reflectat și în includerea neologismelor (cu tot ce poate însemna acest concept[5]) în proiectul său de dicționar academic. Atunci când Philippide spunea că dorește includerea în dicționar a tuturor cuvintelor din limba română, el avea în vedere aici şi toate neologismele (inclusiv barbarismele), înregistrând tot ce i-a oferit, din acest punct de vedere, parcurgerea celor 199 de izvoare din epoci diferite [Seche 1969: 36], pornind de la premisa că:

> vechi în limba noastră, curat vechi, sunt numai elementele latinești moștenite din limba latină de pe vremea când romanizau romanii pe traci și pe daci… Încolo, toate cuvintele intrate în româneşte, de la cele dintâi elemente slavonești până la tramvaiul de astăzi, au fost și sunt neologisme (cf. Pamfil 2008: 93–94).

Analize asupra modului în care Philippide a gândit și inclus în proiectul său lexicografic neologismele s-au mai făcut în literatura de specialitate de către unii lingviști (Mircea Seche, Gh. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil, Gabriela Haja ș.a.)

În unele cazuri, atunci când a redactat neologisme, Alexandru Philippide a plecat de la articole preluate din dicționare anterioare, precum cel al lui Pontbriand 1862 sau acela semnat de Negulici 1848[6].

---

[5] Cf. Pruvost, Sablayrolles 2003; Pamfil, Tamba Dănilă 2013: 118.

[6] Trebuie subliniat însă faptul că lingvistul ieșean a făcut o analiză critică a ceea ce se publicase înainte, în acest sens marcând și limitările unor lucrări, de exemplu, menționând faptul că în proiectul condus de Hasdeu

> Baza notițelor o va forma lista de cuvinte deja catalogate în *Dicționarul de la Buda*, în Cihac și în *Dicționarul* lui Laurian… Această listă o voi face eu, după ce voi elimina neologismele lui Laurian, care nu se găsesc nicăiri întrebuințate (*Proiect de dicționar al limbii române* din 23 iunie 1897, în *Scrisori* 1976: 262).

Philippide își explică detaliat modul în care selectează neologismele pentru dicționar, fiind conștient de importanța demersului său de selecție.

> Neologismele scriitorilor mai noi vor fi însemnate ca atare (*ibid.*: 262).
>
> Neologisme, precum termini tehnici de botanică, fizică etc., – ori și altfel, de pildă substantivul *acuză* – sunt o mulțime acum întâiași dată de mine însemnate (*Raportul* lui Philippide din 3 martie 1900, în *Scrisori* 1976: 311).

De altfel, lingvistul detaliază principiul său complet inovator de a stabili definiția unui neologism ca fiind orice cuvânt intrat în limba română, diferit de elementele latinești[7]:

> Ori poate vrei să te pui din punctul de vedere al *neologismului*, ca adecă să scoți din limba românească cuvintele mai noi și să le lași pe cele mai vechi? D-apoi aceeași graniță care nu se poate stabili între des și rar nu se poate pune nici între vechi și nou. Vechi în limba noastră, curat vechi, sunt numai elementele latinești moștenite din limba latină de pe vremea când romanizau romanii pe traci și pe daci – dar nici pe acelea nu le putem cunoaște pe toate. Încolo, *toate cuvintele intrate în românește, de la cele dintâi elemente slavonești până la tramvaiul de astăzi, au fost și sunt neologisme*. Cel mai vechi cuvânt turcesc – să zic că ar fi *abraș* – pe vremea când se introducea întâiași dată în vorba românului, era tot în așa grad neologism ca și *tramvaiul* actual. La ce graniță în timp te poți opri? Pentru ce toate cuvintele slavonești, turcești, unguresti etc., câte au intrat în limbă până la 1821, de pildă, să le admiți, iar pe cele franțuzești introduse de la 1821 încoace să le azvârli la o parte? Pentru ce să fii pentru unele cuvinte mumă, iar pentru altele ciumă? Pentru ce admiți pe *abraș* și pe *abitir* (până și pe *abitir*) și respingi cu dispreț pe *absent*, *absorb*, *abonezi*, *accent*, *act*, *actor*? După cum s-a născut în mod firesc în limba românească *abitir*, tot așa de firesc – ori chiar mai firesc – s-a născut *accent* și *absent*. După cum a răspuns unei necesități *abitir* și *chior* – pare că n-am fi avut pe *orb*! Tot așa, ba încă mai mult, a răspuns unei necesități *accent*, căci într-adevăr cuvânt analog în românește pentru *accent* n-am avut. (*ibid.*: 308).

Însă această concepție a lui Philippide legată de introducerea neologismelor în lucrarea lexicografică a constituit un subiect de controverse cu Comisia Dicționarului de la Academie, care veghea asupra realizării acestui proiect.

---

nu au fost incluse o serie consistentă de termeni bine cunoscuți: „Printre cele 628 de cuvinte care lipsesc în *Magnum Etymologicum Romaniae* sânt: *abajur, abatoriu, abdic, abdicare, abdomen, abdominal, abecedar, aberație, aberațiune, abil, abilitate, abis, abject, abjur, abjurare, ablativ, abnegare, abnegație, abnormitate, abonament, abonez, abonat, aborigen…* Adică 140 de cuvinte dintre cele mai întrebuințate, probate prin tot feliul de scriitori și mari și mici, precum se poate vedea din alăturatul manuscript” (*Raportul* lui Philippide din 3 martie 1900, în *Scrisori* 1976: 310).

[7] Un secol mai târziu, lingvista ieșeană Carmen-Gabriela Pamfil, care cunoștea foarte bine ideile și principiile lui Philippide, a avut inițiativa creării un dicționar de neologisme pornind de la definiția dată de lingvistul ieșean conceptului de *neologism*. Din păcate, proiectul a fost abandonat atunci când inițiatoarea lui a dispărut prematur.

Inovațiile lingvistului ieșean țin și de modul în care a ales să noteze informațiile legate de circulația diferitelor tipuri de cuvinte din Dicționar, prin diverse semne convenționale (veritabilă adnotare a textului): o cruciuliță pusă înaintea cuvântului indică vechimea, o steluță indică termenii regionali, două steluțe indică cuvintele rare, semnul de exclamație – neologismele etc. (cf. și Seche 1969: 38, Pamfil 2008: 99).

> Cât am putut, am făcut însă deosebire de la vorbă la vorbă și le-am însemnat ca îndoioase (?), rari (**), vechi (+), nouă (!), dialectale (*). Procedând astfel, sper că acest dicționar va fi un repertoriu cât se poate de complect al limbii românești din Dacia (*Raportul* lui Philippide din 3 martie 1900, în *Scrisori* 1976: 309).

Așadar, sunt ușor de reperat în dicționarul lui Philippide neologismele, prin marcajul lor grafic (!).

Conștient de faptul că – așa cum și-a gândit dicționarul în exhaustivitatea sa și ținând cont și că i se cerea de către Comisia Dicționarului să tot reducă din numărul neologismelor[8] – redactarea nu putea continua așa cum și-ar fi dorit, a trebuit să propună soluții pentru lucrul la această parte consistentă din lexicul românesc. De aceea, Philippide propune preluarea redactării articolelor cu neologisme de către anumiți colaboratori, pe care îi considera potriviți, cu condiția ca totul să fie supervizat de el însuși:

> Deoarece la ședința din urmă a Comisiunii mi s-a cerut să dau mai multă importanță neologismelor și să însărcinez cu adunarea lor pe un colaborator, am propus pe dl. V. Cioflec, care, stând la București, are ocaziunea să consulte specialiști din toate ramurile științifice, pentru controlarea termenilor tehnici neologi… (în *Scrisori* 1976: 418).

Lingvistul ieșean era foarte atent la modul în care colaboratorii săi au redactat neologismele și atunci când a considerat că aceștia nu i-au respectat principiile inițiale – care guvernau în continuare tot lucrul la tezaur – nu ezita să semnaleze acest lucru.

În același timp, după cum se observă în citatul anterior, Alexandru Philippide subliniază un alt principiu rămas fundamental până astăzi în redactarea dicționarului-tezaur – includerea doar a termenilor tehnici care sunt / pot fi cunoscuți de publicul larg, urmând ca termenii foarte speciali să rămână în enciclopedii sau în dicționarele de specialitate.

Acest principiu este valabil și astăzi, după cum se poate vedea din *Cuvântul-înainte* la prima fasciculă din DLR^2:

> Dicționarul… va cuprinde toate cuvintele atestate în limba literară (beletristică și nonbeletristică), în vorbirea populară și regională, în textele vechi și în cele actuale din cele mai diverse domenii, inclusiv din cele tehnico-științifice, cele din urmă după criteriul atestării lor complementare în presă, în literatură și în științe conexe (*Cuvântul-înainte* la DLR^2: VI).

[8] „Se reduce și mai mult numărul neologismelor primite în Dicționar” (Ședința Comisiei din 24 februarie 1912 în *Scrisori* 1976: 536).

Criteriile de selecție pentru neologisme sunt detaliate și mai mult de către Sextil Pușcariu, prin observarea faptului că nu e recomandabilă introducerea cuvintelor împrumutate din limbi străine, dar neasimilate:

> Cu privire la chestia neologismelor care nu încap în Dicționar, despre care am pomenit în scrisoarea trecută, ne-am înțeles deplin cu Rădulescu. Acum i-am propus să scoată afară și cuvintele acelea care, deși circulă în limbă, încă nu s-au împămîntănit și limba n-a fost în stare să le asimileze precum: *high-life, leit-motiv* etc. îmi pare nu știu cum și cred că nu se face bine într-un Dicționar românesc să scrii *ampere* (Fiz.) … citește *amper*! (Pușcariu, în *Scrisori* 1976: 475).

sau a tuturor derivatelor neologismelor:

> Cred că ar trebui la neologisme să nu se dea toate derivatele, precum propusesem în introducerea mea. Weigand îmi scrie că mulțimea cea mare a neologismelor împiedecă căutarea în Dicționar. într-adevăr, dacă, pe lîngă anchetă, se dă verbul ancheta, cred că ajunge, și anchetat, anchetare sînt de prisos. Tot așa adjective în *-ie*, în *-bit* etc. (*ibid.*: 477).

Un alt principiu important pe care Alexandru Philippide îl introduce în lexicografia românească este cel al necesității consultării specialiștilor din diferite domenii pentru validarea informațiilor introduse în dicționar, ceea ce este extrem de important și astăzi, când se încearcă crearea unui astfel de grup de specialiști – consultanți de specialitate pentru redactarea celei de-a doua ediții a dicționarului-tezaur.

> Deoarece la ședința din urmă a Comisiunii mi s-a cerut să dau mai multă importanță neologismelor și să însărcinez cu adunarea lor pe un colaborator, am propus pe dl. V. Cioflec, care, stând la București, are ocaziunea să consulte specialiști din toate ramurile științifice, pentru controlarea termenilor tehnici neologi (în *Scrisori* 1976: 418).

Astfel, lingvistul ieșean, în mai multe documente, face o descriere detaliată a modului în care problema neologismelor, cu avantaje și dezavantaje, trebuie abordată, ceea ce constituie un veritabil „manual” de lexicografie neologică.

3.2. Exemple de tratament lexicografic al neologismelor în manuscrisul lui Alexandru Philippide

Putem remarca structura complexă a fiecărui articol care include un neologism, de la marcajul convențional care semnalează prezența unui termen neologic, la definiție, la traducerea în franceză, la sinonime sau serii sinonimice, la etimologie, ceea ce îl face să fie o resursă extrem de importantă în redactarea la DLR[2], la DELR sau în alte dicționare ori studii despre neologisme.

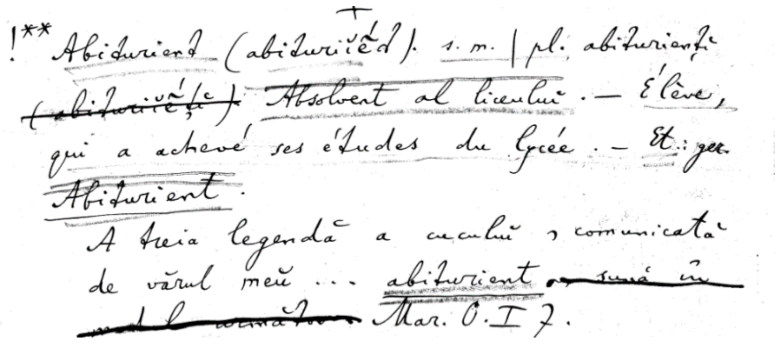

!** Abiturient (abiturient). s. m. | pl. abiturienți (abiturienți). Absolvent al liceului. — Élève, qui a achevé ses études du lycée. — Et.: germ. Abiturient.
A treia legendă a cucului, comunicată de vărul meu ... abiturient ... Mar. O. I 7.

Figura 2. Articolul *ABITURIENT* din Philippide, DLR (ms.).

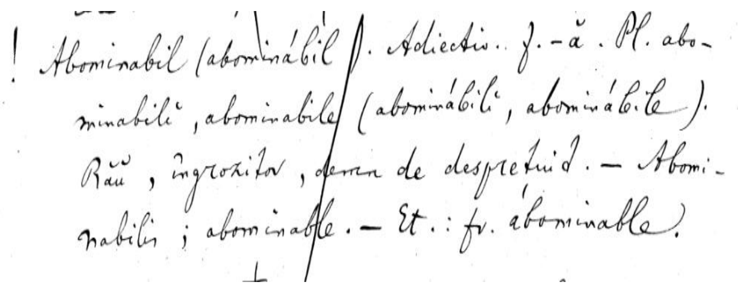

! Abominabil (abominábil). Adiectiv. f. -ă. Pl. abominabili, abominabile (abominábili, abominábile). Rău, îngrozitor, demn de dispreţuit. — Abominabilis; abominable. — Et.: fr. abominable.

Figura 3. Articolul *ABOMINABIL* din Philippide, DLR (ms.).

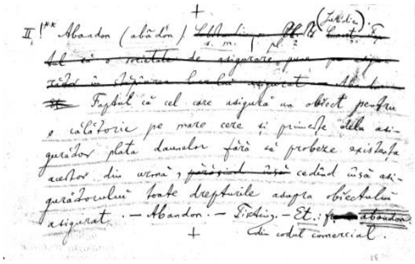
Din multitudinea de neologisme incluse în acest dicționar-manuscris, se observă faptul că Philippide a ales să introducă în porțiunea redactată (*A–dăzvăț*) unii termeni neologici care au fost eliminați ulterior de Sextil Pușcariu, probabil la cererea comisiei dicționarului, atunci când a redactat Seria veche, DA.

Avem în vedere exemple ca: *abandón*[1], *abandón*[2], *abandonáre, abandonemânt, abandonéz, abanós, abanoseríe, abanoséz, abanosíst, abatáj, abcés, abnórm, abnormál, abominábil, abomináre, abomináție, abominațiúne, abominé* etc.

Unele dintre aceste neologisme au fost reluate ulterior și publicate fie în alte dicționare ale Academiei Române, fie, în redactări actualizate, în ediția a II-a a dicționarului-tezaur[9] – de exemplu, cuvintele *abominabil, abima, abiturient, abject, abonarisi*, redactate de Philippide în dicționarul său, nu sunt incluse de Pușcariu în DA, dar sunt redactate în prima fasciculă din DLR[2].

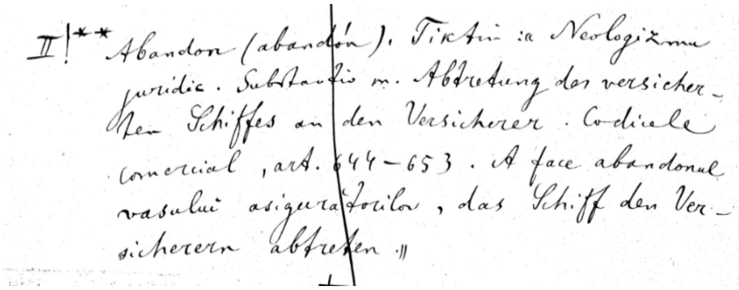
În continuare dăm un exemplu concret al modului în care neologismul *abandon* (care apare în Philippide, DLR (ms.) ca *abandon*[1] și *abandon*[2]) nu a fost recuperat decât parțial în prima ediție a Dicționarului Academiei (unde apare doar sensul juridic, deci *abandon*[2] de la Philippide), pentru ca abia în DLR[2] *abandon* să aibă redactate toate sensurile care erau înregistrate și la Philippide.

[9] Într-un alt studiu ne propunem o analiză comparativă a modului în care unele neologisme redactate în manuscrisul lui Philippide a fost reluate și actualizate în prima fasciculă.

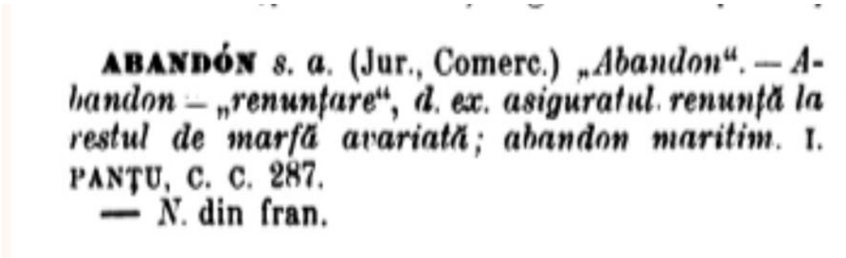
II, !** Abandon (abăndon) s. m. | pl. 2 (Juridic).
Faptul că cel care asigură un obiect pentru o călătorie pe mare cere şi primeşte dela asigurător plata daunelor fără să probeze existenţa acestor din urmă, cedînd însă asigurătorului toate drepturile asupra obiectului asigurat. — Abandon. — Tiktin. — Et.: fr. abandon din codul comercial.

Figura 4. Articolul *ABANDON*[2] din Philippide, DLR (ms.).

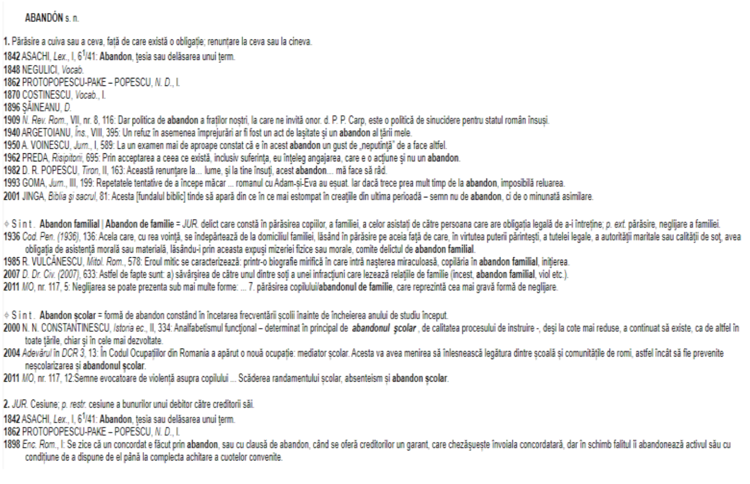
II !** Abandon (abandón). Tiktin: ca Neologizmu juridic. Substantiv m. Abtretung des versicherten Schiffes an den Versicherer. Codicele comercial, art. 644–653. A face abandonul vasului asiguratorilor, das Schiff den Versicherern abtreten.

Figura 4bis. Articolul *ABANDON*[2] din Philippide, DLR (ms.).

ABANDÓN *s. a.* (Jur., Comerc.) *„Abandon". — Abandon — „renunţare", d. ex. asiguratul renunţă la restul de marfă avariată; abandon maritim.* I. PANŢU, C. C. 287.
— N. din fran.

Figura 5. Articolul *ABANDON* din DA.

ABANDÓN s. n.

1. Părăsire a cuiva sau a ceva, faţă de care există o obligaţie; renunţare la ceva sau la cineva.
1842 ASACHI, *Lex.*, I, 6¹/41: **Abandon**, ţesia sau delăsarea unui ţerm.
1848 NEGULICI, *Vocab.*
1862 PROTOPOPESCU-PAKE – POPESCU, *N. D.*, I.
1870 COSTINESCU, *Vocab.*, I.
1896 ŞĂINEANU, *D.*
1909 *N. Rev. Rom.*, VII, nr. 8, 116: Dar politica de **abandon** a fraţilor noştri, la care ne invită onor. d. P. P. Carp, este o politică de sinucidere pentru statul român însuşi.
1940 ARGETOIANU, *Îns.*, VIII, 395: Un refuz în asemenea împrejurări ar fi fost un act de laşitate şi un **abandon** al ţării mele.
1950 A. VOINESCU, *Jurn.*, I, 589: La un examen mai de aproape constat că e în acest **abandon** un gust de „neputinţă" de a face altfel.
1962 PREDA, *Risipitorii*, 695: Prin acceptarea a ceea ce există, inclusiv suferinţa, eu înţeleg angajarea, care e o acţiune şi nu un **abandon**.
1982 D. R. POPESCU, *Tiron*, II, 163: Această renunţare la... lume, şi la tine însuţi, acest **abandon**... mă face să râd.
1993 GOMA, *Jurn.*, III, 199: Repetatele tentative de a începe măcar ... romanul cu Adam-şi-Eva au eşuat. Iar dacă trece prea mult timp de la **abandon**, imposibilă reluarea.
2001 JINGA, *Biblia şi sacrul*, 81: Acesta [fundalul biblic] tinde să apară din ce în ce mai estompat în creaţiile din ultima perioadă – semn nu de **abandon**, ci de o minunată asimilare.

◊ S i n t . **Abandon familial** | **Abandon de familie** = *JUR.* delict care constă în părăsirea copiilor, a familiei, a celor asistaţi de către persoana care are obligaţia legală de a-i întreţine; *p. ext.* părăsire, neglijare a familiei.
1936 *Cod. Pen. (1936)*, 136: Acela care, cu rea voinţă, se îndepărtează de la domiciliul familiei, lăsând în părăsire pe aceia faţă de care, în virtutea puterii părinteşti, a tutelei legale, a autorităţii maritale sau calităţii de soţ, avea obligaţia de asistenţă morală sau materială, lăsându-i prin aceasta expuşi mizeriei fizice sau morale, comite delictul de **abandon familial**.
1985 R. VULCĂNESCU, *Mitol. Rom.*, 578: Eroul mitic se caracterizează: printr-o biografie mirifică în care intră naşterea miraculoasă, copilăria în **abandon familial**, iniţierea.
2007 *D. Dr. Civ. (2007)*, 633: Astfel de fapte sunt: a) săvârşirea de către unul dintre soţi a unei infracţiuni care lezează relaţiile de familie (incest, **abandon familial**, viol etc.).
2011 *MO*, nr. 117, 5: Neglijarea se poate prezenta sub mai multe forme: ... 7. părăsirea copilului/**abandonul de familie**, care reprezintă cea mai gravă formă de neglijare.

◊ S i n t . **Abandon şcolar** = formă de abandon constând în încetarea frecventării şcolii înainte de încheierea anului de studiu început.
2000 N. N. CONSTANTINESCU, *Istoria ec.*, II, 334: Analfabetismul funcţional – determinat în principal de ***abandonul şcolar***, de calitatea procesului de instruire -, deşi la cote mai reduse, a continuat să existe, ca de altfel în toate ţările, chiar şi în cele mai dezvoltate.
2004 *Adevărul* în *DCR 3*, 13: În Codul Ocupaţiilor din Romania a apărut o nouă ocupaţie: mediator şcolar. Acesta va avea menirea să înlesnească legătura dintre şcoală şi comunităţile de romi, astfel încât să fie prevenite neşcolarizarea şi **abandonul şcolar**.
2011 *MO*, nr. 117, 12:Semne evocatoare de violenţă asupra copilului ... Scăderea randamentului şcolar, absenteism şi **abandon şcolar**.

2. *JUR.* Cesiune; *p. restr.* cesiune a bunurilor unui debitor către creditorii săi.
1842 ASACHI, *Lex.*, I, 6¹/41: **Abandon**, ţesia sau delăsarea unui ţerm.
1862 PROTOPOPESCU-PAKE – POPESCU, *N. D.*, I.
1898 *Enc. Rom.*, I: Se zice că un concordat e făcut prin **abandon**, sau cu clausă de abandon, când se oferă creditorilor un garant, care chezăşueşte învoiala concordatară, dar în schimb falitul îi abandonează activul său cu condiţiune de a dispune de el până la completa achitare a cuotelor convenite.

Figura 6. Articolul *ABANDON* din DLR[2].

Semnalăm o altă chestiune problematică. În manuscrisul dicționarului lui Philippide sunt adesea diferite marcaje suplimentare (tăierea unui articol, punerea lui între paranteze), care reflectă, poate, modul în care lingvistul intervenea asupra redactărilor făcute deja, în ideea eliminării unor neologisme, în urma cererii Comisiei Dicționarului. Cercetarea exhaustivă a documentației existente deschide posibilitatea unei analize a rolului acestor marcaje făcute de Philippide sau de colaboratorii săi într-o necesară ediție critică a manuscrisului dicționarului.

Articolul de față își propune să sublinieze necesitatea recuperării a cât mai multor informații din manuscrisul lui Philippide, atât în redactările de la ediția a II-a a dicționarului-tezaur (DLR[2]), cât și, acolo unde este cazul, în principala lucrare lexicografică academică de etimologie (DELR).

4. Concluzii

Om al epocii sale, Philippide a înțeles că – într-o perioadă în care ideile circulau din ce în ce mai mult între vorbitorii diverselor limbi – era necesară și o aliniere a *Dicționarului limbii române* la această tendință, prin luarea în considerare a termenilor noi, care exprimau realități și concepte apărute în acea epocă, dar și a tuturor celorlalte cuvinte pe care el le considera neologisme (adică cele care erau diferite de elementele moștenite din latină).

Intenția lui Philippide asumată de a introduce în dicționar și cuvinte neologice demonstrează privirea de ansamblu și capacitatea de înțelegere a rolului de tezaurizare a Dicționarului Academiei, într-un demers de strategie lingvistică în acord cu misiunea pe care și-a propus-o Academia Română de la bun început.

Astfel, putem afirma că rolul demersului lui Philippide – programatic, asumat, conștient, după cum reiese din toate documentele la care avem acces astăzi – este acela de a fi un real act de strategie culturală.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a II-a: *C*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul II, partea I: *F–I*, coord. Sextil Pușcariu, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, în ediția anastatică digitală https://dlr1.solirom.ro/.

DELR = Academia Română, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, https://delr.lingv.ro/.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei.

Tomul I, partea a 3-a, *litera D (D–Deînmulțit)*, 2006; tomul I, partea a 4-a, *Litera D (Deja–Deținere)*, 2006; tomul I, partea a 5-a, *Litera D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; tomul I, partea a 6-a, *Litera D (Discord–Dyke)*, 2009; tomul I, partea a 7-a, *Litera E (E–Erzaț)*, 2009; tomul I, partea a 8-a, *Litera E (Es–Ezredeș)*, 2010; tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul IV, *Litera L (L–Lherzolită)*, 2008; tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea 1, *Litera N,* 1971; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul VIII, partea a 5-a, *Litera P (Presin–Puzzolană)*, 1984; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea 1, *Litera S (S–Sclabuc)*, 1986; tomul X, partea a 2-a, *Litera S (Scladă–Semînțărie)*, 1987; tomul X, partea a 3-a, *Litera S (Semn–Sîveică)*, 1990; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Sponghios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing),* 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XII, partea I, *Litera Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, *Litera U*, 2002; tomul XIII, partea 1, *Litera V (V–Veni)*, 1997; tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (Venial–Vizurină)*, 2002, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Vîclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000, în ediția anastatică digitală https://dlr1.solirom.ro/.

DLR[2] = Academia Română, *Dicționarul Limbii Române (DLR)*, ediția a doua, revizuită și adăugită, tomul I, *Litera A*, fascicula 1: *A–abzițui*, redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, https://dlri.ro/.

HEM = B. [= Bogdan] Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*. [Vol.] I-III. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Bucureşti, Editura Minerva, I: 1972, II: 1974, III: 1976.

LMD = A. T. [= August Treboniu] Laurian, I. [= Ioan] C. Massim, *Dicţionariul limbei române*, tom. I–III, Bucureşti, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, I: (A–H), 1871, II: (I–Z), 1876, III: *Glosariu, care coprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum şi cele de origine îndoioasă*, 1871.

Negulici 1848 = I. [= Ioan] D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română, şi de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, şi mai ales în ştiinţe*, Bucureşti, Tipografia Colegiului.

Philippide, DLR (ms.) = Alexandru Philippide, *Dicționarul limbii române. Manuscris*, Iași, Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași, Fondul „A. Philippide”, 1897–1905.

Pontbriant 1862 = Raoul de Pontbriant, *Dicţiunar româno-frances*, București și Göttinge, Adolf Ulrich, Paris, Gustave Bossange & C-ia, Leipzig, E.F. Steinacker.

B. Lucrări de referinţă

Haja 2017 = Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române (DLR), dicţionarul Academiei Române. Contribuţia lui A. Philippide*, în vol. Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 145–156, https://solirom.ro/publications/Haja-Lexicografie-IS.pdf.

Haja *et al.* 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan Mihai Aldea, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea*, Iaşi, Editura Alfa, publicat şi electronic, https://solirom.ro/publications/DLR-achizitionarea.pdf.

Pamfil 1981 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide și* Dicționarul limbii române *al Academiei*, în „Limba română”, nr. 5, p. 487–497.

Pamfil 2008 = Carmen Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București – Chișinău, Litera Internațional.

Pamfil, Tamba Dănilă 2013 = Carmen Gabriela Pamfil, Elena Tamba Dănilă, *Neologismul recent în limba română – reflex al globalizării*, în vol. L. Botoşineanu, D. Butnaru, O. Ichim, C. Maticiuc, E. Tamba (ed.), *Metafore ale devenirii din perspectiva migraţiei contemporane. Naţional şi internaţional în limba şi cultura română*, Iaşi, Editura „Alfa”, p. 117–122, https://www.philippide.ro/Arhiva/Volume/Metafore%20ale%20devenirii_2011/2013_10_Pamfil_2011.pdf.

Philippide 1907 = A. Philippide, *Specialistul român. Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX*, Iași, Editura „Vieții românești”.

Philippide 1984 = Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv şi comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Pruvost, Sablayrolles 2003 = Jean Pruvost, Jean-Francois Sablayrolles, *Les néologismes*, Paris, PUF.

Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*. II: *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică.

Scrisori 1976 = *Scrisori către Ioan Bianu*, ediție de Marieta Croicu și de Petre Croicu, vol. III, București, 1976.

Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad, in Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*, vol. I, edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, p. 265–282.

ALEXANDRU PHILIPPIDE AND NEOLOGISMS IN THE ACADEMY'S *DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE*

ABSTRACT

A man of his times, Philippide understood that – as ideas were circulating more and more among speakers of different languages – it was also necessary to bring the Dictionary of Romanian Language in line with this trend, by including new terms that illustrated new realities and concepts, as well as all the other words that he considered neologisms (different from the elements inherited from Latin). His assumed intention to include neological words in the dictionary also demonstrates his overall view and his ability to understand the role of the Academy's Dictionary as a treasury, in the context of a linguistic strategy in line with the initial mission of the Romanian Academy.

Such, we can say that the role of Philippide's approach (programmatic, assumed, conscious) is a real act of cultural strategy.

Keywords: *Alexandru Philippide*, *Philippide's manuscript*, *neologisms*, *lexicographical principles*, *Thesaurus Dictionary*.

LISTA PARTICIPANȚILOR

Iulia BARBU-COMAROMI, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Verginica BARBU MITITELU, Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” al Academiei Române, București.

Alina-Mihaela BURSUC, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Victor CELAC, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Oana-Magdalena CENAC, Facultatea de Litere, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați.

Marius-Radu CLIM, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Mioara DRAGOMIR, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Cristina FLORESCU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Ion GIURGEA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Gabriela HAJA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Bogdan HARHĂTĂ, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

Laura MANEA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Aurelia MERLAN, Ludwig-Maximilians-Universität, München, Germania.

Mircea MINICĂ, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

Cătălin MITITELU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Cristian MOROIANU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române / Facultatea de Litere, Universitatea din București.

Mariana NASTASIA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Raluca-Mihaela NEDEA, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Constanze NEUDEK, Ludwig-Maximilians-Universität, München, Germania.

Oana NICULESCU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Mihaela POPESCU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.

Petronela SAVIN, Facultatea de Litere, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău.

Ariadna ȘTEFĂNESCU, Facultatea de Litere, Universitatea din București.

Maria ȘTEFĂNESCU, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca Barbara.

Barbara SCHÄFER-PRIESS, Ludwig-Maximilians-Universität, München, Germania.

Elena Isabelle TAMBA, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași.

Claudius-Marian TEODORESCU, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași / Facultatea de Litere, Universitatea „Transilvania”, Brașov.

Rodica ZAFIU, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București / Facultatea de Litere, Universitatea din București.

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Colocviul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării. AcadLexi 2024”, ajuns la a XIII-a ediție, reprezintă singura manifestare științifică din România dedicată, în special, diseminării cercetărilor lexicografice și, în general, studiilor de lingvistică, de filologie sau de prelucrarea limbajului natural, cu orientare spre instrumentele și resursele digitale necesare redactării și publicării dicționarelor academice.

Volumul de față este al patrulea din seria *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”* și include, în secțiunile tematice, o parte dintre contribuțiile participanților, cu teme legate de lexicologie, lexicografie, filologie, terminologie, pragmatica discursului, etimologie etc. O secțiune specială cuprinde lucrările subsumate temei *Rolul lui Alexandru Philippide în dezvoltarea lexicografiei românești*, care au în vedere mai ales activitatea lexicografică a lingvistului ieșean și subliniază importanța contribuției acestuia la realizarea dicționarului-tezaur al limbii române, elaborat sub egida Academiei.

Colocviul este prilej de întâlnire, schimb de idei și punere la punct a unor noi direcții de cercetare, iar publicarea lucrărilor prezentate evidențiază necesitatea adaptării lexicografiei, în special, și a filologiei, în general, la era digitală.

Scopul AcadLexi este acela de a îi pune în contact pe specialiștii în lingvistică și lexicografie tradițională cu cercetătorii din domeniul procesării limbajului natural și al lexicografiei realizate cu mijloace și resurse electronice, cu accent asupra schimbărilor de paradigmă aduse de era digitală, pentru că astăzi cei implicați în domeniul lexicografiei nu sunt doar creatori de conținut științific, ci au și rolul de a promova conținutul creat, într-o manieră adaptată nevoilor publicului.

Editorii

UNIVERSITAS CLAUDIOPOLITANA
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ
ISSN: 3008-6159
ISSN-L: 3008-6159